HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

134. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2021. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Csorba György, történész, kutató munkatárs (Országgyűlés Hivatala, Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatóság, Képviselői Információs Szolgálat), *Erdődy Gábor*, DSc, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem); *Garai Georgina* (Hadtörténeti Múzeum); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Juhász Balázs*, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem); *Kapi Péter*, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem); *Kedves Gyula*, kandidátus, szakmai főtanácsadó (Országgyűlési Múzeum); *Kiss Gábor*, PhD, levéltárvezető (Hadtörténelmi Levéltár); *Kulcsár Viktor*, történész (Hadtörténeti Múzeum); *Polgár Balázs*, PhD, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Rosonczy Ildikó*, PhD, történész, szerkesztő (Magyar Napló); *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár, Bécsi Kirendeltség)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:
B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke)*, Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:
Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka
© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2021

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 325-16-00, e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540
Online kiadás: ISSN 2732-3676
Index: 25 371

Aduprint Kft.

TANULMÁNYOK

ERDŐDY GÁBOR

„JELSZAVUNK: ALKOTMÁNYOS JOG ÉS SZABADSÁG."

Görgei Artúr politikai tartalmú megnyilatkozásai a forradalmi átalakulás és az önvédelmi háború/szabadságharc időszakában[1]

Görgei Artúrt méltán tekinti a történetírás és a közvélemény a magyar história egyik legnagyobb hadvezérének. Sorsdöntő szerepe volt abban, hogy a magyar forradalom és szabadságharc 1848–49-ben Európában egyedülálló teljesítményre volt képes, és a függetlensége megvédéséért folytatott küzdelme vérbefojtására a többször legyőzött Habsburgok a cári hadsereg segítségét voltak kénytelenek igénybe venni. Az alábbi tanulmány nem a hadvezérrel kíván foglalkozni, hanem a zseniális stratéga politikai tartalmú megnyilvánulásainak vizsgálatára, állásfoglalásai meghatározó tendenciáinak, legjelentősebb csomópontjainak megragadására vállalkozik. Joggal merülhet fel a kérdés, indokolt-e ezzel foglalkozni, hiszen Görgei nem volt politikus, állásfoglalásait – különösen internálását követően – többször tévedések, illetve szubjektív elfogultságok alakították, melyek azonban távolról sem kisebbítik kimagasló katonai érdemeit. Az igenlő választ személyének történelemformáló korabeli kisugárzása, valamint a szerepének későbbi megítélését befolyásoló aktualizáló megfontolások napjainkig érvényesülő hatása indokolja. A Görgeiről megfogalmazott vádakkal szembeni indokolt és szükséges rehabilitáció során ugyanis megszólalt a hadvezért bölcs reálpolitikusként láttató, Kossuth ugyancsak méltatlan lejáratásával összekapcsoló torzító eszményítés is. Mindehhez jelentős mértékben járul hozzá az a visszaemlékezés,[2] amelynek szerzője – amint arra Katona Tamás rámutatott – kifaragja utólag a politikailag tévedhetetlen, az alkotmányos monarchiához, az osztrák–magyar államszövetséghez mindvégig következetesen ragaszkodó Görgei szobrát. Egy olyan figuráét, amelyik a szabadságharc egyetlen időszakában sem hasonlít az igazi Görgeire. Emlékiratának megírása során a szabadságharc tábornoka ugyanis „politikai fejtegetéseiben torzít: nem az akkori Görgei gondolatairól és érzéseiről tájékoztat, hanem egy később kialakított, mindvégig változatlan elveket hirdető és politikailag csalhatatlan Görgei alakját állítja elénk, a következetesség élő szobráét".[3]

---

[1] Az alábbi tanulmány a 2016-ban az ELTÉ-n megrendezett Görgei-konferencia előadása alapján készült, s a Hermann Róbert szerkesztésében 2020-ban megjelent kötetben közölt alapszöveg jelentős részletekben kiegészített, továbbgondolt változatát képezi. A végleges szöveg kialakításában komoly segítséget jelentett Hermann Róbert és Kedves Gyula rendkívül alapos és részletes lektori bírálata.

[2] *Görgey* 1988.

[3] Lásd *Görgey* 1988. I. k. 53., 114. o.; 1852-ben megjelent emlékiratában Görgei Artúr „politikai nézeteinek és szerepének átstilizálásával […] egy változatlan politikai koncepció letéteménye-

Kossuth Lajos teljesítménye sem attól lesz nagyobb, ha Görgeit alaptalanul hazaárulóként bélyegzik meg, és Görgei nagyságát sem az bizonyítja, ha Kossuthot megpróbálják lejáratni, teljesítményének értékét megkérdőjelezni. Igaz, az okkal sértett Görgei visszaemlékezésében folyamatosan tévedő, hibát hibára halmozó, gyáva, dilettáns, időnként egyenesen csaló, hazudozó, „szájhős", „nagyotmondó", „kétszínű" politikusnak láttatja a szabadságharc élharcosát, az önérzetében megsebzett visszaemlékező sértettségéből táplálkozó túlzásait azonban nem kötelező átvenni. Mindenekelőtt Hermann Róbert történetírói munkásságának köszönhetően pedig mára már megteremtődtek Görgei Artúr pályája objektív, a történelmileg örökölt torzító beidegződéseket kiküszöbölő értékelésének feltételei.[4]

A két zseni kapcsolatát csúcs- és mélypontok váltakozása jellemezte, amelyben a kölcsönös elismerés és csodálat őszinte megvallása mellett az ugyancsak kölcsönös vádaskodás és bűnbakképzés egyaránt jelentkezett. Amikor azonban környezetük intrikái hatása alól kiszabadulva személyes találkozásaik alkalmával ismerhették meg egymás személyiségét és kvalitásait, maguk is felsőfokon szóltak egymásról.

A reformkor és 1848–49 attól lett a magyar történelem kiemelkedő korszaka, hogy miközben főszereplői szenvedélyes vitákon keresztül keresték a magyarság számára előnyös megoldásokat, valamennyiük számára magától értetődő volt, hogy a nagy történelmi lehetőségek kapujában félretegyék sérelmeiket, s egyéni ambícióikat alárendeljék a nemzeti összefogás érdekeinek. A reformkor, a forradalom és a szabadságharc lényegéhez, valódi üzenetéhez nem a Széchenyi vagy Kossuth, Görgei vagy Kossuth kérdés megfogalmazásán keresztül, hanem Széchenyi István gróf, Wesselényi Miklós báró, Batthyány Lajos gróf, Deák Ferenc, Eötvös József báró, Görgei Artúr és Kossuth Lajos egymástól elválaszthatatlan rendkívüli érdemeinek megismerésén és elismerésén keresztül juthatunk közelebb.

Az útkeresés évei

A Felvidék egyik legrégebbi magyar nemesi családjából, szepesi evangélikus világból származó Görgey[5] Artúr neveltetésében a kisnemesi tradíció, az anyai örmény polgári világ értékrendje és a spártai szigor érvényesült. Gondolkodása alakulását a szülőföldjét jellemző sajátos háromnyelvű (magyar, német, szlovák) közeg, az evangélikus kisebbségi lét, valamint a szülőház atmoszféráját ugyancsak meghatározó „látens rendi-függetlenségi hagyomány" meghatározó módon befolyásolta.[6]

seként próbálta bemutatni 1848–49-es önmagát, olyan politizáló katonaként, aki igazából soha nem bízott a teljes győzelemben, aki átlátott Kossuth szónoklatain, aki kiegyezésre törekedett a szembenálló féllel, és hajlandó lett volna akár katonai puccsal is megdönteni a fennálló kormányt" – állapítja meg Hermann Róbert. *Hermann* 2019. 57–58. o.

[4] A Kossuth – Görgey vita értelmezéséről lásd *Csorba* 2019.

[5] Görgei Artúr 1848-ig y-nal írta nevét, ezért a változtatásról hozott döntését megelőző évekre vonatkozóan mi is ezt a gyakorlatot követjük.

[6] *Urbán* 2009. 268. o. és *Hermann* 2019. 10–11. o.

Az ifjú Görgeyt a nemzeti érzés és a nemzeti gondolat korán megérintette. 1832-ben, azaz 14 évesen a tullni császári és királyi utásziskolába történt felvétele alkalmából apjához, Györgyhöz írott levelében a következőképpen indokolta meg döntését: „katonának két okból megyek: először és mindenekelőtt a haza iránti szeretetből, minthogy ennek hasznára lehetni nekem emitt több alkalom látszik kínálkozni, mint más szakokban, másodszor a matematikai és fizikai ismeretek iránti szeretetből". Majd azt is megvallotta, hogy „Nyakra-főre tanulok magyarul, nehogy német huszár váljék belőlem".[7] A patrióta elkötelezettség korai jelentkezése mellett gondolkodását alapvetően meghatározta az apai család nemesi világától történő elhatárolódása. 1836-tól a Wasa-gyalogezredben, majd 1837 szeptemberétől a bécsi Magyar Királyi Nemesi Testőrségnél, 1842. május 1-jétől pedig a 12. (Nádor) huszárezredben szolgált főhadnagyi rangban Felső-Ausztriában, majd Csehországban. A folyamatosan komoly nélkülözések közepette, spártai életmódot folytató nincstelen értelmiségi ifjú katonatiszt „kemény, következetes, kíméletet sem magával, sem másokkal szemben nem ismerő", „önérzetes, csak a saját erejére támaszkodó, értelmes és felvilágosult"[8] szuverén személyiséggé vált.

Katonai szolgálata elvégzését azonban fokozódó mértékben megnehezítette az őt körbevevő, az önálló gondolkodást kiiktató közeg által meghatározott, folyamatosan romló közérzete. Hangulatát ugyanakkor ezzel párhuzamosan alakította egyre erősebb kötődése a magyarsághoz: 1841-től rendszeresen olvasta a kortárs magyar irodalmat, s ahogy öccséhez írott levelében megvallotta: újra „kiszakajtott magyarnak" érezte magát.[9] A Görgey nemzeti érzéseinek felébredését, magyarsághoz kötődésének felerősödését, nemzeti identitásának formálódását és kibontakozását lépésről lépésre nyomon követő Hermann Róbert idézi őszintén kitárulkozó vallomását, miszerint „Hazám ott virul keleten, nekem is csak úgy hazám, mint neked".[10] A közelgő karácsony által is felerősített honvágy okozta szenvedését apjának feltárva azt is elárulta: „Amióta tulajdonképpen anyanyelvem megtanulásának neki feküdtem: mind inkább éled bennem a vágy, e nyelv honával – szeretett hazámmal – habár csak testben is összeköttetésbe jutni".[11] A hadsereg kötelékeinek elhagyására irányuló kilépési szándékát bátyjának írott levelében elsősorban ugyancsak a magyarsághoz tartozásával indokolja, miszerint döntésében mindenekelőtt a hazája iránt érzett „ellenállhatatlan vágy" motiválta, mivel „mostani állásomban örökre távol kell élnem tőle".[12] Bár a reformkori politikai küzdelmektől fizikailag is távol tartózkodott, a *Kelet Népe* vitára vonatkozó álláspontját egyértelműen megvallotta. Amikor a *Pesti Hírlap* megrendelését feletteseivel kellett engedélyeztetnie, a méltánytalannak tekintett eljárás feletti felháborodásának hangot adva tette fel öccsének a költői kérdést: a magyar ember „miért ne örülhessen a betűknek, melyek nemzetének szép előrehaladását, nemes tökéletesedését, magasztos törekvéseit hirdetik?",

[7] *Görgey* 1988. 11.,13. o. és *Hermann* 2019. 12. o.
[8] *Görgey* 1988. 10., 16. o. és *Hermann* 2019. 14. o.
[9] Görgey Artúr Görgey Istvánnak. Bécs, 1841. november 23. Idézi: *Hermann* 2019. 14. o.
[10] Görgey Artúr Görgey Istvánnak. Salzburg, 1842. augusztus 9. Idézi: *Hermann* 2019. 14. o.
[11] Görgey Artúr Görgey Györgynek. Wartberg, 1842. december 20. Idézi: *Hermann* 2019. 16. o.
[12] Görgey Artúr Görgey Guidónak. Prága, 1845. május 18. Idézi: *Görgey* 1988. 16. o.

majd Kossuth Lajos szerkesztői érdemeit hangsúlyozva leszögezte: „valamennyi hírlapok közül a Pesti Hírlapban találni a legtöbb igazat és tartalmasat. […] Óh, királyok, ti testvértagadók, kényurai a népnek. És miniszterek, ti királyok zsarnokai, mikor nől meg a fületek elég nagyra, befogadni az udvaroncok hízelgésein fölül még egy szemernyi igazságot is csenevész agyatok és szívetek számára”[13] – zárta radikális hangnemben megfogalmazott, a reformellenzék kossuthi irányzatával rokonszenvező gondolatmenetét.

Görgey megnyilvánulásaiból arra lehet következtetni, hogy a magyarországi reformkori fejleményeket folyamatosan figyelemmel kísérte. Az 1843–44. évi országgyűlésnek a fontos reformtörekvéseket meghiúsító működéséről kapott információkra a liberális ellenzékkel való érzelmi és tartalmi azonosulással reagált: „Éppen annak látványa, mily fáradságosan küzdenek a jó, igazságos, az igaz hazafiak a rang-, pénz- és hatalom sóvár arisztokraták s az ősi butaságban megmaradni akaró bocskoros nemesség ellen – éppen ez a látvány rád és mindenkire nézve, aki hazája javát kívánja és kinek esze, szíve helyén van, a leghathatósabb sarkantyú kell hogy legyen, szakadatlanul előre törni az óhajtott cél felé”.[14] Szenvedélyes és türelmetlen kifakadása arról tanúskodik, hogy nemzeti identitásának kibontakozása a kor radikális elemekkel ötvözött liberális szellemiségével szimbiózisban valósult meg.

A katonai szolgálat keretei között immár „marionettpályán” mozgónak érezve magát 1845. május 18-án jelezte bátyjának, hogy legkésőbb augusztusban, rangjának megtartása nélkül kilép a seregből. Döntése megérlelődésében meghatározó szerepet tulajdonított annak, hogy miközben „mostani pályám elleni mély ellenszenvem […] elképzelhetetlen fokra hágott,” ellenállhatatlan vágyat érzett Magyarország iránt, s mindez olyan „tevékenyebb, szabadabb élet utáni” vonzódással társult, ahol nem kényszerül kiszolgáltatott helyzetében az általa megvetett emberek buta parancsainak szolgai végrehajtására. Nem titkolta, hogy tervezett lépése megtételére – az 1846 októberében egyébként meghiúsult – házassági tervei is motiválták. A császári hadsereg elhagyását közvetlenül kiprovokáló eseményt a Nádor-huszárok 1845-ös prágai munkásmegmozdulás elfojtásában játszott szerepének számára sokkoló élménye jelentette. Mivel nem kívánt egy esetleges hasonló magyarországi bevetésben részt venni, azaz hazája érdekeivel szembe kerülni, 1845 júliusában levetette magáról a „gépszerű engedelmesség” kényszerzubbonyát.[15] 1845 őszétől kémiai tanulmányokat folytatott Prágában a híres professzor, Josef Redtenbacher tanítványaként – kitűnő eredménnyel. Értekezése megírását a laurinsavnak és a kaprinsavnak a kókuszdió zsírsavaiban való jelenlétéről 1848. május 21-én fejezte be, és tanulmányát az Osztrák Tudományos Akadémia megjelentette.[16]

A tavaszi európai forrongások viharai a cseh, valamint a birodalmi fővárosban érték utol. Tanúja volt a március 13-i bécsi forradalmi megmozdulásoknak, és egyre fokozottabb ér-

[13] Görgey Artúr Görgey Istvánnak. Linz, 1843. február 26. Idézi: *Görgey* 1988. 14. o. és *Hermann* 2019. 16. o.
[14] Görgey Artúr Görgey Istvánnak. Prága, 1843. augusztus 20. Idézi: *Hermann* 2019. 16. o.
[15] Görgey Artúr Görgey Guidónak. Prága, 1845. május 18. Idézi: *Hermann* 2019. 16–18. o.
[16] *Hermann* 2019. 18. o.; A prágai egyetemi évekről lásd *Riedel* 2020. 12–15. o.

deklődéssel követte a magyarországi fejleményeket. Március 18-án öccsének írott levelében a polgári átalakulás lelkes, elkötelezett, nemesi privilégiumairól lemondani kész híveként szólalt meg, amikor türelmetlenségének hangot adva kijelentette: „Bárcsak hazánkfiai már eltörölték volna a robotot, ezt a pokoli átkát az emberi nemnek. Igaz, hogy én könnyen beszélhetek, mert nem veszítek vele semmit, hanem legyen ma szerencsém egy pár ezer honfira akadni, aki bennem bízik, hát eltörlöm a nemességet: s itt aztán csakugyan veszteséggel járok.”[17]

Március 29-én Prágában feleségül vette Adéle Aubouin francia társalkodónőt, és az esküvő után másnap Bécsen és Pozsonyon át Toporcra utazott, ahol átvette elhunyt nagybátyja, Görgey Ferenc özvegye birtokának gazdasági irányítását. Mivel modernizációs törekvései nem találkoztak az özvegy elképzeléseivel, helyzete hamarosan ellehetetlenült.[18] Politikai érdeklődése kibontakozását azonban a magánéletében jelentkező problémák sem akadályozták. Az áprilisi törvények megszületését az utolsó rendi országgyűlés karzatán üdvözölte, ahol – öccse visszaemlékezése szerint – állítólag megjegyezte: „Ily nagy vívmányokat nem lehet ingyen kapni! Azoknak nagy ára, vérdíja szokott lenni, ezt az árát meg kell adnunk, ha előre nem: hát utólag.”[19]

A szisztematikus karrierépítés jegyében május végén felkereste Eötvös Józsefet, hogy a pesti egyetem vegytani tanszékére esetleg benyújtandó pályázatának lehetőségeiről és esélyeiről tájékozódjon,[20] és meglátogatta Széchenyi Istvánt is. A progresszív értékek iránti vonzódása jeleként öccse társaságában, a Radical Kör gyakori látogatója volt, 1848–49 radikális sajtója pedig mindvégig Görgeyt tekintette a szabadságharc méltó fővezérének. Korabeli politikai orientálódását közvetve jól érzékelteti az az epizód is, amikor 1847 őszén az utolsó rendi országgyűlésre történő felkészülés jegyében a vele bizalmas baráti kapcsolatot ápoló öccse, a fiatal jurátus István a Pest megyei választási felvonulásban a bocskoros tömeg élén haladva lelkesítette Kossuth híveit. A szó klasszikus értelmében forradalmárnak azonban – Kosáry Domokos szerint – mégsem nevezhetjük, sokkal inkább olyan fiatalembernek, akinek magatartását „a feudális, nemesi úrhatnámság és az arisztokrata gőg ellen” irányuló „radikális indulat” határozta meg.[21]

A forradalom szolgálatában

A polgári átalakulás és a nemzeti önrendelkezés elkötelezett híveként Görgey a Batthyány-kormány május 16-i, a császári hadseregből korábban távozó sorezredi tiszteket a szerveződő honvédsereghez történő csatlakozásra buzdító felhívására lépett az aktivitás mezejére, tért

[17] Görgey Artúr Görgey Istvánnak. Prága, 1848. március 18. Idézi: *Görgey* 1988. 6–7. o. és *Hermann* 2019. 19. o.
[18] *Urbán* 2009. 268. o. és *Hermann* 2019. 19. o.
[19] Lásd *Görgey* 1916. 337. o. és *Hermann* 2019. 19. o.
[20] Az egyetemi oktatásba történő bekapcsolódás gondolata Görgeyt már régebben foglalkoztatta. Lásd *Görgey* 1916. 276., 290–291. és *Riedel* 2020. 16. o.
[21] *Görgey* 1988. 6–7. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 18–19., 375. o. és *Hermann* 2019. 19. o.

vissza eredeti hivatásához századosi rangban.[22] „Hadba indulása" előtt, a *Márczius Tizenötödike* június 5-i számában, „egy kviétált huszár főhadnagy" aláírással megjelent radikális hangvételű cikkében szociális érzékenységét és puritán egyszerűségét megvallva foglalt állást az új honvédtiszti egyenruha kérdésében, amikor saját helyzetét is megélve a drága és díszes megoldást elutasítva kifejtette: „Vagy talán már egészen megfeledkeztünk arról, hogy nemcsak a gazdagok soraiban, hanem a legszegényebbek közt is mindig találtatnak főtisztnek alkalmatos egyének? Vagy talán azt hiszik, hogy éppen a jövendőben egyedül a gazdagok osztályában fog teremni az értelmiség és a haza iránti buzgóság? Vagy talán úgy fogjuk fel az egyenlőség szellemét, miszerint ily praktikus rendszabályok által a legszegényebb osztályt a főtisztségre való kilátástól is szándékosan elzárjuk?"[23] Az egyenlőség eszméje melletti elkötelezettségéről tanúbizonyságot téve 1848 nyarán pedig áttért nevének y-os írásmódjáról az i-re.[24]

Június 9-én a Győrött szerveződő 5. honvédzászlóaljhoz kapott kinevezést, majd alig egy hónapos szolgálatot követően a miniszterelnöki hivatal hadügyi és nemzetőrségi kérdésekkel foglalkozó részlegéhez került. A hazai fegyvergyártás előkészítésének munkálataiba bekapcsolódva Batthyány július 13-án kelt megbízásából Bécsbe utazott, hogy szerződést írjon alá a Dietrich kereskedőház által felajánlott, Konstantinápolyban és Szmirnában tárolt fegyverek beszerzéséről (a szerződés végül nem jött létre), majd augusztusban sikeres tárgyalásokat folytatott Prágában az ottani Sellier és Bellot lőkupakgyár képviselőivel. Mintegy kétmillió lőkupak vásárlásáról született szerződési ajánlattal hazatérve elkészítette a tervezett csappantyú- és gyutacsgyár létrehozására vonatkozó, Kossuth támogatását is élvező tanulmányát. Az ügyintézés során Batthyány és Kossuth egyaránt személyesen megtapasztalhatta a szakszerűséget határozottsággal ötvöző fellépését, ami nagyban hozzájárult a személye iránti bizalom megérlelődéséhez. A prágai és a bécsi missziót követően a Nemzetőrségi Haditanács munkatársa lett.[25]

Miután Ivánka Imrével közösen kidolgozta „az önkéntes mozgó nemzetőrség" négy tábora felállításának koncepcióját, Batthyány Lajos augusztus 27-én kiadta ezen alapuló miniszterelnöki rendeletét, s a két tervező őrnagyi előléptetése mellett Görgei a Tiszáninneni kerület központját képező szolnoki bázis irányítására kapott megbízatást. Augusztus 29-én Ivánka társaságában meglátogatta Kossuth Lajost, és találkozásuk során megvallotta a pénzügyminiszternek az 1848-as alkotmány melletti elkötelezettségét. Valószínűleg szeptember 13-án írt, de datálatlan levelében valóságos hűségnyilatkozatot juttatott el a posztjáról lemondott pénzügyminiszternek, „életre-halálra kész embere"-ként jelölve meg önmagát. Amint arra Urbán Aladár rámutatott, ezzel Görgei jelezte, hogy az elmélyülő válságból a

[22] *Görgey* 1988. I. k. 22. o. és *Hermann* 2019. 19. o.

[23] Görgey Artúr cikkét közli: *Hermann* 2018. 67–68. o. és idézi: *Görgey* 1988. I. k. 22. o; *Urbán* 2009. 268. o; *Hermann* 2019. 19. o.

[24] *Hermann* 2019. 19. o. A forradalom és a szabadság ügye mellett magát elkötelező katona döntését tiszteletben tartva nevét a folytatásban mi is i-vel írjuk.

[25] *Urbán* 1973. 90., 94. o.; *Urbán* 2007. 237–238. o.; *Urbán* 2009. 269–270. o.; *Riedel* 2020. 18–19. o.

Kossuth által képviselt politikában látja a kiutat, s a posztjáról lemondott pénzügyminisztert tekinti az önvédelmi háború vezetőjének. Határozott és lojális magatartásával sikerült is elnyernie Kossuth bizalmát.[26]

Szeptember 5-én ügyei intézése során Szemere Bertalannal is személyes kapcsolatba került. Másnap kiadott rendeletében a belügyminiszter arra is felhatalmazta Görgeit, hogy a katonai feladatok elvégzése mellett a rend és a fegyelem megőrzése érdekében szükség esetén a hadi törvényeket teljes szigorral alkalmazza. A „tettvágytól égő fiatal őrnagy" nagy lelkesedéssel látott hozzá az önkéntesek kiállítását ösztönző szervező tevékenységéhez, s „a magyar haza és a magyar korona" melletti szenvedélyes elkötelezettségének hangot adva, helyenként ingerülten és türelmetlenül ostorozta az érintett megyei törvényhatóságok lassú, kellő bátorságot, gondosságot és alaposságot nélkülöző, nem kellőképpen eredményes hozzáállását.[27]

Pozitív tapasztalatai és információi birtokában Batthyány Lajos szeptember 24-én személyes kihallgatáson fogadta Görgeit, és kinevezte a pákozdi csata előtt kiépített védelmi rendszer fontos részét képező Csepel-sziget teljhatalmú, a polgári és katonai hatóságok fölé rendelt, majd 25-én minden nem Móga János altábornagy alá tartozó, a Duna mentén állomásozó csapatok parancsnokává. A szigetre koncentrálódó déli népfelkelés főparancsnokaként megakadályozta a Karl Roth vezérőrnagy által vezetett horvát hadosztály csatlakozását a Habsburg-ellenforradalom szolgálatában álló Josip Jellačić báró horvát seregéhez. Rögtönítélő haditörvényszéki eljárás lefolytatására is felhatalmazással rendelkezve, elszántságáról tanúbizonyságot téve hozta meg ítéletét a hazaárulással megvádolt Zichy Ödön gróf szeptember 30-án végrehajtott kivégzéséről, s a nemzeti ügy melletti szokatlanul radikális fellépésével magára vonta sokak figyelmét.[28]

A főhadszíntér eseményeit is figyelemmel kísérve véleményéről folyamatosan tájékoztatta az általa fontosnak ítélt személyeket. Batthyánynak címzett szeptember 27-i jelentésében indulatosan kifakadt a Jellačić irányítása alatt Magyarországra betört horvát csapatok megállítására hivatott magyar „fősereg örökös hátrálása" ellen. „Én az örökös hátrálást nem fogadom el. Móga gyáva viseletével meg fog hiúsítani minden törekvéseinket és közös vesztünk lesz a következése" – állapította meg, majd erős érdekérvényesítő képességét is megvillantva a „tettre kész, forradalmi lendületű őrnagy"[29] határozott fellépést sürgető, önbizalomtól duzzadó forradalmi hangvételű, magát a megmentő pozíciójába helyező levelében arra hívta fel a figyelmet: „Méltóságod megmentheti a hazát, ha vezérnek olly egyént nevez ki, aki mer. Különben veszve vagyunk."[30]

[26] Lásd Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Pest, 1848. szeptember 13. Közli: *Hermann* 2001b. 46–47. o., vö. *Urbán* 2009. 277. o. és *Hermann* 2019. 20. o.
[27] *Urbán* 1973. 187–188. o.; *Urbán* 2009. 268. o.; *Hermann* 2019. 21.
[28] *Urbán* 1973. 189. o.; *Görgey* 1988. I. k. 28–30. o.; *Urbán* 2009. 280., 284. o.; *Melkovics* 2016. 132–153. o.; *Hermann* 2019. 22–24. o.
[29] *Urbán* 2009. 282. o.
[30] Görgei Artúr jelentése Batthyány Lajosnak. Ercsi, 1848. szeptember 27. Idézi: *Urbán* 2009. 282. o.

Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak október első napjaiban írott jelentéseiben lelkesedést és önbizalmat tápláló helyzetértékeléseivel buzdított további helytállásra, győzelmekre. Az OHB általa nem ismert állásfoglalásával szemben pozícionálva önmagát október 1-jei levelében szenvedélyesen utasította el a tűzszünet lehetőségét: „Csak most el mindegyikkel, aki fegyverszünetről még csak álmodozik is, – de el örökre" – szorgalmazta, és kijelentette, hogy azt nem hajlandó elfogadni.[31] Pázmándy Déneshez október 2-án intézett, a hősiesen küzdő népfelkelők iránt érzett lelkesedéstől átitatott levelében pedig szárnyaló optimizmussal szorgalmazta a népből erőt merítő határozott politika folytatását: „Csak most erélyt, csak most erőfeszítést, és mentve vagyunk, mert a nép – könnyezve írom – velünk tart".[32] Az idézett túlhevült, bizonyos értelemben túldimenzionált megnyilatkozásokból Urbán Aladár arra a következtetésre jutott, hogy Görgei „a Zichy kivégzését követő órákban túlértékelte tette jelentőségét és személye fontosságát".[33] Hermann Róbert szerint pedig „Valósággal megmámorosodott e napok egymást követő eseményeitől, és a kapott önálló cselekvési körtől".[34]

Görgei szereplése pozitív visszhangot váltott ki a meghatározó pesti politikai körökben. Pályája alakulására különösen fontos hatást gyakorolt Madarász László iránta érzett megkülönböztető rokonszenve, amiről a radikálisok vezére október 5-i levelében tett hitvallást: „Madarász László Görgei vezér s polgár barátjának idvezletet s szíves kéz szorítását" küldi. „Soha ne várj utasítást, Te vezérnek születtél, tégy, győzz […] Te már nekem fővezér vagy […] Hazánk életének nagy súlya kezedben […] Te nem ismersz engem barátom Görgei! De én bízok benned."[35] A Görgei személye iránt megnövekedett bizalom jeleként az OHB a Roth tábornok felett aratott győzelem napján, október 7-én döntött ezredesi előléptetéséről.[36] Ebben a bizakodó, kölcsönösen barátságos légkörben kapta kézhez Görgei Kossuth hozzá intézett október 9-i levelét, amely arra invitálta, hogy „azon eszmének kivitele iránt, mely bennünket jelenleg foglalkoztat, Önnel személyesen érintkezhessünk […] körünkbe siessen a lehető leggyorsabban velünk értekezni".[37] A két nappal később megvalósult bizalmas megbeszélésen az OHB elnöke titkos terveit felfedve elárulta, hogy gyanúval szemléli Móga János altábornagy hadvezetését, s ezért a megbízható emberként és hozzáértő katonaként megismert Görgeit kívánja a parndorfi táborba küldeni azzal a felhatalmazással, „ha árulást tapasztalna, azonnal vegye át a sereg parancsnokságát, és lépje át a határt".[38] S miután tá-

[31] *Urbán* 2009. 285. o. és *Hermann* 2019. 25. o.
[32] Görgei Artúr Pázmándy Dénesnek. Újfalu, 1848. október 2. Idézi: *Kosáry* 1994. I. k. 19–20. o.; *Urbán* 2009. 289. o.; *Hermann* 2019. 24. o.
[33] *Urbán* 2009. 285. o.
[34] *Hermann* 2019. 25. o.
[35] Madarász László levelét idézi: *Urbán* 2009. 292. o. és *Hermann* 2019. 24. o.
[36] *Urbán* 2009. 290. o.
[37] Kossuth 1848. október 9-i levelét idézi: *Urbán* 2009. 293. o.
[38] Az 1848. október 11-i megbeszélésről lásd: *Görgey* 1988. I. k. 30. k.; *Kosáry* 1994. I. k. 22–23. o.; *Urbán* 2009. 294. o.; *Hermann* 2019. 25. o.

bornoki előléptetési tervébe is beavatta az ifjú katonát, Görgei jelentősen megnövekedett küldetéstudattal[39] érkezett meg október 13-án Móga táborába.

Az önvédelmi háború vállalása – Kossuthtal szoros együttműködésben

A szeptemberi válság drámai óráiban a Kossuthtal kialakított kölcsönös bizalom és a nemzet szolgálatának kérdésében megnyilvánuló teljes egyetértés jegyében Görgei az alkotmánysértő Habsburg reakcióval szembeni, az V. Ferdinánd által szentesített áprilisi törvényekben lefektetett legitimitás talajára helyezkedő jogszerű önvédelmi háború vállalása mellett kötelezte el magát.[40]

Ismeretes, hogy az október 6-i bécsi forradalom megsegítését az országgyűlés pozitív határozatának birtokában Kossuth a nemzeti érdekeket s az egyetemes haladás ügyét egyaránt szolgáló stratégiai jelentőségű feladatnak és morális kötelességnek tekintette. Móga főparancsnok a sereg gyengeségére hivatkozva azonban ellenezte a támadás megindítását. Parndorfba megérkezve Görgei is megtapasztalta a sereg felkészületlenségét. Bár az október 27-én megtartott haditanács katonai szempontból fenntartásokat fogalmazott meg a Lajta átlépését illetően, a körülményeket mérlegelve – Kossuth személyes hatásától sem függetlenül – végül maga is arra szavazott, hogy politikai megfontolásokból meg kell kísérelni a támadást: „Nincs választás, előre kell menni, mert ha nem megyünk, többet vesztettünk, mintha három csatát vesztenénk" – jelentette ki határozottan.[41]

A kudarccal végződő október 30-i schwechati csatát követően Kossuth, benne ismerve fel a nemzet védelme teendőinek ellátására egyedül alkalmas hadvezért, tábornoki előléptetése[42] mellett a feldunai hadtest parancsnokának nevezte ki.[43] A „hadsereg vezetése az önvédelmi harcot teljes szívvel vállaló Görgei tábornok kezébe került".[44]

1848 novembere és decembere az önvédelmi háború megvívására történő felkészülés szempontjából stratégiailag meghatározó fontosságú időszaknak bizonyult. A seregszervezés kérdésében a két kiemelkedő személyiség felfogása nem mindenben egyezett. Míg ugyanis Kossuth a meghatározott időre szolgálatot vállaló önkéntes mozgó nemzetőralakulatok táborban tartását, s azok honvédzászlóaljjá történő átalakítását szorgalmazta, a professzionalizmus szempontjait szem előtt tartó Görgei a regularizálódni nem hajlandó alakulatokat komoly biztonsági kockázatnak tekintette, s igyekezett megszabadulni a komoly feladatok megoldására alkalmatlan elemektől. A tábornok ugyanis kétségbe vonta, hogy a hazafiúi lelkesedés képes pótolni a sikeres harcviseléshez szükséges katonai erényeket, és

[39] Lásd *Urbán* 2009. 296. o.
[40] *Görgey* 1988. I. k. 8–9., 27. o.
[41] Lásd *Szabad* 1977. 149. o., vö. *Görgey* 1988. I. k. 33., 202. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 24. o.; *Hermann* 2007. 160–162. o.; *Hermann* 2019. 26. o. Görgei szerepéről részletesen lásd *Hermann* 1992.
[42] Görgei eredetileg október 11-i tábornoki kinevezése történetének részleteit lásd *Hermann* 2007. 64., 67. o.
[43] *Kosáry* 1994. I. k. 15., 24. o.; *Hermann* 2007. 171. o.; *Hermann* 2019. 26. o.
[44] *Hermann* 2007. 177. o.

meg volt győződve arról, hogy a csapatai létszámának átmeneti csökkenésével járó döntéseivel hosszabb távon serege morális megtisztulását, valamint szakmai megerősödését mozdítja elő. A mutatkozó véleménykülönbség egyelőre azonban nem zavarta meg a harcostársak kapcsolatát, november és december folyamán szorosan együttműködve keresték a nemzet számára legkedvezőbbnek tűnő megoldást. Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak küldött november 11-i jelentésében a tábornok egyenesen azt javasolta, hogy a rendkívüli helyzetre való tekintettel, s a nemzeti egység biztosítása érdekében Kossuthot diktatórikus hatalommal ruházzák fel.[45] Bár az ajánlott megoldást Kossuth elutasította, az együttműködésüket megalapozó kölcsönös bizalom érvényesülését méltató válaszában leszögezte: „mi ketten egymás között nem affektáljuk a formákat, egyikünk sem vágyik a hatalomra, hanem mindenikünk vágyik jót és jól tenni a hazának”.[46]

A romló bel- és külpolitikai pozíciók ismeretében komoly politikai jelentőséggel bírt a feldunai hadtest parancsnoka és kormánybiztosa, Görgei Artúr és Csány László november 26-án, a dinasztikus érzelmű tisztek dilemmáinak oszlatása céljából kiadott, közösen ellenjegyzett nyilatkozata. A dokumentum leszögezte, hogy a Magyarország ellen támadók visszaélnek V. Ferdinánd nevével, és állításaikkal ellentétben nem tekinthetők a fejedelmi akarat végrehajtóinak. A tisztek kijelentették, hogy a királyi esküvel szentesített áprilisi alkotmányt megvédik, és mindent megtesznek az Ausztria és Magyarország közötti törvényes viszonyok helyreállításáért, melynek bekövetkezéséig készek az Országos Honvédelmi Bizottmányt az ország jogszerű kormányának elismerni. „Jelszavunk: alkotmányos jog és szabadság, ez alatt készek vagyunk minden megtámadás ellen, utolsó csepp vérig küzdeni, és ezalatt reménylünk minden törvénytelen erő és ármány ellen győzni” – hangsúlyozta az önvédelmi háború melletti elkötelezettséget sugárzó állásfoglalás.[47]

A politikai és a katonai vezetés együttműködésének morális megerősítését eredményezte a december 2-án Olmützben lezajló negatív fordulat, a magyar király „lecserélésére” irányuló Habsburg kísérlet. A trónörökös Ferenc Károly visszaléptetésével a 18. életévét éppen elérő Ferenc József trónra ültetésének bejelentése a magyar politikai közvélemény elsöprő többségének felháborodását váltotta ki. Az alkotmányellenes provokációra reagálva a parlament az érvényes jogrendre támaszkodó határozatában szögezte le, hogy a trónváltozást érvénytelennek tekinti és bejelentette, hogy a magyar nemzet a törvénysértésre a törvényesség alapján vívott önvédelemmel válaszol. A rendkívüli helyzetben különös jelentőséggel bírt a feldunai hadsereg december 10-i állásfoglalása. A Kossuth politikai nézeteivel ekkortájt teljes mértékben azonosuló Görgei és Csány közös aláírásával kibocsátott nyilatkozat az országgyűlési határozatot elfogadva ismételten elkötelezte magát a függetlenség mellett és

[45] Görgei Artúr jelentése az OHB-nak. Pozsony, 1848. november 11. Közli: *Hermann* 2001b. 96. o.
[46] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. BudaPest, 1848. november 18. Közli: *Hermann* 2001b. 118. o.
[47] Görgei Artúr és Csány László nyilatkozata a császári és császári királyi fővezéri kiáltványokról. Pozsony, 1848. augusztus 25. Közli: *Hermann* 2018. o. 72., idézi: *Hermann* 2002b. 58. o. Vö.: *Horváth* 1871–1872. II. k. 155. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 26–27. o.; *Erdődy* 2006a. 147. o.

leszögezte: a jogsértésnek ellenszegülve kötelességének tartja az áprilisi alkotmány megvédését a kormány rendeletei alapján.[48]

Ismeretes, hogy december 16-án 52 000 katonájával és 210 ágyúval felszerelve az Alfred zu Windisch-Grätz herceg tábornagy vezette Habsburg-fősereg átlépte a határt, kezdetét vette a magyar nemzet önvédelmi háborúja. Mivel az offenzívával Görgei 30 000 alig kiképzett katonát és 80 ágyút tudott szembeállítani, elkerülhetetlenné vált a hátrálás. A politikai szempontokat szem előtt tartó Kossuth a lakosság hangulatát javító apró kis győzelem elérésére buzdította tábornokát. A félreértések elkerülése érdekében fontosnak tartotta ugyanakkor biztosítani arról is, miszerint „Önnek a hadi munkálatokban teljesen szabad kezet adok, s azért őszinte bizalmam, s több mint testvéri barátságomnál fogva bizonnyal nem magyarázza balra, ha figyelmeztetést teszek, nem azért, hogy kövesse, hanem hogy megítélje”. Leszögezte továbbá azt is, hogy bármely kezdeményezése „nem rendelet, hanem vélemény, az ítélet öné, mint öné a dicsőség s a morális felelősség”.[49]

A seregéért felelős Görgei szintén érthető módon tért ki egy megsemmisítéssel fenyegető csata elől. Sajnálatos, hogy az objektív ellentmondásokból adódó nézeteltérések feloldása a környezetük befolyásától önmagukat függetleníteni nem mindig képes harcostársak erejét meghaladta, és kapcsolatukat a kölcsönös bizalmatlanság egyre több eleme terhelte meg. Miközben ugyanis az aggódó Kossuth segítőkész, katonailag azonban hibás tanácsaiból a tábornok a lelkes, ám dilettáns civil piszkálódását érezte ki, Görgei szakmailag megalapozott ellenvetéseiben és fokozatos visszavonulásában az OHB egyre türelmetlenebb elnöke a politikai hatalom kéréseit ignoráló katona magatartásának megnyilatkozásait vélte felismerni.[50] A tábornok némely döntésétől elbizonytalanodó Kossuth megható őszinteséggel tárta fel partnere előtt kétségbeesett tehetetlenségét, amikor december 7-i levelében értetlenségének hangot adva kifejtette: „midőn én éjjelemet, nappalomat arra fordítom, hogy a hazának véderejét általában s különösen Tábornok úr seregét a lehetségig növeljem, midőn evégett az újoncoknak […] kiállítása és felszerelése körül eget földet annyival is inkább megmozdítok, mert tábornok úr serege a sok önkéntes elbocsátása által nagyon meggyengült […] Én hát már teljességgel nem tudom, mit csináljak”.[51]

Holott Kossuth még december 23-án is „Tisztelt Barátom”-ként szólította meg harcostársát és eltérő harcászati stratégiai elképzeléseik sem akadályozták meg abban, hogy a karácsony napján Görgeihez írott levelében megerősítse: „önnek kezeiben határtalan bizalommal látom

[48] Görgei Artúr és Csány László nyilatkozata a feldunai hadtest nevében V. Ferdinánd lemondásáról és I. Ferenc József trónra lépéséről. Közli: *Hermann* 2018. 73–74. o. A nyilatkozat jelentőségéről lásd *Horváth* 1871–1872. II. k. 176. o.; *Hermann* 2002b. 58. o.; *Erdődy* 2006a. 148. o.; *Hermann* 2019. 27. o.

[49] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Pest, 1848. november 29. Közli: *Hermann* 2001b. 88. o. Vö.: *Szabad* 1977. 153. o. és *Erdődy* 2006a. 150. o.

[50] *Kosáry* 1994. I. k. 26. o.; *Erdődy* 2006a. 151. o.; *Hermann* 2019. 28. o.

[51] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Budapest, 1848. december 7. Közli: *Hermann* 2001b. 165–166. o. és *Erdődy* 2006a. 151. o.

a vezérletet […] Ön a vezér, Ön határozzon”.[52] Győr december 26-án bekövetkezett feladásának hírét azonban megdöbbenéssel fogadta. Csalódottságát nem kis mértékben idézte elő az a körülmény, hogy egy héttel korábbi helyzetértékelésében a tábornok arról tájékoztatta, miszerint Győr mellett döntő csata megvívására készül, a várost körömszakadtáig kívánja védelmezni, és szükség esetén akár Leonidász példáját is kész követni.[53] Kossuth szemrehányásait Görgei őszinte elkeseredéssel élte meg, és a vádakra önérzetesen reagálva, Windisch-Grätz seregének elsöprő túlerejére is rámutatva kifejtette: „amit tettem, mindig csak legjobb belátásom s meggyőződésem szerint tettem, s felelni tudok róla, akár az egész hős magyar nemzet kígyót-békát kiált rám”.[54]

A váci nyilatkozat – a Kossuth és Görgei közötti ellentétek elmélyülése

A kölcsönös bizalomvesztés folyamata Pest és Buda december végi kényszerű feladásával felgyorsult, a politikai vezetéssel szemben a seregen belül érlelődő indulatokat pedig tovább hevítette a Windisch-Grätz táborába igyekvő magyar parlamenti békeküldöttség december 31-i megjelenése. Mindenekelőtt azt vetették Kossuthék szemére, hogy a tisztikart nem vonták be a misszió előkészítésébe, és nem is tájékoztatták megfelelően a magyar tárgyalási pozíció tartalmáról. A küldöttség megérkezésekor a főhadiszállástól távol lévő Görgei elutasította Ferenc József hatalmának akárcsak indirekt módon történő tudomásulvételét is, s a vele való kapcsolatfelvételtől elhatárolódott.[55]

A Felvidék irányába visszavonuló feldunai hadtest parancsnoka 1849 első napjaiban rendkívül bonyolult politikai kérdés megoldására kényszerült, amikor tisztjei egy részének távozását megtapasztalta. A január 5-én kelt, a feldunai magyar királyi hadsereget megszólító proklamációja kibocsátásakor, az országgyűlési békeküldöttség kudarcáról még nem értesülve – amint arra Hermann Róbert rámutatott –, abból a helyzetértékelésből indult ki, miszerint a Habsburg-seregek offenzívája, valamint az Országos Honvédelmi Bizottmány és a parlament Debrecenbe költözése nyomán seregében „legitimációs hézag” alakult ki, miután tisztikarának nem lebecsülhető része elveszettnek érezte a háború folytatásához nélkülözhetetlen morális alapját, és kettős (az uralkodóház, illetve a magyar alkotmány iránti) hűségesküje szorításában vergődött.[56]

Görgei a sereg felbomlásának veszélyével szembesülve, „a megrendített öntudat” erősbítése céljából szánta el magát a nyilatkozat kihirdetésére.[57] A helyzet ellentmondásosságát

[52] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Budapest, 1848. december 24. Közli: *Hermann* 2001b. 212. o. és *Erdődy* 2006a. 152. o.
[53] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Győr, 1848. december 19. Közli: *Hermann* 2001b. 198. o. és *Erdődy* 2006a. 152. o.
[54] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Budapest, 1848. december 29. Közli: *Hermann* 2001b. 229–231. o. és *Erdődy* 2006a. 152. o.
[55] Vö. *Szabad* 1977. 153. o.; *Erdődy* 1998. 16. o.; *Hermann* 2019. 28. o.
[56] *Hermann* 1988.
[57] Görgei Artúr váci napiparancsa és nyilatkozata az önvédelmi harc folytatásának feltételeiről.

pontosan tükrözték a tábornok politikai elveit összefoglaló deklaráció tartalmilag helyenként egymásnak feszülő, egy mérnöki pontossággal kiegyensúlyozott rendszerben mégiscsak koherens egésszé elrendeződő alkotóelemei.[58] Emlékeztetett arra, hogy a feldunai hadtest – a magyar alkotmányt durván megsértő és ezért érvénytelennek tekintett december 2-i államcsínnyel a trónjától megfosztott – V. Ferdinánd akaratából esküdött fel az alkotmányra, és hűséget hirdetett az uralkodó által szentesített áprilisi törvényekhez, s miközben határozottan elutasította a republikánus agitációt, bizalma megingásának adott hangot az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal szemben.[59]

Érvelése során tapintattal hallgatott arról, hogy a törvényesnek tekintett és védelmezett áprilisi alapot maga Ferdinánd minősítette érvénytelennek, majd támadta meg alkotmánysértő október 3-i rendeletei kibocsátásával. A közjogi vonatkozásaiban Kossuth egyidejű hivatalos álláspontjával tartalmilag egybecsengő megközelítés reálpolitikai lépésnek minősül, amennyiben elfogadjuk: a felelősségére bízott katonaság soraiban felgyorsuló bomlás megállítására nem maradt más lehetősége, mint annak a fikciónak a hangoztatása, hogy serege a törvényesnek elismert király akaratát képviseli, amikor az alkotmányosság megvédéséért megkezdett küzdelmet folytatja valamennyi általa elvileg lehetségesnek nevezett fenyegetéssel szemben. Félreérthetetlenné tette, miszerint „A feldunai hadsereg szem előtt tartva Magyarhon alkotmányára letett esküjét, s a katonai becsületet […] az ellenséggeli bármily alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdött, másrészt pedig magának a hadseregnek katonai becsületét biztosítandja".[60]

Proklamációjával Görgei megmentette seregét, érthető ugyanakkor, ha Kossuthban a dokumentum nem mélyítette el a tábornoka iránt érzett feltétlen bizalmat. Miközben ugyanis – amint arra a Katona Tamás rámutatott – Görgei a Magyarországra kényszerített törvényes önvédelem kérdésében Kossuthtal politikailag azonos álláspontra helyezkedett, igazságtalan vádakat is megfogalmazott, amikor a Debrecenbe költözést gyáva menekülésnek nevezte, s a decemberi visszavonulásért a kormány hibáit kárhoztatta.[61] Kossuth bizonytalanságát és bizalmatlanságát fokozta ugyanakkor az a körülmény is, hogy a kormányzattól történt elhatárolódását követően Görgei heteken át nem vette fel a kapcsolatot Debrecennel.[62]

Érvelésében Görgei félreérthetetlenné tette, hogy a feldunai hadtest a jövőben csak a Mészáros Lázár hadügyminiszter vagy annak helyettese által kibocsátott parancsokat hajlandó végrehajtani. Ezzel, ha nem is nevezte meg, de azt is egyértelművé tette, hogy a népszuverenitást megtestesítő parlamentnek felelős, az önvédelmi háború munkálatait irá-

Vác, 1849. január 5. Közli: *Hermann* 2018. 76–79. o.

[58] *Erdődy* 1998. 17. o. és *Erdődy* 2006a. 160. o.

[59] *Szabad* 1977. 154. o. Szabad Györgytől eltérően Hermann Róbert értelmezése szerint Görgei „Nem mondta fel az OHB iránt az engedelmességet, csupán szakmai irányítást követelt a hadviselésben". Lásd *Hermann* 2019. 31. o.

[60] *Hermann* 2018. 79. o.

[61] Katona Tamás megállapítását lásd *Görgey* 1988. I. k. 37. o. Vö. *Hermann* 2019. 31. o.

[62] *Szabad* 1977. 154. o.

nyító kormányzat esetleges utasításait nem tekinti számára kötelező érvényűnek. A Kossuth iránti ambivalens érzéseit fegyelmezett és tárgyszerű érvelésében elrejtve, de a feldunai hadtest parancsnokaként kiadott november 26-i és december 10-i nyilatkozattól merőben eltérő hangnemű és tartalmú állásfoglalással egyértelműen az OHB-től elhatárolódó jelzéseket adott az annak kódolására fogékony közegnek.

A kényszerű taktikai megfogalmazások kontextusából pontosan kirajzolódnak annak a politikai álláspontnak a körvonalai, amelyek félreérthetetlenül kijelölték Görgeinek az 1849. január–februárban Debrecenben kibontakozó, Magyarország helyét újradefiniáló közjogi vitában elfoglalt pozícióját. Amikor ugyanis kilátásba helyezte, hogy az V. Ferdinánd által szentesített törvények bázisára helyezkedve határozottan ellene fordul valamennyi, azok felszámolására irányuló külső és belső kísérletnek, továbbá leszögezte, hogy hadserege nem hajlandó semmiféle, a ’48-as alkotmány megcsonkítását eredményező alkudozás eredményeit elfogadni, olyan platformra helyezkedett, amely elhatárolta magát az általa törvénytelen uralkodónak tekintett Ferenc József feltétel nélküli behódolást követelő pozíciójától, s a hazai republikánus törekvésektől, valamint a lelkük mélyén akár a ’48-as vívmányok rovására is békét kötni kész bizonyos békepárti megnyilvánulásoktól. A Kossuthot egyébiránt erőteljesen bíráló kiáltvány – amint arra lektori bírálatában Hermann Róbert rámutatott – az 1848-as alap meghaladásának elutasítását azonban nem tartalmazta.[63]

Görgei állásfoglalása nemzetiségi és egyházpolitikai kérdésekben

Vácról tovább vonulva kezdetét vette az 1849. évi január–februári felvidéki hadjárat, melynek során Görgei a január 5-i nyilatkozatban megfogalmazott értékeket érvényesítő üzenetekkel fordult a helyi lakosság felé. Rendkívüli koncentráltságot igénylő és energiát felemésztő feladatai bravúros elvégzése közepette figyelme arra is kiterjedt, hogy modern liberális-demokrata szemlélete jegyében örökérvényű megállapításokat proklamálva kínáljon iránytűt több évszázados történelmi konfliktusok kezeléséhez, feloldásához. Január 12-én a feldunai hadsereget lelkesítő lévai, majd 20-án a bányavárosok polgárait az önvédelmi háború céljairól felvilágosító besztercebányai kiáltványában a szabadságküzdelem értelmét az alkotmányos magyar királyság áprilisi törvényekben lefektetett önrendelkezési jogainak megvédésében jelölte meg.[64] Különös jelentőséggel bírt a nemzetiségi probléma kezelésére irányuló, február 4-én, Lőcsén kihirdetett felhívása, amelyben a szepességi szlovák lakosság egy részének körében tapasztalt magyarellenes, helyenként gyűlölködő megnyilatkozásaira reagált, s a kölcsönös tolerancia igényét megfogalmazva a jóindulatú semlegesség elvárását tolmácsolta irányukba. „Nem követelem tőletek, hogy részt vegyetek a harcban, de igenis elvárom a

[63] Vö.: *Kosáry* 1994. I. k. 30. o.; *Erdődy* 1998. 16–18. o.; *Csorba – Velkey* 1998. 224. o; *Hermann* 2019. 29–31. o.

[64] Lásd Görgei Artúr kiáltványát a feldunai hadtesthez. Léva, 1849. január 12. Közli: *Hermann* 2018. 80. o., illetve Görgei Artúr kiáltványa a bányavárosok lakóihoz az önvédelmi harc céljairól. Besztercebánya, 1849. január 20. Közli: *Hermann* 2018. 81. o.

veszteg maradást és az engedelmességet, – elvárom különösen azt, hogy a mostani jelentékeny pillanatot nem fogjátok semmilyen magángyűlölködési vagy éppen vallási bosszúcselekedetekkel – legkevésbé boldogtalan vallási gyűlölség szításával – megfertőztetni, amely Titeket és gyermekeiteket csak elmondhatatlan szerencsétlenségbe dönthetnek, és azon jövőnek reményét, amelynek számára gyermekeiteket nevelitek, hosszú időre szétrombolhatnák."[65]

Február 9-én, Liptó és Szepes megyei negatív tapasztalatai hatása alatt, az eperjesi papság számára tartott beszédében pedig a vallási gyűlölködés, valamint egyház és politika káros összefonódása kapcsán fogalmazta meg véleményét. A népet nyugalomra felszólító fejtegetésében aggódva kifogásolta, hogy „A vallás olyan dolgokra használtatik, melyeknek a vallással semmi közük nincs". Majd rávilágítva annak okaira, hogy „miért zsákmányoltatik ki a vallás ilyen gyalázatosan a mostani politikai harcokban," ellenfelei célját abban jelölte meg, hogy „a nép a jelen háború valódi jelentősége iránt elámíttassék". Demokratikus meggyőződésének hangot adva megerősítette, hogy serege olyan szabadságért harcol, amelyben „a rang, születés és pénz előítéletei elenyésznek", s ahol „egyedül az érdem határoz mindik (mindenki) sorsa felett". A nép felvilágosításának erejében bízva s hadat üzenve a középkorbeli előítéleteknek, az egyház képviselői felé „emberbarátként" fordulva hárította el, hogy érte „felizgató beszédeket tartsanak". Arra buzdította inkább őket: „Soha se szentségtelenítsék magasztos hivatásukat azáltal, hogy politikai pártok mellett felszólaljanak. Akármelyik egyházhoz, akármelyik nemzethez tartozzanak, hirdessék a morált, hirdessék a hittanaikat, s ezáltal igyekezzenek velünk együtt a békét eszközleni". Zárógondolatként pedig hozzáfűzte: „A vallás nem azért van, hogy politikai célokra eszközül használtassék, hanem hogy a nép közt az erkölcsiséget és a humanitást terjessze".[66]

A tiszafüredi konfliktus – a Görgei és Kossuth közötti bizalom újjászületése

A két nagyformátumú személyiség elhidegülését tovább fokozta Görgei hadtestének a magyar haderő ellentámadásra csoportosuló csapatainak főparancsnoka, Henrik Dembiński altábornagy parancsnoksága alá rendelése. A hadügyminiszteri utasításban bejelentett döntés sértette a magyar tisztek érzékenységét. A katonák attól is tartottak, hogy a lengyel szabadságharcos megjelenése okot szolgáltathat a cári beavatkozásra, s a dinasztiához hű tisztek ugyancsak nem nézték jó szemmel a külföldi forradalmár bekapcsolódását. Görgei – aki egyébként január második felétől ismét folyamatosan tájékoztatta a kormányt tevékenységéről –, a döntést olyannyira zokon vette, hogy februárban egyetlen jelentést sem küldött, sem Kossuthnak, sem az OHB-nek. Dembiński alkalmatlansága ugyanakkor a február

[65] Görgei Artúr kiáltványa a Szepesség lakosságához. Lőcse, 1849. február 4. Közli: *Hermann* 2018. 82. o.

[66] Görgei Artúr beszéde a Sáros vármegyei papsághoz. Eperjes, 1849. február 9. Közli: *Hermann* 2018. 83. o.

26-án lezajlott kápolnai csatában hamarosan beigazolódott, ami a személyével szembeni eredeti bizalmatlanságot felerősítve a tisztikar tiltakozásához vezetett.

A március 3-án Tiszafüreden a politikai hatalom képviselője, Szemere Bertalan részvételével megtartott haditanácson a sikertelen egyeztetési kísérletet követően a teljhatalommal rendelkező főkormánybiztos leváltotta az együttműködést elutasító lengyel altábornagyot, és a tisztikar kívánságára sor került Görgeinek a fősereg ideiglenes vezérévé történő kinevezésére. A „lázadást" feltételező, s annak felszámolása, illetve határozott megbüntetése szándékával megérkező Kossuth – Szabad György értelmezése szerint – hajlamos volt az eseményeket a bécsi hadiakadémián végzett hivatásos tiszteknek a polgári kormánnyal szemben megnyilvánuló fenntartásai, valamint „az idegenekkel szembeni nemzeti szűkkeblűség" összetalálkozásával magyarázni.[67]

Az OHB elnöke a tisztikar viselkedését kezdetben határozottan rosszallta, Görgeit pedig egyenesen főbe akarta lövetni. A több mint két hónap elteltét követően létrejött személyes találkozás azonban helyreállította a kettőjük között megingott bizalmat. A kölcsönös közeledéshez hozzájárulhatott Kossuthnak az a felismerése is, hogy az elégedetlen hadtestparancsnokok mögött álló tisztikart és annak vezérét nem lehet megbüntetni. Ám az is feltételezhető, a kormányfő őszintén hitt annak lehetőségében, hogy békülékeny magatartásával hosszú távon megnyerheti magának, s a haza érdekének Görgeit.[68]

S bár a fővezérséget március 8-án a kormány Vetter Antal altábornagyra ruházta át, a kibékülést március 9-én a tábornok kitüntetése koronázta meg, amikor az OHB elnöke a kiengesztelődés jeleként saját kezével tűzte tábornoka mellére Debrecenben a 2. osztályú katonai érdemrendet, gesztusával visszamenőleges érvénnyel legalizálva annak valamennyi korábbi megnyilvánulását. Az ünnepi pillanat a kitüntetett katonában sem múlott el nyomtalanul. Damjanich Jánoshoz másnap írott levelében kitörő lelkesedéssel tárta fel véleményét: „egyedül Kossuth hisz a forradalomban. Egy antik tiszta jellem – kár, hogy nem katona", majd sokat ígérően hozzátette: „egyre van szükségünk. És ez: egyetértés egymás közt és az elnökkel. Én részemről szilárdan el vagyok határozva ezen ügynek érdekében minden áldozatra".[69] Március 22-én papírra vetett soraiban pedig sokat sejtető utalással arra buzdította újra meglelt barátját: „Tisztelt Elnök úr! Csatlakozzék velem és menjünk, haljunk meg két tiszta akaratú vértanúként ez árva honért, ha azt ezen hiúság- s önzésteljes hidraszerű ármánytól megszabadítani nem tudjuk".[70]

[67] *Szabad* 1977. 156. o., vö.: *Csorba – Velkey* 2000. 231. o.; *Hermann* 2001a. 244. o.; *Hermann* 2019. 34–35. o. (Amint arra Hermann Róbert és Kedves Gyula lektori véleményében felhívta a figyelmet: a hadiakadémia valójában Bécsújhelyen működött, és nem volt annak növendéke sem Görgey, sem Klapka, sem Aulich, sem Répásy.)

[68] Lásd *Kosáry* 1994. I. k. 40. o.; *Hermann* 2002b. 59. o.; *Hermann* 2019. 34. o., vö.: *Horváth* 1872. II. k. 304. o. és *Deák* 1983. 269. o.

[69] Görgei Artúr Damjanich Jánosnak. Tiszafüred, 1849. március 10. *Kosáry* 1994. I. k. 42. o.; *Erdődy* 2006a. 169. o.; *Hermann* 2019. 35. o.

[70] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Kerecsend, 1849. március 22. Idézi: *Hermann* 2019. 35. o.

Hasonlóan pozitív, a két rendkívüli történelmi személyiség közötti kapcsolat rendeződéséről tanúskodó megnyilatkozások Kossuth levélvallomásaiból is idézhetők. Csány Lászlót tájékoztató soraiban arról számolt be, hogy bár az OHB Vetter altábornagyot nevezte ki az egyesített magyar seregek fővezérének, „Görgeivel mindent tisztába hoztam személyesen. Ő becsületes ember s minden különössége mellett tiszta lelkű hazafi".[71] A kényes találkozóról Klapkának küldött beszámolójában azt emelte ki, miszerint „olyannak találtam őt, a minőnek mindig hittem: magasztos érzelmű, tiszta hazafinak".[72] A kellemetlen döntésről az érintettet tájékoztató levelében pedig „Tisztelt Barátom"-nak szólította Görgeit, s a pozitív jelzőkből ki nem fogyva nevezte „a legtisztább jellemek egyiké"-nek, „szegény hazánknak sziklaszilárd oszlopá"-nak, segédkezet nyújtva, és kérve őt „e nehéz körülmények közt a haza megmentésére".[73] Amikor pedig a személyével kapcsolatosan, valamint a hadvezetésen belül tapasztalt visszásságokat érzékelő tábornok visszatérően panasszal fordult hozzá, „csüggedését oszlató szándékkal" írott március 24-i levelében „élet-halálra hű barát"-nak nevezve nyugtatgatta, lelkesítette, s a belső nemzeti egység erősítésének szándékával, az „alkotmányos hatalmakkal", mindenekelőtt a kormányzattal szembeni nagyobb bizalomra buzdította.[74] Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy Vetter betegségére való tekintettel hamarosan sor került Görgeinek a fősereg ideiglenes fővezérévé történő kinevezésére.[75]

Az olmützi alkotmányra adandó válasz kérdésének megítélése, a Függetlenségi Nyilatkozat fogadtatása

Az 1849. március 4-én a morvaországi Olmützben kihirdetett új birodalmi alkotmány Görgei kiegyensúlyozott közjogi pozícióját is alapjaiban kezdte ki. Amint az ismeretes, a birodalom abszolutisztikus egységének helyreállítása mellett magát elkötelező Ferenc József katonai erőt alkalmazva kergette szét a Kremsierben ülésező, a Habsburg Birodalom újjászületésének mintaszerű liberális-alkotmányos tervezetét kidolgozó parlamentjét. Továbbá olyan oktrojált alkotmánnyal ajándékozta meg népeit, amely nem csupán Magyarország 1848 előtt létező törvényes különállását számolta fel, de figyelmen kívül hagyta a nemzetiségek jogaira vonatkozó korábbi ígéreteit is. A dinasztikus államcsínyt a magyar politikai közvélemény határozottan elutasította, s annak híre éles fordulatot eredményezett Kossuth politikájában is: „Itt többé választás nincs, hanem élet-halál harcot kell vívni, ha e nemzet élni akar" – fogalmazta meg az OHB-nek küldött jelentésében.[76]

[71] Kossuth Lajos Csány Lászlónak. Debrecen, 1849. március 10. Közli: KLÖM XIV. k. 628–629. o.
[72] Kossuth Lajos Klapka Györgynek. Debrecen, 1849. március 9. Közli: KLÖM XIV. k. 619–620. o.
[73] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Debrecen, 1849. március 9. Közli: *Hermann* 2001b. 259. o.
[74] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Debrecen, 1849. március 24. Közli: KLÖM XIV. k. 707–711. o.
[75] *Hermann* 2019. 35. o.
[76] Kossuth Lajos tudósítása az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Cibakháza, 1849. március 18. Közli: KLÖM XIV. k. 672–674. o., vö.: *Szabad* 1977. 156–157. o.; *Erdődy* 1998. 43. o.; *uő* 2006a. 156. o.; *Csorba – Velkey* 2000. 230. o.

Bár a rendelkezésre álló források alapján az oktrojált alkotmány katonaság körében tapasztalt visszhangjának nem minden részeleme rekonstruálható pontosan,[77] Vukovics Sebő és Klapka György visszaemlékezéseiből arra következtethetünk, hogy a közvélemény álláspontját a hadsereg többsége is osztotta. Felháborodásuknak hangot adva Damjanich és Klapka ingerülten kifakadva szögezték le, hogy „aki még most is pacifikációról beszél, azt hazaárulónak kell nyilatkoztatni", Vécsey elkeseredésében pedig kijelentette: „soha többé az osztrákokat, inkább az oroszokat". A sereg mellett tartózkodva Kossuth azt tapasztalta, hogy az Ausztriával való egyezkedés gondolatát senki nem említi. „Akkor reményeink magasra emelkedének, Magyarország független önállóságának képe nem mint eszme, hanem mint épülő valóság lebegett előttünk"[78] – emlékszik vissza a felfokozott hangulatú történelmi pillanatokra Vukovics Sebő. Az OHB elnökétől származó információk alapján titkári összefoglalójában Vörös Antal pedig arról tájékoztatott, miszerint „Látni kellett volna mindezen dolgokra mint tomboltak kárörvendő örömmel a vezérek, mondván, na most csak nem lesz már olyan gyáva magyar, aki alkuról merjen álmodni, aki teszi áruló! Most csak nem fog késni már az országgyűlés kimondani, hogy azt a hitszegő gaz házat (ti. az ausztriait) elcsapja örökre".[79]

Az olmützi alkotmány kihirdetéséről Kossuth március 17-én tájékoztatta Görgeit, s bár ezt követően további levelekben is utalt a fejleményre, válaszaiban a tábornok konkrétan nem reagált rá, „jelen forrásadottság mellett" pedig „sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk kettejük" feltételezett „tiszafüredi (vagy egri) megbeszélésének tényét".[80]

A tavaszi offenzíva első napjaiban a katonák körében tartózkodó, s a hadjárat mintaszerű előkészítését személyesen is megtapasztaló Kossuth Görgei iránti bizalma helyreállt. A hatvani győzelem másnapján, április 3-án készített jelentésében lelkesen számolt be arról, hogy minden úgy működik itt „mint a jó óramű", s hogy „Görgey a legtisztább indulatú hazafi, kiben a haza tökéletesen bízhatik, ki nemcsak nem irigyli senkinek a dicsőségét, hanem örömest nyújt a dicsőségre másnak alkalmat, – hatóságát ismeri s gyakorolja teljes mértékben, de nem affectál supreioritást s ellenvetés nélkül elfogadja, ami jó".[81] S az örömmel átélt felszabadult harmónia jegyében ugyancsak aznap arról tájékoztatta feleségét, hogy „Görgeyben nagyon nagyon csalatkoztál, ő egészen más ember, mint gondolád. Ő nem csal meg engem soha".[82] Optimizmusát a hadseregben tapasztalt, az Ausztriával szembeni elszántságot megvalló hangulat fokozta.

Márciusi megnyilatkozásaiban Görgei ugyancsak pozitívan értékelte Kossuth tevékenységét. Az önvédelmi háború melletti elkötelezettségét egyértelműen demonstrálták a

[77] Az egykorú megnyilatkozások és a visszaemlékezések részletes összehasonlító elemzését lásd *Hermann* 2016.
[78] *Vukovics* 1982. 16. o., vö. uo. 6., 17–18., 28–30. o. és *Klapka* 1986. 104. o.
[79] KLÖM XV. k. 898. o. és *Hermann* 2016. 55. o.
[80] *Hermann* 2016. 69. o.
[81] Kossuth Lajos tudósítása az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Jászberény, 1849. április 3. Közli: KLÖM XIV. k. 800–802. o. és *Erdődy* 2006a. 177. o.
[82] Kossuth Lajos levele feleségének. Jászberény, 1849. április 3. Közli: KLÖM XIV. k. 808. o. és *Erdődy* 2006a. 177. o.

békepárt működését szenvedélyesen elítélő sorai: „Szerencsétlen pacifikáló párt! Guillotine! Guillotine! Guillotine!” – írta Szemere Bertalannak március 22-én.[83] Az idézett megállapításokból arra következtethetünk, hogy a Kossuth és Görgei kapcsolatát a korábbi hónapokban jellemző kölcsönös bizalmatlanság a személyes közvetlen élmények hatására feloldódott, „barátságuk” helyreállt.

Az olmützi alkotmánnyal kapcsolatos általános felháborodást, s az erélyes ellennyilatkozat kiadásának szükségességével való egyetértést megtapasztalva Kossuth az április 7-én, Gödöllőn megtartott haditanács keretében ismertette tervét, amelyen többek hangos helyeslését egyetlen disszonáns hang sem zavarta meg. Mindeközben Görgei hallgatásba burkolódzva asszisztált az eseményhez, és nem mutatta jelét jelentősebb nézetkülönbségek meglétének, mivel egyéni meggyőződésének „tökéletesen megfelelt mindaz, amit Kossuth elmondott”.[84] De miért nem nyilatkozott Görgei nyíltan és határozottan a Kossuth szándékaival kapcsolatos fenntartásairól a hadtestparancsnokokkal folytatott megbeszélésen? – tette fel a kérdést Klapka 1850-ben megjelent emlékiratában, miközben emlékeztetett arra, hogy a tábornok csendes asszisztálásából a részvevők arra következtettek, mintha a két fél a kérdésben egyeztette volna álláspontját.[85] Az emlékiratok egyik későbbi változatában ugyanakkor sokatmondóan hozzátette: Görgei „legalább velem szemben, soha a legkisebb jelét sem adta annak, hogy közte és Kossuth között ily nagy elvi különbség létezik”.[86]

Az egymásnak ellentmondó információk elemzése eredményeként Hermann Róbert arra a következtetésre jutott, hogy a két főszereplő négyszemközti megbeszélésén Kossuth határozottan felvetette a Függetlenségi Nyilatkozat kérdését, amire reagálva a tábornok megfogalmazott néhány ellenvetést, „de ezek nem voltak olyan súlyúak, hogy Kossuthot komoly aggodalomra késztették volna”.[87] Amint ugyanis az a július 2-án Komáromban megfogalmazott, a kormánynak címzett, de félbeszakadt és sohasem elküldött memorandumából kiolvasható, Görgeinek nem volt tényleges politikai kifogása a tervezett nyilatkozattal szemben, annak nem tartalmával, hanem időzítésével, időszerűségével kapcsolatosan voltak fenntartásai.[88]

Egyértelműnek tűnik, hogy visszaemlékezései állításaival ellentétben Görgei a tiszti ülést megelőző négyszemközti beszélgetés során (amelyen egyébként összetegeződtek) korántsem figyelmeztette Kossuthot elszánt határozottsággal és „éleslátással” egy esetleges függetlenségi nyilatkozat „katasztrofális” következményeire. A következő hetek levélváltásainak feltűnően szívélyes hangvétele pedig egyenesen kizárja, hogy komolyabb nézeteltérés támadt

[83] Görgei Artúr Szemere Bertalannak. Dormánd, 1849. március 22. Lásd *Hermann – Pelyach* 1990. 199–200. o., vö. *Pusztaszeri* 1984. 234. o.; Görgei és a békepárt kapcsolatáról lásd *Kosáry* 1994. I. k. 62–66. o.

[84] Katona Tamás megállapítását lásd *Görgey* 1988. I. k. 53. o., vö.: *Vukovics* 1982. 104. o.; *Klapka* 1986. 106. o; *Kosáry* 1994. I. k. 49. o; *Hermann* 2019. 39. o.

[85] *Klapka* 1850. 156–157. o. Idézi: *Hermann* 2001. 445–447. o.

[86] *Klapka* 1986. 121–124. o. Idézi: *Hermann* 2001. 77. o.

[87] *Hermann* 2016. 77. o.

[88] A memorandumtervezetet közli: *Hermann* 2001. 445–447. o., vö. *Csorba – Velkey* 2000. 233. o.

volna közöttük, s a tábornok egyidejű megnyilatkozásaiból az is egyértelműen kiolvasható, hogy érzelmei és a függetlenség ügye között ekkor még teljes harmónia érvényesült.[89]

A magyar hadifoglyok ügyében Windisch-Grätz számára április 9-én megfogalmazott, majd 12-i dátummal Léván közzétett kiáltványában a magyar népet megszólítva Görgei a nyilvánosság számára is minden kétséget kizárva jelölte meg a további teendőket, amikor egyértelműen pozitív víziót felvázolva leszögezte: „a magyar sereg előre halad. Az igazság istene a szent ügynek adja győzelmét, s amerre a szabadság zászlója lebeg, az önkény zsoldosai, a népnyomorgatók szolgái futnak fegyvereink előtt". Záró felhívásként pedig „a nemzet törvényes kormánya meghagyásából" félreérthetetlenül leszögezte, hogy „Magyarország készen áll az élet-halálrai harcra, mert a nép hosszú tűréséből kifogyott, mellyel eddig elnyomói iránt viseltetett".[90] A felhívás egyértelmű üzenete, hogy Görgei a mindent eldöntő háború megvívására készült, s annak pozitív kimenetelét távolról sem tekintette reménytelennek. Két nappal korábbi datálású, a magyar hadsereghez intézett kiáltványában pedig azon véleményének adott hangot, miszerint „nagy dolgok történtek már, még nagyobbaknak kell történniök, hogy szép hazánk igazán szabad és szerencsés legyen".[91] S ha utóbbi megfogalmazásból óvatos visszafogottság is érezhető ki, a rendelkezésre álló források alapján egyértelműen megállapítható: Görgei Artúr semmi jelét nem adta annak, hogy a függetlenség megteremtésére irányuló elképzelésekkel – annak időszerűségével kapcsolatos bizonytalanságának is óvatosan hangot adva – tartalmilag és politikailag szembe helyezkedett volna, vagy a Kossuth által képviselt függetlenségi politika irányában ellenszenvet tanúsított volna. Személyes tapasztalatai alapján az OHB elnöke mindenesetre joggal tért vissza Debrecenbe azzal a meggyőződéssel, hogy a hadsereg vezetői támogatják a magyar függetlenség megteremtésének gondolatát.[92]

Az 1849. április 14-én megtörtént trónfosztást a magyar politikai közvélemény elsöprő többsége az Ausztria által kikényszerített lépésnek tekintette. A hír a hadsereg vezérkarához április 17-én jutott el, ám az nem váltott ki körében egységes örömöt. Többen megkérdőjelezték a lépés időszerűségét, mivel azonban annak politikai tartalmát nem ellenezték, a problémát sikerült kezelni. A délutáni vitát követően a Damjanich kelecsényi szállásán rendezett vacsorán azonban heves szócsata bontakozott ki, s többen a katonai diktatúra szükségességét emlegették. Nagysándor József ezredes határozottan tiltakozott a felvetés ellen, Görgei azonban szótlanul követte a fejleményeket.[93] (Amennyiben a közjátékról Kossuth esetleg tudomást szerzett, semmiképpen nem táplálhatta a kölcsönös bizalom elmélyülését.) Másnap reggel a tisztikar óvásának bejelentésével kísérletező küldöttség tagjait

[89] *Kosáry* 1994. II. k. 48. o., vö. *Szabad* 1977. 158. o. és *Hermann* 2019. 39. o.

[90] „A magyar hadsereg főparancsnoka a néphez." Vác, 1849. április 12. Közli: *Tragor* 1908. 167–169. o.; *Hermann* 2018. 88–89. o. Idézi: *Pusztaszeri* 1984. 269. o.; *Erdődy* 1988. 74–75. o.; *Hermann* 2019. 39. o.

[91] „A főparancsnok a vitéz magyar hadsereghez." Vác, 1849. április 10. Közli: *Tragor* 1908. 136. o. és idézi: *Hermann* 2018. 87. o.

[92] *Szabad* 1977. 158. o.

[93] *Hermann* 2016. 83. o.

ugyanakkor, a képviseletükben eljáró Molnár Ferdinándhoz intézett megrovó és számon kérő kijelentésével: „meg kell tudnom, kik azok a protestáló feketesárga urak,” azonnali visszakozásra késztette.[94] Határozott fellépésével elérte a nyugtalanság lecsillapodását, „a trónfosztás és a függetlenség kimondása nem keltett komolyabb visszhangot a hadsereg felső vezetésében”.[95]

A főhadiszálláson tartózkodó Ludvigh János kormánybiztos Kossuthot tájékoztató április 18-i jelentésében megállapította: bár a helyzet „első benyomásra aggasztó volt”, mivel azonban „a tisztikar többsége a háború természetes következményének tekintette a trónfosztás kimondását, az április 17-i morgolódást a tisztikar határozott fellépése vagy bomlása nem követte [...] a hadseregben az egyetértés [...] meg nem zavartatott”.[96] Vukovics Sebő visszaemlékezése szerint nem hozott fel politikai okokat a határozat ellen Görgei sem, aki „csupán azon oldalról tőn észrevételeket, hogy hát mi lesz akkor, hogy ha bennünket a németek idő közben megvernek, és hogy ennél fogva nem kellett volna megvárni egy döntő csatábani győzelmet”?[97] Április 21-én megküldött jelentésében azonban a tábornok egyértelműen arról tájékoztatta a kormányzóelnököt, hogy „táborunk szelleme kitűnőleg jó. A győzelem lelkesíti a katonákat és élteti a hazának minden védnökét”.[98] A kölcsönös bizalom megerősödését jelezte Görgei hadügyminiszteri megbízatása is. Görgeit „Barátom”-nak megszólító levelében Kossuth a hadvezér kiváló képességeire hivatkozott, amikor megállapította: „Organizáló fejre, s erős karra van szükség, mint a tied”.[99]

A tisztek körében mutatkozó kezdeti bizonytalanságot Görgei határozott fellépése eloszlatta. Április 29-én kibocsátott „republikánus ízű” komáromi kiáltványa pedig újra megerősítette, és nemzetközi kontextusban helyezte el a nemzeti függetlenség eszméje melletti elkötelezettségét. Igaz, a proklamáció az esetleges túlzott önbizalom veszélyére is figyelmeztetett, a helyenként Kossuth gondolatait ismétlő felhívás azonban a szabadságharc melletti kiállás újabb demonstrálására összpontosított: „tinektek jutott a szerencse életetek feláldozásával megadni e szép honnak ősi önállását, nemzetiségét, szabadságát, örök fönnlétét. Ez legszebb, legszentebb feladatotok [...] Sokan vannak köztünk, kik már kivívottnak hiszik hazánk óhajtott jövendőjét, de ne ámítsátok magatokat, mert ezen harcz nem Magyarország és Ausztria közti harcz egyedül – ez európai harcz leend, a természet adta legszentebb népjog harcza a bitor zsarnokság ellen –, s győzni fog a nép, győznie kell mindenütt”.[100]

S a tábornok több további megnyilatkozása is alkalomként szolgált a kormányzóelnök bizalmának megerősítésére. Az altábornagyi kinevezését május elsejei levelében például

[94] *Hermann* 2006. 687. o.
[95] *Hermann* 2016. 86. o.
[96] Ludvigh János Kossuth Lajosnak. Léva, 1849. április 18. *Kedves – Pelyach* 2018. 152–154. o.; *Hermann* 2006. 686–689. o. Idézi: *Hermann* 2016. 82. o.
[97] *Vukovics* 1982. 65. o. és *Hermann* 2002b. 64. o.
[98] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Kolta, 1849. április 21. *Hermann* 2001b. 316. o.
[99] Közli: *Hermann* 2001b. 309. o. és *Zakar* 2020. 73. o.
[100] Görgei Artúr kiáltványa a függetlenségért vívott harc kilátásairól. Közli: *Hermann* 2018. 90. o., idézi: *Pap* 1869. II. k. 422. o., vö. *Erdődy* 1998. 74–75., 195. o. és *Hermann* 2019. 39. o.

arra hivatkozva hárította el, miszerint „az altábornagyi rang akaratom ellen minduntalan visszaemlékeztetne azon schwarzgelb tisztségre, melyeknek még magyar fordítását sem szeretném címül viselni, annál kevésbé, mert én azt természetes konzekvenciának tekintem „azon hős határozatnak, melyet Magyarország nemzetgyűlése hazánk függetlensége ügyében hozott, hogy mi magyarok, még a régi osztrák excellenciás függelékből is örökké kivetkőzzünk".[101]

Görgei pontosan ismerte a magyar szabadságharc európai dimenzióit, óvott az elbizakodottságtól, mindez azonban nem akadályozta meg abban, hogy Kossuthtal összhangban elszántan buzdítson a győzelemre. Szenvedélyes Habsburg-ellenességéről és végső elszántságáról egyszerre tanúskodik a kormányzóelnöknek írt május 13-i levele, melynek megfogalmazására a Buda várában körülzárt Heinrich Hentzi von Arthurm tábornok Pest ellen elrendelt bombázásának, a kigyulladt Duna-parti paloták lángolásának megrendítő élménye késztette: „nincs toll, mely a látványt egész valóságában leírhatná, de én részemről az egész tüneményben az ausztriai dynasztia halálpompájára gyújtott fáklyáknak lobogását láttam, mert akiben, e hazában még egy szikrája volt a kegyeletnek a hitszegett dynasztia iránt, azt a tegnapi tett örökre kioltotta".[102]

A detronizáció kimondását követő hetekben született források alapján nem következtethetünk Kossuth és Görgei kapcsolatának megromlására, az április eleje és május közepe között született iromány tartalma és hangneme – amint arra Hermann Róbert rámutatott – a november–decemberi „baráti korszakot" idézték. A helyreállt bizalom jeleként értelmezhető továbbá az is, hogy májusban Kossuth Görgeit a Szemere-kormány hadügyminiszterének nevezte ki.[103] A tábornok pedig „egészen 1849. május közepéig, amíg a készülő orosz intervencióról szóló első híreket meg nem kapta, minden esetleges kételye ellenére bízott Kossuthban és a függetlenségi politika sikerében".[104]

Bécs ellen vonulni és/vagy Budát felszabadítani?

Ismeretes, hogy a magyar honvédseregnek április 26-án, Szőny–Komárom mellett aratott győzelme lezárta a tavaszi hadjáratot, s felvetette a „merre és hogyan tovább" kérdését. Látszólag minden érv a császáriak üldözésének folytatása mellett szólt. A Habsburg birodalmi főváros bevétele sokak szemében azzal a lehetőséggel kecsegtetett, hogy a magyar szabadságharc kitörhet nemzetközi elszigeteltségéből, s az újra fellángoló dél-németországi és az észak-itáliai mozgalmakat felerősítve, majd azokkal szövetkezve esetleg módosíthatja a nemzetközi erőviszonyokat. A Habsburg-politikusok részéről megnyilvánuló, helyenként pánikszerű aggodalom pedig igazolni látszott azt a feltételezést, hogy a Bécsbe vezető út a

[101] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Tata, 1849. május 1. Közli: Hermann 2001b. 334. o.
[102] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Svábhegy, 1849. május 13. Közli: KLÖM XV. k. 319–320. o., vö. *Deák* 1983. 228. o.; *Erődy* 1998. 75. o.; *Hermann* 2001. 362. o.; *Hermann* 2002b. 64. o.
[103] *Hermann* 2001b. 16. o. és *Hermann* 2019. 41. o.
[104] *Hermann* 2016. 93. o.

magyar seregek előtt április végén nyitva áll.[105] Hermann Róbert megállapítása szerint azonban „a közhiedelemmel ellentétben a cs. kir. hadsereg egyáltalán nem volt olyan rossz állapotban április végén, hogy üldözése gyors győzelmeket hozhatott volna", Bécs bevétele pedig egyébként sem jelentette volna a háború győzedelmes befejezését.[106]

Az április 28-án megtartott komáromi haditanács elsőként Buda felszabadítása mellett döntött. Görgei, Klapka s a konzultáció részvevői egyetértettek abban, hogy a honvédsereg a tavaszi hadjáratban rendkívül kimerült, és pihenőre van szüksége a regenerálódáshoz, az erősen megcsappant létszám feltöltésére, a lőszerhiány megszüntetésére. S mivel Buda elfoglalását kezdetben a politikusok és a katonák egyaránt könnyű vállalkozásnak hitték, elrendelését nem tekintették a Bécs elleni támadás alternatívájának. A javasolt koncepciót Kossuth annak reményében fogadta el, hogy a haditerv megvalósítása semmilyen körülmények között nem fogja hátráltatni a végső stratégiai cél elérését, a Bécs elleni hadjárat sikeres befejezését.[107]

Buda gyors felszabadításának gondolatát több szempontból is hasznosnak ítélte meg. A siker várható pozitív morális hatása mellett egyrészt a tervezett csapatösszevonásokhoz kedvezőbb feltételeket biztosító utánpótlásvonalak helyreállítását remélte, de különös jelentőséget tulajdonított a főváros teljes visszaszerzésének nemzetközi megfontolások alapján is. A Habsburg Birodalom jövőjével foglalkozni hivatott, s az angol, a francia valamint a belga diplomácia által rendkívüli intenzitással szorgalmazott brüsszeli kongresszusra[108] várakozva ugyanis már március elején aggódva jelezte Klapkának: „félek, hogy ha a főváros siettetett visszavételével impozáns állást nem teszünk, az olasz ügyeket a mi rovásunkra találják kiegyenlíteni".[109]

Elképzeléseit kortársai ekkor fenntartás nélkül helyeselték. A május 21-e reggelén sikerrel zárult ostrom hírére elmondott parlamenti beszédében Szemere Bertalan miniszterelnök megnövekedett önbizalommal, s képzeleteinek szabad száguldást engedélyező lelkesedéssel szögezte le: „Magyarország szabad, éspedig szabad úgy, hogy midőn saját erejével szabadságát s függetlenségét kivívta, elég erővel és hatalommal bír közremunkálni, hogy azt Európa többi népeinek is biztosítsa".[110] A kialakult helyzet alapvetően pozitív megítélésében Görgei is osztozott, amikor Kossuthhoz írott értékelésében kifejtette: „részünkről a veszteség halottakban és sebesültekben [5-600 fő – E.G.] a kiszámíthatatlan nyereséghez képest, mely Buda-vár bevétele által a hazára hárulék, alig említendő".[111]

[105] *Varga* 1964. I. k. 541. o.; *Spira* 1979. 381. o.; *Deák* 1983. 281–282. o.; *Scserbatov* 1984. 57., 61. o. *Irányi – Chassin* 1989. II. k. 260. o.; *Hermann* 2019. 40–41. o.
[106] *Hermann* 2019. 38., 40. o.
[107] *Szabad* 1977. 163. o., vö. *Horváth* 1871–1872. II. k. 583. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 60. o.; *Hermann* 2019. 40. o.
[108] Lásd *Erdődy* 2006b. 273–274. o.
[109] Kossuth Lajos Klapka Györgynek. Debrecen, 1849. március 9. Közli: KLÖM XIV. k. 619–621. o.
[110] *Hermann* 2002. 274. o.
[111] Görgei Artúr Kossuth Lajosnak. Buda, 1849. május 25. Közli: *Hermann* 2001b. 382. o.

Buda bevételének elhúzódása azonban negatív következményekkel is járt. A feladat komoly nehézségeivel kezdetben nem számoló katonai vezetés ugyanis elmulasztotta a várostrom sikeres megvívásához nélkülözhetetlen ostromlövegek időben történő felvonultatását, s az ágyúk Komáromból történő átcsoportosítása csaknem két hét kieséssel járt. A nehézségeket megtapasztalva Klapka megfontolásra ajánlotta ugyan az ostrom felfüggesztését, a tábornok azonban jogosan hivatkozva arra, hogy „ezt a tényt az egész világ olybá venné, mintha vele saját gyöngeségünket nyíltan bevallanánk",[112] elutasította a javaslatot.

Görgei szerepéről az utókor heves bírálatot fogalmazott meg. Szabad György úgy ítélte meg, hogy a tábornok „Buda alatti hosszas táborozása nemcsak Bécs esetleges elestének szégyenétől mentette meg a Habsburg-hatalmat, hanem lehetővé tette, hogy újjászervezze hadseregét a már korábban hivatalosan bejelentett cári segítség megérkezéséig".[113] A kortárs Horváth Mihály „helyrepótolhatatlan következményekről" tesz említést,[114] a Kossuthtal egyébként nem gyakran rokonszenvező Deák István szerint pedig „eljátszotta a végső győzelem utolsó halványuló lehetőségét".[115] Mindeközben nem hagyható figyelmen kívül, hogy – amint arra lektori észrevételeiben Hermann Róbert rámutatott – a Bécs elleni támadás megindítását a többek között az elegendő tábori tüzérségi lőszer hiányából fakadó objektív nehézségek hátráltatták, sikere esélyét pedig csökkentette az a körülmény, hogy a Habsburgok kezén hagyott Buda biztosítására a magyar fél mindenképpen kénytelen lett volna csapatokat hátrahagyni. Bármit tett volna azonban Kossuth és Görgei, valamint a magyar honvédsereg, az alapvető problémákat Bécs esetleges átmeneti elfoglalása sem oldhatta meg. Szentpétervárott ugyanis ekkorra már megszületett Miklós cár döntése a Habsburgok megsegítéséről.

A Buda alatti mulasztások élményének terhét is cipelni kénytelen tábornok és a kormányzóelnök között az objektív ellentmondásoktól terhes helyzetben, s környezetük aktív részvétele mellett, újra felszínre tört a kölcsönös bizalmatlanság. A nem ok nélkül türelmetlenkedő Kossuth szakmailag nem mindig megalapozott szemrehányásaiból Görgei ugyanis ismét bizalomhiányra következtetett, s a személyére vonatkoztatott neheztelő észrevételekre a szabadságharc folytatásához általa is nélkülözhetetlennek tekintett politikussal kapcsolatos aggályainak újrafogalmazásával reagált.[116] Holott mindkét történelmi személyiség tisztában volt azzal, hogy kapcsolatuk alakulása alapvetően befolyásolhatja nemzetük jövőjét. Ludvigh János kormánybiztos az intrikusok negatív szerepére is utalva kétségbeesetten próbálta meggyőzni Kossuthot arról, hogy „nekünk csak úgy lehet győzni, ha közted s Görgey közt egyetértés van […] Görgey egy tünemény, mint te is az vagy".[117] Kossuth komolyan törekedett arra, hogy rokonszenvéről biztosítsa Görgeit, amikor a Szemerével közösen jegyzett

[112] Görgei Artúr Klapka Györgynek. Buda előtti tábor, 1849. május 6. Közli: *Klapka* 1986. 134. o.; Az ostrom előkészületeiről lásd *Hermann* 2001a. 296. o., vö. *Csorba – Velkey* 2000. 234. o.
[113] *Szabad* 1977. 163. o.
[114] *Horváth* 1871–1872. II. k. 599. o.
[115] *Deák* 1983. 283. o., vö. *Hermann* 2001a. 297–301. o.
[116] Vö. *Kosáry* 1994. I. k. 63. o. és *Hermann* 2001b. 16. o.
[117] Közli: *Kosáry* 1994. I. k. 62. o. és *Erdődy* 2006a. 198. o.

hivatalos hálairatában fejezte ki elismerését: „Ön eddigi hadjáratát az ős Buda várának bevételével koszorúzta meg. Fővárosát a hazának, székhelyét a nemzetgyűlésnek és kormánynak visszaadta".[118] Az érdemei elismeréseként az országgyűlési határozatban felajánlott altábornagyi előléptetést és a katonai érdemjel elsőrendű csillagát Görgei azonban nem fogadta el. Az elutasításban megnyilvánuló konfrontatív mozzanat érzékeltette, hogy útjaik hamarosan elválnak.

Kossuth-ellenes fordulat Görgei magatartásában

Mivel az orosz beavatkozásról hozott szentpétervári döntés hírét a magyar politikai közvélemény a cár kiáltványából, május 18-án ismerte meg, többen – s közöttük Görgei is – tévesen arra következtettek, hogy azt a Függetlenségi Nyilatkozat provokálta ki. Az immár hadügyminiszter-tábornok Kossuthot alaptalanul bűnbaknak megbélyegző hozzáállása egyben alapját képezte azon illúziójának, hogy az orosz beavatkozást a detronizáció visszavonása elháríthatja.[119] Buda ostromának sikeres befejezését követően további egy hetet töltött a fővárosban, mielőtt kormányzati megbízatása hivatalos átvételére Debrecenbe ment. Visszaemlékezők és történetírók értékelése szerint törekvéseit ezekben a napokban a Kossuthtal való szembefordulás szándéka inspirálta.[120]

A szabadságharc fővárosában – az abszolutisztikus megoldás mellett végérvényesen elkötelezett Habsburg uralkodóval köthető alkotmányos kiegyezés illúziójával távolról sem leszámoló – békepárti politikusokkal június elején folytatott tárgyalásairól a rendelkezésre álló, egymásnak ellentmondó források alapján nagy bizonyossággal az állapítható meg: a cári intervenció elkerülésének reményében Görgei ugyan kész lett volna a katonai hatalom megragadására, mivel azonban nem látta azt a polgári személyt, aki Kossuth elmozdítását követően képes lett volna a belpolitikai stabilitás biztosítására, s tartott attól, hogy a katonai diktatúra kihirdetése anarchiához vezető polgárháborús helyzetet idézne elő a cári intervenció küszöbén álló országban, visszakozott a kibontakozás erőszakos megkísérlésétől. Mindamellett azt is meg kellett tapasztalnia, hogy a megoldást egyébként tőle váró képviselők többsége is határozottan idegenkedik a „katonai forradalom", a „karduralom" gondolatától.[121]

A Függetlenségi Nyilatkozatra elmondott eskütételt követően átvette miniszteri hivatalát, majd annak vezetését ideiglenesen Szabó Imre ezredesre bízta, és június 3-án visszaindult Komáromba.[122] A tábornok Kossuth-ellenes debreceni magatartása Kossuth előtt sem maradhatott ismeretlen. Horváth Mihály visszaemlékezése szerint azonban „semmi egyéb

[118] A kormány és az országgyűlés köszönete Görgeinek Buda visszafoglalásáért. Debrecen, 1849. május 22. Közli: KLÖM XV. k. 376. o.
[119] *Görgey* 1988. I. k. 67. o.; *Csorba – Velkey* 2000. 234. o.; *Hermann* 2007. 254. o.; *Zakar* 2020. 83. o.
[120] *Horváth* 1871–1872. II. k. 602. o.; *Spira* 1979. 389–390. o.; *Deák* 1983. 298.o.; *Kosáry* 1994. I. k. 69–71. o.; *Irányi – Chassin* 1989. II. k. 301–302. o.; *Hermann* 2019. 39. o.
[121] Görgei és a Békepárt debreceni tárgyalásairól lásd *Hermann* 2016b.
[122] *Görgey* 1988. I. k. 67. o.

szabályokhoz nem nyúlt ellene, mint, hogy színlelve, mintha semmit nem tudna, kettőzött szívesség és nyájasság által igyekezett őt lefegyverezni".[123]

Mindeközben a katonai körökben népszerűsége csúcsára érkezett, pesti átutazása során Görgei egy a békepárti képviselőkkel együttműködő, Kecskeméthy Aurél szerkesztésében megjelenő katonai hírlap elindításának előkészítésével próbálkozott *Való* címmel, majd Komáromba történő továbbutazását megelőzően megfogalmazta első Kossuth-ellenes nyílt bírálatát. A kapcsolatuk tévedésen alapuló megromlása jegyében készített június 12-i minisztertanácsi előterjesztésében nemcsak a Függetlenségi Nyilatkozatot utasította el, de szemrehányásokat tett a hadsereg szervezésével kapcsolatban felmerülő problémák miatt is.[124] A támadásra a konfliktus kiéleződésével járó veszélyeket szem előtt tartó Kossuth nem reagált.

A cári orosz intervencióval szembeni védekezés alternatíváiról

Június 17-én az Ivan Fjodorovics Paszkevics herceg tábornagy irányítása alatt álló, 110 000 fős orosz hadsereg megkezdte átkelését a Duklai-hágón, és a cári intervenció megindulásával gyakorlatilag eldőlt a szabadságharc kimenetele. Az egy hónapnyi elvesztegetett idő alatt a katonai erőviszonyok felettébb kedvezőtlenül alakultak. A kudarccal végződő zsigárdi (június 16.), majd peredi (június 20–21.) csata következtében gyakorlatilag megszűnt a Bécs elleni sikerrel kecsegtető preventív támadás esélye.[125] A korábban érvényesülő viszonylagos egyensúly helyreállíthatatlanul felbomlott, a katonai erőviszonyok magyar szempontból katasztrofális fordulata bevégzett ténnyé vált. Az európai forradalmak utóvédharcát vívó Magyarország végérvényesen magára maradt a két nagyhatalom harapófogójában.[126]

A kialakult helyzetet a minisztertanács június 26-i ülésén tekintette át, amelyen Görgei stratégiai értékeléséből kiindulva a részvevők tudomásul vették, hogy a két ellenséggel szembeni egyidejű fellépéshez a magyar csapatok létszáma és felkészültsége elégtelen, s ezért a tábornok javaslatára elfogadták, hogy valamennyi rendelkezésre álló erő összpontosítását követően tegyenek kísérletet az időközben újjászervezett s jelentősen megerősített Habsburg-sereg legyőzésére. A javaslattevő tábornok azt is felvetette, hogy a kormány csatlakozzon a feldunai fősereghez, és vereség esetén együttesen zárkózzanak be Komárom várába. Az általa „kollektív öngyilkosság"-nak minősített gondolatot Kossuth kezdeti bizonytalankodás után elvetette, és érdemi pozitív alternatívák hiányában Görgeihez írott

[123] *Horváth* 1871–1872. II. k. 611. o.
[124] Közli: KLÖM XV. k. 522. o.; *Hermann* 2001b. 15. o.; *Hermann* 2019. 39. o.; *Zakar* 2020. 87. o.
[125] *Horváth* 1871–1872. III. k. 196–200. o.; *Pusztaszeri* 1984. 475. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 72., 81. o; *Veliky* 1999. 137. o.; *Csorba – Velkey* 2000. 236. o.; *Hermann* 2001a. 330–331. o.; *Hermann* 2007. 265–266. o. A katonai helyzet kedvezőtlen alakulásáért Szabad György egyértelműen Görgeit teszi felelőssé. Lásd *Szabad* 1977. 163. o.
[126] *Kosáry* 1994. I. k. 81. o. és *Erdődy* 1998. 110. o.

aznapi levelében azt sürgette: „menjünk minden haladék nélkül Bécs felé. Ragadd meg az offenzívát, mindig előre, mint a villám – nincs más választás”.[127]

A magyar nemzet kormánya június 27-én kiáltványában egy körülbelül ötvenezer fős (!!!) orosz sereg betöréséről és előrenyomulásáról tájékoztatta az ország lakosságát. Lehetőségeit nemzetközi összefüggésekben láttatva, az ellenforradalmi háttér pontos megrajzolásával, a valós helyzet megszépítése nélkül hangsúlyozta: „ha a muszkáknak magyar hazánkat legyőzni sikerülne, ebből Európa minden népeinek szolgasága következnék, mégis külföldről semmi segítséget nem várhatunk, mert az uralkodók leigázva tartják a népek rokonszenvét, s némán és tétlenül néznek igazságos küzdelmünkre. Nincs tehát senki, kiben reménykedhetnénk…” – majd a szabadság védelmére elszánt kötelességtudattal buzdítva hozzátette: „Magyarország harcza nemcsak a mi harczunk többé. Ez a népszabadság harcza a zsarnokság ellen […] Ha mi győzünk […] olasz, német, cseh, lengyel, oláh, tót, szerb, horvát szabaddá lészen. Ha mi vesztünk, leáldozék minden népek felett a szabadság csillaga”.[128]

A június 28-án Győr mellett elszenvedett vereség azonban betetőzte a negatív katonai fordulatot, és demonstrálta a Habsburg-sereg feletti győzelem esélytelenségét. A megmentés s a túlélés stratégiáját kétségbeesetten kereső minisztertanács június 29-én, Görgei távollétében a komáromi helyett a Tisza-Maros-szögi koncentráció mellett döntött. Mindemellett a tábornok esetleges ellenszegülésével számolva Kossuth annak leváltását is előkészítette.[129] A bizalom megfogyatkozásához az a körülmény is hozzájárulhatott, hogy a kormányzóelnök népfelkelésre és nem túl bölcsen az ellenség által megszállt települések felgyújtására buzdító, június 27-én kibocsátott kiáltványára Görgei provokatív hangvételű levélben fejezte ki felháborodását.[130]

A cári intervenció dimenzióinak ismeretében a koncentráció helyszíne kérdéséről kibontakozó egykorú szenvedélyes vita az utókor számára értelmetlennek tűnhet talán, tekintettel azonban arra, hogy az orosz seregek valóságos nagyságáról a magyar félnek augusztus elejéig „nem voltak megközelítőleg pontos felderítési adatai sem”,[131] nemcsak érthetőnek tekinthető, hanem egyenesen a magyar politikusok és katonák kötelességének minősül, hogy legjobb tudásuk szerint törekedtek a leghatékonyabbnak tűnő védelmi stratégiák kidolgozására.

A minisztertanácsi határozatot június 30-án, Komáromban kézbesítő kormányküldöttségnek Görgei – bár a 940. számon iktatott, s a bizottság távozását követően Kossuthnak megírt levelében félreérthetetlenül jelezte, hogy a kormány parancsainak eleget téve saját meggyőződését áldozza fel – egyértelműen megígérte, hogy seregét a koncentráció kijelölt helyére levezeti, s ígéretét az említett levélben is megerősítette. Mindez azonban nem aka-

[127] Kossuth Lajos levele Görgei Artúrnak. Pest, 1849. június 26. Közli: KLÖM XV. k. 597. o., a komáromi koncentráció kérdéséről lásd *Hermann* 2019. 41. o.
[128] A kormány június 27-i kiáltványát közli: *Pap* 1869. II. k. 486. o.
[129] *Horváth* 1871–1872. III. k. 230. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 77. o.; *Hermann* 2001a. 34. o.; *Hermann* 2019. 42. o.
[130] Lásd *Hermann* 2019. 42. o.
[131] *Hermann* 2007. 297. o.

dályozta meg abban, hogy Ludvigh Jánosnak epésen megjegyezze: úgy tűnik, „az urak Pesten jobban hisznek a török határnak, mint Komáromban és a hadseregnek". A Görgei környezetében tapasztalt felindult hangulatban megfogalmazott ellenérvek hatása alatt a kormánybiztos június 30-án megszerkesztett jelentésében arról tájékoztatta Kossuthot, hogy „Parancsod végrehajtása ellenszegülésre nem talált, a sereg el fog indulni, mivel megparancsoltad, hogy ha Szegedig eljut, ott temettessék, s vele együtt a kormány és a nemzet szabadsága […] Bár e parancsolatot soha ki nem adtad volna, mert abban a nemzet halála van aláírva".[132]

A kormányküldöttség még június 30-án visszatért Pestre, s tájékoztatta Görgei pozitív válaszáról a kormányzóelnököt, aki viszont ezt követően olvasta a tábornoknak még a kormányküldöttség komáromi látogatása előtt, a komáromi koncentráció szellemében íródott, egyébiránt Kossuthot a június 27-i kiáltványa kapcsán erőteljesen bíráló, 939. számon iktatott jelentését. A helyzetet a politikus tévesen a szóbeli ígéret megszegéseként (árulásként) értelmezte, s a minisztertanácsot is meghallgatva július 1-jén leváltotta tábornokát a fővezérségről, aki valójában „sosem szegte meg a Komáromból való levonulásra tett ígéretét".[133] Feltételezhető, hogy végül fény derült a tévedésre, ám Szabad György értelmezése szerint a 940. iktatószámon elküldött pozitív válasz érvelését Kossuth nem találhatta eléggé egyértelműnek ahhoz, hogy döntését visszavonja.[134] Hermann Róbert szerint viszont „nem volt benne annyi belátás, hogy visszavonja rossz döntését. Ezzel pedig élete egyik legrosszabb személyi döntését hozta."[135]

Ismeretes, hogy a katonai kudarcok okozta felfokozott, túlfeszített hangulatban Kossuth komolyan számolt azzal, hogy tábornoka a komáromi koncentráció tervének a személye megkerülésével történt megváltoztatását elutasítja, s végrehajtását megtagadja, és valójában már június végén elhatározta Görgei leváltását.[136] Döntését messzemenően motiválhatta, hogy a számára konkrét részleteiben ismeretlen és tartalmában tisztázatlan június eleji debreceni „összeesküvési" próbálkozások feldolgozatlan hatása alatt túldimenzionálta a katonai diktatúra fenyegetését. A leváltott tábornokot hadügyminiszteri pozíciójában megerősítő levelében a kormányzóelnök ugyanakkor arra emlékeztetett, miszerint „e pillanat nagyszerű, Tábornok Úr! Egy világ sorsa függ tőle! Emlékezzék Ön Dumouriezre.[137]

---

[132] *Hermann* 2019. 43–44. o.

[133] *Kosáry* 1994. I. k. 9. o., vö. *Görgey* 1988. I. k. 86. o. és *Csorba – Velkey* 2000. 237. o. A félreértés pontos történetét a korábbi szakirodalmi tévedéseket tisztázva hitelesen rekonstruálta *Hermann* 2019. 43–45. o.

[134] *Szabad* 2002. 191. o.

[135] *Hermann* 2019. 45. o.

[136] Uo. 45. o.

[137] Charles-François Dumouriez (1739–1823), francia tábornok a forradalom és a koalíciós háborúk idején. XVI. Lajossal szembe fordulva csatlakozott a jakobinusokhoz, majd a girondistákhoz, 1792-ben külügyminiszter, majd a sereg vezetője lett. Főszerepet játszott a Valmy és a Jamappes melletti győztes csatában. Később a forradalmi kormány ellen fordult, és Párizs ellen vonult a konvent megdöntésére, a királyság helyreállítására. Csapatai azonban fellázadtak ellene, és 1793. április 4-én átszökött az osztrák sereghez. *Vadász* 1998. 10–11., 71., 99. o.

Isten, a világ s a história ítélend Ön felett".[138] Görgei végül július 4-én lemondott hadügyminiszterségéről, de a minisztertanács másnap született határozata alapján megmaradt a feldunai hadsereg fővezérének.

Az egyre fojtogatóbb katonai erőviszonyok szorításában a Szegedre költözött kormány és parlament a tovább mélyülő belpolitikai viszálykodás közepette kétségbeesetten próbálkozott a haza megmentésével. A július 11-én a városba megérkező Kossuth Lajost örömrivalgások közepette fogadta a lakosság. Lelkesítő szónoklatában[139] a kormányzóelnök kifejezte reményét, hogy „e városból fog kisugározni Európa szabadsága". Mondanivalóját ugyanakkor egyértelműen Görgei-ellenes kitöréssel színesítette, amikor arra utalt: ha valaki diktátori hatalomra törne, ő fogja személyesen meggyilkolni a haza megmentésére. A pattanásig feszült helyzetben a belviszály nyilvánosság elé tárása akkor is hibának minősül, ha figyelembe vesszük: Kossuth drámai megnyilatkozásához és Görgeivel szembeni bizalmatlansága felerősödéséhez hozzájárult az az idegőrlő körülmény is, hogy (az életveszélyes megsebesülését követően egyébként napokon át szolgálatképtelen állapotban lábadozó) tábornokától, annak a hadügyminiszterségéről lemondó levele óta nem kaphatott semmiféle tájékoztatást. A kormányzóelnöktől szokatlan kirohanás többekben megdöbbenést váltott ki, és hozzájárult a jelenlévők körében érzékelhető levertség és ingerültség további felerősödéséhez.[140]

A kiéleződő ellentéteket megtapasztalva július 8-án küldött jelentésében Klapka György arra hívta fel a figyelmet: „a hadseregnél nincsen sem árulás, sem áruló és senki nem kíván a kormánynak ellenszegülni, csupán a fővezér szerint a kormányjavaslatban javasoltnál van alkalmasabb mód a kitűzött cél elérésére".[141] Kossuth azonban a helyzet biztató ábrázolása ellenére vonakodott a táborba utazni és személyesen tájékozódni. Lehetséges, hogy a konfliktus felvállalásától tartott, vagy az esetleges kudarc tekintélyére és a politikai helyzetre nézve egyaránt káros következményeitől? Amikor pedig július 25-én Aulich Lajos tábornok társaságában elindult a találkozóra a hónap elején megszakadt párbeszéd felújítása érdekében, mivel időközben az oroszok áttörtek Tiszafüred magasságában, 27-én kénytelen volt visszafordulni. Az érdemi alternatívák hiányában folytatott zaklatott kiútkeresés feszültségekkel teli világában a szakmai vitákat is szubjektív elemek terhelték meg, és hozzájárultak a kölcsönös bizalmatlanság további elmélyüléséhez, a politikai légkör elmérgesedéséhez.[142]

Az időközben lezajlott parlamenti vitákról a kormányzóelnököt Szemere Bertalan tájékoztatta. Július 21-én keltezett emlékiratában a miniszterelnök, feltehetően a felelősségtől való szabadulás szándékától sem mentesen a parlament feloszlatásának szükségességéről elmélkedett: „ez a ház gyámság alá való" – szögezte le, miközben egy Görgeivel megosztott

[138] Kossuth Lajos Görgei Artúrnak. Pest, 1849. július 1. Közli: KLÖM XV. k. 633–634. o.
[139] Kossuth Lajos beszéde. Szeged, 1849. július 11. Közli: KLÖM XV. k. 700–701. o., vö. *Kosáry* 1994. I. k. 83. o.
[140] *Erdődy* 2006a. 222. o. Görgei magatartásának fő mozgatórugóit Szabad György mindenekelőtt „politikai ingadozásaiban" és „sértődöttségében" jelöli meg. *Szabad* 1977. 164. o.
[141] Idézi: *Kosáry* 1994. I. k. 83. o.
[142] *Erdődy* 2006a. 222. o.

„kettős diktatúra" hasznosságáról igyekezett meggyőzni partnerét. „Vegyétek a hatalmat ketten kezetekbe, ha úgy tetszik, ő diktátor a katonai, te a polgári életben" – javasolta, majd sokat sejtetően neki szegezte a kérdést: „tudsz-e lenni szigorú, állhatatos, következetes, vagy sorsod lesz, mint a históriában a nagy szónokoké, kik a hazát fellelkesíteni bírták, de megmenteni nem".[143] Majd ezzel egy időben Görgeit is megszólítva, a korrekt politizálás követelményeit mellőző taktikázással oly módon fogalmazta meg dilemmáját („Lehet-e megosztani a hatalmat úgy, hogy te a katonaiakban a hadseregnél, ő a polgáriakban intézkedjék, nem tudom elhatározni."),[144] hogy abból a megszólított akár még Kossuth félreállításának ötletét is kiolvashatta.

Miközben a szegedi időszak alatt a belpolitikai viszálykodás tovább mélyült, Görgei július 11-én (Kossuth idézett szegedi beszéde napján!) újabb áttörési kísérletre szánta el magát, melynek kudarcát követően útra kelt seregével, hogy az utasítást végrehajtsa. 15-én, Vácnál azonban a kétszeres túlerővel rendelkező orosz csapatokba ütközött, melyek a déli, illetve a délkeleti továbbhaladás lehetőségét elvágták, s ezért kénytelen volt északnak fordulni, hogy seregeit megőrizve, mintegy két hét alatt a Felső-Tiszához érkezhessen.[145] Újabb bravúros menetelése során, július 20-án Losonc mellett a magát Paszkevics követeként feltüntető Hruljov ezredes küldötte fegyverletételre felszólító üzenetet adott át neki. Válaszában Görgei az áprilisi törvények és a váci nyilatkozat szellemiségét követve, tántoríthatatlanul '48-as alapra helyezkedve (s ezzel tartalmilag közvetve a Függetlenségi Nyilatkozattól elhatárolódva) leszögezte: a magyar hadsereg „azon alkotmányra van felesketve, melyet V. Ferdinánd magyar király 48 tavaszán szentesített", s ehhez „a jövőben is hű marad" és csak olyan feltételekkel köt megegyezést, amely az alkotmány megtartását, valamint az ellenség távozását biztosítja.[146]

A tapogatódzó tárgyalások során magyar részről felmerült a trón felajánlásának gondolata Konstantin nagyherceg számára. Az orosz cárral való alkudozás lehetőségének, illetve szükségességének gondolata valójában már a minisztertanács június 26-i ülésén megfogalmazódott. A július 23-án Rimaszombat mellett tartózkodó Görgei ugyanakkor maga is kinyilvánította, hogy szorongatott helyzetében Magyarország hajlandóbb lenne egy Romanov, mintsem Habsburg fejedelmet elfogadni. Tábornokával azonos álláspontot képviselve Kossuth határozottan leszögezte azt is, hogy „Magyarország jogainak kellő biztosítása nélkül semmi megállapodást nem kötünk".[147] A magyar kormánynak a republikánus államformától elhatárolódó, a trónfosztáshoz még ragaszkodó, a Szentpétervárt szövetséges együttműködésre megnyerni próbálkozó, Szemere által megszerkesztett emlékiratát a szem-

[143] Idézi: *Kosáry* 1994. I. k. 88. o., vö. *Hermann* 2002a. 287. o.
[144] Szemere Bertalan Görgei Artúrnak. Szeged, 1849. július 24. Idézi: *Kosáry* 1994. I. k. 88. o.; *Hermann* 2002a. 287. o.; *Hermann* 2020. 122–124. o.
[145] *Kosáry* 1994. I. k. 84. o.; *Hermann* 2001a. 351–352. o.; *Hermann* 2019. 45. o.
[146] Görgei Artúr Paszkevicsnek. Sajószentpéter, 1849. július 22. Idézi: *Horváth* 1871–1872. III. k. 337. o., vö. *Hermann* 2007. 325. o.; *Hermann* 2019. 45. o.; *Hermann* 2020. 121–122. o.
[147] *Hermann* 2007. 283. o., vö. *Horváth* 1871–1872. III. k. 37. o.; *Szabad* 1977. 164. o.; *Görgey* 1988. I. k. 88. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 92. o.; *Hermann* 2019. 46. o.

benálló fél azonban válaszra sem méltatta. A kudarccal záruló orosz–magyar fegyverszüneti kombinációkért azonban sem Kossuth, sem Görgei nem nevezhető naiv és/vagy felelőtlen álmodozónak. Sokkal inkább tekinthetők ők a kiszolgáltatott helyzetükben még a legreménytelenebb próbálkozás megragadását is kötelességükként teljesítő politikusoknak.[148]

A tervezettnél később és sokban eltérő formában megvalósuló Tisza-Maros-közi koncentráció – Görgei északi kerülőútja mindenesetre három héttel késleltette az intervenciós seregek egyesülését – valójában az időnyerésre játszó kossuthi külpolitika katonapolitikai stratégiájának felelt meg. Alaptendenciáit tekintve a magyar diplomácia és a hadvezetés a főszereplők esetleges szándékaitól függetlenül is összehangoltan működött. Ha nem is egyeztettek, mégis kiegészítették egymást, és óhajtott sikereiket is csak egy, a szereplők tudatától és szándékaitól akár függetlenül létrejött és működő rendszer egymást kölcsönösen feltételező alkotóelemeiként érhették el. A diplomáciai manőverek esélyét ugyanis kizárólag a szabadságharc folytatódása, az esetleges katonai sikerek kihasználását pedig mindenekelőtt az eredményes külpolitika teremthette meg.[149]

A július végére Szeged alatt kialakuló konstelláció azt igazolja, hogy Kossuthék nem követtek el jóvátehetetlen hibát, amikor Görgei Artúr tábornoknak Győr feladásáról tudósító jelentése nyomán meghozták az elkerülhetetlen kapituláció alternatívái kérdésében született döntésüket. Az egykor Komárom felé nyomuló Habsburg-sereg ugyanis a Szegedre érkezőhöz képest jelentősebb létszámmal rendelkezett, s a félelmetesen közeledő – az Alföld északi peremét akkorra már elérő – orosz csapatokkal egyesülve az elkerülhetetlen megsemmisítéssel fenyegetett. A kelepcéből történő kitörés tervezetét a túlélés esélyének keresése motiválta, s annak minden ellentmondásossága és hiányossága ellenére az események további alakulása az intervenciós szövetségesek átmeneti szétválasztásával lehetőséget teremtett a végső ütközet kitolására, térben és időben egyaránt. Az időnyerés ugyanakkor további esélyt kínálhatott az ekkor már folyamatban levő, s a július 28-án elfogadott szegedi nemzetiségi törvény megalkotásával, továbbá a zsidók teljes egyenjogúsításának törvénybe iktatásával a magyarországi népek kapcsolatainak új távlatokat kínáló történelmi jelentőségű megbékélés kimunkálására,[150] valamint a nyugat-európai hatalmak teljes passzivitást tanúsító politikájának ugyancsak érlelődő megváltoztatására.[151] A lehetőség formálódását döntő mértékben segítette elő, hogy Görgei a vártnál jóval lassabban érkezett meg a koncentráció színhelyére. Mindeközben a magyarokkal való összeütközést feltűnően kerülő Paszkevics „valódi partnerként" viselkedett. Nem az orosz tábornokon múlt, hogy a magyar hadsereg

[148] *Erdődy* 2006a. 233. o., lásd továbbá *Szabad* 1977. 164. o.; *Görgey* 1988. I. k. 93. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 94. o.; *Csorba* 2000. 138. o.

[149] *Erdődy* 2006a. 234. o., vö. *Szabad* 1977. 164. o. és *Hermann* 2019. 46. o.

[150] *Miskolczy* 1986. 14–20. o.; *Szász* 1998. 337. o.; *Szabad* 1977. 163. o.; *Egyed* 1999. II. k. 274–280. o.

[151] Az angol és a francia diplomácia elmozdulásáról korábbi indifferens álláspontjáról, aktivizálódásáról a háború méltányos, a magyar nemzeti igényeket és a Habsburg Birodalom fennállásának követelményét egyaránt figyelembe vevő lezárása céljából lásd *Erdődy* 2006a. 224–226. o.; *Horváth* 1872. III. k. 71–72. o.; *Kosáry* 1999. 261., 275. o.

nem tudta eredményesen kihasználni a Habsburg-sereggel szemben viszonylag kedvezően alakuló Szeged alatti pozíciójából kínálkozó lehetőséget.[152]

A végkifejlet

A Szeged-menti állásokat harc nélkül feladó Henryk Dembiński katasztrofális főparancsnoki tevékenysége következtében immár a vezényletet átvevő Bem sem tudta megakadályozni a Temesvár mellett augusztus 9-én bekövetkezett összeomlást, melynek eredményeként az ugyancsak augusztus 9-én este Aradra érkező Görgeinek cseppnyi esélye sem maradt az ellenállás sikeres folytatására. A 10-én délelőtt, a temesvári csata kimeneteléről tájékoztatással még nem rendelkező, Kossuth és Görgei részvételével megtartott minisztertanácsi értekezlet döntött a korona felajánlásáról a Romanov-dinasztia számára a ’48-as alap tiszteletben tartása, azaz az alkotmányos monarchia és a felelős kormányzás megőrzése ellenében. Alternatívaként felvetette a detronizáció visszavonásának[153] és Ferenc József elismerésének lehetőségét. Arra az esetre pedig, amennyiben az oroszok nem mutatnak hajlandóságot az érdemi tárgyalásra, valamint a Bécs irányában történő közvetítésre, a Habsburg sereggel megvívott végső csatát követően a cári seregek előtti fegyverletételt helyezte kilátásba.[154] A kormányülés után Kossuth a kettőjük közötti korábbi bizalmas hangnemet felújítva levélben hívta meg az ismét barátjaként megszólított Görgeit négyszemközti megbeszélésre.[155]

Az aradi várban, a késő esti órákban lebonyolított találkozón, fáklyaláng lobogása mellett tekintették át a kialakult drámai helyzetet és egyeztettek az általuk szükségesnek, illetve lehetségesnek tartott lépésekről. A tanácskozás tartalmának pontos rekonstruálása a rendelkezésünkre álló visszaemlékezések egymásnak ellentmondó tartalma következtében szinte lehetetlen feladat.[156] Az ismert információk birtokában kérdésesnek tűnik azonban, hogy Kossuth felvetésére: mit tenne Görgei a temesvári csata elvesztése esetén? – a tábornok a *feltétel nélküli* fegyverletételt helyezte volna kilátásba. Ezen állítást nem csupán a Görgei által másnap megfogalmazott, a teljes hatalom birtoklására vonatkozó igényének indoklása során kifejtett gondolatok teszik bizonytalanná, de joggal merülhet fel az is: a negatív forgatókönyvhöz Kossuth aligha kívánt volna közreműködni. Mellesleg egy feltétel nélküli fegyverletétel kivitelezéséhez nem is lett volna szükség a teljhatalom átruházására. A rendelkezésre álló információk ismeretében ugyanakkor bizonyos, hogy tábornoka érvei s a

[152] *Erdődy* 2006a. 234. o. A Szemere-kormány londoni külpolitikai kezdeményezéséről lásd *Erdődy* 1998. 118–120. o.

[153] A detronizáció visszavonásának lehetőségét eredetileg Batthyány Kázmér külügyminiszter Pulszky Ferenc londoni követnek küldött 1849. július 14-i követutasítása vetette fel. *Pulszky* 1880. 335–339. o., vö. *Erdődy* 2006a. 224–225. o.

[154] *Hermann* 2019. 46. o.; *Csorba* 2000. 138–139. o.; *Hermann* 2020. 132. o.

[155] *Kosáry* 1994. I. k. 106–107. o.; *Hermann* 2002a. 295. o.; *Hermann* 2007. 329–330. o.

[156] Kossuth és Görgei augusztus 10-i esti találkozójának részletes és sokoldalú, az ellentmondásos megítélések alapos elemzését tartalmazó bemutatását lásd *Hermann* 2020. 135–156. o.

körülmények nyomasztó súlya alatt a kormányzóelnök elfogadta a katasztrófát magában foglaló alternatívák végzetes leszűkülését, miközben a vereség elkerülhetetlenségében rezignáltan beletörődő két vezető nem kívánta a pontosan ekkor még amúgy sem tervezhető – hiszen Poeltenberg és Beniczky küldetésének eredményéről, az orosz válasz tartalmáról ekkor még nem rendelkeztek megbízható információval – részleteket élükre állítani. Görgei mindemellett meggyőzni akarta Kossuthot az általa elkerülhetetlennek tartott hatalomátadás előnyeiről, és azért igényelte a teljhatalom gyakorlására feljogosító, polgári és katonai legfőbb irányítással történő felhatalmazását, hogy „a közös hazánk jövőjét biztosító cél elérésére” elegendő mozgástérrel rendelkezzen, hogy ami „a nemzet számára megmenthető”, megmenthesse.[157]

A temesvári összeomlásról éjszaka megérkező híreket követően Kossuth azzal a szándékkal ruházta át Görgeire a teljhatalmat, hogy ha csak minimális esély is kínálkozna a legroszszabb megoldás elkerülésére, azt ne az ő mulasztása hiúsítsa meg, és belátta, hogy a kialakult helyzetben tábornoka nagyobb mozgástérrel rendelkezhet. Hasonló alternatívában szeretett volna hinni a tehetetlen reménykedésben vele osztozó Görgei is. Varga Jánossal folytatott vitájában Hanák Péter megalapozottan érvelt amellett, miszerint „augusztus 11-én a kormány a vereség tudatában, de a teljes katasztrófán még enyhíthető alkudozások reményében adja át Görgeinek a hatalmat”.[158] És hogy Görgei még bízott valamiféle mozgástérben, az oroszok esetleges szóbeli ígéreteiben, bizonyítja az az üzenet, amelyet az utolsó aradi képviselőházi ülésen, augusztus 11-én délelőtt Palóczy László korelnök adott át képviselőtársainak. Eszerint „Csányi László közlekedési miniszterünk tudatja, hogy mégcsak 24, vagy legfelyjebb 36 óráig kezeskedhet, hogy Facsét felé egészen biztos a menekülhetés. Tudatja továbbá azt is, hogy Görgey az orosz részrül biztosítva van, mindazok kik táborába menekülni fognak, életét megmenthetni”.[159]

Kiszolgáltatott tehetetlenségükben titkon mindketten abban szerettek volna reménykedni, hogy Görgei esetleg elérheti a ’48-as vívmányok megmentését, vagy legalább az általános amnesztia kihirdetését. Kossuth legalábbis ebben a hitben írta alá lemondó nyilatkozatát, ami azonban korántsem jelenti, hogy „Görgei jobb lehetőségekkel kecsegtette volna Kossuthot és a kormányt, mint amilyenekben maga hitt”.[160] A legkisebb mozaikokat is gondosan összeillesztő, az ellentmondó állításokat a történések széles kontextusában ütköztető elemzését lezárva Hermann Róbert határozottan arra a következtetésre jut, hogy utolsó értekezletükön a felek abban állapodtak meg, „ha Temesvárnál az osztrák győzött: akkor Görgei Artúr leteszi a fegyvert”.[161]

---

[157] Görgey Artúr Kossuth Lajosnak. Óarad, 1849. augusztus 11. *Hermann* 2001b. 473–474. o., vö. *Szabad* 1977. 164–165. o.; *Csorba* 2000. 139. o.; *Erdődy* 2006a. 235. o.; *Hermann* 2019. 47. o.

[158] A Varga – Hanák vitáról lásd *Hanák* 1982. 216–218. o. Idézi: *Hermann* 2020. 151. o.

[159] *Beér* 1954. 479. o., vö. *Csorba* 1998. 238. o.

[160] *Hermann* 2019. 48–49. o.

[161] *Hermann* 2020. 141. o. Hermann Róbert emlékeztet arra, hogy Hajnal István szerint az utolsó aradi beszélgetés során Görgei feltehetően „kevésbé határozottan nyilatkozott a fegyverletételről, mint később ő maga állította.” *Hermann* 2020. 148. o.

A körülmények kényszerítő hatása alatt leköszönő kormányzóelnök a magyar nemzethez intézett lemondó nyilatkozatában a reménytelen helyzetet drámai hangon ecsetelve arra hivatkozva indokolta meg döntését, hogy „a jelen körülmények között a nemzet életének megmentése s jövőjének biztosítása körül csak a hadsereg lévén képes sikeres lépéseket tenni". A folytatásban pedig „Isten, a nemzet és história előtt" tette felelőssé Görgeit azért, „hogy ezen hatalmat legjobb tehetsége szerint szegény hazánk nemzeti státuséletének megmentésére, javára s jövőjének biztosítására fordítandja".[162] A lemondó államfő figyelmeztetése akár felelősségáthárításként is értelmezhető, holott meglehet, azok az aggodalmak is ihlették, amelyeket a váci nyilatkozat, a debreceni titkos szervezkedések vagy a szegedi levonulás kapcsán érzékelt ellentmondások – valódi vagy képzelt – Görgeije idézett fel a kormányzóelnök emlékezetében az összeomlás és a hatalomátadás érzelmileg bizonyára sokszorosan felfokozott pillanataiban. Igaz, Kossuth ekkor már tudomásul vette a küszöbön álló kapituláció bekövetkezését, s az esetleg még pislákoló csodavárás mellett legjobb esetben is csak a feltétel nélküli fegyverletétel elkerülését várhatta Görgei fellépésétől.

Kossuth lemondásának birtokában, a nemzethez intézett kiáltványában Görgei pedig arra tett ígéretet, hogy „Mindent, mit súlyos helyzetünkben hazánkért tenni lehet, megteszek, harccal vagy békés úton, akként, amint a szükség fogja parancsolni". Negatív forgatókönyvet sejtető zárszóként és búcsúzásként pedig hozzátette: „Mit Istennek megfejthetetlen végzése reánk fog mérni, tűrni fogjuk férfias elszántsággal s az öntudat azon boldogító reményében, hogy az igaz ügy örökre veszve nem lehet," majd mindenkit arra szólított fel, hogy ne álljon ellen a bevonuló orosz és osztrák csapatoknak.[163] Az idézett sorok megfogalmazása közben ugyanis már ismerte Poeltenberg Ernő tábornok és Beniczky Lajos ezredes augusztus 10-én kelt, az orosz katonai vezetésnek a magyar kezdeményezésre kifejtett állásfoglalásáról beszámoló jelentését, amely nem csupán a Habsburgok irányában történő közvetítést szorgalmazó kérést utasította el, hanem leszögezte: csakis a magyar hadsereggel hajlandó tárgyalni, és csakis a feltétel nélküli megadásról. Mindennek tudatában pedig már elhatározta, hogy a harcnak véget vetve az oroszok előtt leteszi a fegyvert.[164]

Döntéséről tájékoztatta tisztikarát is, amely kinyilvánította teljes egyetértését. Az aradi haditanácson elmondott és a fegyverletétel kilátásait illúziómentesen felvázoló beszédében a helyzet kialakulásáért „az ideiglenes kormány" (!!!)[165] elhibázott politikáját, mindenekelőtt a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetését kárhoztatta, és tagjait tette felelőssé „a haza tönk-

[162] Kossuth Lajos kiáltványa a „Nemzethez". Aradvár, 1849. augusztus 11. Közli: KLÖM XV. k. 846. o. Idézi: *Szabad* 1977. 165. o.; *Deák* 1983. 335. o.; *Kosáry* 1994. I. k. 308. o.; *Hermann* 2007. 333. o. Kossuth hatalomátadási okiratáról és búcsúkiáltványáról vö. *Hermann* 2020. 154–155. o.

[163] Görgei Artúr bejelenti a főhatalom átvételét. Közli: *Hermann* 2018. 92. o., idézi: *Hermann* 2001b. 387. o.; *Kosáry Domokos* 1994. I. k. 108. o.; *Hermann* 2007. 334. o.

[164] *Hermann* 2001. 387. o., vö. *Szabad* 1977. 164. o.

[165] A szokatlan szóhasználat értelmezése bizonytalan. Vonatkozhat az Országos Honvédelmi Bizottmányra, s annak a Függetlenségi Nyilatkozatban kiteljesedő politikájára, de akár megelőlegezhette volna egy olyan politikai pozíció elfoglalását is, amelynek önértelmezése szerint mintha a trónfosztástól már illegitimmé vált volna a magyar politikai államhatalom.

rejuttatásának” előidézéséért, miközben azt is megjövendölte, hogy döntésükért „milliók” fogják őket árulással megvádolni.[166]

A valóságban Görgeinek nem maradt más lehetősége, mint alávetni magát a feltétel nélküli kapitulációt követelő diktátumnak. 11-én este Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornokhoz, a cári intervenciós hadsereg III. hadtestének parancsnokához intézett levelében bejelentette kapitulációs szándékát, miközben az oroszok előtti fegyverletétellel egyben azt is demonstrálni kívánta, hogy „Ausztria egymagában képtelen lett volna megnyerni a háborút,” s a magyar szabadságharc leveréséhez „egy másik nagyhatalom segítségére volt szüksége”.[167]

Bibliográfia

Beér 1954. — Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Szerk. *Beér János*. Budapest, 1954.

Csorba – Velkey 1998. — *Csorba László – Velkey Ferenc:* Reform és forradalom 1790–1849. Budapest, 1998.

Csorba 2000. — *Csorba László:* A tizenkilencedik század története. Budapest, 2000.

Csorba 2019. — *Csorba László:* Görgei-kérdés – Kossuth-kérdés. *Élet és Irodalom*, LIII. (2019) 40. sz. 5. o.

Deák 1983. — *Deák István:* Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben. Budapest, 1983.

Egyed 1998. — *Egyed Ákos:* Erdély 1848–1849. I–II. k. Csíkszereda, 1998.

Erdődy 1998. — *Erdődy Gábor:* Kényszerpályán. A magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben. Budapest, 1998.

Erdődy 2006a. — *Erdődy Gábor:* „Én csak fáklyatartó voltam.” Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–1849. Budapest, 2006.

Erdődy 2006b. — *Erdődy Gábor:* „Szabadságot mindenben és mindenkinek.” A belga alkotmányos rendszer létrejötte és működése 1831–1848. Budapest, 2006.

Görgey 1906. — *Görgey István:* Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916.

Görgey 1988. — *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. A bevezetőt és a jegyzeteket írta *Katona Tamás*. Budapest, 1988.

[166] Görgei Artúr beszéde az aradi haditanácson 1849. augusztus 11-én. Közli: *Hermann* 2018. 93–95. o.
[167] *Hermann* 2019. 52. o.

Hanák 1982. A Dunánál. Szerk. *Hanák Péter.* Budapest, 1982. 205–219. o.

Hermann 1988. *Hermann Róbert:* Görgey Artúr Váci Nyilatkozata. *Hadtörténeti Közlemények*, 101. (1988) 2. sz. 247–294. o.

Hermann 1990. *Hermann Róbert – Pelyach István* (s. a. r.): Szemere Bertalan. Politikai jellemrajzok – Okmánytár. Budapest, 1990.

Hermann 1992. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr a Lajtánál. *Történelmi Szemle*, XXXIV. (1992) 3–4. sz. 285–308. o.

Hermann 1993. *Hermann Róbert:* Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai. *Magyar Tudomány*, 100. (1993) 11. sz. 1403–1411. o.

Hermann 2001a. *Hermann Róbert:* 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.

Hermann 2001b. *Hermann Róbert:* Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. Budapest, 2001.

Hermann 2002a. *Hermann Róbert:* Szemere Bertalan. In: *Uő – Erdődy Gábor:* Batthyány – Szemere. Budapest, 2002.

Hermann 2002b. *Hermann Róbert:* Kossuth Lajos és kortársai. Budapest, 2002.

Hermann 2007. *Hermann Róbert:* Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, 2007.

Hermann 2016a. *Hermann Róbert:* Görgei és a trónfosztás. In: Komáromi napok 1992–2016. Szerk. *Kiss Vendel* és *Számadó Emese*. Komárom, 2016.

Hermann 2016b. Görgei és a Békepárt „tárgyalása" – avagy miért maradt el a katonai diktatúra Magyarországon? In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján I. k. Szerk. *Marinovich Endre.* Budapest, 2016. 251–264. o.

Hermann 2018. Görgei Artúr válogatott írásai – Értekezések vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915. S. a. r. *Hermann Róbert*. Budapest, 2018.

Hermann 2019. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr pályafutása. In: Az ismeretlen Görgei. Budapest, 2019. 9–74. o.

Hermann 2020. *Hermann Róbert:* A fegyverletétel problémái. In: Görgei Artúr, „a tiprott hős." Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2020. 119–222. o.

Horváth 1871–72. *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története. Pest, 1871–1872.

Irányi – Chassin 1989. *Irányi Dániel – Chassin, Charles Louis:* A magyar forradalom politikai története 1847–1849. S. a. r. *Spira György*. Budapest, 1989.

Kedves – Pelyach 2018. *Kedves Gyula – Pelyach István:* Szacsvay Imre. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai. Budapest, 2018.

Klapka 1850. *Klapka, Georg:* Memoiren von Georg Klapka April bis Oktober 1849. Leipzig, 1850.

Klapka 1986. *Klapka György:* Emlékeimből. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1986.

KLÖM XIV. k. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. k. Az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. II. 1849. január 1. – április 14. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.

KLÖM XV. k. Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. k. Kormányzóelnöki Iratai. S. a. r. *Barta István.* Budapest, 1955.

Kosáry 1994. *Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története. I–II. k. Budapest, 1994.

Kosáry 1999. *Kosáry Domokos:* Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. Budapest, 1999.

Melkovics 2016. *Melkovics Tamás:* Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa. *Aetas,* 30. (2016) 1. sz. 132–153. o.

Miskolczy 1986. *Miskolczy Ambrus:* Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849.) In: Erdély története. III. k. 1830-tól napjainkig. Főszerk. *Köpeczi Béla.* Budapest, 1986.

Pap 1870. *Pap Dénes:* A parlament Debrecenben. I–II. k. Lipcse, 1870.

Pulszky 1880. *Pulszky Ferenc:* Életem és korom. A forradalom alatt. Budapest, 1880.

Pusztaszeri 1984. *Pusztaszeri László:* Görgey Artúr a szabadságharcban. Budapest, 1984.

Riedel 2020. *Riedel Miklós:* Görgey Artúr vegyészi tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után. In: Görgei Artúr, „a tiprott hős.” Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2020. 11–30. o.

Scserbatov 1984. *Scserbatov, Alexander:* Paszkevics Magyarországon. Budapest, 1984.

Spira 1979. *Spira György:* Polgári forradalom (1848–1849). In: Magyarország története. VI. k. 1848–1890. Szerk. *Katus László*. Budapest, 1979.

Szabad 1977. *Szabad György:* Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977.

Szabad 1998. A magyar országgyűlés 1848–1849-ben. Szerk. *Szabad György.* Budapest, 1998.

Szabad 2002. *Szabad György:* Kossuth irányadása. Budapest, 2002.

Szász 1998. *Szász Zoltán:* A nemzetiségi kérdés és országgyűlési megítélése. In: A magyar országgyűlés 1848–1849-ben. Szerk. *Szabad György.* Budapest, 1998. 317–338. o.

Tragor 1908. *Tragor Ignác:* Vác története 1848–1849-ben. Vác, 1908.

Urbán 1973. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.

Urbán 1993. *Urbán Aladár:* Kossuth és Görgey 1848 őszén. *Századok*, 127. (1993) 1. sz. 37–69. o.

Urbán 2007. *Urbán Aladár:* Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Budapest, 2007.

Urbán 2009. *Urbán Aladár:* Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, 2009.

Vadász 1998. 19. századi egyetemes történet 1789–1890. Szerk. *Vadász Sándor.* Budapest, 1998.

Varga 1964. *Varga János:* Az 1848–1849-i polgári forradalom és szabadságharc. In: Magyarország története. Főszerk. *Molnár Erik*, szerk. *Pamlényi Ervin* és *Székely György*. Budapest, 1964.

Veliky 1999. Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században). Szerk. *Veliky János.* Budapest, 1999.

Vukovics 1982. *Vukovics Sebő* Visszaemlékezései 1849-re. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1982.

Zakar 2020. *Zakar Péter:* Görgei Artúr, a Szemere-kormány első hadügyminisztere. In: Görgei Artúr, „a tiprott hős." Válogatás a 2016. és 2018. évi Görgei-konferenciák előadásaiból. Szerk. *Hermann Róbert.* Budapest, 2020. 71–102. o.

Gábor Erdődy

„OUR GOALS ARE CONSTITUTIONAL ORDER AND FREEDOM”. THE POLITICAL DECLARATIONS OF ARTÚR GÖRGEI IN THE PERIOD OF THE REVOLUTIONARY TRANSFORMATION AND WAR FOR FREEDOM

(Abstract)

Artúr Görgei, one of the greatest military leaders of Hungarian history played a decisive role in the unique performance of the civilian revolution and war for freedom of 1848–1849. Our research paper intends to examine the political declarations of the brilliant strategist and to reconstruct the most important nodes of his political opinions. The young Görgei who came from a Zipser German family were early influenced by national feelings, patriotic ideals and the progressive values of his era, and as a follower of the civilian liberal transformation and national sovereignty, he started serving the Batthyány Government. Based on the legitimation given by the Acts of April approved by King Ferdinand V, closely cooperating with Lajos Kossuth he committed himself to the legitimate war of self-defence against the anti-constitutional policy of the Habsburgs. Although the relation of Kossuth and Görgei was burdened by the conflicts of the war for independence, but in their debates they never questioned each other's commitment to their homeland. Our story also shows that the real message of the Hungarian war for independence is not the dichotomy between Kossuth and Gögrei, but the fact that the merits of Artúr Görgei, Lajos Kossuth, Count Lajos Batthyány, Count István Széchenyi, Ferenc Deák and Baron József Ötvös are not separable from each other.

Gábor Erdődy

„UNSER MOTTO: VERFASSUNGSRECHT UND FREIHEIT.” DIE ÄUSSERUNGEN VON ARTÚR GÖRGEI POLITISCHEN INHALTS IN DER ZEIT DER REVOLUTIONÄREN UMGESTALTUNG UND DES SELBSTVERTEIDIGUNGSKRIEGES/FREIHEITSKAMPFES

(Resümee)

Artúr Görgei, einer der größten Feldherren der ungarischen Geschichte, spielte eine entscheidende Rolle bei der in ganz Europa einzigartigen Leistung der ungarischen bürgerlichen Revolution und des Freiheitskampfes von 1848–49. Unsere Studie unternimmt einen Versuch zur Untersuchung der Äußerungen politischen Inhalts des brillanten Strategen und der Rekonstruktion der bedeutendsten Knotenpunkte seiner politischen Stellungnahmen. Den aus einer Zipser Familie stammenden jungen Görgei berührten schon früh das Nationalitätsgefühl, patriotische Gedanken und die progressiven Werte seiner Zeit. Als treuer Anhänger der bürgerlich liberalen Umgestaltung und der nationalen Selbstbestimmung stellte er sich in den Dienst der Batthyány-Regierung. Auf der Legitimationsbasis der von Ferdinand I. (V.) unterzeichneten Märzgesetze (Aprilgesetze) verpflichtete er sich in enger Kooperation mit Kossuth in den dramatischen Stunden der Septemberkrise entgegen der verfassungswidrigen Politik der Habsburger zum rechtmäßigen Selbstverteidigungskrieg. Während der Entfaltung des Unabhängigkeitskrieges wurde ihre Beziehung durch Konflikte belastet, aber ihr Engagement für ihre Heimat stand im Laufe ihrer Diskussionen nie in Frage. Auch ihre Geschichte zeigt, dass die wahre Botschaft der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes nicht durch eine zu starke Fokussierung auf die Gegensätze „Széchenyi oder Kossuth” bzw. „Görgei oder Kossuth” verstanden und nachvollzogen werden kann, sondern durch die Anerkennung und

Würdigung der voneinander untrennbaren Verdienste von Artur Görgei, Lajos Kossuth, Graf Lajos Batthyány, Graf István Széchenyi, Ferenc Deák und Baron József Eötvös.

Gábor Erdődy

« NOTRE DEVISE : DROITS CONSTITUTIONNELS ET LIBERTÉ. » LES DÉCLARATIONS POLITIQUES D'ARTÚR GÖRGEI PENDANT LA TRANSFORMATION RÉVOLUTIONNAIRE ET LA GUERRE D'AUTODÉFENSE/ GUERRE D'INDÉPENDANCE

(Résumé)

Artúr Görgei, l'un des plus grands chefs militaires de l'histoire hongroise joua un rôle déterminant dans la réussite unique en Europe de la révolution bourgeoise hongroise et de la guerre d'indépendance de 1848–1849. Notre étude entreprend d'examiner les déclarations politiques de ce stratège brillant et de reconstituer les points principaux de ses positions politiques. Issu d'une famille saxonne de la région de Zips, le jeune Görgey fut animé par le sentiment national, il adoptait les idées patriotiques et les valeurs progressistes de l'époque. Adepte sincère de la transformation bourgeoise libérale et de l'autodétermination nationale, il se mit au service du gouvernement Batthyány. En se basant sur la légitimité des lois d'avril sanctionnées par Ferdinand V, il s'engagea, en étroite collaboration avec Kossuth, pour une guerre d'autodéfense légitime contre la politique anticonstitutionnelle des Habsbourg dans les heures tragiques de la crise de septembre. Au fil de la guerre d'indépendance, leur relation a été mise à rude épreuve par des conflits, mais leur engagement envers leur pays n'a jamais été remis en cause. Leur histoire montre que pour comprendre et interpréter le vrai message de la révolution et de la guerre d'indépendance hongroise, il faut mettre l'accent sur la reconnaissance des mérites indissociables d'Artúr Görgei, Lajos Kossuth, comte Lajos Batthyány, comte István Széchenyi, Ferenc Deák et baron József Eötvös au lieu de se focaliser sur les oppositions entre Széchenyi et Kossuth ou Görgei et Kossuth.

Габор Эрдёди

«НАШ ЛОЗУНГ: КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СВОБОДА.» ВЫСКАЗЫВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ АРТУРА ГЁРГЕИ О РЕВОЛЮЦИОННОМ ПРЕОБРАЗОВАНИИ И САМООБОРОНЕ ВО ВРЕМЯ БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ

(Резюме)

Артур Гёргеи, один из величайших, выдающихся полководцев венгерской истории, сыграл решающую роль в венгерской гражданской революции и борьбе за свободу в ее уникальном представлении в Европе в 1848–1849-ие годы.

Наше исследование берется за изучение высказываний политического содержания блестящего стратега, за реконструирование наиболее важных политических точек зрения. Молодого, вышедшего из ципзерской семьи Гёргеи рано затрагивают национальные чувства, патриотические мысли и прогрессивные ценности того времени и как искренне преданный сторонник гражданско-либеральных преобразований и национального самоопределения он стал на службу у правительства Баттьяни. Основополагаясь на легитимный базис Апрельских законов, утвержденных Фердинандом V., в тесном сотрудничестве с Кошутом, он обязался быть рядом с законной самооборонной войной в драматические часы

сентябрьского кризиса против антиконституционной политики Габсбургов. В ходе развёртывания борьбы за независимость их отношения были обремлены конфликтами, однако в их спорах их приверженность своей родине никогда не подвергалась сомнению. Их история также указывает и на то, что действительный завет Венгерской революции и борьбы за свободу таится - не в «Сечени или Кошут», ставя чрезмерный акцент в центральной контрастной паре «Гёргеи или Кошут», а именно одновременно Артур Гёргеи, Лайош Кошут, граф Лайош Баттьяни, граф Иштван Сечени, Ференц Деак и барон Йожеф Этвеш может быть истолкован познанием и признанием вместе с их неотъёмлимыми заслугами.

19. SZÁZADI ERŐDÖK

MÚLTJA *és* JELENE KÖZÉP-EURÓPÁBAN

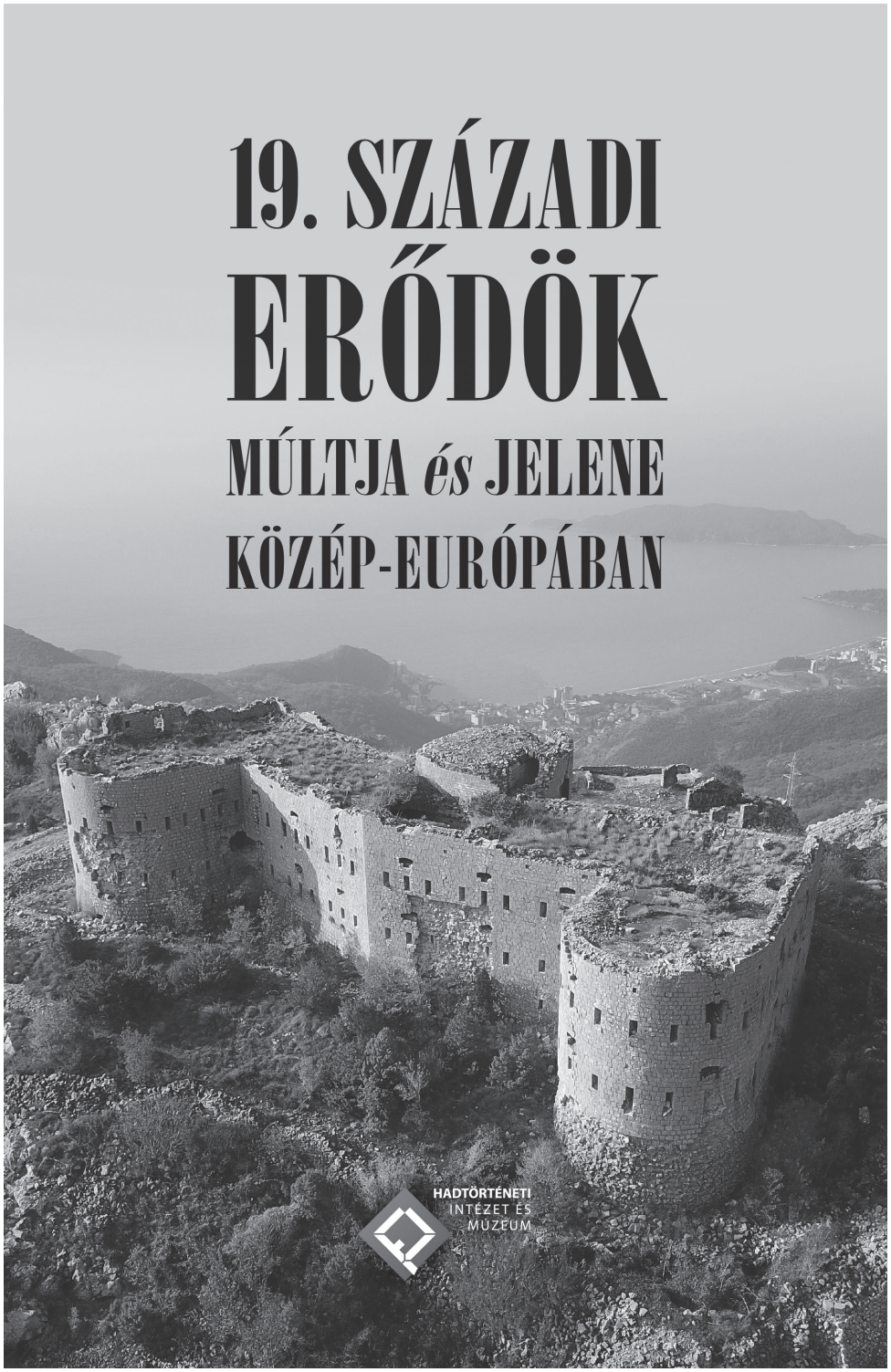

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

JUHÁSZ BALÁZS

A NEMZETISÉGI KÉRDÉS AZ OLASZ HADIFOGSÁGBAN ÉS AZ OLASZORSZÁGI NEMZETISÉGI LÉGIÓK PROBLEMATIKÁJA[1]

A katonák nemzetiségi összetételének változatossága volt a Monarchia hadseregének egyik gyenge pontja. A vezényleti nyelvet, vagyis a kommunikációt még csak-csak sikerült megoldani, de a birodalom hátországában is felbukkantak a különféle etnikumok közötti ellentétek. Az ebből adódó feszültségek a harcoló alakulatok között, a hadifogságban és a visszaemlékezésekben is megjelentek. Amikor 1918 elejére az antant elfogadta a Monarchia felosztásának elvét, a nemzetiségi kártya kijátszása tovább erősítette az érdekelt nemzetiségekkel szembeni ellenérzéseket. Ezeket a konfliktusokat jórészt személyes és szubjektív tényezők határozták meg, amelyek elemzéséhez a mikró és a makró adatok is felettébb hiányosan állnak rendelkezésünkre. A levelek, hivatalos jegyzőkönyvek, utólagos beszámolók mind értékes források, de csak egy-egy mikrokozmoszba nyújtanak betekintést, és azt is szubjektív szűrőkön keresztül. Még a hadifoglyok nemzetiségi összetételéről sem áll rendelkezésünkre hiánytalan adatsor, hiszen csak 1918 tavaszától kezdve ismerünk ilyen információkat tartalmazó kimutatásokat. A kérdéskör bemutatását így szükségszerűen a nagyobb folyamatok és pár apró jelenség bemutatására kell korlátozni. Jelen tanulmányomban arra vállalkozom, hogy felvázoljam: a táborokban miként kezelték az olasz hatóságok a nemzetiségi kérdést, ez mennyire volt érezhető probléma, illetve kitérek azon folyamatokra, amelyek következtében megalakultak a nemzetiségi légiók, és ezek kapcsán arra is, hogy a légiók miként hatottak a hadifogolytáborok lakóinak életére.

A hadifogság és a nemzetiségi ellentétek

A Monarchia katonáit fogságba esésük után két fő csoportra osztották az olasz hatóságok:

a) szlávok (bosnyákok, csehek, lengyelek, horvátok, ruszinok, szerbek, szlovákok) és románok;

b) osztrákok és magyarok.[2]

Az olasz hatóságok nem nagyon tudták megkülönböztetni a különféle nációkat, a kategorizálás önbevallás alapján történt. Jan Zamorski, az olaszországi lengyel bizottság egyik tagja például a neki küldött levelek alapján arról győződött meg, hogy a német-, a magyar- és a lengyelajkú hadifoglyok szétválasztása sok helyen még 1918 tavaszán se történt meg, és számos lengyel hadifogoly, különösen a zsidó vallásúak, nem is kívántak külön csoportba

[1] A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében létrejött MAEÖ2018-2019/280233. számú támogatási szerződés tette lehetővé.

[2] ACS, PCM PGM, 99. Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico, Giugno 1916, Intendenza Generale dell'Esercito, Ufficio del Capo di Stato Maggiore. 11. o.

kerülni.[3] Az olasz hatóságoknak komolyabb tapasztalatuk egyáltalában nem volt ezekre a nemzetekre vonatkozóan: a csehekkel például legutoljára 1848–49-ben, illetve 1866-ban volt dolga az olasz lakosságnak, és az őket megjelölő „boemo" szó jelentése a kegyetlenség és a barbárság szinonimájaként az első világháború idejére egy a gyerekeket rettegésben tartó mumust takart, miközben élő cseh az első világháborúba történő belépéskor alig tartózkodott Olaszország területén.[4] A nemzetiségi felosztás azon a feltételezésen alapult, hogy a magyar- és németajkú katona között kevésbé valószínű konfliktus, mint ők és a többi nemzetiség tagjai között. Habár a magyar- és németajkúak között is voltak súrlódások,[5] utólag visszatekintve a felosztás alapvetően vállalhatónak tűnt. A kategorizálás viszont meglehetősen felületes elvek szerint történt a „szlávok" esetében. Eleve a románokat is ide sorolták, miközben ők a saját nemzeti ébredésük részeként a szlávságtól történő távolodásra törekedtek kulturális téren. Ráadásul a cseh-morva területről származó, a rutén, vagy a horvát nemzetiségű hadifoglyok Monarchián belüli státusza között több volt a különbség, mint a hasonlóság. Mivel a hadifoglyok véleményüknek hangot adtak, így az olasz hatóságok is tudomást szereztek erről. Az Asinara szigetére szállított hadifoglyok esetében például nemcsak a levelezés alapján érzékelhették micsoda indulatok voltak a szerbek, horvátok, dalmátok és németajkúak,[6] illetve a szláv és az osztrák–magyar katonák között, hanem a carabinieriknek nap mint nap törekedni kellett az incidensek megelőzésére.[7] A fenti példa is mutatja, hogy a nemzetiségi kérdés élesen kihatott a hadifoglyok mindennapjaira, amiről az osztrák–magyar hatóságok is tudtak.

A hadifoglyok nemzetiség szerinti felosztása nagyon korán, szinte azonnal beépült az olasz eljárásrendbe, de ekkor igazából csak az Orosz Birodalom által alkalmazott eljárást másolták. Itt viszont az olaszokkal ellentétben a szétválasztásnak propaganda célja volt: a német- és magyarajkúakat jellemzően minél távolabb, a birodalom belsejébe küldték; a szlávokat, olaszokat pedig az élhetőbb helyekre, ahol próbálták rábírni őket az átállásra az antant oldalára. Mivel az oroszországi hadifogolytáborokban az ellátást nem sikerült érezhetően javítani, illetve a hadifoglyok alapvetően nem politikai célokért küzdöttek, hanem az életben maradásért, így nagyon sokáig nem volt foganatja az orosz törekvéseknek, hiszen az átállásért cserébe az orosz hatóságok nem tudtak értékelhető különleges elbánást biztosítani.[8] Olaszországban eleinte a helyszűke miatt eleve lehetetlen volt teljesen szétválasztani a nemzetiségi csoportokat egy táboron belül,[9] így bármely probléma esetén maguk az oszt-

[3] ACS, PCM PGM, 100, 1493. sz. Ojetti, 1918. május 21.; DDI 5/X. Lengyel Nemzeti Bizottság Olaszországi Delegációja, 1918. április 30. 620. sz., 488–491. o.

[4] *Kykal* 2018. 90. o.

[5] Papp János naplóját lásd *Szenti* 1988. 292. o.

[6] Lásd Nikola Kolarevistch asinarai hadifogoly 1916. április 12-ei levelét Giorgio Petrovitshnak, aki az alessandriai Forte Gaviban raboskodott. ASDMAE, GPO 1915–1918, 250, 2660-75. sz. Riccio, 1916. május 23.

[7] *Ferrari* 1929. 119. o.

[8] *Residori* 2019. 110. o.

[9] Lásd Luigi Daldosso trentói olasz naplóját, akit Pinerolóban, a Vagnone laktanyában őriztek hadifogolyként. Az 1915. szeptember 10-ei beszámolója alapján több horvát és egy osztrák

rák–magyar, vagy szláv és román hadifoglyok kérték az áthelyezésüket egy másik táborba, amely kérést az olasz hatóságok rendszerint teljesítették. Ennek ellenére Bécs csak akkor kezdett el tiltakozni a nemzetiségi szétválasztás miatt, amikor Caporetto után ez már nemzetiségi légiók kialakítását vetítette előre.[10] Korábban ugyanis a szétválasztás a különféle nemzetiségi konfliktusok csökkentésével azt is elérte, hogy a Monarchia ezen gyenge pontja kevésbé legyen szem előtt.

Ferrari vezérőrnagy könyvében[11] a nevük elhallgatását kérő, és magukat szlávként meghatározó asinarai hadifoglyoktól kapott információk alapján a nemzetiségi konfliktusokat a szlávok lenézésére, illetve a veszélyes feladatok elvégzése során a szláv csapatoknak a szükségesnél gyakrabban történő bevetésére vezette vissza. Ferrari tábornok tehát tudott a nemzetiségi konfliktusokról, alternatív magyarázatokat kapott a felügyelete alá tartozó szláv hadifoglyoktól az ellenszenv okaira nézve, viszont ezen információk – jelenlegi tudásunk alapján – csak a tábornok említett könyvébe épültek be, ugyanis az olasz kormányzat 1916 elején még egyáltalán nem kívánta kihasználni ezen feszültségeket. Annak ellenére, hogy már ekkor is volt rá igény.

Például a 238. számú tábori kórházban tartózkodó hadifogoly, Zbigniew Lukasiewitz főhadnagy Kanadában tartózkodó testvére 1916. február 29-ei levelében felvetette, hogy jelentkezzen önkéntesnek a kanadai hadseregbe, hogy a francia fronton küzdhessen a németek ellen.[12] Ezen szándék kialakulásához a hadifogolytársak kirekesztő viselkedése is hozzájárulhatott. Aureliu Spàtau kadétot, illetve két román társát Baronissiben a magyar és német hadifogoly tisztek azzal vádolták, hogy barátkoztak az olaszokkal, osztrák–magyarellenes érzéseket tápláltak, illetve önként adták meg magukat, vagyis dezertáltak. Ez nehezen hihető vád, mivel a dezertőröket külön táborban őrizték az olasz hatóságok, és ha keveredtek is, akkor nem kellett gyanúsítgatni, mert ismert ténynek számított a foglyok egy csoportjának korábbi dezertálása. Spàtau Casagiovéban már arról számolt be nagybátyjának, hogy őt és társait hazaárulónak tartják, akivel szóba se állnak. Ennek fényében azt kérelmezte, hogy beállhasson a román hadseregbe, és annak tagjaként felszabadíthassa a Bánátot és Erdélyt az elnyomó „barbároktól”.[13] Mindezt akkor, amikor még nem tudhatott a román állam támadási szándékáról. A Spàtauval szemben megfogalmazott vádak önbeteljesítő jóslatként működtek, hiszen elszigeteltségét a román nacionalista eszmék felkarolásával ellensúlyozta. Nem ismert, hogy az olaszországi román légióba belépett-e, de feltételezhető, hogy igen. A kadéttal szemben megfogalmazott vádak azt is példázzák, hogyan kezdett összefonódni a nemzetiségi és a dezertőr jelző. Mindez teljesen alaptalanul, hiszen 1919. május 1-jén, amikor a Monarchia már régen részeire bomlott, a csehszlovák, román és lengyel hadifoglyok

vitatkozott össze, vagyis ekkor még nem választották szét a két csoportot. *Residori* 2019. 151. o.

[10] *Residori* 2019. 150–151. o.

[11] *Ferrari* 1929. 120. o.

[12] ASDMAE, GPO 1915–1918, 250, 2698-75. sz. átirat melléklete. Riccio, 1916. május 27.

[13] ASMAE, GPO 1915–1918, 251, 936. sz. átirat 1680. sz. melléklete. Hadügyminisztérium Hadifoglyok és Internáltak Katonai Cenzúra Részlege, 1916. szeptember 8.

több mint ötöde nem lépett be a megfelelő nemzetiségi légióba, pedig ebből elméletileg csak előnyük származott volna.[14]

Olaszország összetett módon viszonyult a nemzetiségi légiók kérdéséhez. Eleinte csak két ilyen jellegű szervezetet lehetett volna létrehozni, egy szerbet és egy olaszt, habár a háborúba lépést követően több – meglehetősen irreális – kérés is eljutott az olasz hatóságokhoz. 1915 szeptemberétől rendszeres időközönként és több helyről is érkezett olyan jellegű megkeresés a római Külügyminisztériumba, amely a szerb hadsereg erősítését célozta. A sort a nisi olasz követ, Squitti távirata nyitotta, amely választ is adott a saját felvetésére: a szerb kézen lévő olasz nemzetiségű hadifoglyok kiszabadítására vonatozó kéréseket a szerb hatóságok korábban mindig elutasították, illetve az olasz hadifogságból elengedett szlávok akár az olaszok ellenfeleivé is válhattak volna, így nem tanácsolta a tömeges átengedésüket.[15] 1916 nyarán a római orosz nagykövet, Michail Nikolaevič Giers vetette fel informális módon Sidney Sonnino külügyminiszternek a szláv „nemzetiségű" hadifoglyok átengedését olasz részről a szaloniki szerb hadseregnek, de javaslatát Sonnino elutasította.[16] Egy hónapra rá a római szerb követ kérte eredménytelenül az olasz kézben lévő szerb nemzetiségű hadifoglyok átengedését.[17] 1916 októberében a francia hadvezetés az olasz Főparancsnokságon keresztül kérte Sonnino beleegyezését elsődlegesen jugoszláv, majd pedig cseh, és végül lengyel hadifoglyok toborzására, akik önkéntesként kiegészítették volna a szaloniki szerb erőket.[18] Sonnino ekkor is csak azt engedélyezte, hogy az orosz nagykövetség ajánlásával, egyedi vizsgálat után lehessen átengedni hadifoglyokat a szerbeknek. Ennek értelmében korábban már sor került hasonló engedményekre, viszont az olasz hatóságok megtagadták a hadifoglyok tömeges átengedését.[19] Fontos viszont azt is kiemelni, hogy az előző volt az első olyan irat, amely francia támogatással ugyan, de egy cseh légió felállítását sürgette Olaszországban. Hasonlóan eredménytelennek bizonyult az orosz vezérkar 1917. januári kérése,[20] igaz ez számunkra azért is érdekes, mert összekötötte a szerbeknek szánt erősítés ügyét az Oroszországban toborzott önkéntesek szállításával.[21]

Már az olasz hadba lépést követően Oroszországba érkezett egy olasz katonai delegáció, amelyhez 1916. április 23-án vezényelték Giovanni Girolamo Romei di Longhena vezérőrnagyot. Az ő feladata volt az első háborús tél, illetve a Bruszilov-offenzíva során foglyul ejtett irredenta olaszok beszervezése és utazásuk megszervezése. 1916 augusztusától segítséget kapott Bassignano ezredes, illetve húsz további tiszt személyében, akikkel az oroszországi forradalom elejéig több ezer osztrák–magyar alattvalónak számító, de olasz nemzetiségű hadfoglyot szállítottak olasz területre Arhangelszk kikötőjén keresztül. Feladatukat

[14] Lásd a 2. sz. melléklet adatait.
[15] DDI 5/IV. Squitti, 1915. szeptember 19. 765. sz., 482. o.
[16] DDI 5/VI. Sonnino, 1916. július 4. 65. sz., 39. o.
[17] DDI 5/VI. Sonnino, 1916. augusztus 8. 247. sz., 168. o.
[18] DDI 5/VI. Porro, 1916. október 8. 532. sz., 361. o.
[19] DDI 5/VI. Sonnino, 1916. október 10. 548. sz., 371–372. o.
[20] DDI 5/VII. Sonnino, 1917. január 5. 34. sz., 22. o.
[21] DDI 5/VII. Porro, 1917. január 4. 25. sz., 15. o.

nem végezték el a bolsevik hatalomátvételig, ugyanis 1917 végén körülbelül 2350 ember ragadt Vologda és Kirsanov területén, akik később az oroszországi olasz intervenciós erők magját alkották.[22] Olaszország tehát aktívan szervezte az irredenta olaszokat, de légiót csak 1918-ban alakított belőlük, nehogy ezzel bármiféle retorziót váltson ki a Monarchia részéről. Többek között Vittorio Emanuele Orlando miniszterelnök nemzetiségi politikája is a retorziók elkerülését célozta, amely álláspontra egy botrány világított rá.

Karl Zahradniczek Edler von Kastelik altábornagy, a bécsi közös Hadügyminisztérium csoportfőnöke[23] 1918 áprilisában tiltakozását fejezte ki a Szentszéken keresztül az olasz fél felé az osztrák–magyar hadifoglyok nemzetiségek szerinti felosztása miatt. Úgy vélte, ezzel a szeparatista érzelmeket kívánták szítani, és ezen felosztásra vezette vissza az 1918. január 13-ai cassinói incidenst.[24] Itt kialakult a német–magyar, illetve a szlávnak nevezett szláv–román csoport. 1918. január 13-án a bécsi adatok szerint Napa százados magához rendelte Babić fregattfőhadnagyot, Ivančič századost,[25] Resulbegović, Hajek, Livać, Marčič főhadnagyokat, és megparancsolta nekik, hogy menjenek át a szláv csoportba. A tisztek tiltakoztak, amit nem hallgattak meg, így hat különféle hangnemben írt tiltakozást küldtek a spanyol nagykövetségnek. Napa százados rájuk parancsolt, hogy vonják vissza, és amikor ezt nem tették meg, előzetes letartóztatásba helyezte őket. Két hét múlva Nápolyból megérkezett egy katonai ügyész, aki azt mondta a nevezett hat személynek, hogy a katonai törvénykönyv 116. paragrafusa alapján, amennyiben négynél több személy tagadja meg az engedelmességet, úgy az lázadásnak számít. A 191. paragrafus pedig ezt halállal büntette. Ezt követően 1918. február 4-e körül a hat tisztet a nápolyi katonai börtönbe vitték.[26]

Spingardi altábornagy, a Hadügyminisztérium Hadifogoly Bizottságának elnöke máshogy rekonstruálta az eseményeket: a felsorolt szláv tisztek maguk kérték, hogy átkerüljenek az osztrák–magyar csoportba, ugyanis nem kívántak közösködni egy Roberto Vaja nevű, olasz nemzetiségű, és a szláv csoportba beosztott tiszttel, akit dezertőrnek tartottak. Napa százados viszont valóban megfenyegette a hat tisztet, hogy parancsmegtagadás vádjával el fogják

[22] *Pupo* 2014. 208. o. és Romei Longhena adatlap.

[23] *Balla* 2019. 525–526. o

[24] ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 3–4., 62338/6519. sz. Valfrè di Bonzo, 1918. április 4.

[25] Valószínűleg Friedrich Ivančič százados, a 69. gyalogezred 1. századából. Verlustliste N° 243. 5. o.

[26] ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 18., 63420/6823. sz. Valfrèdi Bonzo, 1918. április 17. Továbbította a Zahradniczek altábornagy utasítására a bécsi nunciatúrához eljuttatott, Novotny alezredes-féle emlékeztetőt (f. 24., Ab. 10/KGF. sz.). A cassinói tisztek esete végül meglehetősen enyhe körülmények között rendeződött. 1918. július 12-én volt a tárgyalás, és nem Cassinóban, hanem Nápolyban. Resulbegovic főhadnagyot az aversai őrültekházában ápolták, és vele is tudatni kellett a meghallgatás eredményét, így nem lehetett azonnal ítéletet hirdetni, ami bűncselekmény hiányában csak felmentő lehetett. Napa százados 1918. január 13-ai kérése a hat tiszt felé, akik az osztrák–magyar csoportba kívántak tartozni, és nem a szlávba, nem parancs, hanem egy egyszerű kérés volt. Ennek megtagadása pedig nem volt parancsmegtagadás, mint ahogy az ügyészség vádiratában szerepelt, ami eleve kizárta a lázadás vádját. ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 3–4., 68680. sz. Filipponi, 1918. július 13. – A teljes felmentést végül július 17-én mondták ki. ACS, PCM PGM, 99, 21032. sz. [olvashatatlan] Orlando, 1918. július 17.

ítélni őket a katonai büntetőtörvénykönyv 116. pontjának megsértése miatt, de a tiltakozók ennek ellenére is az osztrák–magyar csoporthoz kívántak csatlakozni. Spingardi altábornagy véleménye szerint Napa százados nem értette a nemzetiségi csoportok lényegét, így mindenféle tiltakozás nélkül engedélyeznie kellett volna a csoport-váltást.[27] Orlando miniszterelnök válaszában kiemelte mennyire gyümölcsözőnek találta a Monarchia nemzetiségei közötti feszültség növelését célzó politikát, viszont Napa százados döntése teljesen szembement a miniszterelnök által javasolt módszerekkel. Orlando ugyanis el kívánt kerülni mindenféle kényszert és nyomásgyakorlást. Ezeket az eszközöket ugyanis haszontalannak és károsnak ítélte, mivel az önkéntességet csírájában fojtották el.[28]

Orlando miniszterelnök az önkéntesség hangsúlyozásával bizonyította, hogy átlátta az átállás nehézségeit, hiszen aki erre vállalkozott, azt fogságba esés esetén azonnal kivégezték, mint árulót, illetve családját is zaklathatták a Monarchia hatóságai, vagyis csak olyanok jelentkezésére lehetett számítani, akik valóban komolyan gondolhatták a döntését. A szuronynyal a lövészárokba kényszerített hadifoglyok viszont az első adandó alkalommal visszaszöktek volna a Monarchia fennhatósága alá, vagyis a megbízható nemzetiségi légiókat valóban csak a résztvevők megnyerésével lehetett felállítani. Eleinte valóban az önkéntességen alapultak a nemzetiségi alakulatok, igaz a román légiónál már sorozásra utaló nyomokat is találunk. Ennek ideológiai támaszát pedig az „elnyomott nemzetiségek" római kongresszusán fogalmazták meg.

Olaszország és a nemzetiségi téma kiaknázása

Az olasz hatóságok tisztában voltak a nemzetiségi ellentétekkel, és ezeket már jóval a nemzetiségi légiók felállítása előtt kiaknázták. Luigi Cadorna főparancsnok személyes kételyei ellenére ugyanis a Főparancsnokság 1916 nyarán kiadott egy körlevelet, amely támogatta a propagandaanyagok átdobását az ellenséges vonalakba, és így a potenciálisan megnyerhető nemzetiségek megszólítása is elkezdődött.[29] Ezzel párhuzamosan a római parlamentben is előkerült a nemzetiségek kérdése. 1919. április 14-én Colonna di Cesarò nacionalista képviselő a török uralom alól felszabadított örmények, illetve a német és osztrák–magyar elnyomás alól felszabadított lengyelek mellett a csehek függetlenségét is célként tűzte ki. Ezen beszédében az ellenséges cseh katonák átállítását is hatásos taktikaként emlegette. A hívó szóra reagáló, és az olaszokhoz érkező szökevények további katonai célú alkalmazásáról viszont ekkor még nem volt szó.[30] A katonák átállását célzó propaganda még 1916 nyarán bekerült az olasz katonai hatóságok eszköztárába, viszont a cseh függetlenség támogatásának felvetése egyelőre süket fülekre talált, ugyanis az olasz Külügyminisztérium nem fogadta a cseh emigráció képviselőit. Ez nem is lehetett másként, hiszen 1917 végéig egyik nyugati antant

[27] ACS, PCM PGM, 99, sz. n. [Spingardi], keltezés nélkül, 1918. június 27. előtt.
[28] ACS, PCM PGM, 99, 1808. sz. Orlando, 1918. június 27.
[29] *Carteny* 2019. 77. o.
[30] *Residori* 2019. 154. o.

hatalom se volt a Monarchia feldarabolásának elkötelezett híve, egy önálló cseh állam létrehozása pedig automatikusan ezt a folyamatot indította volna útjára. Bár az Orosz Birodalom már a háború elején célul tűzte ki a Monarchia feldarabolását, de ez se a francia, se az angol, se az olasz félnek nem állt érdekében. Az angolok és a franciák először 1917 januárjában foglalkoztak ezzel a gondolattal, amely 1917 végén hiába vált egyre népszerűbbé a francia diplomáciában, a Monarchiára továbbra is a közép-európai német terjeszkedés egyik akadályaként tekintettek. Az amerikai béke-előkészítő iroda, vagyis az Inquiry nemhiába foglalt állást 1917 decemberében a feldarabolás ellen,[31] amely Woodrow Wilson amerikai elnök álláspontját is meghatározta. Wilson ekkor kettős játékot űzött, ugyanis a háttérben tárgyalt a Monarchia képviselőjével, így a 14. pontjából a 10-iket úgy magyarázta, hogy a Monarchia területi egységét nem kívánja megváltoztatni, viszont eközben a washingtoni francia nagykövet felé a Monarchia feldarabolására irányuló szándék jeleként adta elő a 10. pontban leírtakat.

A Monarchia sorsa 1918 májusában, az úgynevezett Sixtus-affér kedvezőtlen lezárásakor pecsételődött meg, ugyanis ekkor a Habsburgok közép-európai állama a németeknek rendelte alá a haderejét, amit az antant részéről nem a szövetségesi hűség jeleként, hanem a németek természetes gátjaként működő szerepkör végleges feladásaként értelmeztek. A nemzetiségek támogatása viszont már 1917 végén terítéken volt. A caporettói áttörés és a keleti front összeomlása miatt muszáj volt gyengíteni a Központi Hatalmakat, és erre két reális módot láttak Párizsban: vagy tárgyalással (különbéke), vagy a belső feszültségek növelésével (függetlenedni kívánó nemzetiségek felkelése) ki kellett léptetni a háborúból a Monarchiát, ami automatikusan a terület német megszállását vonta volna maga után, így a németek szétforgácsolt ereje már nem okozott volna gondot az antant számára.[32] A római Külügyminisztériumban a caporettói áttörést követően szóba se jöhetett egy különbéke, hiszen egy ilyen megállapodás keretei között nem lehetett volna megszerezni a londoni egyezményben igényelt területeket, maradt tehát a nemzetiségi légiók megszervezése, vagyis a Monarchia nemzetiségi alapon történő bomlasztása. Erre az olasz haderő már Caporetto előtt is hajlandó volt, ugyanis 1917. szeptember 17–18-án az amúgy kudarccal záródó carzanói támadás[33] előkészítése és lebonyolítása során jelentős segítséget kaptak a Monarchia egyes

[31] Az Inquiry tevékenységéről, különösen ennek magyarországi vonatkozásáról lásd *Glant* 2020.

[32] *Glant* 2009. 85–87. o. és *Carteny* 2019. 80. o.

[33] Az 1917. szeptember 17–18-ára virradó éjszaka során Ljudevit Pivko főhadnagy, a korábban megbeszélteknek megfelelően, kikapcsolta az áramot a szögesdrótban, illetve a carzanói szakasz felügyeletét végző legénységet elkábította, így az olasz csapatok ellenállás nélkül foglalhattak el egy területet. A végrehajtás túl lassú és hibás volt, az eredeti terv szerint ugyanis nem egy kis sávot kellett volna elfoglalni, hanem a trentói utat kellett volna megnyitni a III. védőszakaszt védő alakulatok megkerülésével. A környező osztrák–magyar alakulatok túl hamar felfigyeltek a beszivárgásra, és az alsóbb parancsnokságok kezdeményezőkészsége megmentette a helyzetet. Az olasz parancsnokság így kénytelen volt visszavonni a csapatait, amelyek alig bírták hazaverekedni magukat. A terv előkészítőjének hadbíróság előtt kellett magyarázkodni, ugyanis a felettesei a kudarc láttán beugratásnak vélték Pivko főhadnagy felkínálkozását, és csak a caporettói kudarcnak köszönhetően sikerült gyorsan elsimítani a félreértéseket. *Réczey* 1933. 88–91. o.

szláv alakulataitól, vagyis egyre elfogadottabbá vált az „elnyomott nemzetiségekkel" történő kapcsolatfelvétel gondolata.[34]

Ennek a szemléletnek a jegyében rendezték meg 1918. április 8–10-én Rómában az „elnyomott nemzetiségek" római kongresszusát. Ez a Monarchia kormányzatának legitimitását kérdőjelezte meg, ugyanis a hatalmat gyakorló magyar és osztrák nemzetiségek számaránya alacsonyabb volt, mint a szláv, illetve román etnikumoké, amelyek érdekeit a kongresszus nézetei szerint senki sem képviselte, így az „elnyomott nemzetiségek" önkormányzatiságát kellett biztosítani, és ennek elérése új olasz háborús céllá alakult. A római kongresszus túllépett ezen a célon, ugyanis elismerte a jugoszláv nemzet egységes államának szükségességét, ami már nem a Monarchia esetleges belső átalakítását, hanem nyíltan ennek feldarabolását vetítette előre. Az olasz kormány ezen álláspont hallgatólagos elfogadásával[35] az Adriai-tenger jugoszláv–olasz érdekszférára történő felosztását is felvállalta, viszont Sonnino ódzkodott konkrét ígéretek megfogalmazásától. A külügyminiszter ugyanis nem kívánt engedni a londoni egyezmény érvényesítésére irányuló céljából, amely elfogadhatatlan volt a római kongresszus égisze alatt megfogalmazott nemzetiségi célkitűzés követelői számára.[36] Ez a kettősség a békekonferencián okozott problémákat, amikor kirobbant az úgynevezett „adriai kérdés", viszont egészen 1918 végéig a kérdés elodázása a Monarchia gyengítése, és az olasz katonai potenciál növelése irányába hatott.[37]

Habár az „elnyomott nemzetiségek" kategóriájának fogalma már a megalkotásakor se volt tartható, ma már tisztán látszik, hogy a Monarchia nemzetiségei alá-fölé rendeltségi viszonyában nem lehetett párhuzamot vonni például a lengyelek és a ruténok helyzete, illetve a horvátok és a szerbek politikai jogai között. Ugyanígy a szlovák és a cseh nép nemzeti ébredése is különböző politikai állapotot tükrözött, az erdélyi románság helyzete pedig a román betörés után kifejezetten problematikussá vált, viszont a kongresszus egyszerűsítése könnyen eladható propagandaterméknek bizonyult, és lehetővé tette a különféle nemzetiségi légiók megalakítását. Ezek változó arányú támogatottsága viszont arra is rávilágít, hogy a szeparatista törekvések nem mindegyik nemzetiségi hadifogolynál arattak tetszést, illetve ha valaki mégis szimpatizált az eszmével, az osztrák–magyar hatóságok fegyelmező ereje sokakat visszatartott az átállástól.

[34] *Carteny* 2019. 78–79. o.

[35] A római kongresszust megelőzően, 1918. február 20–23-án Londonban zajlott a szövetségközi szocialista konferencia, ahova az olasz küldöttek a kormány pénzügyi támogatásával mentek. A program itt is az elnyomott nemzetiségek témája körül forgott, akiknek a támogatását elfogadták, igaz az egybegyűltek a Monarchia felbomlasztását még nem tűzték ki célul. Lásd *Monteleone* 1970. 326. o. Az olasz kormány főleg a háttérből jelezte a támogatását. Egyrészt a kongresszust a római városházán szervezték, amely akkor is meglehetősen exponált helynek számított. A felszólalók között viszont nem voltak kormánytagok. Lásd *Carteny* 2019. 83–84. o. Az olasz miniszterelnök április 11-én, vagyis a munkálatok lezárását követően fogadta a kongresszus küldötteit, akik átadták neki a későbbiekben „római egyezmény" néven emlegetett végzéseket. Lásd *Cappellano* 1996. 229. o.

[36] *Carteny* 2019. 82–85. o.

[37] *Juhász* 2018. 27–31. o.

Nem mindegyik légió került bevethető állapotba, és valójában csak a csehszlovákok kaptak nagyobb publicitást. A szerepük, az elfogadottságuk, és velük szemben gyakorolt bánásmód viszont jelzi, hogy ezek a légiók sok esetben alig különböztek egy aranyozott ketrectől. A csehszlovák légiósok például részt vettek az 1918. júniusi küzdelmekben, és a Lucca dandár naplója szerint az egyszerű járőrözést is beszédes módon oldották meg: 1918. június 14-én a Genova szigetre három járőrt küldtek, mindegyik tíz olasz és öt cseh katonából állt, akiket egy-egy olasz ellenőrzött; az olasz tisztek mellé egy-egy cseh tisztet is vezényeltek, jelezve, hogy ők csak megfigyelők voltak.[38] Érezhetően alárendelt szerep, egy rutinművelet során, ugyanis 1918. június 14-én, a járőrök kiküldésekor még nem kezdődött el az első piavei csata. A szigorú felügyelet egyik indoka lehetett a pár nappal korábbi eset, ugyanis 1918. június 12-én Barbaranóban Andrea Graziani altábornagy agyonlövetett nyolc légióst, akik dezertálni akartak.[39] Valakinek sikerült is: 1918. szeptember 27-én több szlovák szökött át a Monarchia oldalára. Állításuk szerint kényszersorozták őket a csehszlovák légióba, és nem kívántak a magyar haza ellen harcolni, amely vélemény következtében már több társukat végezték ki a csehek és az olasz carabinierik.[40] A József főherceg emlékiratában szereplő epizódot természetesen nem szabad kritika nélkül elfogadni, ugyanis az átállt szlovákok akár elfogott légiósok is lehettek, akik a korábbi sorstársak példájából tanulva tudták milyen szólamokat érdemes megpengetni, ha meg kívánták menteni az életüket,[41] viszont a kicsit is gyanús légionisták számára nem volt kegyelem, így ha 1918 szeptemberében az osztrák–magyar hatóságok elhitték a szlovákok történetét, akkor mi is tehetünk így. A belépés egyeseknél valóban mondvacsinált okokból történt, és volt, aki már a táborban kezdeményezte légiós tagságának megszüntetését. A bizonytalanok mellett pedig „beszivárgott" tagok is léteztek, akik a toborzás folyamatát akarták szabotálni.[42] Ezen esetekben viszont az alábbi kérdések merülnek fel: a kérdéses személyeket valóban bele lehetett kényszeríteni a légióba? Mennyire számított opportunizmusnak, ha valaki légionistának állt?

Az olasz Hadügyminisztérium 1916 novemberében körbeküldött egy kérdőívet a hadifogolytáborokba, amely segítségével a Monarchia ellen harcolni szándékozókat kívánta összeírni. A kérdőívek egyes táborokba meg sem érkeztek, ahol pedig nem válogatták teljesen szét a hadifoglyokat a nemzetiségük alapján, ott a német és magyar nemzetiségűek fenyegetései közepette osztották ki a lapokat. Ezen nehezítés közepette cseppet sem meglepő, hogy alig több mint 100 cseh és szerb jelentkezett a feladatra egész Olaszországban.[43] 1917

[38] *Battistella* 1924. 88. o.
[39] *De Martini* 2016. 18. o.
[40] *József* 1934. 381. o.
[41] 1918. június 14-én József főherceg parancsnoksága alatt álló csapatok elfogták a csehszlovák légió 146 cseh katonáját és 2 tisztjét. A XXIV. hadtest rögtönítélete alapján 14-et fölakasztatottak, tetemük elrettentő jelleggel a coneglianói platánsoron lógott. *József* 1933. 469. o. A gyanús csehek se jártak jól: 1918. április 29-én egy olyan cseh katonát kötöttek fel, aki állítólag az ellenséggel váltott fényjeleket. Uo. 266. o. A nagy fokú bizalmatlanság közepette az olasz és az osztrák–magyar fél cseh katonái se érezhették biztonságban magukat.
[42] *Salzano* 2016. 160. o.
[43] *Kykal* 2018. 94. o.

elején viszont kezdtek kialakulni a csupán cseh nemzetiségű hadifoglyokat tömörítő táborok, majd az év végén már az olasz katonai hatóságok is támogatták a nemzetiségi légiók felállítását, így elképzelhetetlen volt egy, a korábbihoz mérhető fiaskó. A világháborút követően még az olasz hatóságok támogatása ellenére is maradtak olyan csehek, akik nem léptek be a légióba. A belépést tehát egyesek hiába érezték kényszerítő jellegűnek, nem lehetett mindenkit kötelezni a részvételre. A csehszlovák szabadcsapatok 3195 fős tagsága az 1917. október 10-ei statisztikai adatok szerint[44] az alábbi módon oszlott meg:

– az önkéntesek közül csak 470 fő (14,7%) volt házas, de nincs adat arról, hogy kinek volt gyermeke;

– az önkéntesek több mint 3/4-e Csehországban élt (2448 cseh és 646 morva), őket csak egy maroknyi szlovák erősítette (18 fő), akik létszámát a bécsi cseheké is meghaladta (25 fő);

– az egynegyedük a 18 és 20 év közötti korosztályhoz tartozott (713 fő), az önkénteseknek majdnem a fele 21–25 éves volt (1489 fő), és összesen 86%-uk volt 30 évnél fiatalabb (2754 fő);

– a foglalkozási statisztikák alapján pedig több, mint felük független kisiparos volt (1956 fő), akikhez társult 536 főnyi betanított munkás, 454 főnyi földműves, 129 főnyi tanuló, tanár vagy diplomás, és 120 főnyi tisztviselő.

Ezen adatok alapján nyilvánvaló, hogy az alakulatba olyan férfiak jelentkeztek, akiknek nem volt veszteniválójuk otthon (karrier, ingatlan), és döntésükkel nem fenyegették szeretteik életét. Az adatok értelmezésénél viszont továbbra is ott van egy ellentmondás: Padulában, vagyis egy csak a csehek számára fenntartott táborban történt mindez, így elméletileg a tagságnak nem kellett volna ennyire tartania a bosszútól, hiszen csak a táborban tartózkodó cseh hadifoglyok árulhatták volna el társaikat a Monarchia katonai hivatalainak. Ez pedig valószínűleg reális veszélynek számított, hiszen 1917 végén ugyanabban a táborban körülbelül 12 000 egyéb (nem önkéntes) hadifogoly tartózkodott, akikkel az alakulat tagjai össze is verekedtek, így két részre kellett választani a tábor lakóit.[45] Az se segített, hogy az olasz hatóságok minden nemzetiséget megpróbáltak homogén masszaként kezelni, pedig a választóvonal nem a nemzetiségek között húzódott, hanem a Monarchiához fűződő viszonyrendszer mentén.

Így a légió magjának kialakításakor hiába volt jelen a kényszer, a potenciális tagok jelentős része nem csatlakozott, vagyis nem beszélhetünk hatékony toborzásról, ráadásul a kényszer se lehetett akkora, mint amekkorának az 1918 szeptemberében átszökött szlovákok említették, hiszen erre többen mondtak nemet, mint ahányan igent. A belépők pedig inkább a veszélyekkel szembesültek, nem pedig az előnyökkel, vagyis az első időszakban a légiós tagság csak megpróbáltatásokkal és veszélyekkel járt.

[44] Az 1918. január 9-ei kimutatás alapján az önkéntes alakulat 4086 főt számlált, majd a létszám 1918 áprilisára elérte a 9688 főt. *Kykal* 2018. 97–98. o.

[45] *Kykal* 2018. 97–98. o.

Ezzel párhuzamosan a Monarchia minden lehetséges információforrást igénybe véve követte a különféle nemzetiségi légiók alakulását és tevékenységét. Ezek a részletek például József főherceg emlékiratában is rendszeresen felbukkannak.[46] A légiók léte pedig olyannyira ismert volt, hogy 1918. október 2-án a bécsi parlamentben Stanek képviselő nyíltan dicsőítette a csehszlovák légiót.[47] A felszólalásnak nem lett különösebb következménye, ami viszont már a Monarchia belső bomlásának előrehaladását mutatta. Számunkra pedig különösen érdekes, hiszen jelezte a légionisták felé egy olyan Monarchián belüli politikusi réteg létét, amely hajlandó volt felvállalni a Masaryk–Beneš–Štefánik vezette emigráció eszméit.

A légiók toborzása nem állt le 1918. november elején, amire érdekes forrás egy hadifogoly napló. D. F. tüzérhadnagy komáromi illetékességű volt, vagyis a trianoni határ túloldalára kellett hazamennie a fogságból, amely több társára is igaz volt. 1919. május 4-én megpróbálták beszervezni a légióba, de a belépés nem volt kötelező. A hadnagy se írta alá a belépési nyilatkozatot, viszont próbálta kihasználni az új helyzet nyújtotta előnyöket, így 1919. május 5-én megismételte március 2-ai kérelmét, és már csehszlovák polgárként, vagyis egy baráti ország polgáraként kérte a soron kívüli hazaszállítását. Természetesen az olasz hatóságok se voltak naívak, így aki nem lépett be a légióba, az maradt hadifogoly. Az agitálás természetesen később is folytatódott, és a korábbi hazaszállítás ígéretével próbálták rávenni a belépési nyilatkozat aláírására a jelentkezőket, de sokan ellenálltak, és a légiósokkal együtt kerültek haza, vagyis a légiósok ilyen téren ugyanazt az elbánást kapták, mint a hadifoglyok. Egyedül annyi előnyben részesültek, hogy szabadabban mozoghattak, míg a hadifoglyokat táborokba internálták.[48]

Általánosságban tehát a nemzetiségi légiók kialakulásánál nem beszélhetünk a hadifoglyok tömeges csatlakozásáról, és aki mégis jelentkezett, annak se változott meg drasztikusan a sorsa. A légiós lét nyújtotta előnyök ugyanis nem ellensúlyozták az összes lehetséges hátrányt. A belépési kényszert is kritikusan érdemes értelmezni, hiszen ez még akkor se volt leküzdhetetlen, amikor a Monarchia már régen darabjaira esett, vagyis a légiókba belépő, majd onnan dezertálók esetében azt a lehetőséget is érdemes megvizsgálni, hogy az illető nem azt kapta a légióban, amire számított, így inkább továbblépett. Ezen lehetőség vizsgálatára viszont csak akkor kerülhet sor, ha szóba kerülnek a tulajdonképpeni nemzetiségi légiók, és ezek működése.

A nemzetiségi légiók nyomában

Olaszországban öt „elnyomott nemzetiség" tett szert saját légióra: a jugoszláv, az albán, a lengyel, a román és a csehszlovák. Az utóbbit eleinte cseh néven emlegették, viszont

[46] *József* 1934. 260., 343., 384., 417., 418. o.
[47] Uo. 439. o.
[48] *Szénássy* 1990. 110–114. o.

1918-ban kizárólagossá vált a csehszlovák név használata. A felsoroltak viszont alig hasonlítottak egymásra, és közülük több egyszerűen nem került be a köztudatba.

Az olasz hadseregben számos külföldi szolgált. A svájci kormány hivatalosan nem engedélyezte polgárai számára, hogy külföldi hadseregben szolgáljanak, ami persze nem mindenkit tántorított el szándékától. Svájciak beléptek a francia idegenlégióba, és páran meghaltak az olasz hadsereg katonájaként. A San Marinói Köztársaság egy teljes tábori kórházat tartott fenn az olasz fronton, és a személyzetet is a miniállam polgárai biztosították.[49] A többi külföldi jellegzetesen az úgynevezett „elnyomott nemzetiségek" kategóriájába tartozott.

A jugoszláv légió

A szerbeket, horvátokat, szlovénokat és bosnyákokat az első világháború éveiben kezdte el először egységes entitásként, összefoglalóan a jugoszláv nemzet tagjaiként kezelni az antant. Habár eleinte a szerb kormány igényt tartott minden szláv katonára, 1917–18-ban már jobban körvonalazódtak a nemzetiségi igények, és ekkorra az olasz hatóságok csak a „klasszikus" jugoszláv nemzetek tagjait tartották számon ilyen néven: a szerbeket, a horvátokat, a szlovénokat, a macedónokat és a bosnyákokat. A montenegróiak sorsa – legalábbis olasz részről – kérdéses volt. Az egyik legismertebb olaszországi jugoszláv katona Ljudevit Pivko főhadnagy volt, a carzanói támadás ötletgazdája. A carzanói események kudarca után Pivko társaival átment az olasz fél által ellenőrzött területre, és kezdeményezte egy jugoszláv légió megalakítását. A légió önkéntesei már 1917 októberétől harcoltak az olasz fronton. Az alakulatukat viszont lassanként cseh katonákkal keverték, és a jugoszlávok csak pár külsőséggel tudták magukat megkülönböztetni a csehektől. A rendfokozatokat például a francia rendszernek megfelelően jelölték. 1918 februárjában a szerb kormány a rossz bánásmódra hivatkozva ismételten igényt tartott az olasz táborokban őrzött szerb hadifoglyokra. A korfui nyilatkozat elfogadását követően, illetve az egyre szorosabbá váló jugoszláv együttműködés ismeretében az olasz katonai hatóságoknak egyáltalán nem fűződött már érdeke a szerb hadsereg megerősítéséhez. Pivko, immár századosként, engedélyt kapott szerb és horvát hadifoglyok toborzására, ezért a mantovai erődítéseken dolgozó munkaosztagok legénységéből szerzett utánpótlást. Ennek következtében 1918 nyarán már több tisztán jugoszláv század harcolt a 7. és a 6. olasz hadsereg kötelékében, illetve a 3. és a 8. hadsereg is számíthatott két-két jugoszláv századra. Erről a napiparancsok nem beszéltek, a jugoszlávok minden érdemét a csehszlovák légió aratta le. A jugoszláv légió létéről így például a Monarchia sem tudott.[50]

A háború végén a jugoszláv alakulat és az olasz katonai hatóságok által vallott célok olyannyira ütköztek egymással, hogy cseppet sem meglepő módon a francia hatóságok karolták

[49] *Crociani* 2019. 231. o.

[50] Lásd a 11. hadseregparancsnokság 1918. szeptemberi információját József főherceg emlékiratában. *József* 1934. 343. o.

fel a jugoszláv ügyet. Ennek egyik jele volt a légió létszámának további bővítése érdekében már francia hadnagyi egyenruhában toborzó délszláv légiós, akit 1918. november 3-ai naplóbejegyzésében említett Hall Géza.[51] A háború utolsó heteiben már több volt a probléma, mint az előny, ami a jugoszláv légió fenntartásából származott, de a frontról történő teljes kivonásukkal egyelőre vártak, és csak kisebb intézkedésekre került sor. 1918. szeptember 23-án a 8. hadsereg kötelékébe tartozó századot például leszerelték, ugyanis Péter, szerb királyra kívántak felesküdni, mielőtt újra harcba indultak volna. Ezt az olasz hatóságok megtagadták, így 1918. november 11-ével az összes többi jugoszláv alakulatot visszavonták a hátországba. A tiszteket Cittaducalébа szállították, a legénységet először Casale Altamurába, majd Bitontóba vitték.[52] Ezt a feladatot is Pivko százados vezényelte le: 26 tisztet és 965 főnyi legénységet kellett mozgatni, akiket előzetesen névlegesen a 6. hadsereg alá rendeltek. Sietni kellett, Olaszország nem engedhette meg magának a légió fennmaradását, de internálni se internálhatta hosszú ideig a katonákat, hiszen ez csak tovább rontott volna az amúgy is feszült olasz–jugoszláv viszonyon. A jugoszláv légió tagjait az olasz hatóságok végül hónapokig internálták, és csak 1919 februárjában hajózták be őket egy Dubrovnikba tartó francia hajóra. A tiszteket a 2. jugoszláv ezredhez vezényelték, a legénységet pedig Szalonikibe vitték tovább, ahol a jugoszláv hadsereg rendelkezésére bocsátották őket. Olaszország tehát megszabadult a jugoszláv légiótól, emléküket alig őrzi valami, pedig igen hasznosak voltak: felderítőként szolgáltak és propaganda tevékenységükkel segítettek rombolni a Monarchia katonáinak morálját.[53]

Az olasz katonai hatóságok egy, a jugoszláv egységfolyamatot kétségbe vonó horvát és szlovén légió felállításával is próbálkoztak. 1918. szeptember–októberben a problémás szerb hadifoglyokat eleve próbálták távol tartani a fronttól, míg a szlovén és horvát nemzetiségűekből külön felderítő egységeket kívántak kialakítani. Aki végül kikerült a frontra, az egyszerűen megtagadta a szolgálatot, így a katonai hatóságok nehéz helyzetbe kerültek. A tömeges büntetések csak felhívták volna a figyelmet a nemzetiségi megosztást célzó törekvésre, viszont a táborokba se lehetett már visszaküldeni a renitens horvátokat és szlovéneket, így a háború végéig a fronton tartották őket, de nem vetették be őket.[54]

Ahogy a fenti számadatokból is látszik, a jugoszláv légió fénykorában is csak 1000 fő körül mozgott, míg az olasz hadifogolytáborokban 1919. május elején is még negyvenszer ennyi jugoszláv foglyot őriztek.[55] A légió korlátozott létszáma semmit sem bizonyít, ugyanis az olasz hatóságok se voltak érdekeltek abban, hogy egy a háború után potenciálisan ellenséges alakulatot hozzanak létre. Ez alapján pedig nem lehet következtetéseteket levonni a szerbek és a horvátok Monarchia iránti hűségéről. Végül a jugoszlávok hazajutása volt a legproblémásabb, ugyanis az olasz hatóságok szándékosan őket hagyták a sor végére. Nitti olasz

[51] *Hall* 2018. 81. o.
[52] *Crociani* 2019. 240–241. o.
[53] *Residori* 2019. 226–227. o.
[54] Uo. 160. o.
[55] Lásd a 2. sz. mellékletet.

miniszterelnök 1919 júliusában is csak a jugoszlávok tervezett hazaszállításáról tájékoztatta Gasparri bíboros államtitkárt,[56] és 1920. május elsejével is csak az olasz kézben lévő rutén hadifoglyok száma haladta meg a jugoszlávokét.[57] A ruténok kapcsán akkoriban valóban senki se tudta még, hogy melyik utódállam fogadja majd őket, a jugoszlávok pedig mégiscsak egy potenciálisan ellenséges állam katonaanyagát képezték.

Az albán légió

Hasonlóképpen a köztudatból teljesen kikopott nemzetiségi légiót alkottak az albánok. Őket négyféleképpen toborozták az olasz hatóságok: 1. az olasz katonai képzésben részt vevő albánokat besorozták; 2. Albániában toboroztak irreguláris alakulatokat; 3. ugyanott felállítottak reguláris albán alakulatokat; 4. az olasz rendőrök, illetve carabinierik által indított rendvédelmi képzésen részt vevő albánok közül is válogattak katonákat. Egyik esetben sem toboroztak hadifoglyokat, így az albán légió teljesen különbözött a többi nemzetiségi alakulattól. Ők nagyobb szabadságot élveztek, mint a hadifoglyok és a világháború után belőlük alakult meg az albán fegyveres erők tényleges magja. Erre azért is kerülhetett sor, mert 1919–20-ban az olaszok által létrehozott albán csendőrség zászlóaljai jelentették az olaszokat Albániából kiűző erők gerincét.[58]

A lengyel légió

Ugo Ojetti, az ismert költő, és az olasz világháborús propagandahivatal egyik meghatározó figurája 1918. május 21-ei jelentésében kérelmezte öt válogatott lengyel tiszt számára annak engedélyezését, hogy civil ruhában propagandát fejthessenek ki a lengyel hadifoglyokat tömörítő táborokban (a három legfontosabb hely Santa Maria Capua Vetere, Casagiove és Sala Consilina volt), és a már létező lengyel alakulatokba toborozzanak hadifoglyokat.[59] A kérés gyors és pozitív elbírálásától teljesen függetlenül[60] ez egy jellemző epizód a nemzetiségi légiók történetéből: a propagandával foglalkozó katonai hivatal a miniszterelnöktől kérte annak engedélyezését, hogy tovább lehessen bővíteni a nemzetiségi légiók személyi állományát, és ennek érdekében a hadifogolytáborokban javasolta a toborzás folytatását.

Ahogy Ojetti is kifejtette kérésében, 1918. május végén a Piave alsó folyása mentén már több lengyel katona szolgált olasz egyenruhában. Az 1918. júniusi harcok elemzése során pedig a 3. olasz hadsereg kiadványa külön kiemelte, mennyire megnőtt a lengyel nemzetiségű hadifoglyok aránya, amiből arra következtettek, hogy a lengyelek többé nem számítottak a Monarchia hű katonáinak. A közölt számok ellentmondásosak, de a kiadvány jelzi,

[56] SSSRSAS, AA. EE. SS., Stati Ecclesiastici, 1436, 586. Nitti, 1919. július 17.
[57] Lásd *Juhász* 2018. 113. sz., 154–155. o.
[58] *Crociani* 2019. 241–247. o.
[59] ACS, PCM PGM, 100, 1493. sz. Ojetti, 1918. május 21.
[60] ACS, PCM PGM, 100, 16293. sz. Orlando, 1918. május 23.

hogy az olasz katonai hatóságok nagy hangsúlyt fektettek a lengyel nemzetiségű katonák és hadifoglyok megnyerésére.[61]

Ezen tanulmány kereteit szétfeszítené a lengyel nemzetiségi kérdés első világháború alatti megoldási kísérleteinek részletes tárgyalása, de érdemes megemlíteni az úgynevezett „esküválság"-ot, hiszen a lengyel nemzeti egységmodellek a világháború során változtak, és 1917 nyarán pont a Központi Hatalmakhoz láncolt lengyel államiság elvetését jelezte a II. Vilmos császárra tett eskü megtagadása, amelyre Józef Piłsudski buzdította híveit. Ezen döntés az addig a Központi Hatalmak oldalán harcoló lengyel légió számos tagját juttatta az olasz frontra, és az ő megnyerésükkel, illetve átállásukkal tovább lehetett növelni az olasz fél által szervezett, de francia alárendeltségbe tartozó olaszországi lengyel légiót.

Ez utóbbi a párizsi székhelyű Lengyel Nemzeti Tanács javaslatára jött létre. A Tanács ugyanis még 1916-ban Konstanty Skirmutot és Maciej Loretet küldte tárgyalni Olaszországba, hogy rendezze az olaszországi lengyel hadifoglyok sorsát. Ezen eufemisztikus célkitűzés természetesen a lengyel hadifoglyok ideológiai „képzését" is magába foglalta. A lengyel tárgyaló delegáció párosát 1917 tavaszán kiegészítette Jan Zamorski, és sikerült engedélyeztetniük az olasz kormánnyal egy Lengyel Tanács felállítását, amely hivatalosan is megkapta a jogot a lengyel nemzetiségű olaszországi hadifoglyok feletti gondoskodásra. 1917. október 29-én pedig az olasz kormány a lengyel hadifoglyokból verbuvált fegyveres alakulat toborzását is engedélyezte, amely a franciaországi lengyel hadsereg részét képezte.[62] Habár a lengyel hadifoglyokat igen hamar alkalmazta az olasz propaganda szolgálat,[63] a lengyel légió toborzása vontatottan haladt. Amikor ugyanis az olasz Főparancsnokság 1918 márciusában több száz lengyel hadifoglyot igényelt az információs szolgálat részére, lényegében alig jelentkezett valaki a hadifogolytáborokból. A Lengyel Nemzeti Bizottság Olaszországi Delegációja természetesen a Spingardi-féle Hadifogoly Bizottságot hibáztatta, ugyanis nem rendelte el a lengyel hadifoglyok tényleges szétválasztását a táborokban, vagy akár koncentrációjukat külön táborokban, így a lengyel Nemzeti Bizottság képviselői nem tudták ellensúlyozni a német- és magyarajkú hadifoglyok propagandáját, amely visszatartotta a lengyeleket az átállástól. Spingardi altábornagy természetesen nem visszakozott, 1918. április 24-ei levelében leszögezte, hogy nincsenek meg a feltételek a lengyelek hermetikus szétválasztásához.[64] A magyar- és németajkú hadifoglyok ellenpropagandája kapcsán pedig érdemes

[61] A kiadvány szerint csak a 3. hadsereg egyedül 12 600 hadifoglyot ejtett, amiből 270 fő volt tiszt, és 12 330 fő legénység. A lengyel tisztek számát 48, a legénységét pedig 3372 főben határozták meg. Comando 3ª Armata, Ufficio informazioni, 1918. 18., 65., 74. o. Eközben a hivatalos olasz statisztikai adatok a teljes csata során, mindegyik olasz alakulat által ejtett hadifoglyot összegezve 12 409 főről tudtak, amiből a 3. hadsereg „hozzájárulása" 6903 fő volt, közülük 1239-en voltak lengyelek. Ezeket az adatokat lásd az 1. sz. mellékletben. A 3. hadsereg kiadványa a nagy nyilvánosság számára készült közvetlenül a második piavei csata után, így feltételezhetően propagandisztikus célok indokolták az irreálisan magas számokat.

[62] *Sondel-Cedarmas* 2016. 101. o. A terv francia kötődését jelzi, hogy az alakulat felállítását a római francia nagykövetség is kezdeményezte: DDI 5/IX. Sonnino, 1917. szeptember 8. 23. sz., 15–16. o.

[63] *Residori* 2019. 150. o.

[64] DDI 5/X. Lengyel Nemzeti Bizottság Olaszországi Delegációja, 1918. április 30. 620. sz., 488–491. o.

visszautalni a padulai cseh hadifoglyok példájára: nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem a társadalmi, vagyoni, családi helyzet volt a mérvadó az esetleges politikai állásfoglalás kimondásakor. Ezt akár a saját nemzetiségű hadifogolytársak is megakadályozhatták, vagyis a lengyelek esetében is érdemes egyéni példák alapján megvizsgálni a különféle döntéseket, és nem egy egységes, monolitikus nemzetiségi tömbben gondolkodni.

A lassú toborzás persze nem jelentette, hogy az olasz oldalra átállt lengyeleknek ne lett volna szerepük: a Kluizinski főhadnagy parancsnoksága alatti, csak lengyelekből álló század katonái a 3., majd pedig a 4. olasz hadsereg alárendeltségében két ezüst, és öt bronz fokozatú katonai érdemérmet kaptak a kiemelkedő harctéri szolgálatukért.[65] 1918 nyarán 1200-1800 fő körül mozgott az olasz fronton bevetett lengyelek száma, akik hadseregenként egy-egy 200-300 főnyi legénységből és 4-6 tisztből álló felderítő egységeket alkottak.[66] A Monarchia háborús összeomlása előtt Santa Maria Capua Vetere hadifogoly táborában kezdődött el 1918 októberében a nagyobb létszámú lengyel egység kiképzése, amely végül három ezredet jelentett, igaz ők sohase kerültek ki a frontra, és 1918 decemberében szállították át őket Franciaországba, ahol az új lengyel hadsereg alapját képezték.[67]

Az összeomláskor viszont körülbelül 12 000 lengyel esett olasz hadifogságba, akiket Torinó közelében, a Mandria di Chiavasso-i táborban, egy elhagyatott repülőtéren őriztek. Mint minden 1918. november elején létrehozott táborban, a körülmények eleinte itt is kétségbeejtőek voltak, de idővel javultak, és végül elindult a lengyelek kiképzése. 1918 decemberében az itteni hadifoglyok közül 200 tiszt felesküdött az új Lengyel Köztársaságra, 1919. február 20-án Franciaországba szállították az első kiképzett gyalogezredet, amelyet három nap múlva követett a maradék hadifoglyok esketése Mandria di Chiavassóban. 12 500 főből felállítottak egy tüzérezredet és két gyalogezredet, amelyeket az olasz Risorgimento hőseiről, Giuseppe Garibaldiról és Francesco Nulláról neveztek el. 1919 júliusáig bezárólag kiképeztek egy további gyalogezredet és pár alacsonyabb egységet, majd ekkor végleg felszámolták a tábort.

Körülbelül 6000 lengyel halt meg, vagy betegedett meg olasz hadifogságban, az utóbbiakat közvetlenül Olaszországból szállították haza. A kiképzett hadifoglyok száma 26 000 fő körül mozgott, akik vagy Franciaországon keresztül, vagy közvetlenül tértek haza Lengyelországba, és a Vörös Hadsereg ellen küzdő erőnek majdnem a harmadát adták. A volt hadifoglyok viszont „franciaországi légiósként" maradtak meg a köztudatban.[68]

[65] *Crociani* 2019. 239. o.
[66] *Residori* 2019. 158. o.
[67] *Crociani* 2019. 239. o.
[68] Uo. 239–240. o.

A román légió

A román nemzetiségű katonák megszervezése eredetileg nem légiós keretek között történt, ugyanis 1918 februárjában felmerült egy olyan lehetőség, hogy a Monarchia ellenőrzése alatt álló, Ostffyasszonyfán őrzött nagybeteg román hadifoglyok egy részét Olaszország vegye át,[69] illetve az áprilisi visszakozásig a francia és brit mintát követve az olaszok is segélyeket küldtek a román hadifoglyoknak.[70] Ezen beavatkozás tehát kimerült a humanitárius segélynyújtásban. Ezzel párhuzamosan 1918. március 9-ével a román légió megszervezését kérő Erdélyi Bizottság megkeresésére is kedvező választ adott az olasz Külügyminisztérium.[71]

Sonnino nem siette el a dolgot, ugyanis az 1. olasz hadsereg már 1918 januárjában alkalmazni akart cseh, lengyel és román hadifoglyokat felderítés és propaganda célból. A Hadügyminisztérium viszont még a Külügynél is lassabban döntött, mert csak 1918 júniusában engedélyezte önkéntes román tisztek alkalmazását a hadifoglyok kihallgatásakor, és propaganda feladatok elvégzésére.[72] A román politikusok ugyan már 1918 áprilisától elkezdték látogatni a román hadifoglyokat tömörítő táborokat, a szervezett légiók felállítása viszont szintén csak 1918 júniusában merült fel. Ezt Iliescu tábornok, a párizsi román katonai attasé javasolta olasz kollégájának, viszont az olasz kormány elvetette az ötletet. Románia ugyanis a bukaresti béke aláírását követően semleges volt, így egy önálló román légió felállítását semmi sem indokolta.[73] A román hadifoglyokból így eleinte a fronton szolgáló munkaerőt biztosították az olaszok, amely célból körülbelül 3600 önkéntesre számíthattak. Kisebb, románokból álló egységeket persze kiképeztek, és végül 1918 nyarától román „rohamisták" is szolgáltak a Piave mentén, de számuk elenyésző volt: 16 tisztből és 830 főnyi legénységből három rohamszázadot szerveztek. Az első a 8. olasz hadsereg alárendeltségében a 2. olasz rohamezred kötelékében harcolt a Montellón és Vittorio Venetónál, a második az angol és francia alakulatok társaságában szolgált Asiago és Valbella között,[74] míg a harmadik 1918 augusztusától a 4. olasz hadsereg alárendeltségében küzdött a Monte Grappán. Ezen kívül egy szakasz szolgált az 1. olasz hadsereg kötelékében a Monte Cimonén, illetve egy másik szakasz is felállt, de bevetésen már nem vett részt, így csak a 7. olasz hadsereg propaganda szolgálatának dolgoztak. A többieknek viszont számos éles bevetésben volt része, és 167 kitüntetést osztottak ki közöttük. A padovai fegyverszünetet követően viszont már nem volt szükség a román alakulatokra, így 1918. november 15-ével visszavonták őket Albano Lazialéba, ahol a felállítandó román légió magvát kellett volna képezzék.[75]

[69] ACS, PCM PGM, 100, 2331. sz. Sonnino, 1918. február 16.
[70] ACS, PCM PGM, 100, 4916. sz. Sonnino, 1918. április 6. 23:00.
[71] ACS, PCM PGM, 100, 3467. sz. Sonnino, 1918. március 9. 23:00.
[72] *Crociani* 2019. 236. o.
[73] *Cappellano* 1996. 230–231. o.
[74] Ez valójában egy századot jelentett az 5. hadsereg alárendeltségben, amelyből két szakasz Asiagóban és Cengióban szolgált a 46. brit hadosztály kötelékében, illetve két további szakasz a Sisemolnál és Valbellánál harcolt a 2. francia hadosztály kötelékében. *Cappellano* 1996. 235. o.
[75] *Crociani* 2019. 236. o. és *Cappellano* 1996. 235. o.

A román légió felállítását három ezrednyi erővel csak 1918. október 15-ével engedélyezte a Hadügyminisztérium, és az Albano Laziale-i tábor mellett az Avezzanóban, Casale di Altamurában, Marinóban, illetve Nemiben összpontosított román hadifoglyokból kellett volna feltölteni az állományát. Az ezredek tudatosan a magyarellenességre utaltak, ugyanis az 1784-es parasztlázadás román hőseiről kapták a nevüket. Az első két ezredet november elejéig meg is szervezték, a harmadik esetében már több időre volt szükség. A legénységet ugyanis nemcsak fizikailag kellett alkalmassá tenni a feladat elvégzésére, hanem egy egységes nemzeti szellemiséget is kölcsönözni kellett nekik, illetve a román vezényleti nyelvet is meg kellett tanítani egyeseknek. Az első ezredet 1919. február 4-én Tarantóban behajtózták, és Romániába küldték. Itt viszont a bolsevik eszmékkel szemben nem találták eléggé ellenállónak az alakulatot, így az érkezés után szinte azonnal feloszlatták őket. Az olasz kormány ezt követően feloszlatta a maradék két ezredet, és menetzászlóaljakat alakított ki, amelyeket Avezzanóban, illetve Casale di Altamurában állomásoztatott. A tífuszjárvány mindkét helyen áldozatokat szedett a románok között, illetve Avezzanóban még egy etnikai konfliktus is kirobbant a magyarokkal, amely két halálos áldozattal és 45 sebesülttel járt. A járvány 1919 nyarán ért véget.

Az olasz hatóságok magyar, illetve szász nemzetiségű tiszteket és legénységet is besoroztak a román menetzászlóaljakba, amely eljárás nagyon sok problémával járt. Az olasz hatóságok az Albano Laziale-i lerakatot 1919. július 27-én, míg a Grottaglie-i parancsnokságot 1919. augusztus 31-én oszlatták fel. Az utolsó románokat szállító hajó 1920. április 2-án hagyta el Tarantót. Összesen 717 tisztet, illetve 37 251 főnyi legénységet engedtek haza. A második hullámban hazaküldött katonákat jobban fogadták Romániában, 1919. december 15-én három zászlóaljat még a román király is megszemlélt, és a légiósokat nagy létszámban integrálták a román hadseregbe. Az egyik alakulat még a Tanácsköztársaság elleni 1919. júliusi katonai műveletekben is részt vett.[76]

Fontos lenne megvizsgálni és tisztázni a román légióba integrált magyarok szerepét, viszont eddig nem sikerült fellelni semmiféle információt az érintett személyekről, így azt se tudjuk, hányan voltak, milyen személyes és szakmai háttérrel rendelkeztek, illetve milyen döntések következtében kerültek a légióba. Egyedül annyit tudunk, hogy ezen szász és magyar katonák belépése az olasz hatóságok által kifejtett kényszer hatására történt.[77] Különösen tanulságos lenne megvizsgálni ezen személyek további karrierjét, így bármiféle új, jelenleg ismeretlen információ beszerzése esetén fontosnak tartom eme részletkérdés elmélyítését.

[76] *Crociani* 2019. 237–238. o. és *Cappellano* 1996. 236–247. o. A hazaszállítás 1919. február 4. és 1920. április 2. között 30 részletben történt. A pontos adatokat hajóra lebontva lásd *Cappellano* 1996. 330. o.

[77] *Cappellano* 1996. 245. o.

A csehszlovák légió

A különféle nemzetiségi légiók közül a legvégére hagytam a csehszlovákot, ugyanis ez a legösszetettebb, igaz számos részinformációt már korábban is közöltem. A csehszlovák légiót a létrejöttét eredményező diplomáciai egyeztetési folyamat is különlegessé teszi, és bizonyos értelemben ezen nemzetiségi légió taposta ki az utat a többi légió számára is.

A cseh emigráció különféle módon szerveződött, és ezek a szervezetek változó aktivitással reagáltak az első világháború kitörésére. A Monarchia elleni harckészség felajánlására viszont már 1914. augusztus elején sor került a London Czech Committee részéről.[78] A központi cseh emigrációs koordináló szerv, a Nemzeti Tanács viszont Párizsban alakult, és csak az 1916. február 6-án elfogadott alapszabályával vált az emigráció mérvadó irányító szervévé. A tanács neve viszont ekkor még nem egy kiforrott álláspontot jelzett, mivel a Cseh Országok Nemzeti Tanácsa elnevezést csak később, az amerikai szlovákság kritikáit követően módosították Csehszlovák Nemzeti Tanácsra.[79]

Olaszországban igen hamar feltűnt a Tanács egyik befolyásos tagja: Milan Rastislav Štefánik, aki először 1915 telén, majd 1916 áprilisában járt Olaszországban, és akit az utóbbi alkalommal Rómában, illetve az udinei Főparancsnokságon is fogadták.[80] Ezek a találkozók még messze nem voltak sikeresek. Cseh küldöttek már 1915 júniusában is megkeresték az olasz kormányt, és jobb elbánást kértek a cseh hadifoglyoknak, de Sonnino ezt megtagadta, ugyanis egyáltalán nem értett egyet azon leegyszerűsítéssel, hogy minden cseh automatikusan a Monarchia ellensége.[81] 1916-ban sem Štefánik, hanem egy Szardínia szigetén internált cseh mérnök, Karel Veselý győzte meg az olasz hatóságokat a csehszlovák ügy megismerésének fontosságáról. Rómában iroda nyílt a csehszlovák kérdés tanulmányozása érdekében, és 1917. január 11-én a Dante Alighieri egyesület[82] védnöksége alatt még egy, az „Olasz Bizottság a Csehszlovák Függetlenségért" nevű szervezetet is létrehoztak, amely 1918 májusára már több száz parlamenti képviselőt, szenátort és közéleti személyiséget üdvözölhetett tagjai között, illetve 120 szekciója működött Olaszországban.[83]

Habár 1917 során az olasz hadsereg már alkalmazott csehszlovák hadifoglyokat tolmácsként, propagandistaként és felderítőként, akiket Štefánik nyomására a csehszlovák hadsereg 39. ezredének részeként tartottak számon, a reguláris alakulatok szervezése csak 1918 elején

[78] *Kšiňan* 2019. 149. o.
[79] *Helan* 2014. 66. o.
[80] *Helan* 2014. 67. o.
[81] *Residori* 2019. 153. o.
[82] A Dante Alighieri egyesület volt az olasz kultúrdiplomácia zászlóshajója, és ebben a minőségben az olasz irredenta politika fokmérőjeként szolgált. Amikor ugyanis Olaszország kerülte a konfliktust a Monarchiával, a határon túli olasz nemzetiségűek felé a Dante Alighieri is inkább a kulturális összetartozás erősítését tűzte ki célul. Konfliktusosabb időszakokban a nyílt irredenta megnyilvánulások váltak meghatározóvá. A két világháború között szorosan összefonódott a külföldi olasz kultúrintézetekkel, amely kapcsolat ma is fennáll. A Dante Alighieri eredeti célkitűzéséről és a két világháború közötti átalakításáról lásd *Van Kessel* 2016. 61–85. o.
[83] *Helan* 2014. 68. o.

kezdődött el.[84] Az olasz Főparancsnokság és az olasz hadügyminiszter ugyan már 1917. július végén kedvezően nyilatkozott a csehszlovák alakulatok felállításának lehetőségéről, a Külügyminisztérium nagyon sokáig a Monarchia kezében lévő olasz hadifoglyok sorsa miatt akadályozta a folyamatot, és Sonnino csak munkavégzés céljából engedélyezte a csehszlovákok táboron kívüli alkalmazását.[85] Ettől függetlenül már 1917-ben elkezdődött a cseh és szlovák hadifoglyok elkülönítése: az olasz hatóságok 1917 februárjában Polla és Finalmarina (Finale Ligure) táboraiban, 1917 júliusában pedig a padulai kolostorban alakítottak ki tisztán csehszlovák hadifogolytáborokat. Igaz, az első olaszországi csehszlovák önkéntes hadifogoly szervezet, a Československý dobrovolnický sbor 1917. január 15-én még Santa Maria Capua Veterében, vagyis egy nemzetiségileg vegyes hadifogolytáborban alakult meg.[86]

A caporettói eseményeket követően az események felgyorsultak, és a Monarchia nemzetiségeivel zajló nagyhatalmi tervek részeként 1918. április 21-én az olasz kormányzat is engedélyezte egy csehszlovák fegyveres alakulat létrehozására.[87] Az olasz fronton a csehek nem dezertáltak tömegesen, így 1918 tavaszán az olasz külügyi és hadügyi vezetés se bízott túlságosan a csehekben. Cadorna a Szövetségközi Tanácsnak készített 1918. februári emlékeztetőjében azt is kifejtette, hogy a csehszlovák és jugoszláv légiók haszna nem a fegyveres erejükben, hanem a Monarchia hadseregének összetartását romboló szerepében rejlett.[88] Ezen a ponton különösen fontossá vált a csehszlovák légiók önállósága, ugyanis egyedül ezen alakulatok mögött állt egy saját állami struktúra, amelyet az emigráns kormányként elismert Csehszlovák Nemzeti Tanács töltött be. A csehszlovák alakulatok valóban veszélyessé válhattak a Monarchia számára, ugyanis függetlennek látszottak. A lengyel, román és jugoszláv légiók vagy nem is léteztek hivatalosan az első világháborús hadiállapot fennállása során, vagy láthatatlanok voltak, és nem rendelkeztek saját önálló arculattal. Az olaszországi román légió létezéséről sokáig a román kormányzat és közvélemény se tudott.[89] A románokhoz hasonlóan a jugoszláv és a lengyel légió tagjai se a saját kormányuk irányítása alatt álltak: az utóbbi a francia, az első kettő pedig az olasz Főparancsnokság alárendeltségében működött. A csehszlovák légió viszont szinte az alapítását követően ismert volt, a szoros ellenőrzés ellenére politikailag függetlennek számított, így rendelkezett saját arculattal. Ez nem tudni mennyiben befolyásolta a nemzeti függetlenségért fellépni hajlandó hadifoglyok csatlakozási szándékát, viszont az utólagos emlékezet formálása során kiemelte a csehszlovák nemzetiségű alakulatot a többi olaszországi légió közül.

A csehszlovák katonák kiválasztása és kiképzése valójában már a légió létezését és a független csehszlovák államiságot elismerő szerződés aláírása előtt elkezdődött. 1918. már-

[84] *Kšiňan* 2019. 196–197. o.
[85] DDI 5/VIII. Sonnino, 1917. augusztus 7. 804. sz., 538. o. és *Helan* 2014. 70. o.
[86] *Helan* 2014. 68–69. o.
[87] DDI 5/X. Megállapodás az olasz kormány és a Csehszlovák Országok Nemzeti Tanácsa között, 1918. április 21. 581. sz., 463–465. o.
[88] *Helan* 2014. 72. o.
[89] *Cappellano* 1996. 244. o.

cius 27-én ugyanis az olasz Vezérkar megbízta Andrea Graziani altábornagyot a csehszlovák hadsereg megszervezésével, amelynek élére hamarosan kinevezték parancsnoknak Štefánikot.[90]

A cseheket számos vegyes nemzetiségű hadifogolytáborból kellett összegyűjteni (például Casale di Altamurából, Sulmonából, Cariniből stb.), és a légiós szervezet számára is több helyre volt szükség: a továbbra is központi szerepet betöltő Padula mellett – többek között – Bevagnában székelt a 33. ezred I. zászlóalja (később a 33. ezred III. zászlóalja), Perugiában működött a 11. dandár parancsnoksága, Perugiában volt a 23. ezred parancsnoksága, illetve Spellóban a 32. ezred II. zászlóalja; vagyis Umbria tartomány adott helyet a csehszlovák légió kiképzésének.[91] Ezen hagyományhoz híven a későbbiekben Folignóban alakult meg a 35. és a 39. csehszlovák ezred.[92]

A csehszlovák légió tagjai ténylegesen harcoltak az olasz fronton, amiről az Armando Diaz-féle győzelmi jelentés is megemlékezett. A légió története viszont pont a harcok lezárását követően vált igazán összetetté. 1918. december 8-án az olasz király és Tomáš Garrigue Masaryk köztársasági elnök megszemlélte a légiót a padovai Vittorio Emanuele téren, majd december 13. és 30. között 2900 olasz vagonnal hazaszállították őket, illetve a franciák körülbelül 7000 fős csehszlovák légiójának hazaútjáról is az olaszok gondoskodtak 1919. január végén.[93] Ez az embertömeg viszont nem tartalmazta az 1918. november elején fogságba esett csehszlovákokat, illetve azokat, akik a hadifogolytáborokban maradtak.

1918. november 3. előtt a csehszlovák hadifogoly tiszteket Badia di Sulmonába, míg a legénységet Avezzanóba küldték. 1918. november 23-ától az új gyűjtőtábort Gallaratéban alakították ki, amelyet kiegészítettek Busto Arsizióval.[94] A prágai kormány kívánságának megfelelően Avezzanóban, Folignóban és Gallaratéban újabb csehszlovák légiós alakulatokat képeztek ki az olaszok. Gallarate a maga szatellit táborával viszont nem kevés kritikát váltott ki,[95] illetve itt már nemcsak csehszlovák, hanem Szudéta-vidéki németeket is összpontosí-

[90] *Helan* 2014. 74. o.
[91] *Bucciol* 1998. 26., 30–31. o.
[92] *Helan* 2014. 77. o.
[93] *Crociani* 2019. 235. o. és *Bucciol* 1998. 74. o.
[94] *Residori* 2019. 191. o.
[95] Andrea Carlo Ferrari, Milánó érseke 1919. február 20-án Gallaratéba és Busto Arsizióba utazott, hogy meglátogassa az osztrák, illetve cseh és román hadifoglyokat. Az új csehszlovák zászlóalj avatásán is részt vett (28. zászlóalj). A kórházban sok beteg volt, de velük és a katonákkal is jól bántak. Busto Arsizióban viszont a légiósok (a csehek, kb. 12 000 fő) és a hadifoglyok (kb. 1000 román és több mint 3000 osztrák) helyzete sok kívánnivalót hagyott maga után. A csehek a sárban felállított 6 személyes sátrakban aludtak, alig volt szalma, rengeteg beteg volt (sok súlyos eset). Az osztrákok esetében még rosszabb állapotokat figyelt meg az érsek. Kevés volt az élelmiszer is, amit az érsek szóvá tett az őt kísérő tábornokoknak, viszont az utóbbiak nem tudtak érdemi magyarázattal szolgálni a helyzetre. A románok sora volt a legrosszabb. Őket az osztrákok ejtették fogságba, majd az összes osztrák hadifogollyal együtt olasz kézbe kerültek. Alig álltak a lábukon, sokukat vitték kórházba, ahonnan számos esetben egyenesen a temetőbe vezetett az út. Amikor hazaért, az érsek rögtön felpanaszolta a milánói hadtestparancsnoknak, hogy nincs kápolna, ahol misét lehetne tartani, de azt a választ kapta, hogy 1919. március első felében mindenkit el kell szállítaniuk abból a táborból. ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 161–163.,

tottak, akik nem tették le az eskü t a csehszlovák államra.[96] A rossz őrzési körülményeket tovább terhelte a spanyolnátha okozta megbetegedések magas aránya, az akkor már megszűnt Osztrák–Magyar Monarchia összes katonája számára egységesített csökkentett, vagyis igencsak szűkös fejadag,[97] illetve az egyre húzódó hazaküldés kérdése. A nemzetiségi légiók felállításának, ellátásának és hazaküldésének költségeit ugyanis az olasz hatóságok csak megelőlegezték, így a hazaküldés során már jogosan kezdték követelni a járandóságok törlesztését, különösen a csehszlovák féltől, akik a legnagyobb mértékben vették igénybe az olasz segítséget, így a legnagyobb tartozást is ők halmozták fel.[98]

Az időzítés fontos: az olasz követelések kifejezetten hangosakká váltak 1919 júniusában, amikorra az olaszok kiszorultak a csehszlovákiai katonai misszió irányításából.[99] A franciák mérsékelt javaslatát a békekonferencia hadifogoly bizottsága elvetette, és az olasz érveket hallgatták meg. Mivel náluk volt a legtöbb osztrák–magyar hadifogoly, így ők voltak a legérintettebbek a hadifoglyok hazaküldésének megszervezésében, ezért joguk volt pénzt kérni. Ennek jegyében a békekonferencia hadifogoly bizottsága elfogadta, hogy minden országnak magának kell megállapodni az utódállamokkal a hadifoglyok hazaszállítási költségeiről.[100] Ez pedig azt jelentette, hogy Olaszország egészen 1920-ig elhúzta anyagi okokra hivatkozva azoknak a hazaküldését, akiknek az olaszországi tartózkodásából előnyt remélt.

Az 1919 második felére meglehetősen bonyolulttá váló olasz–csehszlovák viszony ismeretében pedig az Olaszországban lévő maradék csehszlovák hadifogoly közül többen csak 1919 végén térhettek haza. Semmivel sem korábban, mint például a magyarországiak.[101]

88882. sz. Ferrari, 1919. február 21. Az esetből akkora botrány lett, hogy Carlo Monti, a kultuszügyi főigazgató Zuccari és Orlando figyelmét is felhívta a helyzetre, akik eljártak a milánói hadtestparancsnoknál, és a hadügyminisztérium 1919. február 20-ával kiadott utasításai március végére jelentősen változtattak a gallaratei és busto arsiziói állapotokon. ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 164., 88882. sz. Monti, 1919. március 20. A milánói érsek által leírt problémákat Prágában is ismerték, ez pedig megterhelte az olasz–csehszlovák kapcsolatokat. Lásd *Residori* 2019. 192. o.

[96] *Crociani* 2019. 236. o.

[97] *Residori* 2019. 192. o.

[98] A csehszlovák állam külföldi adósságaiból jelentős részt emésztettek fel a különféle külföldi légiók. Az oroszországi légió kapcsán 20,8 millió koronát, az olaszországi miatt 180 millió lírát, a franciaországi miatt pedig 128 millió frank kölcsönt kellett visszafizetnie az 1921-es adatok alapján. Ehhez társult 63 millió korona amerikai élelmiszerkölcsön, 2 417 431 fontsterling brit kölcsön, és 750 millió frank felszabadítási kölcsön. Lásd *Gaucsik* 2017. 255. o.

[99] ASDMAE, CP, 23, 3, 35135. sz. Hadügyminisztérium Hadifogoly Hivatal, 1919. június 14.

[100] ASDMAE, CP, 23, 3, 12300. sz. Cavallero, 1919. június 18.

[101] *Szénássy* 1990. 114. o.

Összegzés

Az előbbiekben bemutatott nemzetiségi légiók példáján keresztül egy sokkal árnyaltabb kép bontakozik ki az olaszországi fennhatóság alatt álló hadifoglyok harctéri felhasználásáról. Az olasz fronton a dezertőrök száma elenyésző volt,[102] így az olasz hatóságok szemében az utólag „elnyomott nemzetiségűként" emlegetett hadifoglyok egyáltalán nem tűntek természetes szövetségesnek, és a Monarchia ellenségeinek. A Monarchia részéről megfogalmazott panasz, miszerint a hadifoglyok nemzetiség szerinti szétválasztása a Monarchia felbomlasztását szolgálta, erős kritikával kezelendő. Ez a meglehetősen pontatlan és elnagyolt törésvonal mentén végrehajtott izolációs politika a különféle nemzetiségeket még 1918 első felére sem választotta szét teljesen, illetve nem is ebből a célból került erre sor. A fogságba ejtés pillanatában már meglévő nemzetiségi feszültségek kezelése volt a cél, nem ezek felerősítése. Ahol viszont a hadifoglyok kérelmezték, ott külön táborokat is létrehoztak. (Lásd a későbbi nemzetiségi légiók alapját képező padulai hadifogolytábor esetét.) Tökéletes munkát viszont itt se sikerült elérni, hiszen ugyanoda sikerült koncentrálni a Csehszlovák Nemzeti Tanács álláspontjával egyetértő, és az azzal szemben állást foglaló cseheket, akik így ugyanazon táboron belül kerültek egymással konfliktusba. A lengyel példa alapján azt is tudjuk, hogy teljes mértékű nemzetiségi szétválasztásra nem is volt lehetősége az olasz katonai hatóságoknak. A padulai táborban készített 1917 végi felmérés alapján a hadifoglyoknak több, mint a fele nem is lépett be a légióba. A kimaradók magas aránya látszik az összes nemzetiségi légió esetében, ha az 1919. május elsejei állapotot tükröző 2. sz. mellékletet vizsgáljuk.

Számos forrás beszél belépési kényszerről. Helyesebben erős agitációs nyomást érdemes említeni. Túl sok esetről tudunk, amikor a hadifogoly mindenféle retorzió nélkül mondott nemet a belépésre. Sőt, a belépés sok esetben nem is javította automatikusan a hadifogoly életkörülményeit. A légiókba belépő ugyanis ugyanúgy osztrák–magyarnak számított, így 1919-ben az ellátás az ő esetükben is hiányos volt.

A légiók felkarolása és hosszas tárgyalások után történő felállítása sem éppen az a sikertörténet, mint amelyet egyes első világháború utáni munkák sugallanak. Az „elnyomott nemzetiségű" hadifogoly csupán eszköz volt, amelyben nem is mindig bíztak meg az olasz hatóságok. A belépők között eleve volt olyan, aki visszakozni kívánt, és az éles helyzetben történő bevetés során is csak megfelelő számú kísérő társaságában kaphatott szerepet. Már amikor kapott. A légiók tagságának jelentős részét ugyanis a fegyverszünetet követően szervezték meg. A világháborút lezáró békék aláírásáig pedig változatosan alakult azon hadifoglyok sorsa, akiket nem sikerült még 1918 végén hazaszállítani. Volt akiket a nemzetközi feszültségek miatt tartottak vissza az olasz hatóságok, másokat anyagi természetű

[102] Az 1915. július 15–31. és 1918. szeptember 1–15. időintervallumban összesen 169 404 hadifogoly került olasz kézbe, akik mellé 5954 dezertőr társult. AUSSME, F–11, 112, 8. Prigionieri e disertori. Statisztika.

követelésekre hivatkozva őriztek még 1919 végén is Olaszországban. Olyanokat is, akiknek a visszatartása nemzetközi jogi nonszensz volt. Számos olyan személyről tudunk, aki a Monarchia hadifoglyaként a fronton szolgált egy munkásosztag tagjaként, és olasz kézbe került. Ekkor már nem számítottak hadifogolynak, mégis az olasz hatóságok internálták őket. Ez várt az albániai osztrák–magyar fogságból elszökött oroszokra, akiket Altamurába internáltak és a breszt-litovszki békét követően sem adtak át a hazaszállításukért felelős genovai orosz konzulnak. Az érdekeltek tiltakozását követően a szigetekre, jellemzően Szardíniára szállították őket az olasz hatóságok, mint veszélyes idegeneket.[103] Hasonló volt az albániai szökevény románok esete, akiket Serviglianóban internáltak. A román kormány ugyanis nem tudott gondoskodni a hazaszállításukról, így az olasz hatóságoktól kérte további internálásukat.[104]

A harcok elmúltával sem javult a helyzet. 1919 elején az olasz belügyi hatóságok több olyan erdélyi románt állítottak elő, akik a román hadsereg katonájaként a Monarchia fogságába kerültek, és az olasz fronton alkalmazták őket valamiféle munkára, majd az 1918. októberi olasz offenzíva olasz kézre juttatta őket. Egységesen mindegyik vizsgált személy megjárta a veronai hadifogolytábort, ahonnan elengedték ugyan őket, de ezt követően hiába végeztek tisztességes munkát Olaszországban, megfelelő dokumentumok hiányában az olasz hatóságok nem tudtak mit kezdjenek velük. Külföldiek voltak, így az olaszok a bevált ellenőrzéshez folyamodtak: összegyűjtötték őket.[105] Ez volt az a pont, amikor a volt hadifoglyok kezeléséből idegenrendészeti kérdés lett.

[103] ASDMAE, GPO 1915–1918, 361, 12100.1. sz. Olvashatatlan, 1918. augusztus 2.
[104] ASDMAE, GPO 1915–1918, 361, 145531. sz. Olvashatatlan, 1918. augusztus 2.
[105] Lásd például Mihutu Aron esetét: AUSSME, F–11, 129, 5, 12183.32/105009. sz. Olvashatatlan, 1919. március 1.

1. sz. melléklet: Kimutatás az első piavei csata során fogságba ejtett hadifoglyokról (fő)[106]

	Nemzetiség	1. hadsereg	3. hadsereg	4. hadsereg	6. hadsereg	7. hadsereg	8. hadsereg	Összesen
1918. június 20. és 30. között	Magyar	–	517	3	524	–	602	1646
	Szerbhorvát	–	560	10	732	–	107	1409
	Lengyel	–	755	39	6	5	220	1026
	Csehszlovák	3	206	67	66	8	455	805
	Német	2	285	109	221	7	137	761
	Rutén	–	291	169	–	5	18	483
	Szlovén	–	323	2	47	–	–	372
	Román	–	16	1	67	1	141	226
	Olasz	–	31	2	–	–	–	33
	Összesen	5	2984	402	1664	–	1680	6761
1918. július 1. és 15. között	Magyar	–	170	398	77	–	–	645
	Szerbhorvát	–	2804	66	329	–	–	3199
	Lengyel	1	484	2	93	–	1	581
	Csehszlovák	–	117	158	45	–	–	320
	Német	2	205	16	486	–	1	710
	Rutén	–	37	–	10	–	–	47
	Szlovén	–	–	2	17	–	–	19
	Román	–	100	6	17	–	–	123
	Olasz	–	2	1	1	–	–	4
	Összesen	3	3919	649	1075	–	2	5648
A teljes vizsgált időszak alatt		8	6903	1051	2739	–	1680	12 409

[106] AUSSME, F–11, 112, 6. Keltezés és iktatószám nélküli kimutatás.

2. sz. melléklet: 1919. május 1-jével így oszlottak meg nemzetiség szerint a hadiövezetben tartózkodó, és úgy általában az olasz hatóságok felügyelete alatt álló hadifoglyok (fő)[107]

	Olasz hátország			Hadiövezet			Összesen
	Hadifogoly táborokban és kórházakban	Nemzeti légiókban	Összesen	Olaszországban	Balkánon	Összesen	
Olasz	838	–	838	–	122	122	960
Osztrák	52 750	–	52 750	37 996	7073	45 069	97 819
Magyar	50 528	–	50 528	27 318	4026	31 344	81 872
Csehszlovák	3832	37 617	41 449	–	139	139	41 588
Román	5754	17 873	23 627	–	11	11	23 638
Jugoszláv	21 440	–	21 440	18 972	946	1918	41 358
Lengyel	3889	8659	12 558	–	400	400	12 958
Rutén	25 123	–	25 123	11 337	2482	13 819	38 942
Egyéb	15 255	–	15 255	485	22	507	15 762
Összesen	179 419	64 149	243 568	96 108	15 221	111 329	354 897

[107] AUSSME, f. F–11, 132, 1. Carletti, Róma, 1919. május 11., 16120. sz. átirat.

Rövidítések

ACS, PCM PGM.	Archivio Centrale dello Stato, Presidenza del Consiglio dei Ministri Prima Guerra Mondiale
ASDMAE, CP.	Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Conferenza della Pace
ASDMAE, GPO 1915–1918.	Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Gabinetto Politico Ordinario 1915–1918
ASV, Segr. Stato, Guerra.	Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, Guerra.
AUSSME, F–11.	Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Commissione per l'Interrogatorio dei prigionieri di guerra
SSSRSAS, AA. EE. SS.	Segreteria di Stato Sezione per i Rapporti con gli Stati Archivio Storico

Bibliográfia

Balla 2019.	*Balla Tibor:* A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok. Budapest, 2019.
Battistella 1924.	Battaglia del Montello XV-XXIII Giugno MCMXVIII nel VI° anniversario. A cura di *Oreste Battistella*. Treviso, 1924.
Bucciol 1998.	*Bucciol, Eugenio:* Dalla Moldava al Piave. I legionari cecoslovacchi sul fronte italiano nella grande guerra. Portogruaro, 1998.
Cappellano 1996.	*Cappellano, Filippo:* Le legione romena In: Studi storico militari 1996. Roma, 1996. 227–344. o.
Carteny 2019.	*Carteny, Andrea:* Il congresso di Roma e le nazionalità oppresse. In: Il 1918. La Vittoria e il Sacrificio. Congresso di studi storici internazionali. Roma, 2019. 75–87. o.
Comando 3ª Armata, Ufficio informazioni 1918.	Comando 3ª Armata, Ufficio informazioni: Inchieste e statistiche sui prigionieri A[ustro]. U[ngarici]. catturati nella battaglia del Piave (giugno-luglio 1918) e concentrati al campo della 3a armata. Fascicolo n. 7. [1918.]
Crociani 2019.	*Crociani, Piero:* Stranieri in grigio-verde. In: Il 1918. La Vittoria e il Sacrificio. Congresso di studi storici internazionali. Roma, 2019. 231–249. o.
DDI 5/IV.	I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. IV. A cura di *Ettore Anchieri*. Roma, 1973.

DDI 5/IX. I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. IX. A cura di *Ettore Anchieri*. Roma, 1983.

DDI 5/VI. I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. VI. A cura di *Federico Curato*. Roma, 1988.

DDI 5/VII. I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. VII. A cura di *Ettore Anchieri*. Roma, 1978.

DDI 5/VIII. I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. VIII. A cura di *Ettore Anchieri*. Roma, 1980.

DDI 5/X. I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. X. A cura di *Ettore Anchieri*. Roma, 1985.

DDI 5/XI. I Documenti Diplomatici Italiani. Quinta Serie Vol. XI. A cura di *Ettore Anchieri*. Roma, 1986.

De Martini 2016. *De Martini, Mirella:* La Grande Guerra dei legionari cechi e slovacchi sul fronte italiano. Segni e luoghi della memoria in provincia di Vicenza e dintorni. In: Raccolta di Studi „la Legione ceco-slovacca in Italia e la grande guerra. Roma, 2016. 11–22. o.

Ferrari 1929. *Ferrari, Giuseppe Carmine:* Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915–16 (guerra italo-austriaca). Roma, 1929.

Gaucsik 2017. Az államesze kritikusa. Tarján Ödön válogatott kisebbség- és gazdaságpolitikai beszédei és írásai. Szerk. *Gaucsik István*. Budapest, 2017.

Glant 2009. *Glant Tibor:* A 14 pont története és mítosza. *Külügyi Szemle*, 8. (2009.) 4. sz. 84–99. o.

Glant 2020. Az Egyesült Államok útja Trianonhoz – Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. Szerk. *Glant Tibor*. Budapest, 2020.

Hall 2018. *Hall Géza:* Hadifogságom naplója. A bevezetőt és a jegyzeteket írta, a szövegondozást végezte *Nöbl János*. In: Somogy Megye múltjából. (Levéltári évkönyv 45–46.) Szerk. *Récsei Balázs*. Kaposvár, 2018. 59–114. o.

Helan 2014. *Helan, Pavel:* La legione Cecoslovacca in Italia. In: Il Patto di Roma e la Legione Ceco-Slovacca. Tra Grande Guerra e Nuova Europa. A cura di *Francesco Leoncini.* Vittorio Veneto, 2014. 66–78. o.

József 1933. *József főherceg:* A világháború. Amilyennek én láttam. VI. k. Budapest, 1934.

József 1934. *József főherceg:* A világháború. Amilyennek én láttam. VII. k. Budapest, 1934.

Juhász 2018. Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919–1920. A forrásszövegeket válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta *Juhász Balázs*. Budapest, 2018.

Kšiňan 2019. *Kšiňan, Michal:* L'homme qui parlait avec les étoiles. Milan Rastislav Štefánik, héros franco-slovaque de la Grande Guerre. Paris, 2019.

Kykal 2018. *Kykal, Tomáš:* Verlorene Söhne? Die Tsechchen an der Südwestfront und die Tschechoslowakische Legion in Italien im Jahr 1917. In: 1917. L'anno della crisi. Aspetti militari, economico-sociali, nazionali. A cura di *Nicola Fontana – Robert Kratzer – Oswald Mederle – Anna Pisetti – Camillo Zadra.* Rovereto, 2018. 89–100. o.

Pupo 2014. La vittoria senza pace. Le occupazioni militari italiane alla fine della Grande Guerra. A cura di *Raoul Pupo*. Roma–Bari, 2014.

Réczey 1933. *Réczey Ferenc:* Háborús irodalom és alsó vezetés. *Magyar Katonai Szemle*, 3. (1933.) 2. sz. 29–101. o.

Residori 2019. *Residori, Sonia:* «Nessuno è rimasto ozioso». La prigionia in Italia durante la Grande Guerra. Milano, 2019.

Romei Longhena adatlap Fascicolo personale di Giovanni Girolamo ROMEI LONGHENA. In: Scheda Senatore, Senato della Repubblica. http://notes9.senato.it/web/senregno.nsf/All/CC0EC0DF79C-1C1CB4125646F005F1985/$FILE/1926%20Romei%20Longhena%20Giovanni%20Girolamo%20fascicolo.pdf (A letöltés időpontja: 2020. május 25.)

Salzano 2016. *Salzano, Mario Giulio*: Il campo di concentramento per prigionieri di guerra di Fonte d'Amore e la formazione della Legione cecoslovacca (1916–1918). *Storia e problemi contemporanei*, 29. (2016) 71. sz. 139–160. o.

Sondel-Cedarmas 2016. *Sondel-Cedarmas, Joanna:* I polacchi dell'Impero Austro-Ungarico e il fronte italiano nelle memorie dei legionari. In: La Grande Guerra e la Polonia in Europa. Atti del convegno, Roma 12–13 novembre 2015. A cura di *Andrea Ciampani – Piotr Salwa*. Roma, 2016. 87–103. o.

Szénássy 1990. Naplójegyzet az olasz hadifogságból. Közli: *Szénássy Zoltán*. *Honismeret*, 18. (1990.) 5–6. sz. 107–114. o.

Szenti 1988. *Szenti Tibor:* Vér és pezsgő: Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból. Budapest, 1988.

Van Kessel 2016. *Van Kessel, Tamara:* Foreign Cultural Policy in the Interbellum: The Italian Dante Alighieri Society and the British Council Contesting the Mediterranean. Amsterdam, 2016.

Verlustliste N° 243. Verlustliste N° 243. 1915. augusztus 20. Wien, 1915.

Balázs Juhász

THE ISSUE OF ETHNICITY IN ITALIAN CAPTIVITY AND THE PROBLEMATICS OF THE ITALIAN ETHNIC LEGIONS

(Abstract)

The structural weakness of the Austro-Hungarian Empire was due to the contradictory ethnic endeavours of its population. National awakening appeared in different forms in the cases of all nationalities, but the dual form of government was not able to handle these centripetal powers. The states of the Entente knew well this kind of weakness of the dual monarchy, and by the end of World War One they established several ethnic legions. In Italy there were such military formations as well, but the majority of prisoners of war administered by the military authorities did not join these ethnic legions from among which many could not be deployed on the front after the ceasefire of Padova. That is, it is worth examining who joined these squads organised on ethnic basis, what role they played in the war, and what the Italitan authorities thought about the issue of ethnic military formations.

Balázs Juhász

DIE NATIONALITÄTENFRAGE IN DER ITALIENISCHEN KRIEGSGEFANGENSCHAFT UND DIE PROBLEMATIK DER NATIONALITÄTENLEGIONEN IN ITALIEN

(Resümee)

Die Österreichisch-Ungarische Monarchie verdankte ihre strukturelle Schwäche größtenteils den widersprüchlichen nationalen Bestrebungen ihrer Einwohner. Das nationale Erwachen erschien bei jeder Ethnie unterschiedlich, aber die dualistische Staatsform konnte mit diesen zentripetalen Kräften nicht umgehen. Die Entente-Staaten kannten diese Schwäche der Monarchie gut und stellten bis zum Ende des Weltkriegs bereits mehrere verschiedene Arten von Nationalitätenlegionen auf. Auch in Italien existierten solche Verbände, jedoch schloss sich der bedeutende Teil des von den Militärbehörden verwalteten Kriegsgefangenenbestandes den Nationalitätenlegionen nicht an. Von diesen konnte im Übrigen die eine oder andere zur Zeit des Waffenstillstands von Villa Giusti gar nicht an der Front eingesetzt werden. Es lohnt sich also zu untersuchen, wer sich diesen Nationalitätenverbänden anschloss und warum, welche Rolle diese im Weltkrieg spielten und wie die italienischen Behörden zu der Frage der Nationalitätenverbände standen.

Balázs Juhász

LA QUESTION DES NATIONALITES EN CAPTIVITE ITALIENNE ET LA PROBLEMATIQUE DES LEGIONS ETHNIQUES D'ITALIE

(Résumé)

La faiblesse structurelle de la Monarchie austro-hongroise était principalement due aux aspirations nationales discordantes de ses habitants. Le réveil national des ethnies se manifestait de façon différente, mais le régime dualiste était incapable de gérer ces forces centripètes. Les pays de l'Entente connaissaient bien cette faiblesse de la Monarchie. De différentes légions ethniques furent créées à la fin de la Première Guerre mondiale. Il en existait aussi quelques-unes en Italie, mais la plupart des prisonniers de guerre relevant des autorités militaires n'ont rejoint aucune de ces légions. Par ailleurs, certaines d'entre elles ne pouvaient pas être engagées sur le front au moment de l'armistice de Padoue. Il convient donc d'examiner qui a rejoint ces unités ethniques et pour quels motifs, quel rôle elles ont joué dans la guerre mondiale et comment les autorités italiennes les voyaient.

Балаж Юхас

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОСТИ В ИТАЛЬЯНСКОМ ВОЕННОМ ПЛЕНУ И ПРОБЛЕМАТИКА ЭТНИЧЕСКИХ ЛЕГИОНОВ В ИТАЛИИ

(Резюме)

Структурная слабость Австро-Венгерской Монархии во многом объяснялась благодаря противоречивым национальным устремлениям своих жителей. Национальное пробуждение проявлялось по-разному для каждой этнической группы, но дуалистическая форма государства не могла справиться с этими центростремительными силами. Эта слабость Монархии была хорошо известна государствам Антанты, и к концу Первой Мировой Войны были сформированы несколько многоразличные этнические легионы. Такие формирования существовалии и в Италии, однако значительная часть военнопленных, находящихся под управлением военных властей, не присоединялась к национальным легионам, некоторые из которых не могли быть брошены на фронт и во время перемирия в Падуе. Поэтому стоит исследовать кто и почему присоединился к этим этническим формированиям, какова была их роль во Второй Мировой Войне и как итальянские власти относились к вопросу об этнических образованиях.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA CSATAHAJÓI 1904–1914

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

KÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

PASZKEVICS TÁBORNAGY ÉS A HADTÖRTÉNÉSZ MENYKOV AZ 1849-ES MAGYAR HADJÁRATRÓL

Az 1848–1849-es magyar szabadságharc történetének bibliográfiájában 1851 óta szerepel a *Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849* (a továbbiakban *Bericht*) című, Berlinben, az említett évben két kötetben megjelent német nyelvű kiadvány, amely hivatalos iratok alapján ad áttekintést az orosz hadsereg magyarországi működéséről. Sőt, hosszú időn keresztül a kérdéskörről ez volt az egyetlen orosz munka a szakirodalom listáján, hiszen hiányzó orosz levéltári forrásokat is pótolt. A címlap szerint a mű szerzője egy orosz táborkari ezredes, akinek a névkezdőbetűi: H. v. N.[1] A történetírás, legalábbis a 20. század kezdete óta, a szerzőt H. Neidhardtként, egy ideje Heinrich von Neidhardtként tartja számon. Ki volt ez a Neidhardt ezredes? Bár Neidhardt (Nejdgardt) vezetéknevű orosz nemesi család van, sőt katonákat is adott a birodalmi hadseregnek,[2] olyan családtagra vonatkozó orosz adatot, aki a szóban forgó munkával kapcsolatba hozható, egyelőre nem találtam, és azt sem sikerült ez ideig kiderítenem, milyen dokumentum alapján történt a név meghatározása.[3] Az viszont bizonyos, hogy nem Neidhardt nevű szerző írta a szóban forgó művet. Ez a könyv ugyanis az orosz nyelvű

[1] *Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849.* Nach offiziellen Quellen zuzammengestellt von H. v. N. Kaiserl. Russischem Obristen des Generalstabes. Erster und zweiter Theil. Berlin, 1851. In Komission bei Simon Schropp & Comp. (190 o.) és ugyanazokkal az adatokkal az első kötet után a második kötet, mint: Dritter Theil (135 o.).

[2] Az osztrák származású Neidhardt (Nejdgardt, Нейдгардт) nemesi család az Orosz Birodalomban a 17. század végén telepedett le. Ebből a családból származott pl. Pavel Ivanovics Nejdgardt (1779–1850) vezérőrnagy és öccse, Alekszandr Ivanovics Nejdgardt (1784–1845) gyalogsági tábornok.

[3] Ferdinand Strobl von Ravelsberg Anatole Wacquant szerzői álnéven 1900-ban (Breslau) megjelent (majd 1908-ban újra, változatlan szöveggel de saját néven Bécsben kiadott) *Die ungarische Donau-Armee 1848/49* c. munkájában már szerepel a H. v. Neidhardt név. Korábbi előfordulását egyelőre nem találtam. A 20. században a korszak kutatói talán tőle vették át. Neidhardtként hivatkozik a szerzőre Tragor Ignác 1908-ban *Vác története 1848–49-ben* c. könyvében (484. o.) A Neidhardt névvel kapcsolatban érdemes még megjegyezni, hogy Breit Józsefnek 1897-ben jelent meg először, majd 1930-ban változatlan szöveggel másodszor *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története* c. munkája Budapesten, forrásokat azonban ez a két kiadás nem tüntet fel. Felhasznált forrásait felsorolta viszont *A magyar nemzet hadtörténelme.* I–XXIV. k. (Budapest, 1928–1942.) c. nagy művében. Ebbe beépítette az említett 1848/1849-es munkát, amelynek itt megadta a forrásait is. És ezek között értelemszerűen nem szerepel a Wacquant-kötet, mert az később jelent meg, mint az ő könyvének 1. kiadása, így nem is használhatta. Tehát Bánlaky (Breit) József H. v. N.-ként hivatkozik a Bericht szerzőjére. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Banlaky-banlaky-jozsef-a-magyar-nemzet-hadtortenelme-2/21-magyarorszag-184849-evi-fuggetlensegi-harcanak-katonai-tortenete-5B2E/forrasok-6E70/ (A letöltés időpontja: 2020. április 2.)

Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849-м году című munka német fordítása, amit a két szöveg összevetése is bizonyít.[4] Az eredeti orosz mű a szerző nevének feltüntetése nélkül Szentpétervároon jelent meg, ugyancsak 1851-ben.[5] A szerző pedig, ahogy ezt az orosz történetírás számon is tartotta, Pjotr Kononovics Menykov alezredes.[6] A német nyelvű kiadvány esetében a H. v. N. lehetne így akár a fordító nevének jelölése is, de a címlapon a megfogalmazás egyértelműen szerzőségre utal.

Menykov munkája a hadműveleti iratanyag alapos ismeretében és széles körű felhasználásával készült Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagynak, a Magyarországra bevonult orosz hadsereg főparancsnokának szoros felügyeletével. „Szinte rögtön a hadjárat befejezése után megszületett a legfelsőbb parancs a magyar háború történetének megírására. Ez a munka rám bízatott: én és Gorcsakov herceg[7] foglalkoztunk vele; de miután a herceg külföldre utazott, teljes egészében rám maradt. Betegségem ellenére szinte éjjel-nappal dolgoztam, és mindazt, amit leírtam, a varsói herceg még piszkozatban elolvasta" – vallott a munka menetéről naplójegyzeteiben Menykov.[8] Tehát a kéziratba az és úgy került bele, amit és ahogy Paszkevics jóváhagyott. A hadjárat története orosz hivatalos verziójának tekinthető, és hasonló céllal készült, mint osztrák részről a magyarországi császári erők főparancsnoka, Julius von Haynau táborszernagy táborkari főnökének, Wilhelm Ramming ezredesnek az 1849-es nyári hadjáratot feldolgozó, 1850-ben kiadott[9], valamint Johann Nobili altábornagynak, az Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy parancsnoksága alatt álló hadsereg táborkari főnökének az 1848–1849-es téli, majd tavaszi hadjáratot a tábornagy megbízásából bemutató, 1851-ben

[4] Azt, hogy a két szöveg ugyanaz, Ferdinand Strobl von Ravelsberg is valószínűsítette, de ő az összevetést nem tudta elvégezni. (*Wacquant* 1900. 339. o.) Az orosz nyelvű munkák címét ő németül adja meg.

[5] Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849-м году. Санктпетербург. Военная Типография, 1851. 414+66+X o.

[6] Ivan Ivanovics Oreusz orosz hadtörténész, aki az orosz historiográfiában Menykovot követően a legalaposabb ismerője volt (és a mai napig az) a hadjárat hadműveleti iratanyagának, 1880-ban megjelent munkájában Menykov műveként hivatkozik a szóban forgó kiadványra. (Описание Венгерской войны 1849 года с приложением 14-ти карт и планов. Составил *И. Орeус*. Санкт-Петербург, 1880. Приложения 73. o.) Lásd továbbá a 24. lábjegyzetben hivatkozott, Menykov életére vonatkozó forrásokat, adatokat.
Kosáry Domokos széleskörű orosz forrásanyagot és szakirodalmat tekint át *A Görgey-kérdés története*. I–II. k. (Budapest, 1994.) c. monográfiájában (17. Orosz kiadványok, emlékezések. II. k. 66–89. o.). Kosáry szerzőként megadja ugyan Menykovot (*Kosáry* 1994. II. k. 68. o.), mégis szóvá teszi hiányosságként Ian W. Roberts (Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. London, 1991) könyvével kapcsolatban, hogy az angol történész művének bibliográfiájában nem említi Neidhardt munkáját. (*Kosáry* 1994. II. k. 84. o.) Roberts azonban az orosz kiadványt használta, és más esetben sem tüntette fel a fordításokat.

[7] Mihail Dmitrijevics Gorcsakov, herceg (1793–1861), tüzérségi tábornok, a hadra kelt sereg táborkari főnökeként vett részt az orosz hadsereg magyarországi hadjáratában.

[8] *Menykov* 1897. 233. o.

[9] [*Wilhelm Ramming:*] Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849. Gedruckt bei Landerer und Heckenast. Pesth, 1850.

napvilágot látott kötete.[10] Mivel ezek a munkák az orosz, illetve az osztrák hadvezetés narratíváját közölték a történtekről, így érthető, hogy a szerző nevének feltüntetése nélkül jelentek meg. Az, hogy a Menykov-kötet német fordításán a szerző személyének jelzésére H. v. N. névbetűk szerepelnek, de még inkább annak közlése, hogy egy orosz táborkari ezredes munkájáról van szó, a Berlinben megjelentetett kiadvány hitelességének alátámasztását célozhatták.

Az I. Miklós orosz cár utasítására készült munka kéziratát Paszkevics mutatta be uralkodójának, amikor az a tábornagy katonai szolgálata megkezdésének ötvenedik évfordulójára 1850 őszén rendezett ünnepségek alkalmából Varsóba látogatott. Miklós cár elégedett is volt vele. Mi sem bizonyítja jobban, hogy rendelkezett német nyelvre történő lefordításáról. A fordításról a balti német, kurlandi születésű Vilgelm Karlovics Liven (1799/1800–1880, Wilhelm Heinrich von Liewen) altábornagynak, egyik főhadsegédjének kellett gondoskodnia. Maga Menykov az alábbiakban közölt mellékletben azt írja, hogy a fordítás Liven közvetlen felügyeletével a táborkar főszállásmesteri hivatalában készült, és az orosz kiadással egy időben, ugyanazon címmel jelent meg Berlinben, szerzőként „N táborkari alezredes”-t jelölve meg.[11] Menykov a feljegyzéseiből összeállított naplója egyik jegyzetében viszont egyszerűen azt írja, hogy az általa készített művet a cár parancsára „Liven főhadsegéd fordította német nyelvre, és a kincstár költségére nyomtatták ki Berlinben”.[12] A Menykov-életrajzokban és a rá vonatkozó szócikkekben fordítóként minden esetben Liven neve szerepel.[13] A fentiek alapján azt valószínűsíthetjük tehát, hogy ha Liven nem is személyesen fordította a munkát, de a fordítás a táborkar főszállásmesteri hivatalának későbbi parancsnoka irányításával készült, és a végleges szöveget ő fogadta el. Az pedig nem szorul magyarázatra, hogy a fordító szigorúan ragaszkodott Menykov eredeti orosz szövegéhez, amelyet maga I. Miklós cár hagyott jóvá. Mindennek alapján úgy vélem, hogy a német nyelvű kiadás szerzőjeként H. v. N. névkezdőbetűkkel szerepeltetett orosz táborkari ezredes nem valós személy, a Menykov által említett „N” jelölés éppen erre utalhat.[14] Vagyis a szerző nem a H. Neidhardtként vagy Heinrich von Neidhardtként azonosított orosz táborkari ezredes, hanem Pjotr Kononovics Menykov táborkari alezredes.

Az orosz kincstári költségen történt német nyelvű megjelentetés célja minden bizonnyal az európai közvélemény tájékoztatása és orientálása volt az 1849-es orosz katonai fellépésről, annak eredményességéről. Természetesen a birodalmi érdekeknek megfelelően és az orosz főparancsnok, Paszkevics tábornagy, valamint hadserege tekintélyének erősítésével. Mivel

[10] [*Johann Nobili:*] Der Winter-Feldzug 1848–1849 in Ungarn: unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Im Auftrage Sr. Durchlauth des Feldmarschalls nach offiziellen Quellen bearbeitet und herausgegeben. Gedruckt bei Leopold Sommer. Wien, 1851.

[11] Lásd a 359. oldalt. Az eredeti, cirill betűs szövegben az N latin betűvel van írva.

[12] Folyóiratban: *Menykov* 1897. 251. o.; kötetben: *Menykov* 1898. II. k. 198. o.

[13] Lásd a 24. lábjegyzetet, valamint Menykov idézett visszaemlékezéseit.

[14] A három névkezdőbetű összeállhatott úgy, hogy az N az ismeretlen személy szokásos jelölése, a H-hoz az ötletet pedig az is adhatta, hogy Liven báró egyik keresztneve Heinrich volt. Az utóbbi azonban csak puszta feltételezés.

valóban korabeli hivatalos dokumentumokra épülő és a hadjárat menetét pontosan követő kötetről van szó, amelynek szerzője a későbbi katonai szakíró és neves hadtörténész, más kategóriába tartozik, mint például az a propaganda céljával Párizsban kiadott, felszínes francia nyelvű brosúra, amelyet a franciaországi orosz követségre beosztott, egyébként titkos ügynök Jakov Nyikolajevics Tolsztoj gróf írt.[15]

Volt azonban még egy oka a mielőbbi berlini kiadásnak. Mint említettük, 1850-ben megjelent – név nélkül – Ramming ezredesnek, Haynau táborkari főnökének a kötete, amely a magyar rebellis hadsereg ellen 1849 nyarán folytatott osztrák–orosz hadjárat sikerét kizárólagosan a cs. kir. főparancsnok eredményes hadvezetésének tulajdonította. A történetírásban találkozunk olyan nézettel, hogy éppen a Ramming-műre válaszul került sor a *Bericht* megíratására.[16] Ez az állítás azonban nem állja meg a helyét, mert a munka, ahogy Menykovtól tudjuk, rögtön a hadjárat befejezését követően elkezdődött, az viszont valószínűsíthető, hogy a német fordítás meggyorsítását Ramming kötete tette indokolttá. Az orosz hivatalosnak tekinthető álláspontot képviselő *Bericht*nek ugyanis az első kötete, amely az 1849. július 15. és 17. közötti váci csata leírásával zárult, már 1851 januárjában megjelent.

A könyvről az Augsburgban kiadott *Allgemeine Zeitung* 1851. február 2-i száma már tudósított, majd február 7-én és február 10-én is közölt belőle részleteket, szembesítette az osztrák leírással és felhívta a figyelmet „az orosz táborkari ezredes" állításainak vitathatóságára. A könyvet egyszerűen úgy minősítette, hogy az „a legszigorúbb vádirat Haynau csaknem egész hadvezetését illetően".[17] Míg az osztrák munka Haynau fejére tette a győztes hadvezérnek kijáró babérkoszorút, az orosz szerző azt Paszkevics fejére illesztette. Megszólalt az ügyben Ramming is, név nélkül, és az *Allgemeine Zeitung* március 7-i és 8-i számának mellékletében a maga katona-szakmai érveit sorakoztatta fel a *Bericht* szerzőjének orosz és osztrák hadvezetéssel kapcsolatos megállapításaira válaszul, jelezve ezzel, hogy a babérkoszorú Haynaunak jár.[18] A nézetek ütköztetésének tárgya tehát elsősorban az volt, hogy az

[15] Jakov Nyikolajevics Tolsztoj, gróf (1791–1867), a párizsi orosz követség kalandos életű munkatársa, valójában a III. Ügyosztály fedett ügynöke volt. 1850-ben Párizsban kiadott brosúrájának címe: *Relation des opérations de l'armée russe en Hongrie sous les ordres du Feldmaréchal Prince de Varsovie, comte Paskievitch d'Eriwan. Précédée d'un aperçu historique sur la Hongrie*. (A költői ambíciókat dédelgető Tolsztoj a dekabristákkal állt kapcsolatban, ezért döntött a párizsi emigráció mellett. 1837-ben vált a III. Ügyosztály fizetett ágensévé. Az volt a feladata, hogy az oroszellenes kiadványokra, a sajtóban megjelent cikkekre reagáljon. Paszkevicsről már 1835-ben írt egy magasztaló életrajzot, éppen azért, hogy az 1830–1831-es lengyel szabadságharcot leverő orosz tábornagyról kialakult negatív képet ellensúlyozza.)

[16] *Wacquant* 1900. 339. o. és valószínűleg innen vette át *Tragor* 1908. 484. o.

[17] Russische Berichte über den ungarischen Revolutionskrieg. *Allgemeine Zeitung,* Augsburg, 1851. február 2. (Beilage Zu Nr. 33 der Allg. Zeitung), 525. o.; Die russische Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges. Uo. február 7. (Beilage Zu Nr. 38 der Allg. Zeitung), 601–603. o.; Die russische Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges II. Uo. február 10. (Beilage Zu Nr. 41 der Allg. Zeitung), 649–652. o.

[18] Ein österreichischer Commentar zu der russischen Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges. *Allgemeine Zeitung,* Augsburg, 1851. március 7. (Beilage Zu Nr. 66 der Allg. Zeitung), 1049–1050. o. és uo. március 8. (Beilage Zu Nr. 67 der Allg. Zeitung), 1065–1067. o.

orosz–osztrák szövetségeseknek egyébként önmagában is kétségtelen katonai győzelmet biztosító több mint kétszeres túlerő birtokában kit illet a dicsőség a két főparancsnok közül: Haynaut vagy Paszkevicset.

A *Bericht* második kötete az elsőt követően csak négy hónap múlva jelent meg, éppen I. Miklós cár 1851. május végén tett olmützi látogatásával egy időben. Az *Allgemeine Zeitung* ez utóbbira nem kevesebb figyelmet szentelt, mint az elsőre.[19] És természetesen helyet adott Rammingnak a július 11. és 14. közötti lapszámokban[20] ugyancsak név nélkül megjelent indulatos bírálatának is. Mint ismeretes, Ramming a *Bericht*tel vitatkozó cikkeit összegyűjtve, ugyancsak szerzői név feltüntetése nélkül önálló füzetben is kiadta,[21] annak előszavában hangsúlyozva, hogy a minden bizonnyal hivatalosnak tekinthető orosz álláspontot képviselő munkának – amelynek második kötete az elsőnél is „csípősebb és ellenségesebb kritikát" fogalmaz meg az osztrák hadvezér hadműveleteiről –, a tételes cáfolata a *Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849* című kötetben található meg.[22] Az orosz és osztrák szövetséges hadseregek főparancsnokainak egymásnak ellentmondó megítélése, heves bírálata nem a magyar szabadságküzdelem leverése után és az említett írásokkal vette kezdetét. Egyebek mellett kölcsönös rivalizálásukkal is nehézkessé tették magyarországi együttműködésüket, amelyet számos konfliktus kísért.

Térjünk vissza azonban a szóban forgó munka orosz szerzőjéhez, a H. v. N. névbetűk mögött elrejtett és az ismertetett közleményekben csak „orosz ezredes"-ként, a „Bericht összeállítója"-ként hivatkozott Pjotr Kononovics Menykovhoz. Ki is volt ő, aki ilyen jól ismerte az 1849-es hadjárat lefolyását, iratanyagát és magát, Paszkevics tábornagyot. (Hasonlóan ahhoz, mint a túloldalon Wilhelm Ramming ezredes Haynaut.)

Menykov 1814-ben született a Moszkvától mintegy kétszáz kilométerre északra fekvő Kasinban. Katonai szolgálatát a hadapródiskola elvégzése után 1833-ban zászlósként kezdte meg a 13. tüzérdandárban. 1840-ben befejezte az I. Miklós által alapított táborkari akadémiát, és a IV. gyalogoshadtest törzsébe kapott beosztást. 1844-ben a hadtest állományába tartozó 10. gyalogoshadosztály szállásmestere lett. 1848-tól a működő (hadra kelt) vagy I. hadsereg táborkarához került át Varsóba. 1849 elején a hadseregben uralkodó állapotokról, az ország politikai berendezkedéséről írott jegyzetei miatt letartóztatták és Szentpétervárra szállították, de végül sikerült tisztáznia magát a szabadgondolkodás vádja alól. Részt vett a magyaror-

[19] Weitere russische Berichte über den ungarischen Krieg I. *Allgemeine Zeitung,* Augsburg, 1851. június 12. (Beilage Zu Nr. 163 der Allg. Zeitung), 2605–2607. o.; uo. július 2., (Beilage Zu Nr. 183 der Allg. Zeitung), 2921–2923. o. és uo. július 3. (Beilage Zu Nr. 184 der Allg. Zeitung), 2937–2939. o.

[20] Ein österreichischer Commentar zu der Russischen Darstellung des ungarischen Revolutionskrieges. *Allgemeine Zeitung,* Augsburg, 1851. július 11. (Beilage Zu Nr. 192 der Allg. Zeitung), 3065–3066. o.; uo. július 12. (Beilage Zu Nr. 193 der Allg. Zeitung), 3081–3083. o.; uo. július 13. (Beilage Zu Nr. 194 der Allg. Zeitung), 3098–3100. o. és (Beilage Zu Nr. 195 der Allg. Zeitung), 3113–3116. o.

[21] Ein Oesterreichischer Commentar zu der Russischen Darstellung des ungarischen Revo-lutionskrieges. Zugleich ein Supplement zu dem Werke „Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen" 1849. Pesth, bei Hermann Seibel. 1851. 44 o. (Vorwort 1. o.)

[22] Lásd a 9. lábjegyzetet.

szági hadjáratban. 1849 májusában a Nyugat-Galíciába előreküldött, ún. andrichaui[23] kozák felderítő osztag mellé rendelték, hogy a Kárpátok hágóiról küldjön jelentést, majd Paszkevics főparancsnok mellé került, annak kancelláriájára kapott beosztást. A hadjárat végén alezredessé léptették elő. 1849 őszétől a magyar hadjáratról szóló munkán dolgozott. A következő éveket Paszkevics mellett, annak kancelláriáját vezetve töltötte. 1854-ben lett ezredes. A keleti vagy krími háború idején Mihail Dmitrijevics Gorcsakov tábornok Déli Hadseregének táborkarához került, majd 1855 februárjától hat hónapot töltött az ostromlott Szevasztopolban, és a védelem során meg is sebesült. 1855 őszétől rövid ideig a II. gyalogoshadtest táborkari főnöke. 1857-től vezérőrnagy. 1863-ban a hadügyminisztériumba helyezték át, 1867-ben altábornaggyá léptették elő. Dmitrij Alekszejevics Miljutyin (1816–1912) hadügyminiszter katonai reformjait lelkesen támogatta. Egyik kezdeményezője volt a Szevasztopol védelme emlékét őrző múzeum alapításának. 15 000 rubelt hagyott arra a célra, hogy az említett, 1869-ben Szevasztopolban megnyílt múzeum mellett a veteránok számára menhelyet, gyermekeiknek pedig iskolát létesítsenek. Mind a menhely, mind az iskola 1887-ben nyitotta meg kapuit. 1917 után bezárták őket, helyükön különböző iskolákat működtettek. 2014-ben az itteni felsőfokú tanintézmény visszakapta alapítójának nevét.[24]

Menykov hadtörténészként, katonai szakíróként 1859. január 1-jétől a *Vojennij szbornyik* (*Военный сборник*) címmel havonta megjelenő folyóiratnak volt a főszerkesztője, majd 1867-től párhuzamosan a *Russzkij invalid* (*Русский инвалид*) című újságé is. Mindkét orgánum az Orosz Birodalom Hadügyminisztériumának kiadványa volt. A hivatalos utasítások, körlevelek, rendelkezések mellett a folyóirat hadtudományi értekezéseket, hadtörténelemmel foglalkozó írásokat, külországok hadseregeivel kapcsolatos elemzéseket, életrajzokat, visszaemlékezéseket, dokumentumokat jelentetett meg. Az 1849-es magyarországi hadjáratra vonatkozóan is több memoárt és iratot tett közzé. Menykov 1872-ig ült a főszerkesztői székben, ezt követően a Hadügyminisztérium mellett működő Hadtudományi Bizottság (Военно-ученый комитет), valamint a Katonai Oktatással foglalkozó Főbizottság (Главный военно-учебный комитет) tagja volt. 1875-ben Szentpétervároon hunyt el.

A hadtudományok, hadtörténelem, katonapolitika iránt érdeklődő Menykov 1833-tól készített feljegyzéseket, jegyzeteket, dokumentummásolatokat. Mint említettük, miattuk került 1849 elején a titkosrendőrség látókörébe. 1898-ban három kötetben ebből az anyagból adott közre válogatást a hadtörténész és teoretikus Andrej Medardovics Zajoncskovszkij (1862–

[23] Andrychów Galíciában, Krakkótól délnyugatra kb. 60 km-re.

[24] RGVIA f. 167. Меньков, Петр Кононович (a fondot bevezető életrajz.); Меньков, Петр Кононович (szócikk): *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Санктпетербург, 1896. Т. XIX. 107. o. https://runivers.ru/bookreader/book10168/#page/113/mode/1up (A letöltés időpontja: 2020. március 3.); Меньков, Петр Кононович (szócikk): Военная энциклопедия. Т. 15. Под ред. полк. В. Ф. Новицкого и др. Санктпетербург, Т-во И. Сытина, 1914. 264. o. http://elib.shpl.ru/ru/nodes/1681-t-15-lintulaks-minnyy-otryad-baltiyskogo-flota-spb-1914-obl-1911#mode/inspect/page/292/zoom/5 (A letöltés időpontja: 2020. június 13.); Меньков русский генерал, военный журналист и писатель, главный редактор «Военного Сборника» и «Русского Инвалида». Состав.: И. М. Яшина. Кашин, 2016. http://kashin.tverlib.ru/sites/default/files/files/menjkov-p-16.pdf (A letöltés időpontja: 2020. március 3.)

1926). Az első kötet a keleti kérdéssel (1853–1855) foglalkozik, a második kötet Menykovnak az élete során papírra vetett jegyzetei alapján összeállított naplóját közli, a harmadik pedig többek között az 1849-es magyar háborúra és az 1863–64-es lengyel szabadságharcra vonatkozó és Menykov másolatában őrzött dokumentumokat, cikkeket tartalmazza. Sajnos Zajoncskovszkij az iratoknak esetenként csak a kivonatát, illetve egy-egy részletét közli.[25]

Oroszországban két levéltárban volt lehetőségem kutatni, a moszkvai Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltárban (RGVIA) és a szentpétervári Oroszországi Állami Történelmi Levéltárban (RGIA). Mindkettő őriz magyar vonatkozású, Menykovhoz köthető iratokat.

Az RGVIA-ban[26] Menykovnak önálló személyi fondja van. Ez a 167. fond, amelyben az életére, katonai karrierjére vonatkozó hivatalos iratok mellett találunk az 1849-es magyar hadjáratra vonatkozó általa összegyűjtött eredeti és másolt dokumentumokat is. Ezekből válogatott Zajoncskovszkij az említett Menykov-kiadvány harmadik kötete számára.[27]

Ugyanebben a levéltárban a 846. fondnak (Военно-ученый архив генерального штаба – A Táborkar hadtudományi levéltára) az 1849-es magyar hadjáratra vonatkozó iratgyűjteményében, amely a 16. jegyzéken (opiszon) belül található, szintén vannak Menykovhoz köthető iratok. Itt őrzik pl. Paszkevics megjegyzéseivel ellátva az 1849-es magyarországi hadjáratról készült szóban forgó munka egy kéziratát,[28] de találunk olyan vaskos iratcsomót is, amely a hadjárat idejéből különböző parancsnokok levelezéséről készült másolatokat tartalmaz,[29] vagy amelyik Fjodor Fjodorovics Berg tábornok, az osztrák kormányzat mellé, majd a cs. kir. hadsereg főhadiszállására rendelt orosz összekötő és mások Paszkevicshez írt leveleinek másolatait őrzi.[30] Ezeket a másolatokat Menykov készítette vagy készíttette.

Menykov 1875-ben a *Vojennij szbornyik*ban Paszkevicsnek az 1849-es magyarországi hadjárattal kapcsolatos összefoglaló feljegyzéseit jelentette meg, csatolva hozzájuk néhány egyéb iratot is.[31] Ezeket a történtek lényegét összefoglaló feljegyzéseket Paszkevics azokra az alkalmakra készítette, amikor a szóban forgó munka elkészült kéziratát bemutatta Miklós cárnak. A szövegből az derül ki, hogy három részletben adta át a kéziratot az uralkodónak annak megfelelően, hogy három szakaszra tagolódott az elkészült munka, megfelelően a hadjárat három szakaszának. A közlemény első feljegyzésében Menykov a hadjárat első két

[25] Записки Петра Кононовича Менькова в трех томах. Под редакцией и вступительной статьей *А. М. Зайончковского*. С-Петербуг, 1898. Т. I. Дунай и немцы (Восточный вопрос 1853–1855). [6], 471 o.; Т. II. Исповедь П.К. Менькова. Дневник. 1833–1875. [2], 370 o.; Т. III. Сборник статей (Материалы, относящиеся к Венгерской войне 1849 года; Материалы к Польскому восстанию 1863–1864 годов и др.). [2], 368 o.

[26] Menykov a maga iratait az említett szevasztopoli múzeumra hagyta. Az RGVIA-ban ma fellelhető Menykov-iratok onnan kerülhettek át ebbe a levéltárba.

[27] RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6. Magyar szempontból ez a 222 lapos 6. gyelo a legértékesebbb. Egy része közölve: *Menykov* 1898. T. III. Kevésbé érdekes magyar vonatkozású anyag található a fond 7. és 8. gyelójában is (RGVIA f. 167. op. 1. gy. 7., 8.)

[28] RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5337.

[29] RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5340.

[30] RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5341.

[31] Материалы для истории венгерской войны, в 1849 году. (Сообщено генеральнаго штаба генерал-лейтенантом *Меньков*ым) *Военный сборник*, 18. (1875) 6. sz. 191–212. o.

szakaszára vonatkozó összefoglaló áttekintést jelentette meg, a második, hosszabb feljegyzés pedig a hadjárat harmadik szakaszának áttekintését tartalmazza az egész hadjáratra vonatkozó értékeléssel együtt.

A szentpétervári RGIA Paszkevics iratanyagát, személyes levéltárát őrző 1018. fondjában az említett összefoglalóknak több, javításokkal, betoldásokkal kiegészített változata vagy befejezetlen fogalmazványa található meg.[32] A Paszkevics és Menykov széljegyzeteivel, betoldásaival ellátott szövegváltozatok mutatják azt a gondosságot, amellyel a végső változat elkészült, amelyet Paszkevics előadott a cárnak, és amelyet végül Menykov kisebb javításokkal 1875-ben közzétett. A tábornagy életrajzát megíró Alekszandr Petrovics Scserbatov az ebben a fondban őrzött személyes iratanyaggal dolgozott, és egy ilyen feljegyzés-változatot be is illesztett a biográfiába.[33]

Menykov a *Vojennij szbornyik*ban természetesen a két feljegyzés általa véglegesnek tekintett változatát közölte, néhány magyarázó jegyzetet is fűzött hozzájuk, és a közleményhez írt egy bevezetőt, amelyben magáról harmadik személyben beszél. Ezt szintén érdemes megismerni: röviden beszámol azokról a körülményekről, amelyek között a hadjárat történetét megírta. Paszkevics tisztában volt azzal, hogy magyarországi hadvezéri működésének értékelésében az elkészült kiadványnak jelentős szerepe lehet. Úgy is mondhatnánk, élni

[32] RGIA f. 1018. op. 4. gy. 231. Очерк Венгерской войны 1849 года. Dátum nélkül, eredeti, tisztázat, nem Paszkevics kézírása kilenc lapon. Közli: *Vadász – Józsa* 2001. 280–285. o.
Uo. gy. 233. Записка Эго Светлости о Венгерской кампании. Dátum nélkül, eredeti, a 235. gyelo tisztázata egy lapon, de rajta további ceruzával írt megjegyzések valószínűleg Menykov kezétől. Menykov a Vojennij szbornyikban apróbb javításokkal ezt tette közzé az 1. feljegyzés I. szakaszaként.
Uo. gy. 234. Записка Его Светлости о военных действиях в Венгрии в 1849 году. Dátum nélkül, eredeti, ceruzával írt feljegyzés, fogalmazvány két lapon a hadjárat második szakaszáról, valószínűleg Menykov kezétől. A Vojennij szbornyikban ezt tette közzé Menykov kisebb javításokkal az 1. feljegyzés II. szakaszaként.
Uo. gy. 235. Записка Его Светлости о военных действиях в Венгрии. Dátum nélkül, eredeti, ceruzával írt feljegyzés, fogalmazvány egy lapon a hadjárat első szakaszáról valószínűleg Menykov kezétől. Tisztázata a 233. gyelóban.
Uo. gy. 236. Записка Его Светлости о действиях русских войск против Венгерских мятежниковв Венгрии в 1849 году. Dátum nélkül, eredeti, ceruzával írt feljegyzés, fogalmazvány a hadjárat harmadik szakaszáról egy lapon, valószínűleg Menykov kezétől.
Uo. gy. 245. Записки Его Светлости о венгерской кампании. Описание военных действий Россисских войск против Венгерских мятежников в 1849 году. Dátum nélkül, eredeti, tisztázat 25 lapon, 4 példányban, II. feljegyzés címmel ellátott, de a hadjárat harmadiknak tekintett szakaszáról, amely az orosz hadseregnek „a lázadók fő erői nyomában Váctól megtett" mozdulataival kezdődött és a fegyverletételig, valamint a háború befejezéséig tartott. Ezt a Paszkevics és Menykov rövid megjegyzéseivel ellátott szöveget tekintette Menykov véglegesnek, és apróbb javításokkal ezt tette közzé a Vojennij szbornyikban 2. feljegyzésként.
Megjegyezzük, hogy Vadász Sándor az RGIA 1018. fondjából levéltári jelzet megadása nélkül közölt egy rövid feljegyzést, amelynek zárójelben feltüntetett dátuma 1853. február. Címe: „Paszkevics Iván Fjodorovics, herceg, táborszernagy. Az orosz csapatoknak a magyar lázadók elleni 1849-es hadműveleteinek leírása" [sic! – R. I.]. Az iratközlés részben szó szerinti idézet, részben tartalmi összefoglaló, rövid kivonata az előbbiekben felsorolt dokumentumoknak. *Vadász – Józsa* 2001. 287–289. o.

[33] *Scserbatov* 1984. 93–98. o. A részletet lásd 99. o.

akart a könyv propagandaértékével. Mint maga Menykov írja, a kéziratból „gyakran törlésre került mindaz, ami a varsói herceg véleménye szerint nem volt helyén való", vagy amit Paszkevics „tudományos stratégiai" jellegű észrevételnek minősített.[34] Ezek a feljegyzések tehát tömören tükrözik az orosz hadvezér magyarázatát és értékelését magyarországi működéséről, a kényszer szülte operációkat pedig mintegy előzetesen kialakított stratégia követésének mutatják. Paszkevics ugyanakkor kíméletlenül bírálja Haynaut, a császári haderő főparancsnokát, aki véleménye szerint inkább akadályozta, mintsem elősegítette a szövetséges erőknek a magyar „lázadás" fölötti mielőbbi győzelmét.

Az alábbiakban Menykov szóban forgó teljes közleménye olvasható, tehát a két Paszkevics-feljegyzéshez lábjegyzetekben fűzött iratok, észrevételek, amely utóbbiak részben a tábornagytól, részben Menykovtól származnak. A közlemény végén Arad várának átadásával kapcsolatban két dokumentumot találunk. Damjanich János vezérőrnagy, a vár parancsnoka 1849. augusztus 17-én délután adta át az oroszoknak a várat, ahová még aznap bevonult Schlik altábornagy hadteste. A vár átadásának körülményeivel kapcsolatban a magyar kortársak és a magyar történetírás elsősorban azzal foglalkozott, hogy félrevezette-e Szergej Petrovics Buturlin vezérőrnagy Damjanichékat a kapituláció feltételeit illetően, az oroszok pedig a vár átadása körüli orosz–osztrák konfliktus részleteit igyekeztek tisztázni. A Menykov által itt közölt dokumentumok is ez utóbbival kapcsolatosak. A Haynau felmentéséről tájékoztató iratkivonat a közlemény végén mintegy jelzi, hogy Paszkevics „elégtétel"-lel vehette tudomásul a hírt.

Forrásközlés

Források az 1849. évi magyar háború történetéhez (közzéteszi Menykov, a táborkar altábornagya)[35]

Huszonöt év telt el a magyar háború óta, az orosz hadtörténeti irodalom azonban mind a mai napig rendkívül keveset tud arról az osztrák–magyar háborúról, amelyben Ausztria hatalmas, felséges szövetségesének, I. Miklós cárnak az akaratából a küzdelem döntő szakaszában kétszázezer fős orosz hadsereg vett részt, megmentette Bécset és biztosította az Osztrák Monarchia épségét.

1849-ben, miután vége lett a magyar háborúnak, őfelsége, Nyikolaj Pavlovics cár a tábornagynak óhaját fejezte ki, hogy hercegi fensége személyes útmutatásával készüljön el a magyar hadjárat leírása.

[34] Lásd alább Menykov mellékelt bevezetőjében: 358 o.

[35] Материалы для истории венгерской войны, в 1849 году. (Сообщено генеральнаго штаба генерал-лейтенантом *Меньков*ым) *Военный Сборник,* 18. (1875) 6. sz. 191–212. o.

A tábornagy, a varsói herceg – a hadsereg táborkari főnökének, M. D. Gorcsakov hercegnek a távollétében, aki külföldön tartózkodott – ezzel a munkával személyesen Menykov táborkari alezredest bízta meg, aki a herceg parancsára a magyar háborúval kapcsolatos valamennyi iratot megkapta a hadsereg táborkarának különböző osztályaitól. A varsói herceg, amikor a hadjárat történetének megírását Menykov alezredesre bízta, általános irányelvként leszögezte: „A magyar háború leírásának" jellegét tekintve teljes egészében olyan hivatalos munkának kell lennie, amelyben a különböző hadszíntereken lezajlott események szigorúan szisztematikus rendben követik egymást, amely a hadműveletek általános menetéről pontosan beszámol, és amely nem bocsátkozik az események kritikai értékelésébe.

1849 végén Menykov táborkari alezredes, miután a háborúra vonatkozó összes iratot rendszerezte, nekilátott a rábízott feladat elvégzésének. A rá váró munka nagy volt, az ismeretes viszonyokat és a kor követelményeit tekintetbe véve pedig nehéz és bonyolult.

A varsói herceg igen aktívan vett részt a „Magyar háború leírásának" összeállításában. A munka során Menykov alezredes személyes és közvetlen kapcsolatban állt hercegi fenségével, aki sürgette a feladat elvégzését. Csaknem minden héten magához rendelte a mű összeállítóját, s felolvastatta vele az előző héten elkészült részt. A kéziratból gyakran törlésre került mindaz, ami a varsói herceg véleménye szerint nem volt helyén való, vagy az, amiről hercegi fensége úgy nyilatkozott, hogy „tudományos stratégiai jellege" van. Azt, hogy milyen mértékig érdeklődött „A magyar hadjárat leírása" iránt Paszkevics tábornagy, Jereván grófja, Varsó hercege, megítélhető azoknak a hercegi fensége által saját kezűleg írt feljegyzéseknek és észrevételeknek az alapján, amelyeket mind a mai napig megőrzött Menykov aktatáskája. 1850 nyarán, amikor a tábornagy nem tartózkodott Varsóban, ahol Menykov a „Leíráson" dolgozott, Skerniewicéből[36] vasúton érkeztek a papírok a hercegi fenség gondolatait tartalmazó külön feljegyzésekkel és azzal az útmutatással, hogy a „Leírás" melyik helyére, hová kell beilleszteni őket; voltak arra vonatkozó észrevételek, hogy mire kell több vagy kevesebb figyelmet fordítani stb. A varsói herceg Menykovnál megőrzött valamennyi saját kezű feljegyzésére töredékesség, rendkívüli tömörség és rövidség jellemző, és mondhatni, hogy azok csak utalnak egy-egy gondolatra, de nem fejtik ki őket. Oroszul hercegi fensége nagybetűs, szálkás kézírással írt; nyelvtanilag igencsak helytelenül, de mindig világosan és érthetően. Hercegi fensége szóbeli parancsai kitűntek rövidségükkel, egyértelműségükkel és határozottságukkal; a természetét tekintve lobbanékony varsói herceg mindig nagy nyugalommal és türelemmel ismételte meg útmutatásait. Arról a csaknem egy teljes évről, amely

[36] Skierniewice Varsótól mintegy 80 kilométerre délnyugatra fekvő város. A 18. században itt kiépített érseki palota lett I. Miklós orosz cár bátyjának, Konstantin nagyhercegnek, 1831-ig a Lengyel Királyság helytartójának nyári rezidenciája, a későbbiekben pedig az orosz cárok szívesen vadásztak a környékben. 1845-ben ért el ide Varsó felől az 1848-ban már Varsót Béccsel összekötő vasútvonal. Paszkevicsnek mint a Lengyel Királyság helytartójának az említett körülményeknek köszönhetően Skierniewice ugyancsak kedves nyári pihenőhelye volt.

alatt Menykov alezredes a tábornagy közvetlen irányításával ezt az összetett munkát elvégezte, igen szép emlékeket őrzött meg.

1850-ben a „Az orosz seregek magyar lázadók elleni 1849-es hadműveleteinek leírása" című munka teljesen elkészült. A tábornagy ezt a művet, ahogy készült, részenként bemutatta őfelségének, a cárnak. Legfelsőbb parancsra ő császári felsége táborkara főszállásmesterének hivatalában, Liven báró főhadsegédnek a közvetlen felügyeletével, a háború leírásának orosz szövegét lefordították német nyelvre.

1851-ben Szentpétervár a katonai nyomdában igencsak korlátozott példányszámban kinyomtatták „Az orosz seregek magyar lázadók elleni 1849-es hadműveleteinek leírása" című munkát. Ez a könyv (nyolcadrét formátumban, 414 oldalon) ma [1875! – a ford. jegyzete] bibliográfiai ritkaság. Azzal egy időben, hogy a könyvet Szentpétervár kiadták, fordítását kinyomtatták Berlinben is, ugyanazon címmel, szerzőként N táborkari alezredest[37] nevezve meg.

A tábornagy, a varsói herceg, amikor őfelségének, a cárnak legalázatosabban bemutatta a személyes irányításával összeállított munkát, a mű mindegyik önálló fejezetéhez külön feljegyzéseket mellékelt. Ezeket a hadműveletek általános menetét összefoglaló feljegyzéseket, rezüméket a tábornagy különös gondossággal és figyelemmel személyesen nézte át és csiszolt rajtuk.

A varsói herceg tábornagy feljegyzései, amelyeket őfelségének, a cárnak mutatott be, ma rendkívül ritka történelmi dokumentumok, teljes egészükben hitelesek és jellemző rajzai saját koruknak, valamint a szövetséges főparancsnokok viszonyának, akik bár egymástól függetlenül, a háború más-más színterein működtek, de egy és ugyanazon céllal: véget vetni az osztrák monarchia szétesésével fenyegető lázadásnak.

Huszonöt évvel ezelőtt a tábornagynak a „Magyar háború leírásához" mellékelt feljegyzései ugyan nem kaptak különös nyilvánosságot, de nem is voltak titkosak, mivel egy időben azzal, hogy bemutatták őket őfelségének, a cárnak, másolatokban a hercegi fenség leveleivel együtt néhány más személy is megismerhette őket.

Ma a dicső hadsereg hírneves vezérének „történelmi feljegyzései", amelyek nyom nélkül elveszhetnek, élénk érdeklődésre tarthatnak számot mint jelentős történelmi források és mint az olyan, számunkra közeli események emlékei, amelyeknek a tanúi még dicsőséges hadseregünk soraiban szolgálnak.

Nagy a történelmi jelentősége ezeknek a feljegyzéseknek, mert kiderül belőlük, hogy az egykori főparancsnok hogyan tekintett a magyar háború hadműveleteire. Hasznosnak tartva, hogy az olvasókkal megismertessük őket, a megboldogult varsói hercegnek két legalázatosabb feljegyzését az alábbiakban néhány jegyzettel együtt közzétesszük.

[37] A *Bericht* címlapján ezredesi rang szerepel.

1. feljegyzés[38]

Már megadatott nekem a szerencse, hogy Császári Felségednek bemutassam „Az orosz seregek magyar lázadók elleni 1849-es hadműveleteinek leírása" című munka első részét. Ezennel bemutatva a második részt, kötelességemnek tartom hozzátenni, hogy ez a leírás három részből áll, három időszakból, amelyekre az orosz főseregesetében maguk az események is tagolódtak.

I.

Az első rész azt az időszakot öleli fel, amely azzal kezdődik, hogy az osztrák kormány Császári Felségedtől segítséget kért,[39] s addig tart, amíg csapataink megszállták Miskolcot.[40]

Ez az időszak szellemét tekintve a felkészülése, mind a megtett intézkedéseket, mind a csapatmozgásokat illetően.

Amikor Császári Felséged seregeink hadműveleteinek tervét felvázolta, két alapelvet szögezett le: elsőként azt, hogy hadaink nagy tömegben együttesen lépnek föl, másodikként pedig azt, hogy azokra a pontokra, vagyis oda kell irányítani őket, ahol nem fér kétség a felkelés leverésének sikeréhez.

A biztosítékot arra, hogy a dolognak véget vethetünk három hónapon belül, az jelentette, hogy Duklát választottuk annak a pontnak, ahonnan seregeink bevonultak Magyarország területére; hogy több mint 100 000 fős hadsereg[41] indult meg Magyarországnak pontosan a szíve felé és a lázadók főserege hátába, miközben önálló hadoszlopok kezdték meg együttes működésüket a végeken, Erdélytől Krakkóig, ugyanakkor Pozsonytól is megindult az osztrák hadsereg a megmentésére küldött Panyutyin tábornok hadosztályával együtt.[42]

A feladat csak az volt, hogy biztosítsuk ennek a hatalmas tömegű embernek és lónak az ellátását. A lázongó és romba döntött ország készleteire nem lehetett számítani. Igaz, az

[38] A szövegben a Julianus-naptár szerint megadott dátumok után feltüntettük az általunk használt Gergely-naptár szerinti keltezést, ferde vonallal jelölve: /. Ahol a Gergely-naptár szerinti dátum kerek zárójelben szerepel, ott maga a közölt szöveg adja meg mindkét dátumot. A dőlt betűvel kiemelt szavak, mondatok az eredeti közlésben is dőlt betűvel szerepelnek. A szöveghez fűzött lapalji jegyzetek közül dőlt betűvel szedtük a Menykov által közzétett jegyzeteket. Az álló betűkkel szedett jegyzeteket a fordító írta.

[39] Az osztrák minisztertanács ülését követően 1849. április 21-én került sor a hivatalos segítségkérésre, május 1-jén pedig I. Ferenc József saját kezű levélben fordult fegyveres támogatásért I. Miklós orosz cárhoz.

[40] Az orosz főerők június 30-án vonultak be Miskolcra.

[41] A Duklánál összevont csapatok zömét a II. és IV. gyalogoshadtestek adták. A III. hadtest Nowy Targból indult meg a határ felé, amelyet a felsorolt erők 1849. június 15. és 18. között léptek át. A megadott 100 000 fős létszám rájuk vonatkozik.

[42] A császári fősereget, amelyhez Fjodor Szergejevics Panyutyin altábornagy Krakkóból vasúton a morvaországi Ungarisch Hradischig utazó, majd útját gyalogmenetben folytató hadosztálya Pozsonyban június 3-án és 4-én csatlakozott, Julius Haynau táborszernagy, főparancsnok a Vág-vidéken vívott győztes csatákat követően áthelyezte a Duna jobb partjára és június 27-én megindította a támadást Győr felé.

osztrák kormány vállalta, hogy elegendő élelmet és takarmányt készít elő,[43] de amikor csapataink megérkeztek Duklába, a raktárakban csak két napra való ellátmányt találtak. Szerencsére én csak annyira számítottam az osztrák hatóságok ígéreteire, amennyire az ember egy fuldokló ígéreteire számíthat, és intézkedtem saját készletek előkészítéséről és szállításáról.

Így a hadsereg át tudott kelni a Kárpátokon és eljutott egészen Miskolcig úgy, hogy az ellenség részéről, amely nem merte tartani magát állásaiban, ellenállással szinte nem is találkozott. A megerőltetés és a klíma megváltozása következtében a hadsereg soraiban fellépő betegségek, végül pedig a heves kolera elcsigázták a hadsereget, és rendkívül nehéz helyzetbe hozták a kórházi felszerelés elégtelensége miatt. Az osztrák kormányzat ugyanis az orvosi ellátást illetően sem tett meg semmiféle előkészületet, ezért ha mi csupán az ő segítségében bíztunk volna, akkor az az orosz hadsereg, amelyet Ausztria a monarchia megmentésére hívott oda – ez biztosan állítható – *a minden téren mutatkozó hiányba pusztult volna bele*. Nekünk magunknak kellett gondoskodnunk mindenről, amire a hadseregnek szüksége volt, és felkészülnünk a további, határozottabb hadmozdulatokra.[44]

---

[43] A Habsburg Birodalomba benyomult orosz haderő ellátására vonatkozó orosz–osztrák megállapodást csak 1849. június 10-én írták alá. Ekkor már több mint egy hónapja orosz csapatok voltak jelen Galíciában.

[44] Menykov lábjegyzete. Itt nem látszik fölöslegesnek egy korabeli feljegyzést idéznünk arról, hogy milyen helyzetben volt az orosz hadsereg Miskolcon: *„Az orosz hadsereg 1849. június 5/17-től kezdve, ahogy a Kárpátokon a nehéz átkelést végrehajtotta, a távolságot a hegyek déli lejtőjétől egészen Miskolcig 12 nap alatt tette meg. Ebből egy helyben állt 5 napig, ami arra kellett, hogy a csapatokhoz a tőlük lemaradt élelmiszert szállító szekerek csatlakozni tudjanak, következésképpen hét nap alatt 180 versztát, vagyis naponta több mint 25 versztát hagyott maga mögött. A hadseregben a június 12/24-től kezdve mutatkozó kolera iszonyatos méreteket öltött. Ahogy Kassáról útra keltünk, esős napok következtek; a járvány olyannyira elharapózott, hogy a katonák menetelés közben dőltek ki a sorokból. A napi menetek alatt mindegyik hadtestben 60-100 ember halt meg, úgy hogy az élen haladó egységeket követő oszlopoknak kellett összeszedniük a hullákat. Minden szekér betegekkel telt meg. Nagy számban kellett előfogatokat szerezni, mert a hadtestek nem százasával, hanem ezrével szállították maguk után a betegeket és a haldoklókat. 1849. június 13-tól július 1-jéig/június 25-től július 13-ig a II., III. és IV. gyalogoshadtestben kolerától 14 472 fő betegedett meg, akik közül 2102 fő valójában már a csapatoknál elhunyt. A hadsereg egy fellázadt ország közepén vonult át, ezért a csapatokat együtt kellett tartani; a mellékutak hiánya volt az oka annak, hogy a hadsereg a hatalmas szekérvonatokkal együtt egyetlen úton haladt. A lőszeres kocsik, az élelmiszert szállító szekerek és a mozgó kórház kocsijai – együtt körülbelül 3500 szekér; aztán a lakosság kocsijai, kincstári és magánfogatok követték a csapatokat*[...] *Egy ilyen óriási, a mindenfelé tapasztalható élelemhiány miatt feltétlenül szükséges kocsisornak a felvonulása igen sok nehézséggel járt, és akkor, amikor a trén eleje elérte az új szálláshelyet, a vége az előzőt még éppen csak elhagyta. Az élelemhiány napról napra érezhetőbbé vált*[...] *Az osztrák törvényes hatalom a városokban és falvakban csak a mi csapataink megérkezésével állt helyre, és e hatalom hatóköre csak arra a területre korlátozódott, ahol az oroszok tábora volt, miközben az ezredek saját készletei esetenként a katonaságot követően csak napokkal később futottak be a táborokba. Élelmiszerhez pénzért nem lehetett hozzájutni. Galíciában és Magyarországon fémpénz egyáltalán nem volt forgalomban. A lakosok minden forintos papírpénzt a váltás egyszerűsítése érdekében szó szerint négy darabra szakítottak, és minden negyedrész 15 ezüst kopejkát ért. A magyaroknak volt saját papírpénzük, amelyet Kossuth kormánya bocsátott ki. A „kossutkák" azonnal meg lettek semmisítve, ahogy az orosz csapatok valahová megérkeztek, és a törvényes hatalom helyreállt. Az orosz aranyat és ezüstöt mindenhol értékelték; de ha egy katonának például volt egy rubelje,*

Debrecen elfoglalását a lázadókra gyakorolt hatás miatt különösen fontos dolognak tartottam, ezért oda indítottam a IV. hadtestet, amelyet a város lakói fogadtak is.[45]

Harci cselekményekre a főhadsereg esetében általában nem került sor, az ellenség ugyanis semmikor és sehol nem tartotta magát főerőinkkel szemben; a kisebb önálló oszlopok azonban, mint pl. Lüders tábornoknak a Havasalföldről Dél-Erdélybe benyomult hadteste[46] vagy Grotenhjelm tábornok Erdély északkeleti részét elfoglaló erői[47] több olyan fényes ütközetet vívtak, amelyek minden esetben a lázadókkal szembeni döntő fölénnyel végződtek. Különösen Panyutyin tábornoknak a Pozsony és Komárom között mintegy blokád alatt álló osztrák hadsereg segítségére küldött hadosztálya bizonyította megjelenésével parancsnokuknak, Görgeinek, hogy Oroszország valóságos, erős segítséget nyújt Ausztriának, csapataink *Pered*nél tanúsított ellenálló képessége pedig meglepte a magyarokat.[48]

II.

A *második* rész Miskolctól Vácig tart, az orosz hadseregnek a Dunához történő felvonulását tárgyalja. Ennek az volt a célja, hogy együttműködve a mi kikülönített oszlopainkkal és a Panyutyin tábornoktól kisegített osztrák hadsereggel a lázadók főerőinek parancsnokát, Görgeit fegyverletételre kényszerítse.

Miskolcon hat napot töltöttem; ez nem volt elvesztegetett idő. Miután elindítottam a IV. hadtestet Debrecenbe – amely városnak az elfoglalása és seregtestünknek a mozgása ebben az irányban igen komoly hatással volt a lázadókra –, egy darabig ugyan nélkülöznöm kellett erőim egyharmadát, de így időt adtam a hadseregnek arra, hogy kipihenje magát, kigyógyuljon a betegségekből, és 25 napra való élelemmel is elláttam. A tiszafüredi mocsarak feltartóztatták a IV. hadtestet, ezért kénytelen voltam Tokajhoz rendelni, magam pedig anélkül, hogy beérkezését megvártam volna, úgy döntöttem, hogy a hadsereget közelebb

hiába nem akarta a felét elkölteni, mégis kénytelen volt az egész rubelért vásárolni, mert visszajárót sem fémpénzben, sem megbízható értékű bankjegyekben nem kapott.

P. Menykov"

Menykov ebben a lábjegyzetben a maga egykorú jegyzetét tette közzé, amelynek eredeti fogalmazványa a saját ceruzával írt kiegészítéseivel megtalálható: RGVIA. f. 167. op. 1. gy. 6. 65–66.

[45] A IV. orosz gyalogoshadtest Mihail Ivanovics Cseodajev gyalogsági tábornokkal, a hadtest főparancsnokával az élén vonult fel Debrecenhez. A város küldöttsége Cseodajev fenyegető kiáltványának hatására megjelent a hadtestparancsnok előtt és a település épségének megóvása érdekében ígéretet tett követeléseinek teljesítésére. Cseodajev csapatai 1849. július 3-án vonultak be Debrecenbe, majd július 6-án a rekvirált élelemmel és takarmánnyal megrakott szekerekkel elhagyták a várost, hogy a mocsaras tiszafüredi átkelő helyett a Tiszán Tokajnál átkelve kövessék a Pest irányába megindult orosz főoszlopot.

[46] Az orosz V. hadtest csapatai, élükön Alekszandr Nyikolajevics Lüders gyalogsági tábornokkal, a hadtest parancsnokával, 1849. június 18–20-án törtek be Erdélybe 27 000 fővel.

[47] Makszim Makszimovics Grotenhjelm altábornaggyal az élén Bukovinából a Borgói- és a Radnai-szoroson át 8500 fős orosz hadoszlop nyomult be Erdélybe, amelyhez mintegy 2800 főt számláló császári erő csatlakozott.

[48] Az 1849. július 20–21-i peredi csata második napjára érkezett a helyszínre Panyutyin hadosztálya, amivel a császári csapatok javára eldöntötte a csata sorsát.

viszem Pesthez, és működésemet a körülményekhez, valamint az ellenséges mozdulatokhoz igazítom. Görgei Komáromnál állt. Bármennyire is kényelmes helyzetben volt akkor (vagyis mielőtt közeledtek volna a mi seregeink), nem maradhatott a vár alatt, mert egyébként arra kényszerítettük volna, hogy bezárkózzék Komáromba, és végül letegye a fegyvert. Meg voltam győződve arról, hogy elvonul és a déli magyar erőkkel próbál meg egyesülni azért, hogy őszig elhúzza a háborút. Görgei elindulhatott vagy a Duna jobb partján *Pest* felé, átvágva magát az osztrák hadseregen, vagy a Duna bal partján *Vác* és *Cegléd* felé, vagy végül a hegyi úton a mi összeköttetési vonalunk felé.

Ezért választottam én *Hatvan*t mint centrális pontot, amely *két napi járásra* van mind *Pest*től, mind *Vác*tól, és itt vontam össze nem egészen négy gyalogoshadosztályt, két lovashadosztályt és három irreguláris ezredet; e csapatok állományából ki kellett különíteni a szükséges létszámot összeköttetési vonalaink és készleteink fedezésére.

Ezzel a mozdulattal elvágtam előle az utat Magyarország déli része felé mind *Pest*en, mind *Vác*on át.

Görgei valóban megpróbált keresztültörni az osztrák hadseregen;[49] köszönhetően azonban a mi Panyutyin-hadosztályunk vitézségének és talpraesettségének, nem sikerült neki.

Ezt követően a Duna bal partján indult el dél felé.[50] Az osztrák főparancsnok még június 28-án (július 10-én) azt írta nekem, hogy „Görgei lerombolta az esztergomi hidat, és valószínűleg a Duna bal partján Vácnak indul el." Báró Haynau tábornok azt tervezte, hogy „Komárom előtt hátra hagyja egyik hadtestét, amely elegendő a vár zárolására, maga pedig az *összes többi seregével átkel a Duna bal partjára, hogy üldözze az ellenséget"*.[51]

Erre az ígéretre alapozva és megkapva azt a hírt, hogy az ellenség valóban felbukkant Vácon túl, arra számítottam, hogy itt egy csapással befejezzük a háborút, mert amikor az orosz csapatok azonos erőkkel fogadják az ellenséget, akkor az osztrákok a hátában lévén megakadályozzák, hogy kitérjen a csata elől és elvonuljon, tehát a fegyver letételére kényszerül. *Vác*nál megtiltottam az ütközet megkezdését, mert az ellenséget a lovassággal *Cegléd* irányába akartam téríteni, hogy közben összevonjam erőimet, az osztrákoknak pedig adjak időt arra, hogy megjelenjenek az ellenség hátában. Ha az osztrák főparancsnok teljesítette volna ígéretét, akkor csapatai ekkorra megszállhatták volna a lázadók hadserege visszavonulásának útját. *Július 4-én (16-án) szükségesnek láttam elhalasztani a támadást a következő*

[49] Először 1849. július 2-án, amikor a túlerővel szemben sikerült is biztosítani Ószőnyön át a Buda felé vezető utat. Görgei azonban életveszélyesen megsebesült, s közben megérkezett a hír a fővezérségről július 1-jén történt leváltásáról. A válsághelyzetben a következő, kudarcot vallott áttörési kísérletet július 11-én Klapka György tábornok irányította.

[50] Görgei vezetésével a magyar főerők (az I., a III. és a VII. hadtest) július 12–13-án hagyták el Komáromot és a Duna bal partján vonultak el Vác felé.

[51] A Haynau átiratából származó idézet tartalmilag pontos. Szó szerint: „… az ellenség, amely felégette az esztergomi hidat, nem sokáig tarthatja magát Komáromnál, és megpróbál a Duna bal partján eljutni Vácra […] a vár alatt egy, a hatékony körülzáráshoz elegendő erővel rendelkező hadtestet hagyok, és összes fennmaradó csapataimmal üldözni fogom az ellenséget a bal parton." Julius von Haynau Ivan Fjodorovics Paszkevicsnek. Nagyigmánd, 1849. június 28/július 10. *Scserbatov* 1984. 368–369. o.

napra.[52] a katonák 24 óra alatt mintegy 50 versztát tettek meg, teljesen ki voltak merülve, és csak délután fél négyre gyűltek össze Hartyánnál[53], ahonnan az ellenséges állásig még több mint öt verszta volt a távolság.

Tervemet balszerencsés fordulatok tették tönkre: egy részről Zassz tábornok[54] meggondolatlan elbizakodottsága, más részről, és főként az, hogy báró Haynau tábornok nem teljesítette nekem adott ígéreteit.

Haynau báró július 1/13-án tudott arról, hogy Görgei elvonult Vác felé, de nem követte; sőt, nem küldött utána lovasságot sem; két napot felderítéssel töltött akkor, amikor már Görgei nem volt ott; és csak július 4/16-án, Komáromnál egy gyenge hadtestet hátrahagyva[55] indult el: nem az ellenség után, hanem *Budához.*

Ezzel a mozdulattal az osztrák főparancsnok nemcsak megmentette egy időre Görgeit és elnyújtotta a hadjáratot, hanem veszélyeztette a háború egész sikerét is, mert ki tudja megmondani, mi lett volna annak a következménye, ha Görgei, akinek báró Haynau tábornok adott lehetőséget arra, hogy Váctól elvonuljon és megválassza visszavonulása irányát, ahelyett, hogy Miskolc felé indul el, a hegyi utat választja, aztán visszatérve Komáromba, egyesül az ottani helyőrséggel, megsemmisíti a várat zár alatt tartó kis osztrák hadtestet, és anélkül, hogy akadályba ütközne, átviszi a háborút Ausztria vagy Csehország területére, miközben Haynau *Szeged* felé tart.

Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy akkoriban egész Németországban milyen volt a helyzet és a légkör.

---

[52] Menykov lábjegyzete: *Hasznosnak tartom mellékelni a július 3-án/15-én Rüdiger gróf főhadsegéd csapataihoz küldött táborkari főnöknek, Gorcsakov hercegnek az alábbi feljegyzését. Ez a feljegyzés a jövő történésze számára teljes egészében rámutat arra a különbségre, ami azok között az iratok között van, amelyeket a háború után vetnek papírra vagy állítanak össze, és amelyeket dob fölé hajolva, az ellenség tüzében írva az elővédtől küldenek.*

Július 4/16

„Engedje meg Hercegséged, hogy kifejtsem véleményemet: az ellenség már 6 órája nem fog semmihez, 1 ½ óra múlva itt lehet a 7. hadosztály, 2 óra múlva a 8., és 4 vagy 5 óra múlva a 4. hadosztály. Nem volna-e jobb megtámadni, mint ilyen előnyhöz juttatni, és [*támadásunkkal a közeledő, magyar – R. I.*] *hátvédet visszavonulásra kényszeríteni; noha járhat veszteséggel. A támadáshoz itt remek az állás.*

Gorcsakov herceg”

A tábornagy a támadást a következő napra halasztotta.

A 4/16-ról 5/17-re virradó éjszaka Görgei megkezdte a visszavonulást Losonc felé.

(Menykovnak köszönhető, hogy ma is olvasható Gorcsakovnak ez a tépett szélű papírdarabra felírt üzenete. A mára elmosódott ceruzás sorok fölé valószínűleg maga Menykov tollal átmásolta a szöveget. RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6. 64. Nincs dátum a papíron, a levéltárban csupán egy értelmezetlen, keltezés nélküli papírdarabként őrzik. Menykov csak a Vojennij szbornyikban közölt szövegre írta rá a dátumot. Minderről részletesebben lásd *Rosonczy* 2016. 319–320. o.)

[53] Váchartyánnál.

[54] Grigorij Hrisztoforovics Zassz (1797–1883) altábornagy, a III. hadtest elővédjének parancsnoka.

[55] Haynau két hadtestet, Franz Schlik tábornok I. és Anton Csorich tábornok II. hadtestét hagyta hátra Komáromnál, összesen 28 000 fővel és 114 löveggel. Schlik I. hadtestét július 23-án irányította Pestre. Ezzel az osztrák erők létszáma az erőd alatt az addigiaknál kevesebb, mint felére csökkent.

Természetesen az orosz hadsereg követhette volna Görgeit, neki azonban néhány napi menet előnye lett volna, mert nem tudhattuk, hogy az ellenség nem a hegyvidéki megyékbe vonul-e, következésképpen, amíg ez ki nem derül, addig nem hagyhattuk el állásunkat, nehogy hibázzunk, és az ellenség által tönkretett átkelőhelyek, az élelem hiányában végrehajtott gyors menetek (a raktárakat kénytelenek lettünk volna hátrahagyni), mindezek a nehézségek elcsigázták volna hadseregünket, amelyet meg kellett őriznünk, mert egy ilyen esetben a magyarországi háború csak az első lépése lett volna egy fontosabb háborúnak Németországban.

És báró Haynau tábornok mindezt kockáztatta azzal, hogy nem kelt át a Duna bal partjára, három napot fölöslegesen töltött el Komáromnál, és aztán Buda felé vonult el.

A Haynau báró által előadott azon okokból, amelyek arra késztették, hogy az ellenség üldözésére vonatkozó szándékát megmásítsa, csak az vált nyilvánvalóvá, hogy az osztrák főparancsnok miként értelmezi a hadviselés szabályait, ezért azokon a követelésein, hogy küldjem Grabbe tábornok oszlopát[56] Komárom körülzárolására, aztán egy hadtestet Nagyváradhoz, szavai szerint azért, hogy meggyorsítsuk a háború befejezését, már nem is tudtam csodálkozni.

Azzal egy időben, amikor a fő hadsereg a Dunához közeledett, önálló seregtesteink sikerrel működtek a lázadók ellen: Lüders tábornok hadteste és Grotenhjelm tábornok különítménye folytatták Erdély megtisztítását, Panyutyin tábornok hadosztálya pedig a június 20-i (július 2-i) és a június 29-i (július 11-i) csatákban Komáromnál valóban az osztrák hadsereg megmentőjévé vált.

Ezt követően a hadjárat harmadik szakasza, amely a lázadók fő erőinek nyomában Váctól megtett mozdulatokkal kezdődik, és addig tart, amíg le nem tették a fegyvert, és véget nem ért a háború, a leírás harmadik részét fogja képezni, amelyet nem késlekedem majd legalázatosabban Császári felségednek bemutatni.

2. feljegyzés[57]

Van szerencsém Császári Felségednek bemutatni „Az orosz seregek magyar lázadók elleni 1849-es hadműveleteinek leírása" harmadik, egyben utolsó részét.

Ez a rész a hadseregnek a lázadók fő erői nyomában Váctól megtett mozdulataival kezdődő és a fegyverletételükkel, valamint a háború befejezésével végződő időszakot mutatja be.

Váctól Görgei, köszönhetően az osztrák főparancsnok hibájának, szabadon vissza tudott vonulni. Sajnáltam, hogy nem sikerült egyetlen csapással befejezni a háborút, de meggyő-

[56] Pavel Hrisztoforovics Grabbe (1787–1875) altábornagy 14 000 fős, később további kb. 2400 fővel kiegészített önálló hadoszlopának a feladata az észak-magyarországi megyékben a rend helyreállítása és fenntartása, ezzel együtt pedig Nyugat-Galícia védelme volt. Haynau többször megpróbálta elérni Paszkevicsnél, hogy Grabbét küldje Komáromhoz az ottani császári erők támogatására.

[57] RGIA f. 1018. op. 4. gy. 245.

ződtem arról, hogy az 1849-es magyar háborút *nem csatákkal*[58] kell eldönteni, hanem *manőverekkel;* ugyanis a lázadóknak nem voltak meg az eszközeik ahhoz, hogy a felkelést az orosz csapatokkal szemben nyílt küzdelemben védjék meg. Az osztrákok ellen sikerrel tudtak működni; de csak hadosztályunk megérkezéséig, mert hadosztályunk olyan helyzetbe hozta őket, amelyben már ellen tudtak állni a magyaroknak.

A helyzet a következő volt a váci ütközet után:

A magyarok főerői Görgei – ő volt a legtehetségesebb a lázadók közül – parancsnoksága alatt vonultak vissza, miközben gróf Rüdiger főhadsegéd követte őket.[59]

Velem nem maradt több mint 22 000 fegyveres (a II. gyalogoshadtest).[60] A hátamban ott volt Dembiński egy 25 000 fős hadtesttel és fenyegette a hadaim kizárólagos élelmiszer- és hadikészletét szállító egész szekérvonatomat.[61]

A biztos élelmiszert csak az jelentette, ami a szekérvonaton volt, mivel az osztrákoktól a hadjárat egész ideje alatt nem kaptam semmiféle ellátmányt. Pesten Zichy gróf[62] tíz napra való élelmiszerkészletet állított össze hadseregünk számára, és össze voltak gyűjtve szállítására az előfogatok is; az osztrák főparancsnok azonban birtokba vette az összes előfogatot és a készletek nagy részét is, mondván, hogy *„az előfogatok és a kenyér mindenekelőtt a saját hadserege számára kellenek”*; így én csak *két napra* való készletet kaptam.

Miután Turánál visszavetettük Dembińskit délre,[63] már nem számítva az osztrák hadseregre, nekem arra kellett törekednem, hogy megakadályozzam Görgei szándékainak megvalósítását. Ő a következő megfontolások alapján cselekedhetett:

1/ Az osztrák főparancsnok hibás rendelkezései következtében dönthetett egy vakmerő, de megvalósítható vállalkozás mellett, vagyis visszatér Komáromba, egyesül a helyőrséggel,

[58] Az orosz szövegben a „баталия” (batalija) szó szerepel (Menykov, 1875), ami „csatát”, „ütközetet” jelent. (Valószínűleg a lengyel „batalja” szó átvétele a 17. században. Lásd még a francia „bataille”, a német „die Bataille” szavakat.) Vadász Sándor az általa közzétett dokumentumban tévesen úgy fordította, hogy „az 1849-es magyarországi háborút nem zászlóaljakkal kell eldönteni, hanem manőverekkel”. (*Vadász – Józsa* 2001. 289. o.) Az eredeti szövegben azonban egyértelműen a „баталия” szó szerepel, és nem a zászlóaljat jelentő „батальон” (bataljon) szó.

[59] Rüdiger tábornok a III. hadtesttel Balassagyarmatig követte Görgeit, itt azonban Paszkevics megállította azzal, hogy vonuljon Gyöngyöshöz, és csatlakozzék a főoszlophoz. Görgei nyomában csupán egy két századból és egy kozákszotnyából álló, két löveggel ellátott lovasosztag maradt, élén Sztyepan Alekszandrovics Hruljov (1807–1870) ezredessel. Rüdiger erőteljesebb üldözést szorgalmazott, így Hruljov osztaga Zassz altábornagy parancsnoksága alá rendelve három lovasezreddel és egy lovas könnyűüteggel lett megerősítve.

[60] Az 1849. július 16-i (tehát a július 17-i csatanap előtti) állománykimutatás szerint a Váchoz felvonult II. hadtest 25 000 főt számlált.

[61] A tiszai hadseregről van szó, amelynek zöme a Perczel Mór tábornok parancsnoksága alatt szervezett tartalékhadtestből és a Józef Wysocki tábornok parancsnoksága alatt az orosz fősereg elől visszahúzódott északi hadseregből, vagyis a IX. hadtestből és a lengyel légióból állt. Mintegy 26 000 főt számlált. Hozzátartozott még Knezić Károlynak a tokaji átkelőt és Korponay Jánosnak a tiszafüredi átkelőt ellenőrző különítménye, valamint Kazinczy Lajos hadosztálya, amely ekkor nagy távolságban, Munkács környékén volt.

[62] Zichy Ferenc, gróf (1811–1900), az orosz hadsereg mellé rendelt hadseregfőbiztos.

[63] Az 1849. július 20-i lovassági ütközetben, amelyben Dessewffy Arisztid lovashadosztálya csapott össze Alekszandr Petrovics Tolsztoj altábornagy lovassági különítményével. Az ütközetet az 5.

felmorzsolja a báró Haynau tábornok által áldozatul hátrahagyott gyenge osztrák seregtestet, és átviszi a háborút Ausztriába vagy Csehországba.[64]

2/ Ha elérte *Rimaszécs*et vagy *Putnok*ot, *Kassá*nak fordul, megsemmisíti ottani készleteinket, aztán a hegyek mentén *Munkács* felé vonul el; én ettől tartottam a legjobban. Ha ott egyesül az Északkelet-Magyarországon tartózkodó partizánokkal, betörhet Erdélybe, és akadálytalanul egyesülhet Dembińskivel meg a Dél-Magyarországon harcoló lázadókkal. Grotenhjelm altábornagynak nem lett volna elég ereje szembeszállni vele, vissza kellett volna húzódnia Besztercéhez és Bukovinát védelmeznie.

3/ Elvonulhatott *Miskolc* és *Tokaj* felé, hogy átkeljen a Tiszán túlra.

Az ellenség *Losonc* felé vette az irányt, ami mutatta, hogy nem fordul vissza Komáromnak. Következésképpen a továbbiakban csak a két utóbbi feltételezés szerint cselekedhetett.

A Losoncnak vonuló Görgeit, akit a III. hadtest lovassági különítménye követett, Grabbe tábornok oszlopa is beérhette volna, és akkor sokkal nagyobb lett volna a vesztesége, mint amilyen a valóságban végül lett.[65]

Látva, hogy Görgei *Losonc* felé vonult el, és tudva egyrészt, hogy a rendelkezésre álló időt tekintve *Tokaj*ban a hadsereg nem tudja megelőzni, más részt pedig, hogy a hegyek között üldözni nehézségekkel és sikertelenséggel járna, arra kellett törekednem, hogy

a/ megakadályozzam dél felé történő áttörését a Duna és a Tisza között;

b/ vegyek birtokba egy tiszai átkelőt, mielőtt Görgei a túlsó parton megerősítve pozícióját, ebben megakadályozhatna; és

c/ biztosítsam a *Kassán* felhalmozott készleteket.

---

orosz gyalogoshadosztály gyors menetben történt beérkezése döntötte el.

[64] Paszkevicsnek a szöveghez fűzött jegyzete:

Hogy mennyire kevéssé gondoskodott az osztrák főparancsnok Bécs biztonságáról, abból látszik, hogy Komáromnál csak 16 000 főt hagyott Csorich tábornok parancsnoksága alatt, akinek ezzel a gyenge seregtesttel kellett védelmeznie az Ausztriába vezető utat, fenntartania az összeköttetést báró Haynau tábornok hadseregével és 50 versztás kiterjedésben zárolnia az erős várat. A későbbiekben Komárom parancsnoka, Klapka ki is használta az osztrák főparancsnok hanyagságát.

Paszkevics jegyzetéhez lásd. az 55. lábjegyzetet.

[65] Grabbe altábornagy valóban előrenyomult, fel is vette a kapcsolatot Zasszal, de még a Kaukázusban megromlott közöttük a viszony, így Zassz semmiképpen nem akart a rangidős Grabbe parancsnoksága alá kerülni. Grabbe tulajdonképpen az előtte haladó Zasszot követte. Minderről plasztikusan ír Nyikolaj Vasziljevics Iszakov (1821–1891) cári szárnysegéd *A magyarországi hadjárat 1849-ben* c. visszaemlékezésében, 420–421. o. Iszakov (1821–1891) a 27 éves szárnysegéd rövid kaukázusi szolgálatot követően századosként kezdte és alezredesi rangban fejezte be a magyar hadjáratot. Grabbe hadoszlopa mellé rendelve tanúja volt az 1849. július 28-i gesztelyi ütközetnek és Grabbe nem éppen dicsteljes működésének. Iszakov vitte Varsóból Komáromba Klapka Györgynek Görgei augusztus 11-i Rüdigerhez írt levele másolatával együtt Miklós cár üzenetét, hogy a kilátástalan küzdelemnek véget vetve hódoljon meg törvényes uralkodója előtt. – Zassz július 25-én Alsó- és Felsőzsolca közelében figyelte a IV. orosz hadtest és a Poeltenberg Ernő vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló VII. hadtest erőinek összecsapását, de a július 15-i váci esetből okulva nem avatkozott be, hanem elvonult, hogy csatlakozzék hadtestéhez. – Grabbét július 28-án Gesztelynél Leiningen-Westerburg Károly III. hadtestének tüzérsége olyan hatásos ágyútűzzel fogadta, hogy az orosz altábornagy halottait, sebesültjeit hátrahagyva és a Paszkevics főparancsnok által előírt útvonalat mellőzve, sebesen Putnokhoz húzódott vissza.

Mindezt szem előtt tartva, miután elindítottam a III. hadtesttől egy könnyű osztagot Görgei után és a III. hadtestet a nagy országútra azzal fordítottam vissza, hogy követve a II. hadtestet segítse a tiszai átkelésben,[66] *magam folytattam a manőverezést Váctól Miskolchoz.*

Mivel a lázadás fő támaszát és erejét Görgei meg a serege adta, mindenekelőtt rá kellett vereséget mérni, aztán lehetett fordulni a többi haderő felé. Ezért írtam az osztrák főparancsnoknak, sőt elküldtem *Pest*re a hadsereg főszállásmesterét, Frejtag altábornagyot,[67] hogy adja elő báró Haynau tábornoknak: Jellačić bán nem lehet túlzottan nehéz helyzetben, mivel Görgei északon tartózkodik, Dembiński Pest és Szolnok között, Bem pedig Erdélyben, így sokkal előnyösebb lenne Jellačić bánhoz egy hadtestet küldeni, aztán a megmaradt összes erővel Dembiński ellen fordulni. Báró Haynau tábornok *attól tartva, hogy meg lesz fosztva az orosz hadosztálytól,*[68] mindenbe beleegyezett (július 8/20-i átirata szerint[69]); de alighogy eltávolodtam a Dunától, ismét *megváltoztatta szándékát*, s magával víve Panyutyin hadosztályát, széttagolt oszlopokban elvonult *Szeged* felé,[70] és köszönhetően a Görgeit tőle távol tartó orosz hadsereg manővereinek, egy puskalövés nélkül végig tudott vonulni a Duna és a Tisza között elterülő térségen. Eközben báró Haynau tábornok akkor, amikor a lázadók főerői álltak előttem, azt javasolta nekem, hogy *osszam fel* az orosz hadsereget: küldjem egy részét *Nagyváradhoz,* a másik részét *Komárom*hoz, s ezzel egy időben működjek a Dunánál és a Tiszánál is. Igyekeztem meggyőzni az osztrák főparancsnokot ajánlatai helytelenségéről, de közben, nem várva már tőle semmilyen segítséget, nekiálltam az elfogadott terv végrehajtásának.

Hogy megakadályozzam Görgei *Kassá*nak vagy *Tokaj*nak irányuló mozdulatát, a IV. hadtestet Miskolchoz rendeltem azzal a paranccsal, hogy Görgeit támadja oldalba, ha Kassára vetné magát, magam pedig másfél hadosztállyal Cseodajev tábornokhoz indultam. Rögtön ezt követően azért, hogy a magyar hadsereg a Miskolc és Tokaj közötti erős állásokban ne tudja tartani magát, megparancsoltam Gorcsakov herceg tábornoknak, hogy *Tiszafürednél* létesítsen átkelőt a folyón, veszélyeztetve ezzel az ellenség visszavonulását.[71]

A híd elkészült, és másfél hadosztály huszonnégy óra alatt átkelt a folyó bal partjára.

A terjengő hírek alapján tudtuk, hogy az ellenség még nem mutatkozott *Debrecen*nél; a IV. gyalogoshadtest által végrehajtott erőszakos felderítés pedig azt bizonyította, hogy Görgei

[66] Rüdiger hadteste végül Pétervásáron és Egeren át Kerecsendhez vonult, majd 28-án ért a Tiszához.

[67] Robert Karlovics Frejtag (1802–1851) altábornagy július 19-én járt Haynaunál Pesten.

[68] Panyutyin hadosztályának az 1849. május 21-i varsói tárgyalások értelmében csak addig kellett Haynau hadserege mellett maradnia, amíg az orosz és osztrák szövetséges erők nem érnek egymás közelébe. Találkozásuk esetén a hadosztálynak vissza kellett volna térnie a III. orosz hadtesthez.

[69] Haynau 1849. július 20-i átiratának fogalmazványa: Kriegsarchiv, Wien, Alte Feldakten. Karton 1837. Hauptarmee unter Haynau 1849-7-334. Köszönöm Hermann Róbert információját.

[70] Haynau hadseregének első alakulatai július 22-én indultak el Pestről Szeged felé, ő maga július 24-én követte őket a főerőkkel.

[71] Gorcsakov 1849. július 25-én délután indított támadást Korponay János ezredes Tiszafüredet védő különítménye ellen. A visszahúzódó Korponay felgyújtatta a hidat, így az oroszok a leégett híd mellett csak másnap, a felállított pontonhídon biztosították főerőiknek az átkelés lehetőségét.

még *Miskolc* közelében, *Gesztely*nél van állásban, ahonnan könnyedén *Kassá*ra támadhatott, és ebben a városban volt a hadsereg összes készlete.

Azért, hogy az ellenség működési területéhez összes erőimmel közelebb kerüljek, és manőverezhessek vagy a IV. hadtest irányában, vagy a körülmények kívánalmai szerint a Tiszának mindkét partján, a hidat Tiszafüredről áthelyeztettem *Csegé*re,[72] és hadtesteimet összevonva *Tokaj*tól három napi menetre, *Debrecen*től pedig két napi menetre foglaltam állást. Görgei még mindig Miskolcnál volt. Egy manővert végrehajtottam Csátra, hogy határozottan visszavonulásra késztessem.[73]

Az ellenség közben megtudva, hogy birtokunkban van már egy tiszai átkelő, erőltetett menetekkel átkelt a folyón Tokajnál,[74] és mivel nem merte főerőivel egyenesen *Debrecen*nek venni az irányt, kénytelen volt *Nagylétá*n át vonulni, és megmenekülése fejében *Debrecen*ben odavetett egy hadtestet.

Hadseregünknek két napig tartott, hogy felvonuljon Csegéről Debrecenhez, szétverje Nagysándor hadtestét és elfoglalja Debrecent.[75]

Debrecenből az élelmiszertartalék elégtelensége miatt egyedül a III. hadtestet tudtam elindítani Nagyváradhoz, és azt is úgy, hogy tizenöt napra való élelemmel csak olyan módon lehetett ellátni, ha a II. hadtest minden készletét elveszem, így a Debrecenben maradt csapatok egyik napról a másikra éltek.

Nagyvárad megszállása és csapataink gyors előrenyomulása *Arad* felé Görgei hadseregére mély erkölcsi hatást gyakorolt. Dembiński hadteste a *turai* ütközetet követően teljes visszavonulásban volt, Bem seregei Erdélyben szétverve, Görgei pedig, akit Váctól Nagyváradig követtünk, sehol nem mert megállni, így az orosz hadsereg *csupán a manővereivel* elérte, hogy világosan belássa a további küzdelem lehetetlenségét.

Július 27-én (augusztus 8-án) parlamenterként Poeltenberg bárót küldte hozzám;[76] [akit] azzal a válasszal küldtem vissza, hogy a lázadók az osztrák főparancsnokhoz forduljanak,

[72] A pontonhíd mintegy 20 kilométerre északabbra történő áthelyezésére vonatkozó parancsot Paszkevics, aggódva utánpótlási vonaláért és Cseodajev IV. hadtestéért, valamint Grabbe és Dmitrij Jerofejevics Oszten-Szaken tábornok (1789 –1881) közeledő különítményeiért, július 29-én adta ki.

[73] Paszkevics Tiszacsegénél hátrahagyva a III. hadtestet, a II. hadtesttel július 30-án indult el Mezőcsátra azzal a céllal, hogy Cseodajevvel együtt Görgeit kiszorítja a Hernád mögötti állásból és visszaveti a Tiszántúlra. Attól tartott ugyanis, hogy a magyar erők északnak fordulnak. Hejőpapiban volt, amikor jelentették neki, hogy Görgei elhagyta állásait és Tokajnál megkezdte az átkelést a Tiszán, így visszafordult a II. hadtesttel Csegére.

[74] Görgei a feldunai hadsereggel 1849. július 29-én kelt át a Tiszán.

[75] 1849. augusztus 2-án Debrecennél Paszkevics főerőivel mért vereséget Nagysándor József tábornoknak a feldunai hadsereg oldalvédét adó I. hadtestére. Paszkevics Debrecennél a leírtakkal ellentétben döntő csatára készült, és csak az ütközet vége felé tudta meg, hogy nem Görgei teljes hadereje áll vele szemben.

[76] A magyar hadikövetek, Poeltenberg Ernő vezérőrnagy és Beniczky Lajos alezredes 1849. augusztus 8-án Rüdiger tábornok ártándi főhadiszállására érkeztek meg, innen azonban nem mehettek tovább Paszkevics főparancsnokhoz, akinek debreceni főhadiszállására Rüdiger küldött jelentést érkezésükről. (Poeltenbergnek nem bárói, hanem lovagi rangja volt.)

és törvényes kormányuknak adják meg magukat.[77] Amikor azonban Görgei július 31-én (augusztus 12-én) azt írta Rüdiger grófnak: *„ünnepélyesen kijelentem, hogy inkább fogom egész hadtestemet egy bármekkora túlerő elleni kétségbeesett csatában megsemmisíttetni engedni, mintsem osztrák csapatok előtt tegyem le feltétlenül a fegyvert”*,[78] akkor én, hogy véget vessek a háborúnak, elfogadtam feltétlen megadását.

Augusztus 1-jén /13-án Görgei hadserege 30 000 fővel és 140 löveggel, valamint 30 000 lőszerrel[79] letette a fegyvert.

Görgei példáját követve a magyar haderő többi seregparancsnokának nagy része is megadta magát.

Erdélyben Grotenhjelm tábornok különítménye és Lüders tábornok hadteste fényes győzelmeket arattak a lázadók fölött. Az osztrák hadsereg *Szeged*nél és *Temesvár*nál vívott csatát.[80] Ezek a küzdelmek a vitéz osztrák katonának hoztak dicsőséget és vele együtt Panyutyin tábornok hadosztályának, amely Temesvárnál időben a helyszínre érve megállította az ellenséget akkor, amikor az már megkerülte az osztrákok balszárnyát és hátukat fenyegette.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a lázadók hadserege demoralizálódott: Bem erőit Erdélyben Lüders tábornok szétverte; a Turánál visszavert Dembiński hátrafelé húzódott Perczel és Wysocki csapatainak maradékaival, amelyek korábban is olyan gyengék voltak, hogy bár a hadjárat kezdetétől fogva ott jártak előttünk, de nem hogy támadni, tartani is képtelenek voltak magukat.

Ugyanekkor Csorich hadteste, amelyet báró Haynau tábornok otthagyott Komáromnál, az osztrák főparancsnok áttekintő képessége hiányának esett áldozatul. Klapka, a vár helyőrségének parancsnoka kitörést végrehajtva[81] vereséget mért Csorich ötvenversztás távolságon széthúzott hadtestére; elindult Pozsonyhoz, és tudott volna, akart is, új hadsereget gyűjtve Bécsnek vonulni. Klapka további tevékenységét csak az orosz seregek Nagyváradhoz történt felvonulása, majd Görgei azt követő megadása és a lázadók bandáinak mindenfelé megtörtént szétszórása állította le.[82]

Ilyen módon a magyar háború nyolc hét alatt be lett fejezve. Lehetséges, hogy sokan nem ezt várták; én azonban mindig azon az állásponton voltam, hogy a magyar hadjáratot *három*

[77] A tárgyalásokat elutasító, ismert írásos választ a magyar hadikövetségnek Paszkevics utasítása alapján 1849. augusztus 9-én Rüdiger írta meg. Közli: *Görgey* 1988. II. k. 405–406. o.

[78] Görgei ismert levele Rüdigerhez Ó-Aradon, augusztus 11. este kilenc órakor kelt. Közli: *Katona* 2003. 292–293. o

[79] Paszkevics jegyzete: *Amikor Görgei hadserege megadta magát, átvettünk: 28 063 tüzérségi lőszert, 158 felszerelt rakétát és 34 500 puskatöltényt.* Görgei 29 838 fővel, 9794 lóval és 144 löveggel adta meg magát.

[80] Pontosabban Szőregnél 1849. augusztus 5-én és Temesvárnál augusztus 9-én.

[81] A komáromi várőrség csapatai 1849. július 30-án és 31-én a Duna bal partján, majd augusztus 3-án a jobb parton is áttörték az ostromgyűrűt. Elűzve a császári hadtestet Győrig nyomultak előre, ahová Klapka 6-án vonult be. Bécs és a császári főerők között ezen a vonalon napokra megszakadt az összeköttetés.

[82] A valóságban Klapka az 1849. augusztus 9-i temesvári vereségről értesülve már augusztus 13-án elrendelte Győr feladását és erőinek visszavonását Komáromba.

hónapon belül be kell fejezni, méghozzá úgy, hogy *hadseregünket a lehetséges mértékben megkíméljük,* Európában ugyanis akkoriban olyan volt a helyzet, hogy a háború Magyarországon egy nagy európai háborúnak csak a kezdete lett volna. Nekem készen kellett állnom arra, hogy ugyanezzel a hadsereggel Németországba vonuljak.

Annak, hogy ez a háború hamarább nem ért véget, azok az akadályok az okai, amelyekkel az orosz hadsereg szövetségesei részéről találta magát szembe, mert *először:* bár a konvenció[83] értelmében Ausztria magára vállalta a hadsereg élelmezésének és a kórházaknak az ügyét, de sem kórházak, sem élelmiszer nem volt előkészítve; *másodszor:* az osztrák főparancsnok ahelyett, hogy a közös tervnek megfelelően együttműködött volna az orosz hadsereggel, követte volna az ellenség főerőit, törekedett volna arra, hogy bekerítse, amit bár nekem kétszer is megígért, de kétszer nem is tartott be, először Komáromtól Pesthez vonult, majd másodszor Pestről Szegedhez.

A magyar háború ilyen gyors és szerencsés befejezése az orosz hadsereg műve. Az osztrák főparancsnok azonban nem így gondolta. Báró Haynau tábornok a 9. hadijelentésben azt állította, hogy a magyar háború *kizárólag* az osztrák hadsereg erőfeszítéseinek és vitézségének köszönhetően ért véget. Az orosz hadseregről ebben a hadijelentésben *egy szó sem esik.*[84]

Elismerem az osztrák katona értékét; az orosz hadseregnek ugyancsak nincs szüksége dicsérő szavakra: tettei ismeretesek voltak már a magyarországi hadjáratot megelőző időkben is; az igazság és a történelem kedvéért azonban báró Haynau tábornoknak fel lehet idézni, mi hogyan történt.

1849 márciusában az Osztrák Monarchia a pusztulás szélén állva fordult segítségért Császári Felségedhez.

A katonai előkészületek időt igényeltek; közben áprilisban az osztrák hadsereg nehéz helyzetbe került. Miután egész Magyarországot elvesztette, Pozsony és Komárom között azzal volt kénytelen számolni, hogy hamarosan Bécset is bevehetik a lázadók. Nem volt elég ereje ahhoz, hogy ezt megakadályozza, az osztrák kormány pedig csapatokat kérve egyik táviratot küldte nekem a másik után.

A hadjárat tervében nem szerepelt az, hogy kikülönített orosz csapatot küldünk az osztrák hadsereghez, erre külön parancsot akkor nem is kaphattam volna előbb, mint 12 nap elteltével, mert Császári Felséged Moszkvában volt. Tudva azonban, hogy Császári Felséged milyen nagylelkűséggel jelentette ki készségét szövetségese megmentésére, és látva, hogy az Osztrák Birodalom milyen veszélyes helyzetben van, úgy döntöttem, hogy Panyutyin 15 000 fős kombinált hadosztályát 48 löveggel útnak indítom vasúton.[85]

---

[83] Az 1849. június 10-i orosz–osztrák megállapodás.

[84] Haynau a 9. hadijelentést a háború befejezéséről 1849. augusztus 18-án adta ki Temesváron, valóban úgy, hogy benne a szövetséges orosz haderőnek a győzelemhez történt hozzájárulásáról egyetlen szót sem ejtett.

[85] Paszkevics az osztrák kormányzat sürgetésére I. Miklós előzetes jóváhagyása nélkül indította el gyorssegélyként Panyutyin hadosztályát Bécs támogatására. A hadosztály első alakulatai 1849. május 10-én szálltak vonatra Krakkóban, de Bécs helyett csak Ungarisch Hradishig utaztak.

Az ideiglenes kormány hibája – miszerint azt követelte Görgeitől, hogy előbb vegye be Budát, majd utána vonuljon Bécsnek – és az orosz csapatok megjelenése megmentette a fővárost[86] és a monarchiát. Panyutyin hadosztályának megérkezése lelket öntött az osztrák hadseregbe, és Görgeinek megmutatta, hogy Oroszország *valóságos, erős segítséget* nyújt Ausztriának, a Perednél és Komáromnál megvívott csatákban pedig Panyutyin hadosztálya megmentette az osztrák seregeket.

Az osztrák hadsereg mindazonáltal, az orosz hadosztály segítsége ellenére is, szinte blokád alatt állt Komáromnál egészen addig, amíg nem szabadították ki onnan közeledésükkel az orosz főerők, amíg nem került sor Debrecen elfoglalására,[87] és amíg Lüders és Grotenhjelm mozdulataikkal nem vonták magukhoz Bemet.

Beérkezésünk előtt a lázadók hadserege mintegy 190 000 főt számlált, 350 fogatolt löveggel rendelkezett,[88] és tele volt lelkesedéssel, annak következtében, hogy szakadatlan győzelmeket aratott az osztrákok fölött.

Csapataink Duklától Debrecen és Pest felé történő felvonulásával szétválasztottuk a magyarokat, és az erősebb ellenség, Görgei ellen kellett fordulnunk.

Amikor Görgei arra kényszerült, hogy elhagyja Komáromot, láttuk, hogyan mentette őt meg az osztrák hadsereg tétlensége.

Báró Haynau tábornok azzal, hogy eltért a hadműveleti tervtől és külön működött, mind a maga hadserege, mind a birodalom sorsát kockáztatta, mert: a/ lehetővé tette Görgei számára, hogy kitérjen az orosz seregekkel vívandó ütközet elől; b/ Pesthez vonult, onnan pedig széttagolt oszlopokkal Szegedhez úgy, hogy Bécs védelmére és Komárom körülzárolására egy gyenge seregtestet hagyott hátra, amely a későbbiekben szét is lett verve; c/ *vaktában* Temesvárhoz vonult, ahol beleütközhetett volna Görgeibe is, akinek Dembińskivel egyesülve mintegy 60 000 embere és 200 lövege is lehetett volna, és átkelve a Maroson vereséget mérhetett volna báró Haynau tábornokra, mielőtt Rüdiger gróf négy napi menetre lévő hadteste és a hat napra tartózkodó főerők megérkezhettek volna a segítségére.

Ausztria szerencséjére Görgei abban a meggyőződésben, hogy nem képes megküzdeni az orosz hadsereggel, megadta magát, és ezzel véget ért a háború.[89]

Amikor az osztrák főparancsnok összeállította a 9. hadijelentést, elfeledkezett arról, hogy 1/ Panyutyin hadosztálya két alkalommal mentette meg hadseregét; 2/ hogy csak az orosz

[86] Bécset.

[87] Itt Debrecennek a IV. orosz hadtest által történt július 3. és 6. közötti megszállásáról van szó.

[88] A magyar hadsereg létszámára vonatkozóan csak becslések vannak. A legpontosabbnak látszó becslés szerint az összlétszám 150 000 fő lehetett, 464 tábori és 393 várlöveggel. *Hermann* 1998. 232–235. o.

[89] Menykov lábjegyzete: *A magyar hadjárat, amely az ellenséges hadseregnek az orosz csapatok előtti feltétlen fegyverletételének ragyogó eseményével fejeződött be, a Kárpátokon történt átkeléstől Görgei hadseregének megadásáig nyolc hétig tartott, és csapataink, amelyek április 23-án/május 5-én lépték át a határt, hogy segítséget nyújtsanak Ausztriának a magyarországi felkelés elfojtásához, szeptember 25-én/október 7-én, az ideiglenesen Magyarországon maradt erők kivételével, visszatértek a Birodalom területére. A Magyarországon és Erdélyben folytatandó hadműveletekre kijelölt csapatok létszáma 191 587 fő volt, mellette 59 929 lóval. A hadjárat során*

fősereg közeledése szabadította ki abból a blokádszerű helyzetből, amiben Komárom alatt volt; 3/ hogy ha Görgei Komárom után nem ütközött volna bele az orosz hadseregbe Vácnál, hanem egyesült volna Dembiński csapataival, akkor a háború teljesen más fordulatot vett volna; 4/ az osztrák hadsereg olyan helyzetben volt, hogy báró Haynau tábornok még augusztus 1-jén (13-án), tehát azon a napon, amikor a lázadók letették előttünk a fegyvert, sem tartotta lehetségesnek, még a temesvári csata után sem, hogy folytassa a támadó mozdulatot, mert Görgei hadserege közel volt, ezért kitartóan kérte Rüdiger grófot, hogy egyesüljön vele; 5/ hogy Görgei 30 000 emberrel, 140 löveggel és 30 000 lőszerrel adta meg magát, következésképpen, ha a többi seregtestet nem számítjuk is, tartani tudta volna magát az osztrákokkal szemben, és 6/ hogy végül a 150 000 fős orosz hadseregnek már létszámánál fogva is nagyobb hatással kellett lennie a háború befejezésére, mint báró Haynau tábornok parancsnoksága alatt 45 000 osztráknak.[90]

Az osztrák főparancsnok szövetségeseinek, akik a veszély perceiben segítséget nyújtottak széteső-félben lévő hazájának, nem mondott nekik kijáró köszönetet.

Egyébként az után, ami *Arad* vára megadása során történt, semmin nincs mit csodálkozni. Báró Haynau tábornok miután kijelentette, hogy beleegyezik a megadás feltételeibe, titokban azt írta gróf Schlik tábornoknak: *„akadályozza meg a kapitulációt, amelyről az oroszokkal megállapodtak; ha kell, használjon fegyvert, annál is inkább, mert mi (osztrákok) erősebbek vagyunk.”*

Az Arad vára megadásának során felmerült félreértések miatt közleményünkhöz mellékelünk három érdekes dokumentumot: a varsói herceg, tábornagy 1849. augusztus 9-én/21-én kelt 745. számú levelét az osztrák főhadiszállásra beosztott Berg főhadsegédhez; augusztus 11-én/23-án írt francia nyelvű levelét (orosz fordítással együtt) bécsi diplomáciai képviselőnkhöz, Medem grófhoz,[91] és Medem grófnak a kancellárhoz, Nesselrode grófhoz[92] küldött táviratának kivonatát.

---

kidőlt a sorból: elesett – 543 fő, megsebesült – 1670 fő, akik közül sebesülése következtében elhunyt 313 fő. Június hónapban a hadra kelt hadseregben felütötte fejét a kolera; legsúlyosabban június 8/20-tól augusztus 18/26-ig tombolt. Ebben a betegségben 20000-en betegedtek meg, közülük meghalt – 7819 fő. Más betegségekben megbetegedett 8735 fő, közülük meghalt – 3209 fő. A magyar hadjárat alatti összes veszteségünk így 13 554 fő volt. („Az orosz seregek magyar lázadók elleni 1849-es hadműveleteinek leírása”, 414. o.) Menykov összesítése hibás. Ha összeadjuk az általa a halottakra megadott számokat: elesett 543 fő + a sebesültek közül elhunyt 313 fő, kolerában meghalt 7819 fő, egyéb betegségekben elhunyt 3209 fő, akkor a végeredmény11 884 fő. (Menykov tévedésből ehhez a számhoz hozzáadhatta az összes sebesült létszámát, így jött ki neki a 13 554 fős veszteség: 11 884+1670.) Tehát elhunytakban az oroszok összvesztesége nem érte el a 12 000 főt.

[90] Paszkevics a magyarországi főhadszíntérre vonatkozó adatokat ad meg. Haynau dunai hadserege összesen 71 000 főt számlálhatott és 288 löveggel volt ellátva.

[91] Pavel Ivanovics Medem, gróf (1800–1854), bécsi orosz követ.

[92] Karl Vasziljevics Nesselrode, gróf (Karl Robert von, 1780–1862), orosz kancellár és külügyminiszter.

A varsói herceg, tábornagy levelei

I.

Berg főhadsegédnek

1849. augusztus 9/21. 745. sz.

Kérem Főméltóságodat, magyarázza meg, hogy mind ez ideig miért nem tett jelentést nekem arról a parancsról, amelyet a főparancsnok, báró Haynau tábornok adott gróf Schlik tábornoknak, miszerint *akár nyílt erővel is* akadályozza meg az Arad várának átadására vonatkozóan megállapított feltétel teljesítését, és amely később vissza lett vonva, és mindazon részletekről, amelyek ezt a fontos körülményt érintik. Az, hogy ez Főméltóságod előtt ismeretes volt, kiderül az Ön Buturlin vezérőrnagyhoz[93] címzett leveléből, amelyben szó van erről. Várom e tárgyra vonatkozó tájékoztatását, hogy beszámolhassak róla Őfelségének, a Cárnak.[94]

II.

Medem grófnak[95]

Nagyvárad, 1849. augusztus 11. (23.)

Szükségesnek tartom a legbizalmasabban tájékoztatni Excellenciádat egy olyan eseményről, amely akkor történt, amikor Arad vára megadta magát csapatainknak. Bár ennek az esetnek nem volt következménye – köszönhetően egy osztrák tábornok okos és nemes eljárásának mindazonáltal a cári udvar bécsi képviselőjének tudnia kell róla, már csak azért is, hogy megismerje annak a személynek a jellemét, akivel közvetlen kapcsolatban kellett lennünk, és akivel, könnyen lehet, hogy a jövőben csapatainknak együtt kell működniük olyan körülmények között, amelyeket jelen pillanatban még nem lehet előre látni.

Görgei megadási szándékának következtében az aradi helyőrség felajánlotta, hogy a várat átadja az orosz csapatoknak, ezért Buturlin tábornokot el is küldtük a vár átvételére a várparancsnokhoz azzal, hogy ígérje meg mind neki, mind a helyőrségnek ugyanazon feltételeket, amelyeket Görgei csapatainak nyújtottunk; vagyis a tisztek megtarthatják tulajdonukat, a helyőrség pedig a fegyver letétele után orosz konvoj kíséretében útra kel, hogy Görgei fogoly seregéhez csatlakozzék.

[93] Szergej Petrovics Buturlin (1803–1873) orosz vezérőrnagy, az aradi vár átadását eredményező tárgyalások vezetője.

[94] Paszkevics és Berg viszonya a hadjárat idején rossz volt. Paszkevics, ahogy ez a levélrészlet is mutatja, azzal vádolta Berget, hogy az osztrák érdekeket képviseli vele szemben.

[95] Menykov az iratot franciául és orosz fordításban is közli, megjegyezve, hogy az eredeti dokumentumon Paszkevics saját kezű aláírása: „a varsói herceg” szerepel.

Bizonyos egyeztetések után a helyőrség 3900 emberrel, köztük 147 tiszttel egy évre való hadiszerrel és tüzérségi készlettel ellátva elfogadta az előbb ismertetett feltételeket, és 48 órát kapott arra, hogy felpakolja vagyonát a számára odaküldött szekerekre.

Meg kell jegyeznem, hogy akkor, amikor erről a feltételről megtörtént a megállapodás, Aradnál mindössze 2 orosz huszárszázad és 50 kozák tartózkodott,[96] miközben ott volt Schlik tábornok egész hadteste, amely legalább 12 000 fővel zárolta körül a várat.[97] Ennek ellenére, amikor az osztrák tábornok a Buturlin tábornok odaérkezése előtti napon a vár feladását követelte, azt a választ kapta, hogy a helyőrség hamarabb felrobbantja magát és a levegőbe röpül, mintsem az osztrák csapatok előtt megnyissa a kaput. Miután Arad megadásának feltételeiről megtörtént a megállapodás, Buturlin tábornok elindult, hogy Schlik tábornokot tájékoztassa róla. Az utóbbi ettől a fordulattól nagyon ingerült lett, szidalmazni kezdte a felkelőket; de szembesülve azzal, hogy a dolgok általános menetére milyen előnyös hatással lesz egy ilyen fontos és jól védhető pontnak, mint Aradnak a megadása, nem habozott, hogy a kapitulációt bevégzett tényként ismerje el. Az osztrák tábornok, miután megnyugodott, rendkívül szívélyes fogadtatásban részesítette Buturlin tábornokot.

Buturlin tábornok, hogy a megkötött kapitulációs megállapodás fontosságát érzékeltesse, kihasználva a végrehajtására szánt 48 órát, megjárta Temesvárt, és aradi megbízatásának végső eredményéről tájékoztatta az osztrák hadsereg főparancsnokát, Haynau bárót, először Berg tábornok jelenlétében, másodszor pedig minden részletről beszámolva Magyarország császári biztosa, Zichy gróf jelenlétében, akinek a társaságában Buturlin tábornok Temesvárra érkezett. Haynau báró Schlik tábornoknál könnyedebben vette tudomásul a hírt, nyájas bókokkal halmozta el Buturlin tábornokot, akit azzal bízott meg, hogy adja át nekem legszívélyesebb üdvözleteit; azt mondta, helyét nem hagyhatja el, hogy találkozzék velem, bármennyire is szeretne; hozzám küldi Liechtenstein herceget, tábornokot,[98] pontosan azért, hogy köszöntsön engem sikeres operációim eredményeiért. Mindez Zichy gróf jelenlétében történt; Buturlin tábornok némi időt töltött Temesváron, majd elbúcsúzott Haynau bárótól, s még ugyanazon éjjelen visszatért Aradra, hogy a megállapított feltétel alapján fogadja a vár kapitulációját a következő nap délutánján. Az erre kijelölt napon, augusztus 5-én/17-én reggel Buturlin tábornok legnagyobb meglepetésére megtudta, hogy Schlik tábornok Haynau bárótól kapott egy saját kezűleg írt parancsot, amelyben az állt, hogy akadályozza meg az Arad helyőrségével megkötött kapitulációs megállapodás végrehajtását, a helyőrséget az osztrákok hadifoglyaiként tartóztassa fel Aradon, és a helyőrség ingóságaival megrakott szekereket foglalja le.

Schlik grófban szembekerült egymással a kötelességtudó beosztott és a becsületes ember, nem tudta, mit tegyen, kerülő úton értesítette Buturlin tábornokot, minden bizonnyal azzal a céllal, hogy lássa, mit tesz az utóbbi, ha ezt a parancsot közlik vele. Buturlin tábornok nem tétovázott, hanem azt válaszolta Zichy grófnak, hogyha ezt a parancsot hivatalosan közlik vele,

[96] Ennek a lovaskülönítménynek a parancsnoka a szövegben már szerepelt Hruljov ezredes volt.
[97] A valóságban az osztrák I. hadtest létszáma 9000 fő volt.
[98] Paszkevics nagyváradi főhadiszállására Haynau Friedrich von und zu Liechtenstein herceget (?–1885), cs. kir. altábornagyot küldte.

ő azon nyomban tájékoztatja róla Arad parancsnokát, lévén az osztrák hatóságoktól akadályoztatva lenni abban, hogy szavát megtartsa, és ez alól a várparancsnokot is fölmentve teljes szabadságot ad neki, hogy saját belátása szerint folytassa a védekezést.

Három óra elteltével Schlik gróf két orosz tiszt útján, akik közül az egyik Barjatyinszkij herceg volt, a hadügyminiszter segédtisztje,[99] kapott egy második saját kézzel írt és le nem pecsételt feljegyzést Haynau bárótól, aki abban az értelemben változtatta meg előző parancsát, hogy a helyőrséget meg kell hagyni az orosz tábornok rendelkezésében, de a helyőrség ingóságaival egyetlen szekér sem távozhat. Az ezzel a cédulával útnak indított tisztek azt a parancsot kapták, hogy bármi áron érjenek három órán belül Aradra; ezt pontosan teljesítették is, mégpedig olyan gyorsasággal, hogy egyik lovuk útközben ki is múlt.

Schlik tábornok, akihez időközben megérkezett Buturlin tábornok és kategorikus választ követelt tőle arra a kérdésére, hogy megengedi-e vagy sem az általa megkötött kapitulációs megállapodás végrehajtását, bizalmasan megmutatta neki mind a két Haynau bárótól kapott parancsot. Az elsőben többek között az is benne volt, hogy *„meg kell akadályozni az oroszok által megkötött kapitulációs megállapodás végrehajtását, ha szükséges, akár a fegyverek erejével is, ami annál inkább könnyű”*, mint naiv módon le volt írva, *„mert mi vagyunk az erősebbek*.” Amikor Schlik tábornok a fent kiemelt kifejezéseket a német nyelvű parancsból franciára fordította a kezében tartott papírlapról, azt mondta Buturlin tábornoknak: „Lássa be, tábornok, hogy én néhány órán át, lehet, hogy Európa sorsát tartottam a kezemben!...” De akármi is történjék, tette hozzá, inkább hadbíróság elé állok, mint oka legyek annak, hogy egy becsületesen fellépő orosz tábornok kénytelen legyen adott szavát megszegni. Cselekedjék úgy, ahogy tud, megígérem, hogy semmiben nem fogom akadályozni.

Megismételve nagyméltóságodnak, hogy jelen közlés teljes mértékben bizalmas, kötelességemnek tartom tájékoztatni, hogy mindezt Őfelsége, a cár tudomására hoztam.

Fogadja stb.

III.

Medem gróf 1850. június 27-én (július 9-én)[100] kelt, gróf Nesselrode kancellárhoz intézett sürgönyének kivonata

(fordítás francia nyelvből)

A miniszterek tanácsának javaslata szerint Ferenc József császár július 6-i parancsával Haynau báró gyalogsági tábornokot kegyeskedett felmenteni a III. hadsereg főparancsnoki tisztségéből és a Magyarországon bevezetett hadiállapot idejére az ezzel együtt járó hatáskörből.

[99] Valószínűleg Anatolij Ivanovics Barjatyinszkij hercegről (1821–1881), 1867-től orosz altábornagyról van szó.

[100] Haynau leváltására előző nap, 1850. július 8-án került sor.

Rövidítések

f.	fond (фонд)
gy.	gyelo (дело, iratcsomó, őrzési egység)
op.	opisz (опись, jegyzék)
RGIA	Российский государственный исторический архив: РГИА (Oroszországi Állami Történelmi Levéltár), Szentpétervár
RGIA f. 1018. op. 4.	РГВИА ф. 1018. оп. 4. „Всеподданнейшие” доклады И.Ф.Паскевича-Эриванского,записки разных лиц и другие документы по разным вопросам управления Царством Польским (переформирование польской армии, организация борьбы с антиправительственными выступлениями и другое). Материалы о подав-лении Венгерской революции 1849 г. „Всепод- даннейшие” записки И.Ф. Паскевича-Эриван-ского, переписка его с разными лицами и другие документы об учре ждении и деятельности Главного военного суда. – I. F. Paszkevics-Erivanszkij „legalázatosabb” jelentései, különböző személyek feljegyzései és egyéb iratok, amelyek a Lengyel Királyság igazgatásával kapcsolatos különféle kérdésekkel (a lengyel hadsereg átszervezése, a kormányzatellenes fellépések elleni küzdelem megszervezése stb.) foglalkoznak. Az 1849. évi magyar forradalom leverésére vonatkozó iratok. I. F. Paszkevics-Erivanszkij „legalázatosabb” feljegyzései, különböző személyekkel folytatott levelezése, és egyéb, a Legfelsőbb Hadbíróság megalapításával és működésével kapcsolatos iratok.
RGVIA	Российский государственный военно-исторический архив: РГВИА (Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltár), Moszkva
RGVIA f. 167.	РГВИА ф. 167. Меньков, П.К. (Menykov, P. K.)
RGVIA f. 167. op. 1. gy. 6.	РГВИА ф. 167. оп. 1. д. 6. Документы собранные Меньковым по истории венгерской войны (A magyar háborúra vonatkozó, Menykov által összegyűjtött iratok)
RGVIA f. 167. op. 1. gy. 7.	РГВИА ф. 167. оп. 1. д. 7. Документы подобранные Меньковым (Menykov által összegyűjtött iratok.)

RGVIA f. 167. op. 1. gy. 8.	РГВИА ф. 167. оп. 1. д. 8. Переписка Менькова и документы подобранные им о Венгерском походе 1849 г., о польском восстании ... (Menykov levelezése és általa összegyűjtött iratok az 1849. évi magyar hadjáratról, a lengyel felkelésről …)
RGVIA f. 846.	РГВИА ф. 846. Военно-ученый архив генерального штаба (A táborkar hadtudományi levéltára)
RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5337.	РГВИА ф. 846. оп. 16. д. 5337. Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849 г. Сост. Меньков полковник генерального штаба. Рукопись. (Az orosz hadaknak a magyar lázadók ellen 1849-ben folytatott hadműveletei. Összeáll. Menykov táborkari ezredes. Kézirat.)
RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5340.	РГВИА ф. 846. оп. 16. д. 5340. Копии переписки разных начальствующих лиц (Különböző parancsnokok levelezésének másolatai. Belső cím: Из бумаг Менькова. Переписка 1849 г. Menykov dokumentumai közül. Levelezés az 1849. évből)
RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5341.	РГВИА ф. 846. оп. 16. д. 5341. Письма Берга и других началствующих лиц к Паскевичу. Копии. (Berg és más parancsnokok levelei Paszkevicshez. Másolatok.)
sz.	szám

Bibliográfia

A magyarországi hadjárat 1849.	A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Vál. *Rosonczy Ildikó*. Jegyz. *Katona Tamás – Rosonczy Ildikó*. Ford. *Gerencsér Zsigmond* és *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988.
Görgey 1988.	*Görgey Artúr:* Életem és működésem. I–II. k. Görgey István fordítását átdolgozta, a bev. és a jegyz. írta *Katona Tamás*. Budapest, 1988.
Hermann 1998.	*Hermann Róbert:* A nyári hadjárat (1849. június–augusztus). In: A szabadságharc katonai története. Szerk. *Bona Gábor.* Budapest, 1998. 231–271. o.
Katona [2003].	*Katona Tamás:* Az aradi vértanúk. Összegyűjt., a szöveget gondozta, a bev. írta *Katona Tamás*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Budapest, [2003].
Kosáry 1994.	*Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története. I–II. k. Budapest, 1994.

Menykov 1897. Воспоминания о князе варшавском графе Паскевиче Эриванском. Отрывок из дневника П. К. Менькова. Сообщил *А. М. Зайончковский. Русская старина,* XXVIII. (1897) 2. sz. 233–252. o.

Menykov 1898. Записки *Петра Кононовича Менькова* в трех томах. Ред. А.М. Зайончковского. С-Петербуг, 1898. Т. I. Дунай и немцы (Восточный вопрос 1853–1855). Т. II. Исповедь П. К. Менькова. Дневник. 1833–1875. Т. III. Сборник статей: Материалы, относящиеся к Венгерской войне 1849 года; Материалы к Польскому восстанию 1863–1864 годов и др.

Rosonczy 2016. *Rosonczy Ildikó:* Kinek a kudarca? Az oroszok az 1849. július 15–17-i váci csatáról. In: *Uő:* Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért. Tanulmányok I. Miklós 1849-es magyarországi beavatkozásáról. Budapest, 2016. 297–340. o.

Scserbatov 1984. *Scserbatov, Alekszandr Petrovics:* Paszkevics Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond*. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1984.

Tragor 1908. *Tragor Ignác:* Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908.

Vadász – Józsa 2001. Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. *Vadász Sándor*. A bevezető tanulmányokat írta *Józsa Antal – Vadász Sándor*. Budapest, 2001.

Wacquant 1900. *Wacquant, Anatole* [*Strobl von Ravelsberg, Ferdinand*]: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Breslau, 1900.

Ildikó Rosonczy

GENERAL PASKIEVICH AND MILITARY HISTORIAN MENKOV ON THE CAMPAIGN IN HUNGARY IN 1849

(Abstract)

The author of the work entitled *Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849* is according to the front page is a Russian colonel named H. v. N., and several bibliographies identify him as H. (Heinrich) von Neidhardt. However, the real author of the publication is Lieutenant Colonel Pjotr Kononovich Menkov whose work entitled Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849-м году the Russian edition of which also omitted the real name of the auther, as the official narrative of the Russian government and military leadership was also published in German language by the order of Tsar Nicolas I in Berlin, 1851. The present research paper outlines the work of military historian Menkov, restores the story of the writing of the book mentioned above, and it also publishes the notes by which the supreme commander of the Russian Army occupying Hungary in 1849 introduced Menkov's work to Nicolas I.

Ildikó Rosonczy

FELDMARSCHALL PASKEWITSCH UND DER MILITÄRHISTORIKER MENKOW ÜBER DEN UNGARNFELDZUG VON 1849

(Resümee)

Der Verfasser des 1851 erschienenen Werkes „Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarische Rebellen im Jahre 1849" ist laut dem Titelblatt der mit den Initialen H. v. N. bezeichnete russische Oberst des Generalstabs, der in vielen Bibliographien als H. (oder Heinrich) von Neidhardt angegeben wird. Der Autor ist jedoch der russische Oberstleutnant Pjotr Kononowitsch Menkow, dessen Werk „Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849-м году", das ebenfalls im Jahr 1851 in St. Petersburg ohne Angabe des Namens des Autors veröffentlicht wurde, auf Befehl des Zaren Nikolaus I. in Berlin in deutscher Sprache als offizielle Narrative der russischen Regierung und Militärführung erschien.

Die Studie gibt einen Überblick über das Werk des Militärhistorikers Menkow, die Entstehungsgeschichte des betreffenden Buches und gibt die zusammenfassenden Notizen kund, mit Hilfe derer General Iwan Fjodorowitsch Paskewitsch, Oberbefehlshaber der in Ungarn einmarschierten russischen Armee, das Werks von Menkow Nikolaus I. präsentierte.

Ildikó Rosonczy

LE FELD-MARÉCHAL PASKEVITCH ET L'HISTORIEN MILITAIRE MENKOV SUR LA CAMPAGNE DE HONGRIE DE 1849

(Résumé)

Selon sa couverture, l'auteur de l'ouvrage *Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849* publié en 1851 est le colonel d'état-major russe désigné par les initiales H. v. N. qui apparaît comme H. (ou Heinrich) von Neidhardt dans de nombreuses bibliographies. Il s'agit pourtant de l'écrit du lieutenant-colonel russe Piotr Kononovitch Menkov qui

fut publié en 1851 à Saint-Pétersbourg sous le titre de *Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849-м году* sans que le nom de l'auteur apparaisse sur l'ouvrage. Cette narration officielle du commandement et de l'administration russes fut publiée en allemand à Berlin sur l'ordre du tzar Nicolas Ier.

L'étude examine l'œuvre de l'historien militaire Menkov et la naissance dudit ouvrage. Elle publie également les notes de synthèse qui ont été jointes à l'ouvrage de Menkov en vue de sa présentation à Nicolas Ier par le feld-maréchal Paskevitch, commandant en chef de l'armée russe dans la campagne de Hongrie.

Илдико Рошонци

ГЕНЕРАЛ ПАСКЕВИЧ И ВОЕННЫЙ ИСТОРИК МЕНЬКОВ О ВЕНГЕРСКОМ ВОЕННОМ ПОХОДЕ В 1849-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Автор работы публикуемой под названием «Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849» (Отчет о военных действиях русских войск против венгерских повстанцев в 1849-ом году), опубликованного в 1851-ом году, судя по обложке, – обозначен инициалами Х.в.Н. в многочисленных библиографиях Х. (или Генрих) фон Нейдхардт русским полевым полковником.

Однако, автором является российский подполковник Петр Кононович Меньков, работа которого под названием «Описание военных действий российских войск против венгерских мятежников в 1849-ом году», также опубликованная в 1851-ом году, в Санкт-Петербурге без упоминания имени автора – как официальная нарратива российского правительства и военного руководства – издана на немецком языке в Берлине, по указанию царя Николая I-ого.

В исследовании рассматривается рабочая деятельность военного историка Менькова, история происхождения рассматриваемой книги, и публикуются те сводные заметки в сопровождении которых генерал Иван Федорович Паскевич, главнокомандующий русской армией, вторгшейся в Венгрию, представил свою работу Николаю I-ому.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

BALLA TIBOR

A NAGY HÁBORÚ OSZTRÁK–MAGYAR TÁBORNOKAI

ALTÁBORNAGYOK

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

CSORBA GYÖRGY

DOBOSOK, TROMBITÁSOK ÉS KATONAZENEKAROK ALKALMAZÁSA AZ 1848–1849-ES SZABADSÁGHARC HARCMEZŐIN

A dobosok, trombitások/kürtösök és katonazenészek – korabeli szóhasználattal a hangászok – méltánytalanul kevés figyelmet kapnak a hadtörténetírásban, pedig az előbbi kettő különösen fontos szerepet játszott a harcmezőkön és a katonai élet szervezésében. Évszázadok óta feladatuk volt az alakulat részére a parancsnoki utasítások közvetítése a harcmezőn az ágyúk bömbölése, puskagolyók süvítése, lovak dobogása, a csatakiáltások, a sebesültek és haldoklók ordítása által keltett kakofóniában. Az osztrák császári gyalogságnál – az európai hadseregekben elterjedt módon – a dobosok jelzéseire hajtották végre a hadmozdulatokat, a fegyverhasználatot, az egyéb katonai tevékenységeket, illetve a napi rutint, mint az ébresztőt vagy a takarodót. A dobolást ugyanis a csatazajban is jól lehetett hallani és követni, ritmusuk és dallamuk, azaz a dobjelek könnyen megjegyezhetőek és követhetőek voltak. A trombitások hasonló szerepet játszottak a lovasságnál és a vadászcsapatoknál.

A dobosok és trombitások alakulatuk többi tagjához hasonlóan verbuvált vagy sorozott katonák voltak, vagyis katonai irányítás és fegyelem alatt álltak. Szolgálatuk során illetményt kaptak, ruházatuk és felszerelésük – köztük a hangszerek – kincstári tulajdon volt. A szabadságharc előtt a császári seregben a nélkülözhetetlen, gyors és hatékony kommunikációt biztosító dobossal vagy trombitással századszintig valamennyi alakulat rendelkezett. Számuk előírás szerint háborúban gyalogos századonként két dobos, míg a lovasságnál egy trombitás volt.

A katonazenekarok működése és feladata merőben más volt. Tagjai általában nem voltak katonák, hanem szerződéses zenészek. Fizetésüket nem a kincstártól, hanem egyrészt a tisztek által biztosított alapból, másrészt pedig egyéb zenei – pl. színházi – fellépéseikért kapták. Hangszereik is az alakulat tulajdonát képezték. Mivel egy zenekar (banda) fenntartása komoly kiadás volt, ezt csak az ezredszintű alakulatok tudták finanszírozni. 1851-ig a zenekarok működését központilag alig szabályozták, igaz, tartásuk nem is volt kötelező, ugyanakkor nyilvánvaló presztízst jelentett az alakulat számára. A zenekarban az alakulat dobosai és trombitásai is játszottak alkalmanként. Háborús körülmények között a felvonulások és a küzdelem során indulókat játszottak, így fokozva a harci kedvet, és növelve a bátorságot, vagyis pszichikai támogatást nyújtottak. Békeidőben protokollfeladatokat láttak el, például az uralkodói család tagjainak, magas rangú tisztek vagy tisztségviselők, notabilitások fogadásakor. A banda erősítette az ezred identitását, a katonák integrációját, de biztosította a tisztikar és a legénység szórakoztatását is. A zenekaroknak nagyon fontos reprezentációs és társadalmi szerep is jutott: nyilvános fellépéseikkel, báli zenékkel, térzenéikkel, egyházi ünnepeken játszva vagy színházi kísérőként nyitást és kapcsolatot biztosí-

tottak az adott településen állomásozó katonai alakulatok és a helyi társadalom, a tisztek és a helyi elit, végső soron a hadsereg és a civilek között.[1]

A császári zenekarszervezési modell elméletileg hatással volt a magyar katonazenekarok szervezésére is, azonban a szabadságharc idején viszonylag csekély volt azon alakulatok száma, amelyek rendelkeztek zenekarral. Ezekkel elsősorban a császári-királyi sor- és huszárezredek magyar oldalon található alakulatainál találkozhatunk, ha a bandáik egyáltalán Magyarországon állomásoztak és magyar oldalra álltak. Számos honvédzászlóalj is megpróbált – ha ideiglenesen is – zenekart szervezni magának, de nyilván nem ez volt a legégetőbb kihívás számukra. A településekre történő be- és kivonulások, illetve elszállásolások esetében gyakran említenek zeneszót a források, ezek azonban többnyire helyi, alkalmi és nem katonai zenekarok voltak: a városi bandák legtöbbször csak helyben muzsikáltak, és nem kísérték el a csapatokat a harcmezőre. A szabadságharc körülményei és relatív rövid időszaka nem adott arra lehetőséget, hogy központilag meghatározott elvek, utasítások, szabályok és anyagi források segítségével csapatzenekarok szerveződjenek – mint ahogy egyébként ez a császári seregben sem történt meg 1851-ig.

Fontos leszögezni, hogy a császári hadseregben kiképzett tisztek, katonák és hangászok mind kiválóan ismerték a császári jelzéseket, és idő hiányában nem lehetett új jelzésrendszert kialakítani és azt az egész hadseregben következetesen bevezetni, begyakoroltatni. 1848–1849-ben ezért az osztrák, illetve a magyar sereg dob- és trombitajelzései teljesen megegyeztek, amely – mint majd láthatjuk – nem egy esetben vezetett végzetes félreértéshez.

Végül, a vizsgálódás során katonazene alatt értek minden olyan hangjelzést és zenét, amelyet egyenruhások egy katonai szervezet tagjaként szólaltattak meg és játszottak el, legyen a célja utasítások továbbítása, tisztelgő, ünneplő zene vagy csupán szórakoztatás.[2] A magyar szabadságharc jellemzőiből fakadóan a katonai alakulatok mellett szolgáló, de sokszor csak ideiglenesen fel-felbukkanó zenekarok tevékenységét is ebbe a fogalomkörbe soroltam.

Tanulmányomban bemutatom, hogy az 1848–1849-es magyar szabadságharc harcmezőin hogyan alkalmazták a puszta parancsközvetítésen túl a dobosokat, trombitásokat. Hozzájárulhattak-e az alapfeladataikon túl egyéb módon a harci cselekmény alakulásához? Lehetett-e taktikai fegyver a hangjelzés? Milyen protokollfeladatokat láttak el a harcmezőn? Hogyan jelentek meg a katonazenekarok a harcokban? Valóban növelték-e a harci kedvet? Sor került-e esetleg alaptevékenységükön túlmutató alkalmazásukra?

[1] A témáról általában lásd *Barcy – Karch* 1985. és *Marosi* 1994. passim. Itt szeretném megköszönni Hermann Róbert és Kedves Gyula tanácsait, javaslatait, amelyet a tanulmány elkészítése során nyújtottak.

[2] *Rempe* 2017. 328–329. o.

A jelen írásban a harcmezőre fókuszálok; a verbuválásokban, a tábori mulatozásban, a be- és kivonulásokban, az ünnepélyeken vagy temetéseken betöltött szerepüket készülő tanulmányomban szándékozom ismertetni.

Harcmezőn és ostromműveletekben

Szilárd János visszaemlékezéséből szépen kirajzolódik a hangászok, jelen esetben a vadászalakulatoknál szolgáló kürtösök parancsközvetítő, kommunikációs szerepe. A gesztelyi ütközet (1849. július 28.) során egy rosszul megválasztott terepen fél század vadászt az erdőből tüzelő oroszok ellen küldtek, akiknek egy szőlős, majd egy árok leküzdése után nyílt terepen kellett felvenniük a harcot. Szilárd szóhasználata szerint a tárogató, vagyis egy kürt jelzése hamarosan vissza is rendelte őket, majd a szőlő vonalában álltak fel. Másfél óráig vadászaink eredménytelenül lövöldöztek az ellenfélre, miközben ők maguk egyre nagyobb veszteséget szenvedtek, majd váratlanul gránáttüzet kaptak. Ekkor a trombita ismét hátrálást parancsolt, miközben újból ágyúval lőttek rájuk, mire a zászlóalj szétszaladt. Ezt követőn derült ki, hogy a vadászok „baráti tűz" áldozatai lettek, azaz a gránátokat egy magyar üteg lőtte rájuk. A megbomlott zászlóaljat a kürtösök segítségével sikerült összeterelni és kivonni a harcmezőről.[3] Egy anekdota mutatja meg a katonai hangjelek és begyakorlásuk szerepét, valamint fontosságát, amely nemcsak a katonák, hanem a lovak irányítását is szolgálták. 1848. december 8-án Köpecnél „egy más honvéd, minekutána egy dragonyost egy lövéssel lováról elejti, nekifut a lónak, és kantárszáron ragadván, fel is ül, és társainak a lövések közt fennhangon dicsekszik, hogy ő milyen lóra tett szert, persze hosszú szuronyos fegyverit is a nyeregben keresztül téve. Ekkor a visszamenekülhetett dragonyosok trombitája megszólal, a ló fülit hegyezi az ismeretes hangokra, megragadja lovasát és vinni kezdi a dragonyosok sora felé. A honvéd eleget rángatja lovának száját, de mind hasztalan. Ekkor nincs mit tenni, látván a lónak közeledésit az ellenség felé, hanem mint egy liszteszsák lefordul róla, és marad újból az ő hű mangalétájával. Társai, kik az eseményt nézték, még e veszedelmes helyzetökben is fönnen kacagtak, s vissza, de gyalog jött pajtásokat azután is nemegyszer boszszanták: kinek adá el a lovat?"[4]

Valójában a dobosok és trombitások harci tevékenysége annyira a katonai rutin része volt, hogy a levéltári források, újságcikkek, visszaemlékezések és naplók alig tesznek említést róluk. Vizsgált témánk szempontjából szerencsés módon azonban pont a szokásoktól eltérő esetekben találták részletesebben feljegyzésre érdemesnek a hangászok működését, azaz amikor nem a hagyományos vagy előírásszerű módon alkalmazták őket, vagy épp valami zavar támadt a rendszerben. Az utóbbira az egyik legerősebb példa Balthasar Simunich nagyszombati támadásához köthető. 1848. december 16-án Simunich nagy erővel közeledett a város felé, „minthogy azonban erős köd volt, s meg nem tudta különböztetni, hol állunk,

[3] *Balogh* 2017. 145–146. o.
[4] Idézi: *Pászti* 2016. 116. o. (mangaléta = szuronyos hosszú puska).

igen óvatosan járt el. Estefelé végre megtámadta a várost, s a gyöngén védett lóvasúti indóházat, és mivel ezt csakhamar, a várost pedig hosszabb küzdelem után elfoglalta, Guyon csoportosulásra doboltatott, de a városon kívül is ugyanazt a jelt adták, úgyhogy zavarba ejtett honvédeink a közelebb eső dob felé siettek, és számosan fogságba kerültek." Guyon Richárd 1848. december 24-én Ógyallán kelt levelében a vereség egyik okaként is ezt nevezte meg, és ezen keserű lecke után vetette fel a zenei jelzések reformját. Javasolta, hogy hadijelekre használt dobpergés helyett trombitát használjanak a honvédseregnél, hogy az ellenséges jelekkel össze ne keverjék őket. Vetter Antal tábornok, a táborkari osztály vezetője azonban elvetette a javaslatot, és ehelyett inkább azt javasolta, hogy „minden mozgó sereg parancsnoksága bizonyos jeleket meghatározna, melyek a dobpergés *előtt* és *után* (kiemelés Vettertől) használandók lennének".[5] A zűrzavaros időkben a levélváltást nem követte semmiféle reform, így a honvéd sereg továbbra is a jól ismert régi császári jeleket használta.

Kritikus pillanatokban a hangászok összpontosítása segíthetett elkerülni a teljes szétesést. A pancsovai ütközetben, január 2-án Kiss Ernő Petrovoszilónál a hátráló és felbomló magyar seregeket oly módon gyűjtötte össze, hogy a faluszélre vezényelte az összes dobost és trombitást, ahol mindenki riadót és gyülekezőt játszott.[6]

A csata hevében néha a dobosok máshogy gondolkodtak a harc állásáról, mint parancsnokaik, s az utasítással ellenkező jeleket vertek. Ez történt a bogsáni ütközetben is november 15-én, ahol az oravicai mozgó nemzetőr század dobosa, Lázár Grósza saját lelkesedéséből vert – a források szerint – riadót, valószínűleg inkább rohamot, melyre a nemzetőrök a honvédekkel együtt szuronyrohamra indultak és elkergették az ellenséget.[7] Brassován, a 3. zászlóalj legendás román származású dobosa – aki előtte 20 évig a 62. Turszky-ezrednél volt dobos, és híresen szerette a pálinkát is – az 1849. március 5-i szolnoki csatában, amikor parancsnoka egy védett helyre akarta vezetni az egységet, hogy így kerüljenek ki az ágyútűzből, inkább önhatalmúlag rohamot kezdett dobolni, mondván: „áhá, kapitány uram, fujnak retirádát, én nem retirálom, én verem a sturmot." A történeti hagyomány szerint a zászlóalj rohamra indult és elfoglalta az ágyútelepet. Míg a dobos története igaz is lehet, és a zászlóalj valóban hősies és súlyos áldozatokkal járó rohama sikerrel járt, az említett üteget „csupán" megfutamították, de nem fogták el. Brassován egyébként már a Délvidéken, Strázsa bevételénél is kitűnt bátorságával.[8]

[5] *Zámbelly* 1889. 276. o.; MNL OL H 2 1848:6545 Guyon jelentése. Ógyalla, 1848. december 24. A megtévesztő dobjelek mellett egy hasonló problémára is felhívta a figyelmet a vereség okai között: a magyar oldalon harcoló sorezredbeli katonák ugyanolyan egyenruhát viseltek, mint a császári oldalon állók, így ez is félreértésekhez vezetett.; MNL OL H 2 1848:6776 Vetter az OHB elnökének. Budapest, 1848. december 27.

[6] *Vendrei* 2018. 186. o.

[7] *Közlöny*, 1848. december 16. (189. sz.) 892–893. o.

[8] *Hegyesi* 1898. 56., 110. o.; A 3. zászlóalj szolnoki küzdelmére lásd *Kemény* 2017. 107. o., különösen a 9. lábjegyzet, valamint a történetben szereplő cs. kir. lovasütegre az ütközetben *Kemény* 2018. 230–240. o.

Az időjárás is hatással lehetett a hangászok működésére: Teleki Sándor visszaemlékezése szerint Erdélyben a téli hadjárat alatt olyan hideg volt, hogy a trombita befagyott, és a dobok is alig szólaltak meg, ami akadályozta a parancsok közvetítését.[9]

Egyetlen említést ismerünk, amikor a hangász nemcsak eredeti pozíciójában funkcionált, hanem közelharcot is kellett vívnia: Répászky Miklós 10. (Vilmos) huszár visszaemlékezése szerint Mezőkövesdnél cigány trombitásuk egy vágással terített le egy dragonyos őrnagyot.[10]

A zenekarok működéséről már több forrás áll rendelkezésünkre, amelyből kitűnik, hogy még a rendelkezésre álló csekély számú zenekar is mély hatást gyakorolt a katonákra, hiszen a visszaemlékezések visszatérő eleme a zene – elsősorban a *Rákóczi-induló* – felcsendülése a harcmezőn. Dékány Rafael így emlékezett meg erről: „Olyan emberek, kik előbb az ölés közben sikolytó sertést megszántuk, vagy a csirke nyakát elvágni irtóztunk, a háború utolsó napjaiban már könyörületet nem ismerve, egykedvűleg, mintegy üzletszerűen mártottuk szuronyunkat ellenségünk vérébe, vagy röpítettük keresztül rajta golyóinkat, ha szerét tehettük, s ez lett legkedvesebb időtöltésünk elannyira, hogy a Csalóközben, hol annyit szenvedtünk, és a komáromi sánczokban, hol hónapokig időztünk, végtelenül unatkoztunk, ha két-három napig nem került valami véres mulatság, és örömriadással üdvözöltük a zenekart, ha a *Rákóczi-indulóval* jött ki a várkapun, mert bizton tudtuk, hogy csatába megyünk. Az induló hallatára parancs nélkül előszedtük a fegyverünket, belsejét kitörültük, szerszámát megolajoztuk, csakhogy annál biztosabban öljön, s az első intésre ott állt minden legény a sorban, és örömtől sugárzó arczczal várta a végzetes »Indulj!« vezényszót, mely egy rövid év alatt annyi jó barátjának, annyi szeretett vitéz bajtársának és testvérének utolszor hangzott a fülébe."[11]

A szabadságharc első számú indulójáról, az ikonikussá vált *Rákóczi-induló* lelkesítő hatásáról sokan emlékeztek meg. Amikor a schwechati csatában a 4. (Sándor) huszárezred zenekara rákezdett a *Rákóczi-indulóra* Szabó György tüzér emlékezete szerint, „lelkesítőbb hatás alig képzelhető. Mindnyájunk ajkáról torokszakadtából egyszerre dördült el az »Éljen!« többszörösen ismételtetvén az".[12] Szilárd János 1849 júliusából feljegyezte, ahogy „meghúzták a *Rákóczi-indulót*, s bennem a gyávaság bátorsággá vált és lángra gyulladt azon szikra, mely keblemet hevíté midőn honvéd lettem".[13] 1849. február 24-én, amikor a Péterváradról kitörő 2. honvéd zászlóalj két százada megfutamította a Futakon lévő rácokat, „zenekarunk *Rákóczi-* és *Hunyady-indulók* harsogó s lelkesítő zenéje mellett kezdte meg, és az erősen megspékelt sáncokat megtámadva, egyiket a másik után bevette."[14]

[9] Teleki Sándor emlékezései 1958. 151. o.
[10] *Répászky* 1898. 190. o.
[11] *Székelyné Kőrösi* 2004. 64–65. o.
[12] *Szabó* 1875. 58. o.
[13] *Balogh* 2017. 127. o.
[14] *Közlöny*, 1849. április 6. (72. sz.) 259. o. és *Bozó* 1889. 289. o.

A pákozdi ütközetben a borsod megyei nemzetőröket kísérő Győri Gyuri-féle banda tagjai is kaptak ágyúlövéseket, miközben a *Rákóczi-indulót* játszották, de szerencséjükre nem esett bajuk. A prímás a lóháton ülő Vay Lajos báróhoz, a borsodiak parancsnokához „nagy alázatossággal közeledve azon kérelemmel járult, hogy őket a háttérbe, messzebb a pákozdi szilvásokba kommandírozza, mert úgy mond »a veres nadrágjuk miatt őket az ellenség generálisoknak nézi s minden golyót reájuk irányoz.«"[15] A pákozdi csatát követően a „komoly munkát ünnepies hangulat váltotta föl; a halmok ormairól nemzeti dallamú zene harsogott alá s vegyült a torkok ezreinek örömrivalgásába".[16] Egy adat szerint egyébként az 1849. júliusi görömbölyi ütközetből Győri Gyuri és bandája megszökött, mert a sötétben baráti tűzbe keveredtek.[17] A cigányzenészek öltözetével kapcsolatos anekdota máshol is felbukkan. Salamon János (1824–1899) 22 fős cigánybandájával együtt állt be önkéntesen a 31. honvédzászlóaljhoz. Egyenruha helyett mindnyájuknak piros szalagos fehér sipkája volt. Részt vettek a piski, a vizaknai ütközetben és Szeben bevételénél. Piskinél Bem a zenekart a tartalékhoz rendelte. „Itt egy-egy segélycsapatként induló zászlóalj élén mentek bizonyos távolságig a *Fel, fel vitézek a csatára!* kezdetű ismert harczi dalt hangoztatva. E lelkesítő csatadal után rendesen a *Kossuth Lajos azt üzente* kezdetű nótát zendítették rá, mely gyújtó hatással volt még a fáradt honvédségre is. Salamon szerint soha nagyobb érzéssel nem játszottak a banda tagjai, mint a harcz hevében."[18] Bem kérdésére, volna-e valami kívánságuk, Salamon azt kérte, „hogy tétesse le velők a tábornok a piros nadrágot, mert az osztrák–orosz egyesült hadsereg generálisoknak nézi a zenekar tagjait és ő rájuk lőnek leggyakrabban", vagyis szinte szó szerint elhangzott a fentebb idézet mondat. Az oroszok említése is erősíti az anekdotikus jelleget, de a történet leggyengébb eleme, hogy Egressy Béni a *Klapka-indulót* csak 1849. augusztus elején írta, ekkor játszották el Komáromban is, így azt az erdélyi hadszíntéren nyilvánvalóan ekkor még, később pedig már nem ismerhették.[19]

Zenekarokkal minden hadszíntéren találkozunk. Brucknál egyik éjszaka (október 17–18.) a közeledő osztrák csapatra két ágyúgolyót lőttek ki, „a rájövő pillanatban megharsant a pályaház az ágyúfedezet »éljen!« rivalgásától s utána rázendített a dandár zenekara egy ösmeretes magyar nótára, mely még most is a lelkemben cseng. Az ellenség eltűnt".[20] A kápolnai csatában a magyar centrum „lelkesítő tábori zene" közt kezdett megindulni Kápolnáról.[21] A hatvani ütközetben a VII. „hadtest huszárzenekara" a *Rákóczi-indulót* játszotta, amely óriási lelkesedést keltett a katonák soraiban.[22] Tápióbicskénél a felvonuló

[15] *Dobrossy* 1998. 134–136. o. A szilvások valójában a csatatér nyugati részén, Jellačić birtokában voltak.
[16] *Asserman* 2018. 138. o.
[17] *Markó* 1927. 39. o.
[18] *Markó* 1899. 206. o.
[19] *Dercsényi* 1896. 108–109. o.; *Budapesti Hírlap*, 1889. március 19. (78. sz.) 6. o. és 1896. szeptember 23. (262. sz.) 8. o., valamint 1899. március 25. (84. sz.) 5–6. o.; *Markó* 1899. 206. o. Uo. fotó róla; *Markó* 1927. 28–30. o.
[20] *Görgey* 1916. 428. o.
[21] *Szecskó* 1999. 19. o.
[22] *Görgey* 1888. I. k. 73. o.

lengyel légiót egy épp ott lévő honvéd-zenekar a „lengyel hymnuszszal valódi extasisba hozta”.[23] Az április 10-i váci ütközet egyik kritikus pontján Damjanich a Ferdinánd-huszárok zenekarával „rázendítette” a *Rákóczi-indulót*, mire a honvédek azonnal rohamra indultak. Bátori Schulcz dandára három hátrahagyott katonai – köztük egy huszár – zenekarral érkezett meg az ütközetbe, igaz már későn ahhoz, hogy tevőlegesen is részt vegyen benne.[24] Az 1849. április 10-i váci ütközetben a 65. zászlóaljat egyetlen cigány hegedűs lelkesítette a *Rákóczi-indulót* húzva, „de mégis rendkívüli bátorsággal tölté el szívünket, nagy rivalgással vettük őket üldözőbe”.[25]

Az 1849. július 11-én Ács irányába támadó magyar sereg Egressy Béni katonazenekarának zenéje mellett vonult fel, amely a komáromi sáncok elé állt ki. „Azt az egetverő riadalmat, a mi akkor tört ki, midőn [. . .] a *Rákóczi-induló* felharsant, látni – hallani talán, de leírni nem lehet.” E lelkes támadás szorította vissza a császári Schneider-gyalogdandárt.[26] Egy másik visszaemlékezés szerint az ácsi erdőnél egy „banda reggeltől estig mindig a *Rákóczi-indulót* fújta az erdő alatti dombon, mintha csak lakodalomba mentünk volna, vidoran indultunk az ellenség által újból megszállt erdőnek, és harmadszor is kitisztítottuk”.[27]

Jókai elmesélése szerint Guyon 1849-ben Komáromba érkezve a „legkedvezőtlenebb állapotban” lévő tisztikarral találkozott. A morál helyreállítása érdekében bankettre hívta meg őket a Duna-partra, épp az ostromsáncokkal átellenben. „Két zenekar az asztalok mellett kétfelől az egész lakoma alatt játszotta a zajos magyar dalokat, a forradalmi seregek indulóit; ha egyik elhagyta, a másik kezdte rá. És átellenben az ostromsáncokból az egész lakoma folytán lövöldöztek a lakmározókra az ostromlók. A harsogó zeneinzultáció felingerlék őket, s míg innen a poharak csengtek, túl a tarackok okádták a tüzet.” Hajagos József azonban alapos tanulmányában bebizonyította, hogy ez a rettenthetetlen bátorságról és virtusról szóló történet – sajnos – fikció.[28]

Buda ostromával kapcsolatban több forrásban is találkozunk a zenészek szerepével. A 47. zászlóalj parancsnoka, Inkey Kázmér az egész hadjáratra szerződtette egységéhez Sárközi Ferencet (1820–1897) és bandáját, bár a felfogadás pontos dátuma nem ismert. A zenekar szervesen részt vett a zászlóalj mindennapi életében. Buda ostrománál a polgárság élelemmel látta el a honvédeket, melyért cserébe Inkey „a Sárközi lelkes zenekarával kedveskedett vendégeinknek, s napestig húzatta a legszebb, legnépszerűbb magyar dalokat – míg a tábori zene teljes harmóniáját az előttünk felállított ágyúk durrogása adta meg: ifjú tüzéreink fokozott harci kedvvel, s a legjobb sikerrel lövöldözvén naphosszat a várbeliekre”.[29]

Az utolsó roham alkalmával, május 21-én a III. hadtest egyik hadosztályparancsnoka, Czillich Ede alezredes az erőteljesebb hatás miatt összegyűjtötte alakulatának dobosait és

[23] *Éder* 1895. 19. o. *Nincs még veszve Lengyelország*, 1926-tól ez Lengyelország hivatalos himnusza.
[24] *Tragor* 1998. 118. o. és *Bátori Schulcz* 1870. 60. o.
[25] *Lengyel* 1897. 22. o.
[26] *Tóth* 1893. 72. o.; *Hermann* 1992. 243. o.; *Garzó* 1978. 89. o.; *Horváth* 1861. 73. o.
[27] *Székelyné Kőrösi* 2004. 60. o.
[28] *Jókai* 2001. és *Hajagos* 2017. 101–102. o.
[29] *Egressy* 1893. 115., 128–130. o. Egressy Béni zenésztársaira, zenekaraira lásd *Sárosi* 2004. 68–75. o.;

zenekarát, majd a roham előtt kiadta a parancsot: „Tamburen, Sturm Streich! und Banda vor mit Rákóczy”.[30] A bécsi kapu irányából támadó 42. zászlóalj tábori zenére vonult harcba: a zászlóalj zenekara egy ház védelmében folyamatosan játszotta a *Rákóczi-indulót*, a *Szózat*ot, de egyszer csak a zenekar bombardonistája kijelentette, hogy ő nem bírja tétlenül nézni a harcot, és hangszerét továbbra is fújva ő is támadásba lendült. A hágcsón felfelé kapaszkodva is muzsikált, egészen addig, míg egy kézigránát le nem szakította a fejét.[31] Hajnik Pál beszámolója szerint a roham alatt mindenfelé harsogott a zene, kiváltképp a *Rákóczi-induló*, sőt, van olyan forrás, amely szerint ezt egyszerre 15 zenekar játszotta.[32] A várfokra a zászlót a honvédek a *Rákóczi-induló* hangjaira tűzték ki. Tóth Károly visszaemlékezése szerint, amikor Püspöky Grácián őrmester a 47. zászlóaljtól kitűzte a zászlót a vár fokára, egy öreg dobos kísérte, ki a „zászló mellé lapulva, olympusi helyzetében győzelemittasan pörögtette a rohamot”.[33] Asbóth Lajos pedig egy „német katona bandát” talált, akik a 48. zászlóalj katonáinak osztrák zenéket („valami Steieriset”) játszottak, de ettől a szabolcsiak nem zavartatva magukat kállai kettőst jártak. Ez valószínűleg a 23. Ceccopieri gyalogezred fogságba esett zenekara lehetett, amely más forrás szerint a *Rákóczi-indulót* is eljátszotta.[34] Több memoár említi, hogy a sebesült Hentzit egy hordágyon a *Rákóczi-indulót* játszó cigánybanda kíséretében hordozták végig a várban.[35] Honvédeink a győzelem után meglehetősen vásári képet festettek: a Bécsi kapunál dobszóra kivonuló egyik zászlóalj dobosának a fején „egy pofon csapott kalap” volt, egy másikon egy „gránátos mitzli”, a harmadik pedig egy császári tamburmajor széles „bandelierjeit” öltötte magára.[36]

Dobay Ágoston őrnagy, az óaradi városparancsnokságról jelentette 1849. május 21-én Boczkó Dániel kormánybiztosnak, hogy előző éjjel egy Málik Vencel nevű katona szökött ki Aradról. Kihallgatása során arra a kérdésre, hogy „mit szóltak e hó 19-én és 20-án hallatszott zenére?”, azt felelte, hogy „Százados Cezatti ekkép nyilatkozott a zenét bástyán hallgató katonákhoz: a városligetben mulatság van és Ó-aradon legkevesebb egy ezred gyalogkatonának kell lennie, annyival is inkább, mivel takarodó több helyen zenével végez-

Sárközire lásd *Markó* 1927. 27. o. Sárközi az 1848. november 3-i *Marczius Tizenötödiké*ben hirdette, hogy minden csütörtökön és vasárnap délután a Sebestyén piacon levő Waldhauser kávéházban zenél társaival, vagyis ekkor még nem kísérte a seregeket. A hirdetések november 9-ig jelentek meg.

[30] *Ambrus* 1892. 133. o.

[31] *Potemkin* 1868b. 2. k. 146–147. o. Ugyanez megjelent a *Nagybánya* című lap 1908. április 30-i számában is. A bombardon ebben az időben valószínűleg a tubát jelentette már, bár Potemkin „öreg trombitaként” írta le. Lásd *Szabó* 2010. 5–6. o.

[32] MNL OL H 9 1849:102. Hajnik Pál Szemere Bertalannak. Pest, 1849. május 21. Közli: *Katona* 1989. 516–519. o. és *Clauser* 1938. 222. o.

[33] *Major* 1973. 48. o. és *Tóth* 1893. 38. o.

[34] *Krasznay* 1998. 100. o. és *László* 2001. 262. o.

[35] Budavárának ostroma és bevétele. In: Honvédek Könyve. Szerk. *Vahot Imre*. Pest, 1861. I. k. 115. o.; *Aggházy* 2001. I. k. 328. o.; *Katona* 1989. 265., 300. o.

[36] MNL OL H 9 1849:102. Hajnik Pál Szemere Bertalannak. Pest, 1849. május 21. Közli: *Katona* 1989. 516–519. o. (Mitzli = sapka, bandelier = vállöv.)

tetett, és csak ezrednek levén bandája, a legfőbb tiszteknél szabad zenészni." Vagyis a védők a zene miatt sokkal erősebbnek gondolták az ostromló csapatokat.[37]

Az erőszakos felderítésnél is hasznosították a zenekarokat. Mikor 1849. július 28-án Poeltenberg Ernő VII. hadtestéből egy erős hadoszlop vonult erőszakos felderítésre Gesztely felé, akkor ezt zeneszóra tették. A cél ebben az esetben a nagyobb feltűnés keltése volt abban a reményben, hogy az ellenség minél többet mutat meg magából.[38]

Természetesen a császári oldalon működött a legtöbb, klasszikus értelemben vett katonazenekar, így számos esetben említésre kerülnek forrásainkban. 1848. október 3-án több császári alakulat is megpróbált bejutni az aradi várba, amelyet a nemzetőrök igyekeztek megakadályozni. Amikor a Christian zu Leiningen-Westerburg ezredes által vezetett 31. Leiningen gyalogezred zászlóalja katonazene kíséretében elindult végül Temesvár felé, ígérete ellenére, váratlanul – Lakatos Ottó szerint – 300 főt dobszóval az aradi várba küldött be.[39] Amikor Temesvár véglegesen szakított a magyar kormányzattal, 1848. október 27-én katonai zene és zsíviók között tűzték ki a sárga-fekete zászlót. Az ünnepélyes felvonulás alkalmával a zászlókat közvetlenül a katonazenekar követte. A magyar zászlókat a megyeházáról és a templomokról egyes temesvári polgárok a katonaság és katonazene kíséretében szaggatták le. A császáriak győzelmi jelként és egyben bosszantásként a kirohanások alatt ejtett foglyokat zenével kísérték vissza a sáncokba.[40]

A zenekarok és zeneművek is „csatáztak" a szabadságharc alatt. A parndorfi táborból maradt fent az a történet, mely szerint egyik délután az osztrák előőrs parancsnoka egy zenekart hozatott, és az osztrák néphimnuszt, a *Gott erhalt*ét játszatta el velük. A magyarok erre gyorsan szereztek egy zenekart, mely a *Rákóczi-induló*val felelt. A két banda felváltva játszott, és minden darab után a megfelelő oldalon éljenzés és vivátozás történt, egészen sötétedésig.[41] Komáromnál a zenekarok szabályos csatákat vívtak a háború végén. 1849. szeptember 24-én délelőtt például Ács felől a *Gott erhalte* hallatszódott a monostori sáncoknál, de az ellenséges csapatok sokáig nem mutatkoztak, végül csak parlamentírozás történt. Délután ötkor viszont egy magyar zenekar vonult ki a sáncokra zenélni, és a csapatok is muzsikaszóra tértek vissza szállásaikra.[42] Komárom feladásakor csak a magyarok teljes

[37] MNL OL H 2 1849:7378.

[38] *Balogh* 2017. 144. o.

[39] *Lakatos* 1881. I. k. 138–139. o. Fényes Elek szerint a szemben álló felek 2 órán keresztül alkudoztak, majd megegyezésük alapján a nemzetőrök visszavonultak „s a gyalogság zenével, magyar dalokat játszva, csakugyan bement a várba," az ulánusok pedig Újaradon maradtak. Ha egyébként Fényes magyar zenedarabokra vonatkozó adata igaz, akkor azt a császáriak a magyarok gyanakvásának elaltatására használhatták. *Fényes* 1861. 15–16. o. A rendkívül megbízható és részletes ostromnapló szerint a gyalogosok közül 150 katona és 3 tiszt vonult be a várba, míg a 2. Schwarzenberg ulánusezredből egy század 104 lóval a Maroson részben átgázolva, részben átúsztatva jelentkezett az őrseregnél. *Bajzik* 2020. 142–143. o.

[40] *Kossuth Hírlapja*, 1848. november 5. (110. sz.) 489. o. és november 7. (111. sz.) 492. o.; MNL OL H 2 1848:1998. Sántha Sándor kormánybiztos az OHB-nak. Németszentpéter, 1848. október 28.; MNL OL H 2 1848:2125. Ströbl Ferenc Rónay Móric alispánnak. Újpécs, 1848. október 28.

[41] A *Pester Zeitung* nyomán lásd *Sárosi* 2004. 76. o.

[42] *Szinnyei* 1887. 219. o.

kivonulását követően indultak meg az osztrákok az erőd megszállására nagy dob- és muzsikaszó mellett. Az összecsapás a zenekarok között folytatódott: este a Csillagsáncban egy osztrák rezesbanda éjfélig csak a *Gott erhaltét* játszotta, míg a balparton, ahol csak másnap történt meg a fegyverletétel, a *Rákóczi-induló* zengett. Másnap, a Württemberg-huszárok a *Klapka-induló* alatt sorakoztak fel tábornokuk előtt.[43] A brassói fellegvár 1849. júniusi ostromakor pedig az első nap a magyar katonák az egyik várfokon dalokat énekeltek, mindegyik után éljeneztek, majd válaszul az oroszok is daloltak és hurráztak késő estig.[44]

A zenekarok még egy ponton jelennek meg markánsan. Az erődítmények átadás-átvétele mindig kiváló alkalmat jelentett a győztes számára, hogy parádéval ünnepelje sikerét, például 1848. november 13-án, amikor a munkácsi várból kivonult a császári őrség, a bevonuló nemzetőrök a *Rákóczi-indulóra* masíroztak.[45] Arad császári kapitulációs okmányába belefoglalták, hogy a csapatok zeneszó mellett vonulnak ki a várból.[46] Bem csapatai Brassóba katonazenére, kibontott zászlókkal, díszlépésben vonultak be március 19-én, este pedig táncmulatságot adtak a város előkelőségeinek.[47] Szintúgy a brassói Fellegvár bevételét követően, június 22-én Lüders ünnepélyesen vonult be a városba – természetesen zenére.[48] Hasonlóan, a munkácsi vár feladásakor az oroszok harsány zeneszóval vonultak be a várba.[49] Temesvár felszabadulásakor, miközben a „győzelmes osztrákok nagy bandaszóval" vonultak be az erődbe, a zene alatt is ágyúzták a magyar csapatokat.[50]

Mint fentebb is láttuk, ami a magyaroknak a *Rákóczi-induló*, az osztrák oldalon a császári himnusz, a *Gott erhalte,* a magyar szövegekben gyakran csak „gotterhalte", vagyis az ún. néphimnusz volt, de erről ritkábban vallanak forrásaink.[51] Abban biztosak lehetünk, ahol volt a csapatok mellett katonabanda, ott a császári himnusz felcsendült. A január 21-i vesztes hodricsi ütközetben, csapatai felbomlása közben maga Görgei is szembekerült a *Gott erhaltéra* vonuló császári vadászokkal.[52] Ugyanezen a napon Bem sikertelenül próbálta bevenni Nagyszebent. A magyarok visszavonulásakor a császári zenekarok előbb a *Gott erhaltét*, majd egy örömindulót játszottak az ellenség bosszantására. „Mi a fogainkat csikorgattuk. A 11-ik zászlóaljbeli Nagy Pista őrmester, amint mentünk fel a hegyre, meg-megállt, s Szeben felé tekintve, mondott olyan áldásokat arra a zenekarra, hogy csaknem lepotyogtunk lovainkról a nevetéstől." Gracza nem túl megbízható műve szerint egy szász zenekar zendített

[43] *Szinnyei* 1887. 408–409. o. és *Krasznay* 1998. 131–132. o.
[44] *Hochbauer* 1998. 35. o.
[45] *Lehoczky* 1899. 65. o.
[46] Az aradi vár cs. kir. helyőrségének kapitulációja. Arad, 1849. június 28. *Farkas* 1998. 14. o. és *Lakatos* 1881. I. k. 217. o.
[47] *Czetz* 2001. 75–76. o.
[48] *Hochbauer* 1998. 21. o.
[49] *Lehoczky* 1899. 137–138. o.
[50] *Gacsályi* 1981. 121. o.
[51] A Joseph Haydn által komponált művet 1826. október 1-jén tették hivatalossá a cs. kir. seregben, illetve szabályozták alkalmazását. A műhöz egyértelműen az 1848–1849-es események tapasztottak egy olyan negatív jelentésréteget Magyarországon, amely a dualizmus végéig elkísérte a később „hóhérhimnuszként" is emlegetett darabot. Lásd erre *Nagy* 2017. 21–62. o.
[52] *Görgey* 1988. I. k. 307. o.

rá, mire Bem mérgében a banda felé lövetett és karmesterüket el is találta.[53] Bem visszavonulása során az őt üldöző osztrák seregek még a sötét éjszakában is magabiztosan, „győzelmi marsokkal […] dob, trombita és zeneszóval" vonultak, míg Bem lövegei el nem némították a muzsikaszót.[54] Az 1849. február 24-én Cibakháza ellen felvonuló császáriak rohama alatt osztrák oldalon a Károly főherceg gyalogezred zenekara játszott.[55] A nagysallói ütközet elején a császári zenekarok a *Gott erhaltét* játszották.[56] Az 1849. június 27-i ihászi ütközetben Schütte altábornagy este hat óra tájban rendelte a tömegek előrenyomulását zeneszó mellett.[57] Egy nappal később, az 1849. június 28-i győri ütközetnél Benedek Lajos vezérőrnagy jelentése szerint a „12. vadászzászlóaljnál a [4. Hoch- und] Deutschmeister-ezrednél és a Constantin honvédő zászlóaljnál állandóan felhangzott a zene; a csapatok lelkesültsége magasba tört, a császárt a hadseregnél tudták".[58] Július 2-án a komáromi csatában a magyar jobbszárnyon, a Janik János ezredes vezette hadosztályt támadó császáriak zenére indultak támadásra. Ludwig von Wolgemuth altábornagy hadteste, a csata reggelén Újszőny irányába díszszemleszerűen, hangos zeneszóval vonult, mivel ennél a seregtestnél jelen volt I. Ferenc József is.[59]

A délvidéki „kisháborúban" a szerbek is mindig zeneszó mellett támadtak. Károlyfalvánál „igen szép darabot húztak a rácok török bandistái, de bezzeg elhallgattak vele," ahogy bekerítve tüzelni kezdtek rájuk. „Mindjárt szétfutottak, némely nehezebb eldobált hangszereket is találtunk a városban."[60]

Megjegyezzük még, hogy a szabad rablást az ébresztő jelével kezdhették meg a katonák.[61]

---

[53] *Imreh* 2003. 84–85. o.; *Czetz* 2001. 54. o.; *Gracza* 1894. 10. o. Arról, hogy nem egy, hanem több zenekar is játszott, a 62. ezred krónikája ír. Lásd *Bichmann* 1909. 227. o.

[54] *Csutak* 1868. 146–147. o. és *Potemkin* 1868a. 98. o.

[55] A 3. (Károly főherceg) gyalogezred 3. zászlóaljának jelentése a folyó hó 25-én Cibakházánál lezajlott ütközetről a fenti zászlóaljra vonatkozóan. Cegléd, 1849. február 26. Közli: *Csikány* 2003b.

[56] *Molnár* 1880. 121. o.

[57] *Hermann* 1999. 32., 121. o.

[58] Benedek cs. kir. vezérőrnagy jelentése a június 28-i győri ütközetről. Bőny, 1849. június 30. Közli: *Farkas* 1998.; „Constantin honvédő zászlóalj": a 18. (Konstantin nagyherceg) sorgyalogezred 1. Landwehr zászlóalja. A cs. kir. hadsereg ún. német sorgyalogezredeinek olyan zászlóalja, amelynek legénysége az ezred véglegesen szabadságolt állományából állt, a kiegészítő kerületében állomásozott, és teljes létszámra csak háború esetén töltötték fel és küldték a harcmezőre.

[59] *Csikány* 2003a. 95–96., 139. o.

[60] *Büttner* 1990. 33., 60. o. Itt nem török nemzetiségű zenészekről van szó, hanem forrásaink a katonazenét is sokszor jellemzik, említik „török" zeneként, amely egyébként Európában is elterjedt elnevezés volt. Ez abból fakadt, hogy a klasszikus katonazenekar sok fúvós és ütőshangszert használt, hasonlóan az előképnek tekintett oszmán janicsárzenekarhoz, a *mehter*hez. A császári seregben a „török" zene, illetve zenekar csak a török hódoltság felszámolása, valamint az állandó ellenséges feszültség oldódása után vált a repertoár részévé a 18. század vége felé. Valószínűleg oszmán hatásra emelkedtek a zenekarok létszámai is. Az európai katonazenekarok által előadott és a valódi török mehter-zene viszonyát jól jellemzi, hogy amikor Ahmed Efendi oszmán követ meghallgatta Nagy Frigyes porosz uralkodó „török" bandáját, megrökönyödve jelentette ki, hogy az nem török zenét játszik. *Bowles* 2006. 553. o. és *Pirker* 1990. 9–10. o.

[61] *Barcy – Karch* 1985. 110. o.

Losoncot 1849. augusztus 9-én Fábry János visszaemlékezése szerint tábori zenére gyújtották fel az oroszok.[62]

Ha nem volt kéznél zenekar, akkor a megfelelő pillanatban elkezdett éneklés is rendkívüli pszichológiai hatással érhetett fel. A pákozdi csatában Mack József ütegének fiatal tüzérei az első ellenséges ágyúszóra a *Szózat*ot kezdték énekelni, és csak akkor hagyták abba, mikor tüzet vezényeltek nekik.[63] 1849. március 5-én a szolnoki csatában a 9. zászlóalj erős ágyútűzbe került, parancsnokuk, Elek Ferenc őrnagy ekkor énekelni kezdte azt a dalt, amellyel az egységet még Kassán toborozták (*Gyere pajtás katonának…*). Az első strófa után rohamot vezényelt, és katonái lelkesen követték.[64] Az 1849. július 15-i váci csatában a honvédek, miközben a város egy része égett, az *Ég a gunyhó, ropog a nád* című nótával, cigányzene kíséretében támadták meg az orosz csapatokat.[65] A turai ütközetben a lengyel ulánusok a légió dalát, a *Nincs még veszve Lengyelország*ot énekelték, miközben felsorakoztak a csatára. Az orosz tüzérség sikertelenül próbálta beléjük fojtani az éneket.[66]

Kevés adatunk van arra, hogy a muzsikáláson kívül használták-e a zenészeket más feladatokra is. A temesvári erődben az osztrákok a 31. Leiningen gyalogezred zenészeivel enyhítették a vártüzérek hiányát, például ők segítettek a várfalakon magasított lövegtalpakat készíteni a jobb kilövés érdekében.[67] Az aradi vár 1848. december 14-i felmentésekor a támadó császáriak annyira tüzérhiányban szenvedtek, hogy 18 ágyújukat a harcban „zömében a Leiningen-gyalogság zenészei és egyéb napszámosok kezelték”.[68]

Megtévesztés és cselvetés

Az eredetileg parancsközvetítő dob- és trombitajeleket rendszeresen használták az ellenség megtévesztésére: félrevezető hadmozdulatok érdekében a hangászokat összevonva vagy ide-oda vonultatva lehetett sokkal nagyobb tömeget mutatni a ténylegesnél, de a hamis támadó vagy visszavonuló jelek alkalmazása is bevált módszer volt. A magyar tábori utasítás kifejezetten ajánlotta a rajtaütés pillanatában az „ellenség megdöbbenését a dobok pergetése, trombiták harsogtatása és a katonák harczzaja által nevelni, rémülését öregbíteni és a valónál sokkal nagyobb erőnket elhitetni”.[69]

[62] Fábry János emlékiratai I. k.
[63] *Molnár* 1989. 99. o.
[64] *Büttner* 1990. 74. o.
[65] *Markó* 1927. 39. o.
[66] *Kovács* 2016. 225. o.
[67] Rückblicke 1853. 16. o. és *Csikány* 2015. 289–290. o.
[68] Leiningen cs. kir. vezérőrnagy jelentése az aradi vár 1848. december 14-i felmentéséről és élelmiszerrel való ellátásáról. Közli: *Farkas* 1998.
[69] Tábori utasítás 1849. 352. o.

A dobjelek erejét mutatja Kassai Vidor anekdotája, mely szerint „félnapig az tartotta vissza a rácok bejövetelét Kis Zomborba, hogy egy kiszolgált katonaember a falu dobját veregette föl s alá az utcákon; a rácok azt vélték, hogy honvédség van a faluban”.[70]

A *Marczius Tizenötödike* beszámolója szerint 1848 őszén Fiáth György nyugalmazott cs. kir. huszárkapitány, a szerbek elleni harc során elesett Fiáth Pompejusz apja, alig 500 fős csapatával Abánál szembetalálkozott a Phillipovich vezette sokkal nagyobb erőkkel. Fiáth széles arcvonalon állította fel embereit a falu előtt, azok előtt nyargalva osztogatta fennhangon parancsait azt a hitet keltve, hogy sokkal nagyobb erők felett rendelkezik. A tüzelést megkezdve a hátrébb elrejtett 18 dobossal is rohamot veretett, valamint a templomtoronyban megfigyelésre kiküldött trombitással is rohamjelet fújatott, mire az ellenség gyorsan meghátrált.[71] Roth és Phillipovics bekerítésénél Görgei Artúr is klasszikus hadicselt alkalmazott. Amikor Csősznél rábukkant az ellenséges menetoszlopra, egy gyenge század huszárral szorosan követte őket, és lassításuk érdekében lovassági roham elleni alakzatok alakítására kényszerítette őket. Hogy szerény ereje ne lepleződjék le, a tagolt terepen „hol jobbra, hol balra az úttól, egy-egy szakasz huszárt fel-feltüntetett, az ellenségnek majd közepével majd meg szárnyaival szemben, míg egyes huszárok födötten messze előre vágtatva, két oldalékában bukkantak fel egy-egy domb mögül, s az egyetlen trombitásunk is hol itt, hol amott szólalt meg”.[72]

1848. október 18-án a Hunyadi-csapat századosa, Hunyadi Ede úgy mutatott a valóságosnál nagyobb erőt, hogy Hodos faluban a dobosokkal rohamjeleket veretett, mintha egy jelentős erő került volna a horvátok hátába. A falu előtt csapatával meglepte a horvátokat, miközben a visszavonuló ellenséget a másik oldalról utolérték a magyar huszárok, illetve egyre több magyar egység érkezett. A horvátok látva bekerítésüket megadták magukat.[73]

December 15-én a jarkováci ütközetben a magyarok egy csapata úgy vágott át az ellenséges vonalakon, hogy Reinhart József Hannover-huszár trombitás mindig előrelovagolva attakot fújt, majd egy huszár osztag nagy robajjal, de rövid időre követte. A színlelt huszárroham hatására a szerbek folyamatosan menekültek, és utat nyitottak a magyar csapatoknak.[74]

A medgyesi ütközetben, 1849. március 2-án, mikor a magyarok lőszere kifogyóban volt, csapataik pedig erős ágyútűz alatt álltak, Bem a dobosokat használta cselvetésre: egybevonta az összeset, majd két részre osztva őket, mindegyik mellé egy szakasz honvédet is rendelt egy tiszt parancsnoksága alatt. A tisztek azt az utasítást kapták, hogy az egyik csapat jobbra előre, míg a másik a balra lévő dombra vonuljon fel és közben úgy verjék a marsot, hogy „rezegjen a föld belé. Amikor az ellenség az ágyúzást beszünteti, jöjjenek vissza, de akkor

[70] *Kassai* 1940. 24. o.
[71] *Marczius Tizenötödike*, 1848. október 11. (49. sz.) 719. o.
[72] *Görgey* 1916. 407. o.
[73] *Hermann* 1995. 23. o.
[74] *Vendrei* 2018. 175–176. o.

nem szabad dobolni! Értik?! Előre!" A csel bevált: az osztrákok a bekerítéstől tartva abbahagyták a tüzelést és elvonultak, így a magyarok rendezhették soraikat és pihenhettek.[75]

A hatvani ütközetben Józef Wysocki hadosztályának táborkari tisztje, Andrzej Grochowalski a hatvani híd elfoglalásakor a híd közelében több tucatnyi dobost vont össze és rohamjelet veretve kívánta nagyobbnak láttatni csapatait.[76] 1849. június 15-én a Zalatna felé vezető úton egy hídnál az olasz légió 2. százada csak úgy tudott a bekerítéstől megmenekülni, hogy miután az egyik oldalon visszaverték a románok támadását, a másik oldal felé rohamot doboltak, miközben csendben elvonultak.[77]

A branyiszkói áttörés sikerének egyik tényezője a huszártrombitások leleményes alkalmazása volt, de ennek részleteiben már némileg eltérnek a források. A leghitelesebbnek Üchritz Emil Pompéry Jánosnak írt február 24-i levele tekinthető. Ebben beszámolt arról, hogy maga mellé véve három huszár trombitását, az erdő takarásában egy különítménnyel vonult fel, és folyamatosan a vadászindulót fújatta. A csel annyira bevált, hogy a sebesülten fogságba esett császári tisztek azt kérdezgették, hogy a balszárnyon olyan gyorsan előrenyomuló, és a császáriak között pánikot okozó nagyszámú tiroli vadász hova tűnt? A magyarok kitartó támadása mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy a császáriak feladták a hágó védelmét.[78] Más forrás szerint Guyon Cornides Lajos alá rendelte az utászokat, két század vadászt, két ágyút, valamint a „Sobrihuszárok" [vagyis a 12. (Nádor) huszárezredbeli] trombitásait, hogy a hegyek között vonulva riadókat fújjanak és lármát csapjanak, akik ezt óriási sikerrel hajtották végre.[79] Tirts írása szerint Guyon az Újházy vadászokat küldte ki az összes huszártrombitással, és mind a hat kürtös egyszerre fújta a vadászindulót. Eközben „Piller dandára is Szepesváraljáról sebes léptekkel érkezett meg a csatatérre, és az összes dobok erős pergése mellett sietett a hegyen fel. Mindez lelkesítőleg hatott a honvédekre, leverőleg az osztrákokra, kiknek sorai ingadozni kezdtek."[80] Egy napló szerint Guyon egy huszártrombitást leszállíttatott lováról, és a „vadász-marsot" fújatta vele.[81] Ami biztos tehát, hogy a huszártrombitások a vadászindulóval sikeresen megtévesztették az osztrák csapatokat és döntő szerepet játszottak a sikerben.

A híres 1849. március 24-i losonci rajtaütés során is kiválóan éltek a magyarok a zenei megtévesztés eszközével. Az összesen 33 fős huszárcsapat parancsnoka, Jánosy Szilárd főhadnagy azt javasolta Beniczky Lajosnak, hogy amikor bevágtat huszárjaival a város közepébe, biztosan azt fogják hinni, hogy csak egy előőrs, amelyet sokkal nagyobb számú

[75] *Imreh* 2003. 202. o.
[76] *Kovács* 2016. 131. o.
[77] *Massoneri* 2006. 331. o.
[78] *Waldapfel* 1955. III. k. 135–138. o.; Görgey István is hasonlóan írja le az eseményeket. *Görgey* 1885. I. k. 196–197. o.; Zámbelly Lajos visszaemlékezése is ezt a verziót erősíti. *Zámbelly* 1889. 365–366. o.
[79] *Platthy* 1861. 102–103. o.
[80] *Tirts* 1903. 19–21. o.
[81] Perlaky Géza honvéd hadnagy naplóját lásd http://www.perlakycsalad.hu/archivum/dokumentumok/perlaky-geza-honved-hadnagy-naploja/ (A letöltés időpontja: 2016. március 9.)

sereg fog követni. Jánosy, mikor észrevétlenül elérte a város szélét, trombitását visszaküldte Beniczkyhez, aki távolabbról kezdte el fújni a huszár indulót, amelyet a városba érkezéséig nem is hagyott abba, azt sugallva, hogy egy erős lovascsapat közeledik. A huszárcsíny tökéletesen sikerült, a trombitaszóra teljes káosz uralkodott el az amúgy is meglepett osztrák erőkön, és fejvesztett menekülésbe fogtak. A hadizsákmány között szerepelt a 13. Wimpfen sorgyalogezred zenekarának teljes felszerelése, amellyel nem sokkal korábban még dicsőségesen játszva vonultak be a városba az osztrákok.[82]

1849. április 28-án Lőcsénél a magyar csapatok megpróbálták lassítani a Vogel-hadtest előretörését. Egy szakasz vadászt azzal bíztak meg, hogy tüntessenek az osztrákok ellen, és vonulásuk során terjesszék el, hogy 30 000-es sereg érkezik az osztrákok ellen. E célból még egy embert is fogadtak, akivel levelet küldtek a lőcsei polgármesternek, utasítva, hogy készítse elő a nagy létszámú magyar sereg szállását és élelmezését. A levél az osztrákok kezébe került, este pedig a maroknyi magyar több tucat tábortüzet rakott, mintha nagyobb előörsök lennének. Vogel ennek hatására összes zenekarát és dobosát egész éjjel járatta és verette a „zapfenstreichot" (takarodót), jelezve, hogy ébren vannak.[83] Pár nappal később, május 7-én, miután az osztrák csapatokat a Cornides-féle vadászok Késmárkról és Béláról is kiszorították, az ellenség Szepestótfalunál gyülekezett. Közben egy késmárki városi trombitást fehér lóra ültettek, és a bélai lovas nemzetőrökkel együtt csöndben próbálták bekeríteni a gyanútlan ellenséget, de végül egy fegyelmezetlen alakulat túl korán elárulta magát. Így is a trombitásnak és a lovas nemzetőröknek volt köszönhető a mérsékelt siker, mert el tudták hitetni egy komolyabb lovas kontingens érkezését.[84]

Pulszky Terézia jegyezte fel, hogy 1849 márciusában, mikor Jozef Miloslav Hurban emberei ismét feltűntek Gömör megyében, a magyar nemzetőrök felvonulására hamar megfutottak, illetve megadták magukat. Rőce (Revuca) falu nemzetőrének egyszerre hat lázadó adta meg magát, és a településre kísérve őket hamarosan egy dobosba ütközött, akinek megparancsolta, hogy kezdjen dobolni, aki valószínűleg gyülekezőt dobolhatott, mert a „jól ismert jelzés hallatán" hamarosan még öten megjelentek és megadták magukat. Így egy nemzetőr és egy dobos 11 fogollyal vonult be végül a faluba.[85]

1849. június 19-én, a másnapi héthársi ütközet előtt egy nagyobb kozák alakulat vonult Héthárs felé felderítésre, amit észrevett a szintén kémlelésre Palocsára kiküldött 7 fős huszárcsapat, és a huszárkáplár trombitásával felmászott a vár fokára és riadót fújatott, mire az oroszok gyorsan visszavonultak attól tartva, hogy egy nagyobb magyar egységgel találkoztak össze.[86]

A zenészeket rendkívül tudatosan használó egyik katona az egyébként nagyothalló egykori császári tiszt, Bátori Schulcz Bódog volt. Az isaszegi csatában Bátori Schulcz a hátráló

[82] *Görgey* 1888. II. k. 145–146. o.
[83] *Tirts* 1903. 50. o.
[84] *Roxer* 2020. és *Tirts* 1903. 61. o.
[85] *Pulszky* 1986. 340–341. o.
[86] *Lesskó* 1898. 195. o.

magyarokat üldöző vértesek ellen vezényelt szuronyt szegezve két századot, akiket tömeggé alakított, s 10 dobossal gránátos indulót veretett, 40 lépést a tömeggel előre haladt, majd a dobosokkal előbb rohamot, nem sokra rá pedig visszavonulót veretett. A manőver és a csatározók tüze együttesen elriasztotta a vérteseket. Újra gránátos indulót veretve 50 lépést haladt előre, és ott várta be a hozzá felzárkózó alakulatokat. A nagysallói ütközetben Bátori Schulcz ismét a gránátos induló hangjaira vonult fel, majd 60 lépés távolságból doboltatott rohamot. Június 25-én pedig a Vágnál Sempte falunál Pataki őrnagy zászlóaljából kiállított 12 dobos a gránátos indulót, majd a pihenőt verte.[87] Bátori Schulcz mindezzel azt hitette el a harc folyamán, hogy az ellenség válogatott harcosokkal fog szembe kerülni, ugyanis a gránátos indulót a császári hadseregben csak az elitnek számító gránátos csapatok dobolhatták menet közben (illetve magas rangú elöljárók tiszteletére játszhatták), de kitüntetés jelleggel más alakulatok is használhatták. Érdemes megemlíteni, hogy a piski hídnál véghezvitt hőstetteikért Bem kitüntetésként engedélyezte a 31. zászlóaljnak, hogy mindig verhetik a gránátos marsot. Ismereteink szerint ez volt az első és egyetlen zenei jellegű kitüntetés a honvédseregnél.[88]

Az osztrákoknál sem volt ismeretlen a megtévesztő hangjelzések használata, de egyelőre erről alig tudunk valamit. A szamosfalvi ütközetben, 1848. november 16-án Urbán a távolban doboltatott, mintha elvonulna, de közben csendben a magyar hadsereg közé vezette csapatait. A csel kis híján végzetes zavart keltett.[89]

Néha maga a dobok és trombiták használatának tilalma szolgált az ellenség megtévesztésére, illetve hadmozdulatok elleplezésére. Bem 1849. február 4-én „reggel egész csendben szólította fegyverbe hadseregét, amely ez alkalommal csakugyan maroknyi volt. Még lármadobot sem veretett, holott értesülve volt afelől, hogy az ellenség Vizakna közelében van."[90] 1849. május 2-án a Buda körülzárásához felvonuló hadtesteknek megtiltották a hangjelzések használatát a hadmozdulatok minél további elrejtése érdekében: „semmilyen ürüggyel sem szabad trombitához nyúlni vagy egyéb játéknak hallatszania," és a vonulás és táborozás során „a legnagyobb csendnek és éberségnek kell lennie".[91]

Teljes zenekarok bevetésére is sor került a csatatereken, amelynek célja egyértelműen a pszichológia hadviselés volt: a saját csapatok lelkesítése és az ellenség megfélemlítése. Különösen a meglepetésszerű támadás esetén még nagyobb zavart kelthetett az ellenség soraiban a zenekarok hangjának felzendülése; mint a fentebbi aradi példánál láthattuk, a zenekar eleve egy legalább ezredszintű erőt sugallt a császáriak számára. A zenekarok és a *Rákóczi-induló* pszichológiai fegyverként való alkalmazásának egyik legtudatosabb használója Máriássy János alezredes volt. Az 1848. december 4-én az aradi vár elfoglalására

[87] *Bátori Schulcz* 1870. 58–59., 64., 81. o. Itt valószínűleg a 26. honvédzászlóaljnál szolgáló Pataky Kálmán századosról van szó, akit 1849. június 22-én Nagysándor József tábornok őrnagyi rangra terjesztett fel, de ténylegesen nem léptették elő. *Bona* 2009. 186. o.
[88] *Honvéd*, 1870. december 8. (49. sz.) 39. o. és *Barcy – Karch* 1985. 161–162. o.
[89] *Imreh* 2003. 63. o.
[90] *Imreh* 2003. 97. o.
[91] Görgei Artúr honvéd tábornok parancsa. Tata, 1849. május 2. Közli: *Farkas* 1998.

indított támadása ugyan kudarcba fulladt, de a haditerv része volt a figyelemelterelés is: az Újaradról a vár felé vezető úton lévő híd alatt egy cigánybandát helyezett el, hogy a megfelelő kürtjelre kezdje el játszani a *Rákóczi-indulót*. A rajtaütés azonban nem várt fizikai akadályok miatt meghiúsult, ráadásul a zenekar mellé rendelt tiszt félreértelmezte a visszavonulásra kiadott trombitajelet, és rázendíttetett a muzsikára, mire ezt mások a roham jelének vették. Máriássy az OHB-nek küldött december 4-i jelentésében egy hadnagyot vádolt a kudarc miatt: „nagy széltől megcsalatva kürtje által a lármázásra jelt" adott. Kiss Antal, akkori székely százados, későbbi őrnagy visszaemlékezésében is egy idő előtt megszólaló kürtjelnek tulajdonítja a kudarcot. Széll János emlékiratában viszont azt jegyezte fel, hogy a „várba vezető töltés melletti fogadó előtt álló zenekar – azt gondolta a zaj keletkezete s fegyverek ropogásakor, hogy már a Vár kezünkbe esett v[agy] hogy be vettük elkezdett Nemzeti indulót húzni", amely riadóztatta az őrséget.[92] Más alkalommal pedig, amikor 1849. február 24-én Máriássy Pétervásárára vezetett rajtaütést, amelyre a honvéd- és huszárszázadok, valamint ágyúk mellett a Zanini-zenekart is magával vitte. Az akció során a zenekar a tartalékként álló 2 gyalogos és egy huszárszázad, valamint az ágyúk mellett állt. Amikor a gyalogság lerohanta a falut, a zenekar rázendített a *Rákóczi-indulóra*, illetve Máriássy egy ágyút is elsüttetett, hogy nagyobb zavart keltsen az osztrákok között.[93]

1849 áprilisában Komárom erődjénél egy átcsoportosítás leplezésére, figyelemelterelésként alkalmazták a zenészeket: összehívták az összes zenekart és zenészt, majd megparancsolták nekik, hogy minél hangosabban játszanak, amelyre a katonák és polgárok kurjongatással erősítettek rá. Ezalatt két zászlóaljat csendben átcsoportosítottak a támadáshoz a harkályi magaslatokhoz.[94]

Protokollfeladatok

A hadiszokások szerint a trombitások és dobosok egyik sajátos és kiemelt feladata volt a parlamentírozás, pontosabban a parlamenterek kísérése. A trombitások ekkor a Chamade-t (Hohe Ruf), vagyis a fő felhívót fújták folyamatosan. A parlamentírozásnak több oka lehetett: megadásra való felszólítás, fegyverletételi és megadási alkudozás, tűzszünet kérése, sebesültek kimentése a harcmezőről, fogolycsere, politikai tárgyalás. Amikor a parlamenter az ellenség tábora felé vonult, fehér zászló mellett trombita- vagy dobjellel is jelezték szándékukat.[95] A hangászoknak egyébként emiatt is nemcsak a saját hadseregük, hanem az ellenséges vagy szövetséges hadseregek jeleit is ismerniük kellett.

[92] *Máriássy* 1999. 66–67. o.; MNL H2 1848:4875.; *Potemkin* 1867. 30–31. o.; *Lakatos* 1881. I. k. 157. o.; *Kiss* 1893. 9. f.; *Alföldi Hírlap*, 1848. december 13. (48. sz.) 189–190. o.; *Korompai* 2001. 298. o.
[93] *Máriássy* 1999. 87−89. o.
[94] *Lengyel* 1897. 27–28. o.
[95] *Barcy – Karch* 1985. 109. o. és *Marosi* 1994. 11. o.

Parlamenterek küldésére a szabadságharc idején is számos példát találunk. Az első, forrásainkban szereplő eset természetesen a pákozdi csatához köthető. Jellačić a vereségét követően parlamenter tisztjét egy trombitással küldte a magyar sereghez.[96]

A legrészletesebb leírás az 1848. november 20-i dési követjárásról maradt meg. E szerint Harai Viktor 12 óra tájban érkezett 12 Vilmos-huszár, egy tizedes és egy trombitás kíséretében a Méla-hegy tövéhez, hogy Urbannak és Dés város elöljáróinak adjon át leveleket. „A trombitás jelt fútt, a követ, fehérkendőt lobogtatott feje felett. Erre tompa dobpörgés volt a válasz. A trombitás kíséretében, a híd felé jött, melynek kétharmada fel vala szedve s a vége eltorlaszolva. Harmadszor hangzik a hírnöki trombita, leverőt dobol a császári, s a torlasz mögül fehérkendőkel lobogtatnak a tisztek. A híd talpfáin a torlaszig hatol, s annak tetejére ülve monda küldetése célját."[97]

Amikor a Nádasi-szorosnál Simunich előrenyomulását próbálták feltartóztatni a magyar seregek, a sok osztrák halott és sebesült miatt egynapos fegyverszünetet kértek a császáriak. A tárgyalásra érkező osztrák tiszt fehér jelzéssel és egy trombitással érkezett.[98]

A marosvásárhelyi ütközet (november 5.) előtt Gedeon altábornagy megadásra felszólító parlamentert küldött a magyar táborba. A követet jelző trombita pont a magyar huszárok támadása előtt szólalt meg, amelyre a képzett katonák fel is hagytak a támadással. Gedeon azonban megsértve a hadijogot, a tárgyalás alatt előbbre vonta ütegeit.[99]

1849. január 3-án a Windisch-Grätzhez menő magyar országgyűlési küldöttséget egy hadnagy és egy káplár vezetésével egy 12 huszárból álló különítmény kísérte. Az osztrák táborhoz fehér kendővel és trombitással közeledtek, jelezve követi mivoltukat.[100]

Jalovics György visszaemlékezései szerint a kápolnai csatában egy elesett osztrák főtiszt szemrevételezésére egy császári katonaorvos érkezett a csatamezőre, aki egy trombitással kísérve jelezte békés szándékát.[101]

A hadiszokások szerint szabályos ostrom előtt az erősséget vagy a várost követek útján megadásra szólítottak fel; ekkor is „chamade"-t fújtak.[102] 1849 júniusában az oroszok által körbezárt brassói fellegvárnál egy kürtössel kísért parlamenter útján szólították fel a védőket a megadásra, amelyet azok elutasítottak. Két nappal később azonban már a védők küldték ki Bihari Sándor hadnagyot parlamenterként egy dobossal, hogy 48 órás fegyverszünetet kérjenek.[103]

1849. május 3-án Temesvárnál egy meg nem nevezett huszártiszt parlamenterként egy trombitással együtt lovagolt az ellenséges állások felé és próbálta átadni a feladásra szólító

[96] *Hatala* 1898. 13. o.
[97] *Kádár* 1890. 125. o.
[98] *Massoneri* 2006. 71. o.
[99] *Székely* 1893. 22–23. o.
[100] *Csengery – Kellemesi Melczer* 2000. 411., 418. o.
[101] *Vahot* 1861. 55. o.
[102] *Barcy – Karch* 1985. 109. o.
[103] *Hochbauer* 1998. 34–36. o.

levelet, amelyet azonban az osztrákok felbontatlanul és tiszteletlenül egy parasztlegénnyel küldtek vissza.[104]

Potemkin Ödönt 1849. június 30-án arra utasították, hogy egy trombitást maga mellé véve vigyen át Temesvár osztrák parancsnokságnak egy nyílt „depeche”-t, amelyben felajánlották a polgári lakosság kivonulását az ostromlott erődből. Tóth János trombitás a harctér szélére érve „indulót” fújt, mire mindkét oldalon abbahagyták az ágyúzást, és így érték el az osztrák vonalakat.[105] Görgei követei, Seherr-Thoss Arthur és Esterhazy István viszont inkább a szerencsének köszönhették sorsukat, mikor követként Miskolcra, Cseodajev tábornok főhadiszállására tartottak. Ők is csak trombitást vittek magukkal, mikor Gesztelynél egy kozák csapattal találkoztak, akik először mind a trombitás jeladását, mind Seherr-Thoss zsebkendőlengetését – tudatlanságból vagy akarattal, nem derült ki – figyelmen kívül hagyták, és rálőttek a követekre.[106]

1849. augusztus 16-án Dévánál a 73. zászlóalj küldött Lüdershez parlamentert, amely Thorotzkay Sándor hadnagyból, egy huszár tizedesből és egy trombitásból állt; az utóbbi a „szokásos Ruf”-ot fújta és rendkívül félt attól, hogy a szemben álló kozákok nem ismerik a katonai szabályzatot. Más forrás szerint a Dévánál álló magyar csapatok fegyverletétele előtt Beke József ezredes egyetlen trombitás kíséretében lovagolt ki a piski hídhoz, hogy az oroszokkal tárgyaljon.[107]

Úgy tűnik, a trombitával kísért követjárás gyakoribb volt, talán elegánsabb is egy törzstiszt számára, mivel ritkábban jegyezték fel a dobosok kíséretét a hadikövetek küldésénél. A dobosok alkalmazása az adott pillanatban a lovasalakulatok hiányára is utalhat. Az ozorai fegyverletétel alkalmával Roth fehér zászlóval egy dobos kíséretében érkezett.[108] 1849. január 21-én Arad ostromakor Galsai Kovách Ernő százados a 29. zászlóalj egy dobosának kíséretében vitt egy levelet az osztrák parancsnokhoz. A válaszra várakozva kiderült, hogy a román származású honvéd valójában az aradi várból kiszökött és átállt dobos volt. Annak ellenére, hogy a császáriak felismerték, szerencséjére nem fogták el, pedig a hadijog alapján megtehették volna az egykori szökevénnyel; tegyük hozzá, hogy ugyanakkor ezzel megsértették volna a parlamenterekre vonatkozó hadijogot.[109] A mi szempontunkból fontos megjegyezni, hogy a feladatra olyan dobost választottak, aki képzett volt és kiválóan ismerte a dobjeleket.

A példák alapján biztosak lehetünk abban, hogy a várak körülzárolásakor, illetve a várőrség és az ostromseregek parancsnokságai között gyakori volt a parlamentírozás a vár feladására való felszólítás, a tárgyalások vagy a fogolycserék ürügyén. Így a fent leírt jelenetek, azaz a dobos vagy trombitás előírt jelzései kíséretében megjelenő tisztek fogadása – ha a hadijogot

[104] *Berkeszi* 1904. 73. o.
[105] *Potemkin* 1867. 67–72. o.
[106] *Seherr Thoss* 1881. 298. o.
[107] *Thoroczkay* 1887. 50–51. o. és *Süli* 2017. 115. o.
[108] *Bertók* 1999. 124. o.
[109] *Galsai Kovách* 1911. 29–30. o.

betartották –, mindig ugyanazzal a koreográfiával történtek. Forrásaink valószínűleg pont ennek a hadijog által megkövetelt és végrehajtott rutinnak köszönhetően nem is tartották fontosnak mindig leírni a formát, illetve a hangászok kíséretét.[110]

Veszteségek és kitüntetések

A magyar tábori utasítás egyedül az ellenséges lovastábor megtámadásakor ajánlotta, hogy a tiszteket és a trombitásokat igyekezzenek meglepni és elfogni a szállásokon.[111] Ezen kívül nem ismert, hogy a tisztekhez vagy zászlótartókhoz hasonlóan a hangászok és zenészek kiemelt célpontok lettek volna az ütközetekben, de számos elesett vagy sebesült hangászról vallanak a források. Az 1848. július 14-i szenttamási ütközetben ágyúgolyó által sebesült meg a 3. zászlóaljba tartozó Kiss József dobos.[112] A pákozdi csatában megsebesült és október 8-án elhunyt 23 éves Rozenberg Józsefet, a 34. Prinz von Preussen sorgyalogezred muzsikusát Martonvásáron temették el.[113] December 16-án már a Nezsider környéki harcokban volt megtalálható az említett gyalogezred zenekara, ahol a két, nagydobot viselő katonát egy ágyúgolyó ölt meg.[114] December 28-án a bábolnai ütközetben újabb két dobost veszítettek el.[115] Komáromnál a 37. zászlóalj dobosaként 1849. január 21-én esett el egy Tanaszy nevű zenész.[116] Szemere Bertalan a január 31-i tokaji ütközet után kiemelte, hogy 2 zenészt is fogságba ejtettek a császáriak, „kiknek táboraink nagy hiányát érzik."[117] A szegedi tábori kórház 1849. május 20-i kimutatásában szerepel Benigni Mihály 2. (Hannover) huszárezredbeli „tárogatós", azaz trombitás, aki „jobb alcombja nyomoréksága" miatt szorult ápolásra. Sebét 1849. február 2-án Becskereknél szerezte.[118] Vizaknánál a 31. zászlóalj előtt zenélve haladó Nagy József klarinétos és Szirma József vadászkürtös halt hősi halált.[119] A 9. zászlóalj az isaszegi csatában elesett vagy megsebesült 98 közvitéze közül 7 dobos volt, vagyis a hangászok több mint fele veszteséglistára került, ami kivételesen magas arány.[120] 1849. június 20-án Nyárasdnál az egyik honvéd dobos egy közeli gránátrobbanástól süketült meg.[121] Amikor Ácsnál 1849. július 2-án az 1. zászlóalj komoly veszteségeket szenvedett, az osztrák jelentés kitért arra is, hogy nemcsak a csapatzászlót szerezték meg, hanem egy dobot is.[122] Kőmíves Gergely ágyús szekerész trombitás a besztercei ütközetben sérült meg, és „nagy

[110] Bajzik művében számtalan parlamentírozásról olvashatunk, de egyiknél sem említ hangászokat. *Bajzik* 2020.
[111] Tábori utasítás 1849. 354. o.
[112] MNL OL H 92 2165. Damjanich jelentése. Óbecse, 1848. július 16.
[113] *Lencsés* 1990. 64. o. és *Demeter* 1998. 46. o.
[114] *Hatala* 1898. 23. o.
[115] *Ruisz* 1906. 46. o.
[116] *Szinnyei* 1887. 491. o.
[117] *Dér – Hajagos – Hermann* 2004. II. k. 282. o.
[118] MNL OL H 75 1849:16197.
[119] *Markó* 1899. 206. o.
[120] *Hoffman* 1906. 46. o.
[121] *Szinnyei* 1887. 147. o.
[122] *Csikány* 2002. 815. o.

szerű tök sérve miatt" alkalmatlanság miatt obsittal bocsájtották el saját kérésére.[123] Nagy György, a 47. honvéd zászlóalj dobosa is sebesültként lett feltüntetve.[124]

A Vasvári Pál által szervezett Rákóczi-szabadcsapat 1849. május 11-i illetmény-kimutatása 8 dobost és 7 hangászt, a május 28-i létszámkimutatása pedig 8 dobost és 10 hangászt említ: ismereteink szerint egyébként ez volt az egyetlen szabadcsapat, amely állandó zenekarral is rendelkezett. A történeti hagyomány szerint, amikor Vasvári és társai Beck tűzmester ágyúja mellett elestek, a zenészek végig, halálukig játszották a harci dalokat.[125]

Tipikus filmes, szépirodalmi ábrázolás, amint a honvédeket kisdobosok vezetik harcba. Ez azonban valóban nem volt ritka. A komáromi 13 éves Buza Sándor a 37. zászlóalj soraiban esett el, ugyanott szolgált „kis dobosként" Germann Károly és Váczy József is. Az utóbbi, 1849. január 13-án Nyárasdnál esett át a tűzkeresztségen, ahol átlőtték a dobját és az ijedtségtől hazáig futott.[126]

Cibakházánál esett osztrák fogságba – vagy szökött meg – Kovács Mihály dobos, aki azt vallotta, „hogy a visszavonulás jelét doboltam, de nem akartam én ezt folytatni, hanem az alkalmat kihasználva, a császári csapatokhoz átmenni, mely sóvárgó kívánságtól sokan a bajtársaim közül is szenvednek, amihez ők nem találtak kedvező alkalmat".[127]

Még egy majdnem fogságba esett „zenészt" említenék, akiről a következő történet maradt fent. 1849. február 8-án, mikor Aradra betörtek a császári csapatok, és a helyzet kritikussá vált, Gyulai Gaál Miklós parancsnokot nem lehetett megtalálni. Saját szavai szerint: „éjjel megtettem minden intézkedést a Marosvonal védelmére [. . .] és nyugodtan vártam a fejleményeket. Reggel 10 óra tájban eszembe jutott egy zenedarab, melyet már régen nem játszottam. Elővettem a kottatartót és hegedültem." A lejegyző Kovách Ernő hozzátette: „a kíséretet hozzá már órákig bömbölte vagy száz hatalmas ostromágyú!!" Majd folytatta Gaál szavait: „Éppen javában hegedülök, mikor berohan hozzám a segédtisztem: »Herr General, ich melde gehorchsamst, die Unserigen reteriren!« Rém bosszankodtam, mert zavart a szerencsétlen! »Nun was ist denn weiter?! Wenn sie reteriren, werden sie auch wieder avancieren!« Éppen a legérdekesebb helyen zavart meg - kénytelen voltam megint ugyanott kezdeni a partitúrát. De azt hiszi, lehetett nyugodtan játszani? Minden pillanatban rohant be egy futár, hogy retirálunk. Végre nagy ijedten szalad be a feleségem, hogy meneküljünk, mert a rácok már ebben az utcában vannak. Ekkor aztán sajnálatomra le kellett tennem a hegedűt, pedig éppen most jött a pártitura legérdekesebb része! Lóra ültem és mentem a dolgokat megtekinteni!" És csakugyan, ha a rácok gyorsan előrenyomulnak és nem vesztegetik az idejüket azzal, hogy végigrabolják a fél várost, megtörténhetik, hogy a hadvezért hegedűjével együtt fogják el."[128]

---

[123] MNL OL H 75 1849: 5926. 1849. július 16.
[124] *Hermann – Bona – Molnár* 2020. 205. o.
[125] MNL OL H 75 1849:16833.; *Szabó* 1893. 91. o.
[126] *Szinnyei* 1887. 52–53., 58–59., 141. o.
[127] Jegyzőkönyv. Pest, 1849. február 25. Közli: *Csikány* 2003b.
[128] *Galsai Kovách* 1911. 40. o.

Kevés kitüntetett hangászt ismerünk: Máthé Jánost, a 11. székely huszárezred dobosát(?),[129] Szabó Józsefet, a 31. zászlóalj dobosát, valamint az 1849. augusztus 3-i komáromi kitörés után a 6. huszárezred trombitását, Szalpek Jánost tüntették ki a szabadságharc során. Mindhárman III. osztályú érdemérmet kaptak.[130] Császári oldalról Mészáros János gránátos dobos a vizaknai ütközetben mutatott bátorságáért kapott 1849. március 1-jén 2. osztályú ezüst Vitézségi Érmet.[131]

Összegzés

A szabadágharc honvédseregének katonái a kötelező és létfontosságú dob- és trombitajeleket jól elsajátították és alkalmazták. Az előírás szerinti feladatokon túl a zenészeket, az ellenség által is jól ismert hangjelzéseket több tiszt, vagy akár csak egy képzett dobos/trombitás nagyon tudatosan használta megtévesztésre és cselvetésre. A hangászokat megfelelő pillanatban alkalmazva komoly taktikai sikereket lehetett elérni, így önmagában is fegyverként értelmezhető a tevékenységük. Ritkább esetben küzdelmeket megfordító, eldöntő szerepe is lehetett, amelyre a branyiszkói áttörés mutat kiváló példát. Ez nem a magyar virtus része, hiszen az ellenséges oldalon is vannak példák a zenészek ötletes és rendhagyó alkalmazására, és nem kétséges, hogy a császári és cári csapatok is hasonló hatékonysággal alkalmazták ezeket a módszereket, de egyelőre kevés forrás áll erről rendelkezésünkre. A dobosok és trombitások fontos szerepet töltöttek be a hadijog alkalmazásánál is: részesei voltak a parlamentírozásnak vagy az ostromprotokollnak.

A példákon keresztül jól látható, hogy bár a magyar honvédsereg egyrészt a katonai élethez szükséges dobosokat és trombitásokat tekintve is állandó létszámhiánnyal küzdött, valamint alig rendelkezett professzionális katonazenészekkel és zenekarokkal, a katonai hangjelek és a katonazene nélkülözhetetlen és fontos szerepet töltött be a szabadságharc folyamán. A kvázi-hivatalossá vált *Rákóczi-induló* lelkesítő és bajtársi közösségszervező ereje tagadhatatlan volt a katonák és a civilek között is, amelyet a rá adott osztrák reakciók is megerősítenek. Ahol volt lehetőség, a *Rákóczi-induló* mindig szólt a harcmezőkön és azon kívül is.

A fenti adatok felhívják a figyelmet a hangászok és a katonazene eddig mellőzött szerepére, így a további kutatások számos új elemmel gazdagíthatják a szabadságharcról szóló ismereteinket.

[129] A forrásműben elírás történhetett, ugyanis a huszároknál trombitások szolgáltak és nem dobosok.
[130] *Szinnyei* 1887. 24. o. és *Makai* 2001. 157., 161. o.
[131] *Bichmann* 1909. 234. o.

Levéltári források

Kiss 1893. — *Kiss Antal:* Jegyzetei az 1848–49-es forradalommal kapcsolatosan: Élmények az 1848/9-ki önvédelmi harcz idejéből. Felolvasva Gyergyószentmiklóson, az 1893. március 12-én tartott megemlékezésen. Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár. MS 3186

MNL OL — Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest

MNL OL H 2 — Az 1848–1849–i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség. Általános iratok

MNL OL H 9 — Az 1848–1849–i minisztériumi levéltár, Belügyminisztérium. Elnöki iratok

MNL OL H 75 — 1848–49-es Hadügyminisztérium. Általános iratok

MNL OL H 92 — 1848/1849–es minisztérium Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok

Bibliográfia

Ambrus 1892. — Az 1848 és 1849-ik évi szabadságharczban részt vett római és görög katholikus paphonvédek albuma. 1. k. Szerk. *Ambrus József*. Nagy-Kikinda, 1892.

Aggházy 2001. — *Aggházy Kamil:* Buda ostroma 1849. május 4–21. Budapest történetének forrásai. 1. k. S. a. r., az előszót és a jegyzeteket írta *Hermann Róbert – Czaga Viktória – Kreutzer Andrea – Szoleczky Emese – Tóth Orsolya.* Budapest, 2001.

Aschsermann 2018. — *Aschermann Ferenc:* Nagy-Becskerektől Pákozdig. In: *Hegedüs János – Vendrei (Aschermann) Ferenc:* Kiss Ernő altábornagy, „a bánsági nábob". Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2018. 109–151. o.

Bajzik 2020. — *Bajzik László:* Az aradi vár építése és hadieseményei az 1848–1849-es szabadságharcban. Budapest, 2020.

Balogh 2017. — *Balogh Máté:* Katonai éltem naplója. Szilárd János fővadász visszaemlékezése a nyári hadjáratra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 1. sz. 121–163. o.

Barcy – Karch 1985. — *Barcy Zoltán – Karch Pál:* Hangászok – hangszerek – hangjegyek. Trombita- és dobjelek az osztrák–magyar hadseregben és haditengerészetnél (1629–1918). Budapest, 1985.

Bátori Schulcz 1870. — Bátori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharczból. Kiadta és s. a. r. *Egervári Ödön*. Pest, 1870.

Berkeszi 1904. *Berkeszi István:* Bogma István naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról. *Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat Közleménye*, XX. (1904) I–II. sz. 67–86. o.

Bertók 1999. *Bertók Béla:* Egy szabadságharcos feljegyzései. In: *Csatáry György:* Szabadságharc a végeken. Anno 1848–1849. Ungvár, 1999. 111–126. o.

Bichmann 1909. *Bichmann, Wilhelm:* Geschichte des k. und k. Infanterie-Regiments No. 62. Beszterce, 1909.

Bozó 1889. *Bozó Manó:* Pétervárad 1849-ben. *Hazánk*, 11. (1889) 4. sz. 294–315. o.

Bona 2009. *Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. Budapest, 2009.

Bowles 2006. *Bowles*, *Edmund A.:* The Impact of Turkish Military Bands on European Court Festivals in the 17th and 18th Centuries. *Early Music*, 34. (2006) 4. sz. 533–559. o.

Büttner 1990. „Csata mezejérül írom pár soraim." Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Az előszót és a jegyz. írta *Pető Vilmos*, a szöveget gondozta *Öllős László*. Budapest–Bratislava, [1990.]

Clauser 1938. *Clauser Mihály:* Egykorú kézirat Budavár 1849. évi visszafoglalásáról. *Magyar Katonai Szemle*, 8. (1938) 2. sz. 215–224. o.

Czetz 2001. *Czetz János:* Emlékezéseim. A szöveget gondozta, a bev. és a jegyz. írta *Kedves Gyula*. Budaörs, 2001.

Csengery – Kellemesi Melczer 2000. *Csengery Antal – Kellemesi Melczer István:* Deák békekövetsége Windisch-Grätznél. In: Szószék és csatatér. S. a. r. *Hermann Róbert.* Budapest, 2000. 410–419. o.

Csikány 2002. *Csikány Tamás:* Ütközet az Ácsi-erdőben 1849. július 2-án. *Hadtörténelmi Közlemények,* 115. (2002) 3. sz. 787–823. o.

Csikány 2003a. *Csikány Tamás:* Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata. Budapest, 2003.

Csikány 2003b. *Csikány Tamás:* A cibakházi híd 1849. A cibakházi hídért 1849. január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.

Csikány 2015. *Csikány Tam*ás: A szabadságharc hadművészete, 1848–1849. Budapest, 2015.

Csutak 1868. — *Csutak Kálmán:* Aradi fogságom alatt irt adatok az 1848/9 évi szabadságharc különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról. Pest, 1868.

Demeter 1998. — *Demeter Zsófia:* A pákozdi győzelem. Dunántúli védelmi hadművelet: 1848. szeptember 29–október 7. Székesfehérvár, 1998.

Dér – Hajagos – Hermann 2004. — Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. II. k. A bev. tanulmányt írta, az iratokat vál. és s. a. r. *Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert*. Eger, 2004.

Dercsényi 1896. — *Dercsényi Kálmán:* Bem tábornok téli hadjárata 1848−49-ben Erdélyben (Napló-jegyzetek). Budapest, 1896.

Dobrossy 1998. — *Dobrossy István:* Borsod és Miskolc 1848–1849-ben; naplók, töredékek, visszaemlékezések. Miskolc, 1998.

Éder 1895. — *Éder József:* Apróságok a szabadságharczból. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 4. (1895) 3. sz. 18–20. o.

Egressy 1893. — *Egressy Ákos:* Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből. Budapest, 1893.

Fábry János emlékiratai I. k. — Fábry János emlékiratai. I. k. 1830–1867-ig. http://fabry-szabolcs.hu/wp-content/uploads/2010/12/F%C3%A1bry-J%C3%A1nos-eml%C3%A9kiratai-pdf.pdf (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 1.)

Farkas 1998. — Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat vál., a német nyelvű iratokat ford. *Bőhm Jakab*. A bev. tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.

Fényes 1861. — *Fényes Elek:* Arad ostroma. In: Honvédek Könyve. Szerk. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*. II. k. Pest, 1861. 15–34. o.

Gacsályi 1981. — *Gacsályi Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. In: Honismeretei kutatások Szabolcs-Szatmárban. IX. k. Nyíregyháza, 1981. 3–124. o.

Galsai Kovách 1911. — *Galsai Kovách Ernő:* Aradvár és Aradváros ostroma 1848–49-ben. Galsai Kovách Ernő 1848/49-iki honvédőrnagy naplója. Az előszót írta *Márki Sándor*, bev. és jegyz. *Juhász Ferenc*. Arad, 1911.

Garzó 1978. — *Garzó Imre:* Életem és abból merített gondolatok. S. a. r. *Blazovich László* és *Varsányi Péter István*. Budapest, 1978.

Görgey 1988. — *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I–II. k. Görgey István ford. átdolgozta, a bev. és a jegyz. írta *Katona Tamás*. Budapest, 1988.

Görgey 1885–1888. — *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. I–II. k. Budapest, 1885–1888.

Görgey 1916. — *Görgey István:* Görgey Arthur ifjusága és fejlődése a forradalomig. Budapest, 1916.

Gracza 1894. — *Gracza György:* Az 1848–49-iki magyar szabadságharcz története. IV. k. Budapest, 1894.

Hajagos 2017. — *Hajagos József:* A tavaszi hadjárat eseményei Jókai Mór műveiben. *Aetas,* 32. (2017) 2. sz. 94–105. o.

Hatala 1898. — *Hatala Péter:* Ötven év előtt. 1848-iki márczius 15-től Világosig. Budapest, 1898.

Hegyesi 1898. — *Hegyesi Márton:* Az 1848−49-iki harmadik honvédzászlóalj története. Budapest, 1898.

Hermann 1992. — *Hermann Róbert:* Az 56. honvédzászlóalj története (1848 október–1849 október). In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény, 33.) Szerk. *Molnár András*. Zalaegerszeg, 1992. 195–257. o.

Hermann 1995. — *Hermann Róbert:* Perczel Mór első honmentő hadjárata. (Zalai Gyűjtemény, 36/2.) Zalaegerszeg, 1995.

Hermann 1999. — *Hermann Róbert:* Az ihászi ütközet emlékkönyve 1849−1999. Pápa, 1999.

Hermann 2010. — *Hermann Róbert:* Andrássy Gyula zászlóalja. Újabb adatok a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj történetéhez. In: Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. Szerk. *Háda Béla – Ligeti Dávid – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Merényi Krisztina*. Budapest, 2010. 279–295. o.

Hermann – Bona – Molnár 2020. — *Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András:* A 47. honvédzászlóalj története. 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020.

Hochbauer 1998. — A Barcaság 1848/49-ben. Szerk. *Hochbauer Gyula*. Szecseleváros, 1998.

Hoffman 1906. — *Hoffman Arnold:* Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédzászlóalj története. Kassa, 1906.

Horváth 1861. *Horváth Mihály:* Emléklapok az 1848-iki magyarországi hadjáratból. In: Honvédek Könyve. Szerk. *Vahot Imre*. II. k. Pest, 1861. 72–81. o.

Imreh 2003. *Imreh Sándor:* Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben. S. a. r. *Pászti László*. Budapest, 2003.

Jókai 2001. Jókai Mór: Emléksorok 1848–49-ből. (CD-ROM) Budapest, 2001. http://mek.oszk.hu/00800/00800/html/jokai25.htm (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 17.)

Kádár 1890. *Kádár József:* Belső-Szolnok és Dobokamegye története. 1848–1849. Deés, 1890.

Kassai 1940. Kassai Vidor visszaemlékezései. S. a. r. *Kozocsa Sándor*. Budapest, 1940.

Katona 1989. Budavár bevételének emlékezete, 1849. Vál., szerk., bev. és jegyz. *Katona Tamás*. Budapest, 1989.

Kemény 2017. *Kemény Krisztián:* Hannoverek, Ferdinándok és a „vörös sapkás" lovastüzérek. Szolnok, 1849. március 5. – Komárom-Ószőny, 1849. július 2. *Aetas,* 32. (2017) 1. sz. 102–120. o.

Kemény 2018. *Kemény Krisztián:* A kétszer elfogott cs. kir. lovasüteg. Jelentések, visszaemlékezések és kitüntetési javaslatok az 1849. március 5-i szolnoki ütközet emblematikus fegyverténye kapcsán. In: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, 2018. 230–240. o.

Korompai 2001. *Korompai Balázs:* Széll János volt honvédfőhadnagy emlékiratai a szabadságharcból. Történeti naptár. In: Emlékek és források Debrecen, 1848/49. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 26.) Debrecen, 2001. 265–315. o.

Kovács 2016. *Kovács István*: „Érdek és szeretet." Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848−1849. Budapest, 2016.

Krasznay 1998. „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak…" Visszaemlékezések 1830−1861. A szöveget gondozta *Forrai Ibolya – Árva Judit*. Budapest, 1998.

Lakatos 1881. *Lakatos Ottó:* Arad története. I. k. Arad, 1881.

László 2001. *László Géza:* Osváth Pál 1848/1849-es hadnagy visszaemlékezése a 10. honvédzászlóaljra. (Forrásközlés). *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv,* 15. Nyíregyháza, 2001. 241–269. o.

Lehoczky 1889. *Lehoczky Tivadar:* Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899.

Lencsés 1990. *Lencsés Ferenc:* Martonvásár. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv,* 21. Székesfehérvár, 1990. 43–123. o.

Lengyel 1897. *Lengyel Sándor:* Az 1848–49-iki évben Szolnoktól fel Pozsonyig, onnan le Világosig történt csatákról és egyebekről. Erzsébetfalva, 1897.

Lesskó 1898. *Lesskó István:* Ezelőtt 50 évvel. In: A Szabadságharcz Emlék-Albuma. 2., bővített kiadás. Szerk. *Hohenauer Ignác.* Kassa, 1898.

Major 1973. *Major István:* Honvédélményeim 1848−49-ből. S. a. r. *Szőcs Sebestyén*. Budapest, 1973.

Makai 2001. *Makai* Ágnes: „Hű vitézségért…" Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001.

Máriássy 1999. *Máriássy János:* Visszaemlékezések az 1848−49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. S. a. r. *Sugár István*, Budapest, 1999.

Markó 1899. *Markó Miklós*: Bem hadvezér tábori zenésze. *Vasárnapi Újság*, 1899. március 26.

Markó 1927. *Markó Miklós:* A régi mulató Magyarország. Budapest, 1927.

Marosi 1994. *Marosi László:* Két évszázad katonazenéje Magyarországon. A magyarországi katonazene története, katonakarmesterek 1741–1945. Budapest, 1994.

Massoneri 2006. *Massoneri, Gustavo:* Történelmi adalékok az 1848−49-es magyarországi függetlenségi háborúról. Ford. *Száraz Orsolya*. A jegyz. és a kísérő tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket ford. *Pete László*. (Studia Militaria Hungarica 1.) Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.

Molnár 1989. *Molnár András:* Árvay Sándor emlékirata. Részletek egy negyvennyolcas honvédtiszt önéletrajzából. *Hadtörténelmi Közlemények,* 102. (1989) 1. sz. 94–114. o.

Molnár 1880. *Molnár György:* Emlékeimből. Világos előtt. Szabadka, 1880.

Nagy 2017. *Nagy Ildikó:* Himnusz, Szózat kontra Gotterhalte. *Aetas*, 32. (2017) 4. sz. 21–62. o.

Pászti 2016. *Pászti László:* A katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. (2016) 1. sz. 92–120. o.

Pirker 1990. *Pirker, Michael:* Pictorial Documents of the Music Bands of the Janissaries (mehter) and the Austrian Military Music. *RIdIM/RCMI Newsletter*, 15. (1990) 2. sz. 2–12. o.

Platthy 1861. Adatok Platthy István volt honvéd-őrnagy naplójából. Összeállítá *Vahot Imre*. In: Honvédek Könyve. III. k. Szerk. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris.* Pest, 1861. 76–108. o.

Pulszky 1986. *Pulszky Teréz:* Egy magyar hölgy emlékiratai. Ford. *Hortobágyi Tibor*. S a. r., az utószót és a jegyz. írta *Egyed Ilona*, Budapest, 1986.

Potemkin 1867. *Potemkin Ödön:* Az 1849-ik évi magyar hadsereg felosztásának okai az aradi s temesvári táborozással. Pest, 1867.

Potemkin 1868a. *Potemkin Ödön:* A szelindeki és vízaknai csatából. In: Honvédvilág. I. k. Szerk. *Kunsági [Illéssy István] – Potemkin Ödön*. Pest, 1868. 98–106. o.

Potemkin 1868b. *Potemkin Ödön:* Színészeink a szabadságharczban. In: Honvédvilág. II. k. Szerk. *Kunsági [Illéssy István] – Potemkin Ödön*. Pest, 1868. 145–154. o.

Rempe 2017. *Rempe, Martin:* Cultural Brokers in Uniform: The Global Rise of Military Musicians and Their Music. *Itinerario,* 41. (2017) 2. sz. 327–352. o.

Répászky 1898. *Répászky István*: Ebből áll a köszönet. In: A Szabadságharcz Emlék-Albuma. Szerk. *Hohenauer Ignác*. 2. bőv. kiadás. Kassa, 1898. 189–191. o.

Roxer 2020. Az 1849-es szepességi vadász-zászlóalj. Wilhelm Roxer visszaemlékezései. A *Magyar Szemle* 2020. februári lapszámában N. Balogh Anikó azonos című írásához tartozó emlékirat teljes szövege. http://www.magyarszemle.hu/online-cikk/20200225_az_1849-es_szepessegi_vadasz-zaszloalj (A letöltés időpontja: 2020. szeptember 9.)

Ruisz 1906. *Ruisz Gyula:* Bábolna a magyar szabadságharc idején. *A Komárom-Vármegyei és Városi Muzeum-Egyesület értesítője,* 19. (1906) 25–83. o.

Rückblicke 1853. Rückblicke auf Temesvár bei der Enthüllungsfeier des Monuments am 17. Januar 1853 für die tapfere Vertheidigung der Festung im Jahre 1849. Temesvár, 1853.

Sárosi 2004. *Sárosi Bálint:* A cigányzenekar múltja az egykorú sajtó tükrében, 1776–1903. Budapest, 2004.

Seherr-Thoss 1881. *Seherr Thosz Árthur:* Emlékezések múltamra. Ford. *Könnye Nándor. Budapesti Szemle*, 27. (1881) 56. sz. 395–410. o.

Süli 2016. *Süli Attila:* Bíró Sámuel visszaemlékezése. *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 16. (2016) 91–122. o.

Szabó 1875. [*Szabó György*]: Egy honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Történeti ön-életleírás. Budapest, 1875.

Szabó 1893. *Szabó Sámuel:* Mikor jött Vasvári Erdélybe? *1848–49. Történelmi Lapok*, 2. (1893) 9. sz. 90–91. o.

Szabó 2010. *Szabó László:* A basszustuba alkalmazási területeinek magyar vonatkozásai. DLA doktori értekezés (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem), 2010.

Szecskó 1991. *Szecskó Károly:* A kápolnai csatáról. *Honismeret*, 27. (1999) 1. sz. 19. o.

Székely 1893. *Székely Gergely:* Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1893.

Székelyné Kőrösi 2004. Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról. A szöveget gondozta, a bev. és a jegyz. írta, szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. (Kecskemétiek a szabadságharcban 3.) Kecskemét, 2004.

Szinnyei 1887. *Szinnyei József:* Komárom 1848–1849-ben. Budapest, 1887.

Tábori utasítás 1849. Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára. Pest, 1849.

Teleki Sándor emlékezései 1958. Teleki Sándor emlékezései. Vál., s. a. r., az előszót és jegyz. írta *Görög Lívia*. Budapest, 1958.

Tirts 1903. *Tirts Rezső:* 1848–49-iki élményeim különös tekintettel a Cornides-féle Szepesi Guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharcban. Késmárk, 1903.

Thoroczkay 1888. *Thoroczkay Sándor:* A 73. honvédzászlóalj története. *Hazánk*, 8. (1888) 1. sz. 27–56. o.

Tóth 1893. *Tóth Károly:* Az 56-ik honvéd zászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893.

Tragor 1998. *Tragor Ignác:* Vác története 1848−49-ben. Vác, 1998.

Vahot 1861. Adatok, Jalovics György, az első hatfontos ágyuüteg első ágyúja 11 hónapos s 32 csatás irányzója, később tűzmestere jegyzeteiből öszeállitá *Vahot Imre*. In: Honvédek Könyve. I. k. Szerk. *Vahot Imre*. Pest, 1861. 42–58. o.

Vendrei 2018. *Vendrei (Aschermann) Ferenc:* Kiss Ernő és Damjanich János. In: *Hegedüs János – Vendrei (Aschermann) Ferenc:* Kiss Ernő altábornagy, „a bánsági nábob". Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest. 2018. 151–194. o.

V. Waldapfel 1955. *V. Waldapfel Eszter:* A forradalom és szabadságharc levelestára. III. k. Budapest, 1955.

Zámbelly 1889. *Zámbelly Lajos:* Emlékiratok 1848/49-ből. *Hazánk*, 11. (1889) 3. sz. 73–190., 4. sz. 267–279. és 5. sz. 354–369. o.

György Csorba

DRUMMERS, TRUMPETERS AND THE APPLICATION OF MILITARY ORCHESTRAS AT THE BATTLEFIELD OF THE WAR FOR FREEDOM IN 1848–1849

(Abstract)

The research article introduces the application of the musicians and military orchestras serving in the Home Defence Forces of the Hungarian War for Independence of 1848–1849 at the battlefield. The Hungarian military, due to the shortness of the time, did not elaborate a new system of military tunes, but adapted the system of the Austrian Imperial Army. Indeed, the activities of the drummers and trumpeters were part of the routine so much that sources scarcely mention them. However, the contemporaries found military musicians worth mentioning when they were applied in some extraordinary situation, for example, when some confusion evolved at the battlefield. Beyond the traditional system of mediating orders or battlefield communication, drum and trumpet signs were also often used to deceive the enemy: in the case of deceiving moves, the musicians were often marching up and down the battlefield, showing a much larger number of soldiers to the enemy, but the application of false retreat or attack signs was also a very widespread method. Applying these techniques in the appropriate moment, serious tactical successes could be achieved, so the activity of the military musicians can be interpreted as a weapon in itself. In rarer cases, the activity of the musicians could even change the result of the battle, as the breakthrough of Braniskom of 5 February 1849 shows a very good example. The military orchestras encouraged the soldiers by playing the quasi-official march of the war for independence, the Rákóczi March. The drummers and trumpeters also played an important role in applying military law: they were part of the so-called process of 'parliamenting' to which we may also find several examples from the history of the war for freedom.

György Csorba

DER EINSATZ VON TROMMLERN, TROMPETERN UND MILITÄRKAPELLEN AUF DEN SCHLACHTFELDERN DES FREIHEITSKAMPFES VON 1848–1849

(Resümee)

Die Studie beschreibt den Einsatz von Musikern und Militärkapellen, die in der Honvéd-Armee des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–1849 dienten, auf den Schlachtfeldern. Aufgrund der kurzen Zeit, die zur Verfügung stand, entwickelte die ungarische Armee kein neues militärisches Tonsignalsystem, sondern übernahm die in der österreichischen kaiserlichen Armee verwendeten Signale. Tatsächlich waren die Kampftätigkeiten von Trommlern und Trompetern so sehr Teil der militärischen Routine, dass sie in den Quellen kaum Erwähnung finden. Doch gerade in den Fällen, in denen die Musiker nicht in der traditionellen oder vorgeschriebenen Weise eingesetzt wurden oder eine Störung im System auftrat, erwies sich eine genauere Aufzeichnung als lohnenswert.

Neben der klassischen Rolle der Kommando- oder Schlachtfeldkommunikation wurden Trommel- und Trompetensignale regelmäßig eingesetzt, um den Feind zu täuschen: Um ihn in die Irre zu führen, konnten Musiker in Gruppen zusammengefasst werden, oder man ließ sie hin- und hermarschieren, um eine viel größere Menschenmenge als die tatsächliche vorzutäuschen. Aber auch die Verwendung falscher Angriffs- oder Rückzugssignale war eine gängige Methode. Diese konnten im richtigen Moment eingesetzt werden, um einen bedeutenden taktischen Erfolg zu erzielen, so dass die Aktionen der Musiker als eine Waffe an sich angesehen werden konnten. In seltenen Fällen konnten die Aktionen der Musiker auch eine Rolle dabei spielen, das Blatt einer Schlacht zu wenden oder diese zu entscheiden. Ein hervorragendes Beispiel dafür ist der Durchbruch bei Branyiszkó am 5. Februar 1849.

Die Militärkapellen spornten die Soldaten an, indem sie den Rákóczi-Marsch spielten, der zum quasi offiziellen Marsch des Freiheitskampfes geworden war.

Die Trommler und Trompeter spielten jedoch auch bei der Anwendung des Kriegsrechts eine wichtige Rolle: Sie waren Teil der Parlamentarisierung, wofür es in der Geschichte des Krieges zahlreiche Beispiele gibt.

György Csorba

TAMBOURS, TROMPETTISTES ET ORCHESTRES MILITAIRES SUR LES CHAMPS DE BATAILLE DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1848–1849

(Résumé)

L'étude présente l'activité des musiciens et des orchestres militaires de l'armée hongroise durant la guerre d'indépendance de 1848–1849. Faute de temps, l'armée hongroise n'a pas mis en place de nouveaux signaux sonores, mais elle a adopté les signaux utilisés dans l'armée impériale autrichienne. En fait, les tambours et les trompettistes faisaient partie de la routine militaire lors des combats au point que les sources ne les mentionnent guère. Néanmoins, elles ont noté certains cas inhabituels, lorsque les musiciens étaient utilisés de manière insolite ou irrégulière ou lorsqu'un problème est survenu dans le fonctionnement du dispositif.

Outre leur rôle classique qui consistait à transmettre des ordres et à permettre la communication sur les champs de bataille, les signaux de tambour et de trompette étaient régulièrement utilisés pour tromper l'ennemi : en rassemblant ou en déplaçant les musiciens, on pouvait montrer un effectif supérieur à la réalité, mais l'utilisation de faux signaux d'attaque et de retraite était également une

pratique éprouvée. Comme on pouvait remporter des succès tactiques importants en utilisant ces outils au moment opportun, l'activité des musiciens peut alors être considérée en elle-même comme une arme. Dans certains cas rares, les musiciens pouvaient même jouer un rôle déterminant et décisif dans une bataille, notamment dans la percée de Branyiszkó (Pod Braniskom) du 5 février 1849.

Les orchestres militaires exaltaient les soldats en leur jouant la Marche hongroise qui fut la marche quasi-officielle de la guerre d'indépendance.

Les tambours et les trompettistes jouaient également un rôle important lors de l'application du droit de la guerre : ils accompagnaient les parlementaires qui entraient en pourparlers avec l'ennemi, ce qui était fréquent dans l'histoire de la guerre.

Дьёрдь Чорба

ПРИМЕНЕНИЕ БАРАБАНЩИКОВ, ТРУБАЧЕЙ И ВОЕННЫХ ОРКЕСТРОВ НА ПОЛЕ БИТВЫ ВО ВРЕМЯ БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ В 1848–1849-ИЕ ГОДЫ

(Резюме)

Исследование представляет применение на поле боя музыкантов и солдатских оркестров, служивших в венгерской гонвед армии национальной обороны во время борьбы за свободу в 1848–1849-ие годы. Из-за нехватки времени венгерская армия не разработала новую военную звуковую систему знаков, а переняло звуковую систему знаков, используемую в австрийской императорской армии. В действительности боевые действия барабанщиков и трубачей являлись настолько частью военной рутины, что источники почти не упоминают о них. Тем не менее, в случаях отличающихся от обычных обнаружены работы музыкантов, заслуживающих более детальные записи, а именно когда они использовались нетрадиционно, либо не согласно предписаниям, либо когда в системе есть нарушение.

В дополнение к классической роли посредника командного приказа или коммуникации на поле боя, сигналы барабана и трубы регулярно использовали для того, чтобы обмануть врага: для вводящих в заблуждение движений, собирая вместе музыкантов или маршируя их туда-сюда, можно было показать гораздо большую толпу людей, чем она была в действительности, но использование ложных сигналов атаки или отступления также было проверенным методом. С использованием этих приёмов в нужный момент можно было добиваться серьезного тактического успеха, так что деятельность музыкантов можно интерпретировать как самостоятельное оружие. В редком случае действия музыкантов могли иметь решающую роль, значение в разворотах сражений, о чем отличным примером свидетельствует прорыв в Бранишко 5-ого февраля 1849-ого года.

Военные оркестры играя становившимся почти официальным маршем борьбы за свободу марш Ракоци вдохновляли солдат. Барабанщики и трубачы также играли важную роль в применении военных прав: они были частью парламентаризма, множество примеров которого можно увидеть в истории войны.

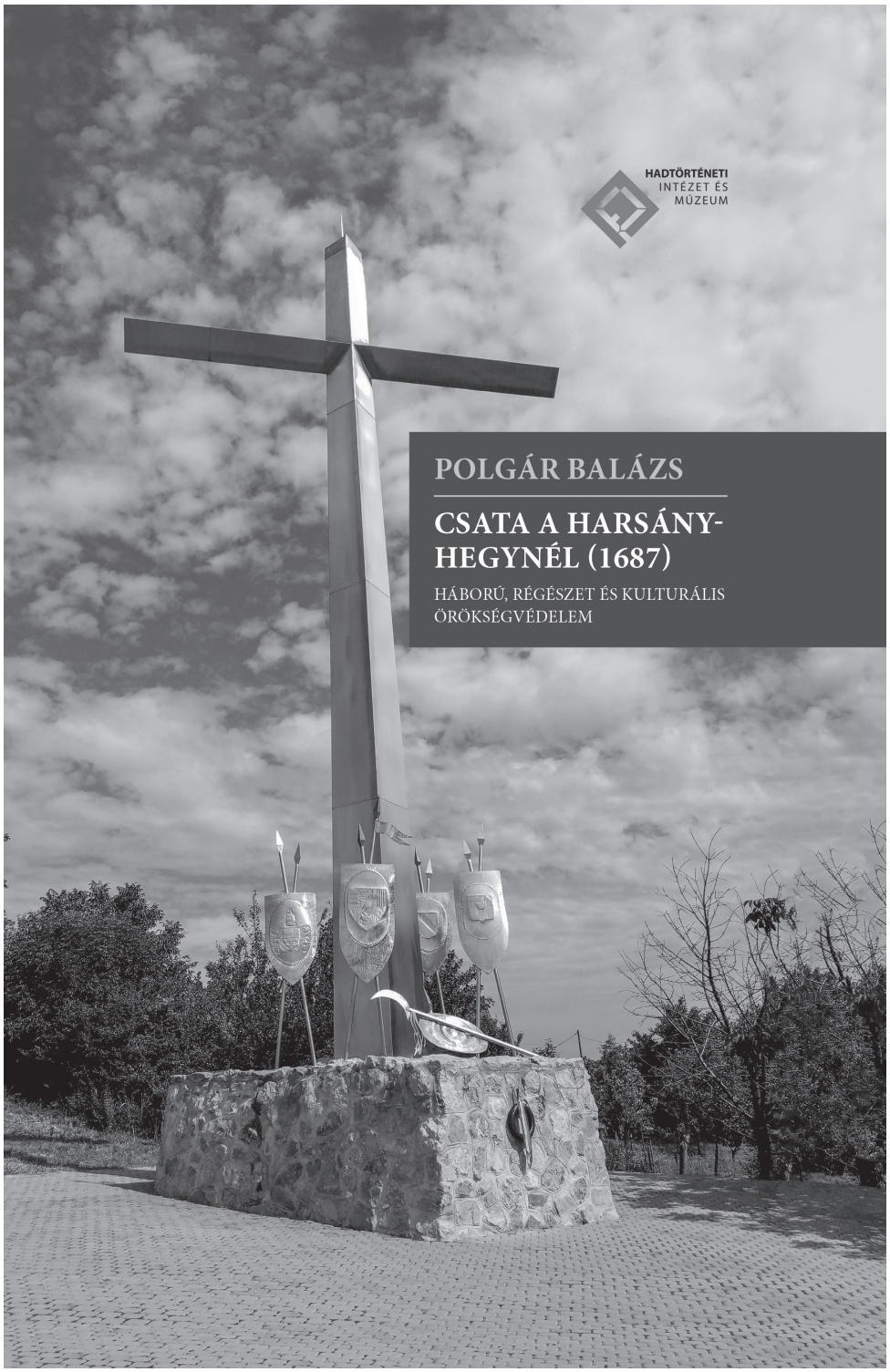

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

POLGÁR BALÁZS

CSATA A HARSÁNY-HEGYNÉL (1687)

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM

FORRÁSKÖZLEMÉNY

SOLYMOSI JÓZSEF

JASKULA ANTAL VISSZAEMLÉKEZÉSE 1848–1849. ÉVI SZOLGÁLATÁRA[1]

Az 1849. április végén Felső-Magyarország védelmére megalakított felső-magyarországi, majd IX. hadtest, későbbi nevén Északi hadsereg vonatkozásában szinte csak a felső vezetés emlékiratai állnak rendelkezésünkre.[2] Az alsóbb tisztikar és a legénység által hátrahagyott visszaemlékezést csak keveset ismerünk.[3] A Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjteményében található egy eddig kiadatlan kézirat, amely Jaskula Antalnak, a 13. honvédzászlóalj hadnagyának visszaemlékezéseit tartalmazza. A teljes szöveg 22 beírt oldal, emellett több töredékes, illetve az emlékirat egyes részleteit tartalmazó példány is fennmaradt. A szerző személyes iratait is tartalmazó irategyüttes 1939-ben került a Levéltár tulajdonába, Jaskula Antal fiának, Virág Béla (1863–1936) hírlapírónak hagyatékából.[4]

Jaskula Antal 1825. november 8-án született a Nógrád vármegyei Alsóesztergályon, Jaskula János uradalmi gazdatiszt és Fekete Borbála fiaként. Jogi tanulmányokat folytatott, melyeket még a szabadságharc előtt be is fejezett. 1848 szeptemberében önkéntesnek állt a Pesten, Perczel Mór által szervezett Zrínyi-csapatba, melyből később a 35. honvédzászlóalj alakult. A Zrínyiekkel vett részt a pákozdi csatában (pontosabban, a Velencei-tó déli partján állomásozott az alakulatával), majd áthelyezték a szintén Pesten alakuló 13. honvédzászlóaljhoz. Október 21-én őrmesterré léptették elő. Ezután egészen a szabadságharc végéig ennél az alakulatnál szolgált előbb a feldunai (VII.), majd 1849 tavaszától a felső-magyarországi (IX.) hadtest kötelékében. Tiszti előléptetésére 1849. február 25-én (január elsejei ranggal) került sor. A fegyverletétel után, 1849. szeptember 1-jén közlegényként besorozták a császári-királyi 39. (Dom Miguel) gyalogezredhez. Új alakulatánál is hamar altiszt lett,

[1] A publikáció a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

[2] *Lázár* 1849.; *Bułharyn* 1852.; *Dembiński* 1874.; *Wysocki* 1993.; de ide sorolható az eredetileg más alárendeltségbe tartozó *Beniczky* 1924. is.

[3] *Matolai* 1883.; *Szalay* 1998.; *Bartha* 1981.; de ide sorolhatóak a Beniczky Lajos és Görgey Ármin alárendeltségébe tartozó 15. honvédzászlóalj tisztjeinek visszaemlékezései is: *Villecz* 1898. és *Földes* 1998. A szepesi vadászzászlóaljra lásd *Tirts* 1903. és *Roxer* 2020.

[4] HL Tgy. 1913. és 1917. Az interneten elérhető Perlaky Géza honvéd hadnagynak, a 13. honvédzászlóalj egykori katonájának emlékirata, amely számos adalékot tartalmaz a zászlóalj történetéről, és összevethető Jaskula Antal visszaemlékezésével. Sajnos az 1849. április–májusi hónapokról igen kevés adatot közöl, utána pedig megszakad, lásd *Perlaky*. Itt szeretnék köszönetet mondani a kézirathoz fűzött értékes észrevételeikért és tanácsaikért Hermann Róbertnek, Kedves Gyulának és Pászti Lászlónak.

1850. január 11-én tizedessé, majd ugyanebben az évben, december 10-én őrmesterré léptették elő. 1856 decemberéig szolgált, tényleges rokkantként bocsátották el.[5]

A császári-királyi hadseregben töltött szolgálati körülményeire és elbocsátására vonatkozóan fennmaradt irathagyatéka ad tájékoztatást. E szerint az 1850-es évek elejétől többször és több módon próbálkozott menekülni a kényszerkatonáskodás kötelezettsége alól, de csak az egészségügyi felülvizsgálat útján sikerült elérnie leszerelését. Hazatérése után ügyvédként talált munkát a Trencsén vármegyei Felsőmotesicen, ahol Motesiczky László csődgondnokaként működött. 1856. január 30-án megnősült, felesége Grotkovszky Ilona lett, egy lánya (Irén, 1861) és két fia (Béla, 1863 és Sándor, 1870) született. Béla fia később a Virág vezetéknevet használta.[6]

A magyar királyi Honvédség felállításakor közzé tett felhívásra 1869. februárjában kérte a honvédség szabadságolt tiszti állományába történő felvételét. Kérelmét elfogadták, és 1869. augusztus 16-tól szabadságolt állományú honvéd századossá nevezték ki. Tiszti személyi lapja szerint a magyar királyi trencsén–nyitrai 56. honvédzászlóalj létszámában vették figyelembe. Szolgálata során 1870 márciusában nyolc heti újonckiképzésen vett részt, 1871 szeptemberében a zászlóalj és dandárösszpontosításban, mint századparancsnok működött. 1872. augusztus 9-ig szolgált.[7]

Később a közeli Bánon (Trencsén vármegye) élt. Itt halt meg 1906. május 26-án. A megyei honvédegylet tagjaként részt vett a honvédegyleti mozgalomban. Lehetséges, hogy ez inspirálta visszaemlékezései megírására is. Legalábbis az egyik fennmaradt visszaemlékezés-részletre írt feljegyzés szerint felolvasta azt az 1890. március 15-e alakalmából tartott báni banketten. A teljes emlékirat áttekinti Jaskula Antal 1848–1849. évi pályafutását, katonának állásától egészen a fegyverletételig. Részletesen beszámol az iglói rajtaütésről, a branyiszkói ütközetről, valamint a temesvári csatáról és az azt követő visszavonulásról. A visszaemlékezés érdekes epizódja a 13. honvédzászlóalj tisztikarának parancsnokuk helytelen magatartásával szembeni jogos fellépéséből eredő haditörvényszéki pere, melynek a hadtest parancsnoka – Görgei Artúr vezérőrnagy – általi végső elintézése ismét rávilágít a tábornok jellemének két fontos tulajdonságára, legendás szigorúságára, de emberségére is.

Az emlékirat közlése szöveghű, a szöveget és a központozást a mai helyesíráshoz közelítettük. A rövidítéseket feloldottuk. A szövegben szereplő aláhúzásokat dőlt betűvel jelöltük. A visszaemlékezésben szereplő tisztek adatait Bona Gábor tiszti életrajzgyűjteményei alapján pontosítottuk, részletes életrajzot azonban csak a témánk szempontjából fontos, de kevéssé ismert szereplők esetében adtunk meg.[8]

---

[5] *Bona* 2018. és Kriegsarchiv (Wien), Personalunterlagen, Grundbuchsblätter IR39 Abg. Kl. I. 1849–1857 13/84. Honvédtiszti személyi iratai szerint csak 1855. végéig szolgált a császári hadseregben. HL Akvi 32822.

[6] HL Tgy. 1917. és HL Akvi 32822.

[7] HL Tgy. 1917. és HL Akvi 32822.

[8] Bona Gábor az elmúlt évtizedekben több kiadásban adta közre tiszti életrajzait. Munkánk során az interneten közzétett legbővebb változat alapján dolgoztunk és erre is hivatkoztunk, lásd *Bona* 2018.

Egy 1848/49-i honvéd emlékirataiból

Ezen év egész Európát felvillanyozta, nem csoda tehát, ha annak szabadság felé vágyó drága és mindenekfelett szeretett hazám is egyik hathatós lökését érezte, a küzdőtérre sodortatott, s minden erejét összeszedve küzdött is. Tette pedig ezt nem jókedvből, de kényszerűségből, és tette azért, mert alkotmányos szabadsága, fennállásának létjoga is veszélyeztetvén, ezt minden áron, s végső esetben fegyverrel is megvédeni kellett.

Az egyenlőség, szabadság és testvériség magasztos elve, és ezen elv megvédésének kötelességérzete mindenkit magával ragadott, miért is a pezsgő vérű értelmes fiatalság – eltérve kitűzött életpályájától – csakhamar a keletkezett áradathoz csatlakozott, szégyellve a haza veszélybeni forgása idején való tétlen honmaradását.

Az általánossá vált mozgalom, és a haza veszélybeni léte rám is oly mágikus hatást gyakorolt, miképp áldott emlékű és máris porladozó imádott jó szüleim könnyeitől kísérve, és ezek áldásával ellátva, magam is a harcolók sorába léptem, hogy így honfiúi kötelességemnek megfelelhessek.

A Zrínyi zászlóaljba[9] soroztatván be, csakhamar módomban állott a csaták viharjait teljes romboló-borzasztó képükben láthatni. Zászlóaljam Budapestről Perczel Mór[10] zászlóaljparancsnoksága alatt kivonulván Moga[11] tábornok hadtestével Martonvásárra, s onnan Székesfehérvárott betörő Jellačić[12] ellen indíttatott, Velencénél csatasorban állíttatván fel.[13] Ezen csatábani állás bennem mily különféle gondolatokat és érzéseket szülemlett meg, nem akarom bővebben ecsetelni, mert hisz ez, csatáim elsője lévén nem csoda, ha az ágyúk folytonos bömbölése első percekben minden bátorságomat és hidegvérűségemet próbakőre helyezték. Később azonban midőn az ágyúszó már szakadatlanul folyt, magam is a csata tüzéhez képest mindinkább megedzve lettem. A csata leginkább Pákozd körül folyt, s ott az ellenség vereségével befejeztetvén, Moga egész hadteste éjjeli erőltetett menettel már Baracska és Martonvásár között táborba szállott. Ezen manőver mindég megfejthetlen marad előttem, mert ahelyett, hogy az ellenséget megveretése után üldöztük és megsemmisítettük volna, menekülésére nemcsak szabad utat engedtünk, de sőt, magunk is mint győzők előbbi állásunkból visszavonultunk. Martonvásári táborból én Budapestre indíttattam, hogy ott az alakulásban lévő 13. zászlóaljba beosztassam.

Ezen érintett zászlóalj, melyhez már őrmesteri rangban lettem beosztva, az őszi hónapokban szervezkedett, mégpedig oly rendkívüli gyorsasággal, hogy 1848. decemberben teljesen

[9] Perczel Mór parancsnoksága alatt 1848 szeptemberében Pesten megalakult szabadcsapat, később 35. honvédzászlóalj. A csapat megalakítására lásd *Urbán* 2009.; történetére *Csikány* 2014.

[10] Perczel Mór (1811–1899) honvéd ezredes, majd vezérőrnagy. *Bona* 2018.

[11] Móga (Moga) János (1784–1861) cs. kir. altábornagy, Pákozdnál a magyar hadsereg parancsnoka. *Bona* 2018.

[12] Jellačić, Josip, gróf (1801–1859), cs. kir. altábornagy, horvát bán. Az 1848. szeptember 11-én Magyarországot megtámadó horvát csapatok parancsnoka.

[13] A Zrínyi-zászlóalj a Velencei-tó déli partján, a magyar hadsereg bal szárnyán lévő dandárba lett beosztva, ahol a csata során nem került sor harcra.

felszerelve, begyakorolva csataképes lett. A zászlóalj a tábori kórházban megalakulván, innen az Üllői [úti] laktanyába lett elhelyezve, hol rövid pár nap után ama szép jelenetnek voltam szemtanúja, hogy az utcán egy fél üteg[14] ágyút – a laktanyára irányítva és égő kanóccal ellátva – felállítva láttam, és ezen felállításban a laktanya második emeleti ablakából gyönyörködtem, mely tragikussá válhatott felállításnak az volt célja, hogy az oda berendelt egy granicsár zászlóalj[15] legénysége, ki az alkotmányra való eskütételt megtagadta, annak hatása, tekintélye, sőt esetleges következményének súlya alatt lefegyvereztessék; és csakugyan, midőn a laktanya minden kijárata, lépcsőzete és folyosója, sőt az udvar legnagyobb része honvédeink által töltött és feltűzött szuronyos fegyverek kíséretében elfoglalva, a fél üteg ágyú fennebbi módon felállítva, az udvar közepére vezényelt granicsár zászlóalj pedig minden oldalról körülzárolva volt, ez a bekövetkezhető komoly eseményekre való tekintettel, és szemmel látható intézkedés hatása alatt, minden ellenkezés nélkül egész csendben lefegyvereztetett, az Újépületbe (Neugebäude) kivitetett, ott további őrizet alá helyeztetvén.[16]

November hóban zászlóaljamban a kolera kiütvén, és azt pusztítva majdnem megtizedelvén, [a zászlóalj] levegőváltozás végett Komáromba vezényeltetett, mely intézkedés nagyon bevált; mert itt már e borzasztó betegség lassan alábbszállt, sőt rövid négy hét alatt teljesen megszűnt, amikor azután hajókon ismét Budapestre visszaindíttatott.

A téli hónapok, nevezetesen pedig 1848. december beállván, Görgei[17] pedig hadseregével Dunántúlról Budapestre [az] ellenséges osztrák hadsereg parancsnoka, Windisch-Grätz[18] által átszoríttatván, beállott ama időpont, amikor a hadászati szempontból is nevezetessé vált bányavárosi, maga nemében páratlanul kiszámított téli visszavonulás kezdetét vette.[19]

---

[14] A korszakban a lövegeket (tábori ágyúkat, tarackokat) ütegekbe szervezték. Egy üteg a császári hadseregben hat, a honvédseregben nyolc löveget számlált.

[15] Határőr zászlóalj.

[16] A 17. (2. oláh) határőrezred 1. zászlóalja július 22-én indult el Naszódról a délvidéki hadszíntérre. Miután már útközben kiderült róluk, hogy nem akarnak harcolni a részben szerb határőrökből álló szerb felkelők ellen, augusztus közepén Szegedről hajón Szolnokra, onnan vasúton Pestre, majd Vácra, onnan pedig hajón Pozsonyba küldték őket. Pozsonyból két század augusztus 20-án Sopronba, a megmaradt négy század pedig 21-én Lipótvárba indult. Október 7-én a lipótvári várőrség más alakulataival együtt ez az alakulat is elfogadta az október 3-i uralkodói rendeletet. Október 14-én – miután a környékbeli magyar nemzetőrség körülfogta az erődöt – Jeszenák János báró, Nyitra megyei kormánybiztos felszólítására a tisztikar szóbeli fogadalmat tett, hogy nem harcol Magyarország ellen, mire Jeszenák beleegyezett abba, hogy a négy század elhagyja az erődöt, s magyar területen átvonulva, visszatérjen ezredkerületébe. Október 23-án érkeztek Vácra, ám itt nem voltak hajlandók esküt tenni a magyar alkotmányra, mire 24-én vasúton Pestre szállították őket. Kossuth október 30-án, majd november 9-én ismét Hrabovszky János bárót, altábornagyot, a budai főhadparancsnokság vezetőjét szólította föl a határőrök lefegyverzésére. A határőröket végül a 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóaljának kirendelésével Répásy Mihály vezérőrnagy, a hadügyminisztérium pótlovazási osztályának vezetője fegyvereztette le november 15-én. KLÖM XIII. k. 470–473. o.

[17] Görgei Artúr (1818–1916) vezérőrnagy, a feldunai hadtest parancsnoka, később fővezér és hadügyminiszter.

[18] Alfred zu Windisch-Grätz, herceg (1787–1862), tábornagy, a császári hadsereg főparancsnoka.

[19] Görgei felvidéki hadjárata 1849. január 4-én kezdődött és február 10-ig tartott.

Ezen visszavonulásban zászlóaljam is részt vett, s annak arrière-garde-jánál[20] egyik tényezővé vált. A visszavonulás Vác, Drégelypalánk – hol tiszti kinevezésemet nyertem[21] –, Ipolyság és Windschacht[22] felé irányíttatott, s kisebb csatározás között, nevezetesen ez utóbbi helyen, hol majdnem teljes csata kifejlődött,[23] előrehaladva még mindég nyugalmas pihenőre nem talált, hanem folytonosan tovább és tovább indíttatva és Selmecen[24] átjutva végre Hodruson[25] megállítatott. Innen azonban 48 órán át töltött idő után már ismét előre vezényeltetett, és Selmec feletti magaslatokon éjj[el]i őrs[égben] és ágyúfedezethez alkalmaztatott. Életemben nagyobb fokú telet és hideget nem tudok és nem ismerek, mint ezen 1849. évi január napjai voltak. Ezen ágyúfedezetnél felállított fabarikádok gallyai közé a legénység hideg ellen menekülve behúzódván, egy része ott megfagyott, más része elfagyott egyes tagjai következtében nyomorékká válván a további szolgálatra alkalmatlan lett. A jelzett előőrs és ágyúfedezeti szolgálat után a további visszavonulás Búcs,[26] Besztercebánya felé eszközöltetett, és erőszakolt hosszas menetek után szepességi *Iglón február 2-án* véget ért, hol e nap estefelé bejutván Guyon[27] ezredes alatt levő egész hadosztály – s ehhez tartozó zászlóaljam is – azzal lett beszállásolva, hogy mindenki teljes készségben legyen, s le ne vetkőzzék, mert a szükséghez képest éjjeli álmából kürtszóval felriasztatni fog. Én harmadmagammal, századbeli tiszttársaimmal, egy becsületes, rendíthetlen hazafias szellemű – ha jól emlékszem Ondreiszki vagy Andreanszki nevű –, s módos, előkelő polgárhoz szállásoltattam, kinek házába belépve, ő mindhármunkat már a tornácon legmelegebb hazafisággal üdvözölt, s egyszersmind kijelentette, hogy házán kívül mi őt és hazánkat szolgáljuk, házában azonban ő válik szolgánkká, parancsoljunk vele, s tekintsük házát sajátunkká, ő nyugalmunk felett híven őrködni fog. Ezen őszinte fogadtatás, s jó hazafiság tudata minden várakozásunkat túlhaladván, rendkívüli hatással volt ránk nézve, és miután több napi éhezés és szomjazás után házigazdánk terített lukulluszi asztalánál[28] magunkat felfrissítettük, testünk fáradt tagjainak is elégtételt szerzendők csakhamar nyugalomra kívántunk térni. Miután házigazdánk hálószobánkat megmutatta, abba bevezetett, és tőlünk szíves jó éji kívánat mellett búcsút véve távozott, magunkra maradva egymásra tekintettünk, s afelett tépelődtünk, vajon a hófehér, tiszta, gyönyörűen csipkézve feldíszített ágyneműek közé, úgy amint voltunk – bizony elég piszkosan – behelyezkedjünk-e? Rövid tanácskozás után elha-

[20] Hátvédjénél.

[21] Jaskula Antal hadnagyi kinevezésére harctéri körülmények között került sor, a kinevezés megerősítése és a hivatalos lapban történő megjelentetése csak 1849 februárjában történt meg. Lásd *Közlöny* 1849. február 25. (38. sz.) 131. o.

[22] Szélakna.

[23] 1849. január 21-én Anton Csorich császári altábornagy Szélaknánál megtámadta és hosszú harc után Selmecbányára szorította vissza Richard Guyon ezredes hadosztályát.

[24] Selmecbányán.

[25] Hodrusbányán.

[26] Zólyombúcs.

[27] Richard Guyon (1813–1856) ezredes, a feldunai hadtest egyik hadosztályparancsnoka. Később honvéd vezérőrnagy. *Bona* 2018.

[28] Bőséges, pazar lakoma közmondásos elnevezése. Lucullus ókori római hadvezér nevéből, aki nyugalomba vonulása után ilyen lakomákat rendezett otthonában.

tároztuk, hogy mivel különben is levetkőznünk nem szabad, hanem a kifejlendő eseményhez képest, első kürtriadásra további menetre, sőt támadásra készen lennünk kell, így tehát csak a kardját leoldva, ki-ki egy támlás székbe helyezkedik, és amennyire így lehetséges, nyugodni fog. És úgy is lőn. Alig azonban, hogy talán vagy két órát szenderegtünk, éjfél utáni két óra tájban, nem kürt, nem dob, de ágyúszóra felriadtunk, mely annak jeléül szolgált, hogy árulás folytán meglepettünk, s megtámadva lettünk. Rögtön talpon, s karddal övezve lévén, mindhárman az utcára rohantunk, hol csakhamar az egész hadosztály, s ezzel együtt zászlóaljunk is felállítva lett, s nyomban a városba berontani akaró ellenség elé vezényeltetett. Míg ezek bent a városban lefolytak, azalatt kint, a város előtti, Lőcse felé vezető úton és e kívül felállítva volt előőrsünk megtámadtatott, sőt két ágyúja elfoglaltatott. Midőn pedig Guyon ezredes az előőrsök állásáról személyesen meggyőződendő, lóháton, – szokásos fehér köpenyében – nagy sötétségben, a város szűk kapuján kijutni akart volna, már akkor a kapuban szemközt jövő Chevauxlegerekkel[29] találkozott, kik azonban személyében – fehér köpenyénél fogva – egy közülük előre lovagló tisztet gyanítván, s így felismeretlen maradván, ő is velök a városba fordult. Amint azonban nyíltabb térre jutott, előrevágtatott, és az éppen a piac közepén felállítva volt saját huszárainkhoz rontván – az ellenség gyújtógolyói és rakétái által hirtelen történt város felgyújtása folytán keletkezett világosság mellett – a beözönlő német lovasságra mutatva, eme harsány szavakkal: „Hussaren attaquiren”,[30] őket az ellenséges lovasokra vezette, s éppen a városi kapuban szemben oly melegen üdvözölte, hogy közülük sokan leölve helyben maradtak, a többiek pedig vezénylő tisztjeikkel futásban kerestek menekülést. Ezúttal a tőlünk elfoglalt két ágyú visszavétetett, s ráadásul két röppentyű vető teljes készlettel elfoglaltatott, a futó ellenség Szepesváralja felé tovább üldöztetvén. Ahelyett tehát, hogy – mint ezt Guyon tervezte – éj leple alatt az ellenséget Lőcsén mi felkerestük és megtámadhattuk volna, – árulás folytán – ez keresett fel, és megtámadott minket Iglón, csakhogy ezúttal pórul járt, és saját maga által font tőrbe jutott.[31] E hirtelen esemény következtében többi tiszttársaimmal nagyon sajnáltuk, hogy jó házigazdánkkal többé kezet nem szoríthattunk, lelkes hazafiságát újból nem üdvözölhettük, és rendkívüli szívességét meg nem köszönhettük.

Midőn az ellenség Szepesváralja felé tovább üldöztetett, már majdnem világos reggel volt, s futásban különben teljesen begyakorolva lévén, ez okozta, hogy üldöző huszárságunk alig érhette utol, s belőle egy lovas kadét[nál],[32] és két közlegénynél többet elfogni nem bírt.

---

[29] Könnyűlovasokkal, a cs. kir. 1. (Császár) könnyűlovasezred fél századával.

[30] „Huszárok, támadás!”

[31] Enyhe képzavar. Inkább: saját magát csalta tőrbe, vagy saját maga által font hálóba jutott. 1849. február 3-ára virradó éjjel a Julius Kiesewetter császári őrnagy vezette lőcsei császári helyőrség Iglón rajtaütött Guyon ezredes hadosztályán. A meglepetésszerű támadás okát a hadtörténeti szakirodalom általában az előőrsök hiányával, illetve hanyagságával indokolja. Jaskula Antal emlékei szerint a váratlan támadás árulás következtében történt. Ugyanígy emlékezett Tirts Rezső is. *Tirts* 1903. 12–13. o. Mindennek ellenére a megtámadott magyar csapatok sikeresen visszaverték, majd Szepesváraljáig űzték a támadókat. Az ütközet eseményeit Jaskula Antal visszaemlékezéséhez hasonlóan írja le Perlaky Géza is. Lásd *Perlaky*.

[32] Tisztjelölt.

Igló város falai között és területén vívott csata után – győzelmünk dacára – szomorú látvány tárult előnkbe annyiban, hogy a bevetett ellenséges röppentyűk által a város lángba boríttatván, azt minden oltási segély nélkül – egyedül az ellenség üldözésével gondolva – tűz-láng tengerben állva hagytuk vissza.

Az ellenség üldözésével elfoglalt hadosztályunk Szepesváraljára érkezett, hol elszállásoltatván, egyszersmind pedig előőrsi és ágyúfedezeti intézkedések megtörténvén, a tisztikar az irgalmasrendiek délebédi vendégéül meghívatott. Én ebéd után az ágyúfedezethez kirendelt legénység mellé vezényelt tiszttársamat felváltván, éjre is ezen szolgálatban maradtam, s itt fejpárnául jeget, takaróul pedig – folytonos nagy havazás folytán – havat használván, pár percre is megpihenni nem bírtam, mert a hideg oly nagy volt, hogy olykor a tűz felé fordulván, köpenyem előrésze egy kissé megpuhult, de ez alatt a hátsó rész pléh keménységre fagyott és zörrenőssé vált, hogy azután ily helyzetben még rövid pár percnyi nyugalomról sem lehetett szó, ez nagyon természetes, hisz ily nyugalommal párosult rövid elszenderedés is biztos megfagyást vont volna maga után.

Szepesváralján eltöltött még egy napi pihenéssel erősen próbára tett erőnket visszanyerve és megacélozva, már *február 5-én* kora hajnalban az egész hadosztályunk további harcra készen útnak indíttatott, s ködös idő lévén, az előre menetelés minden lehető óvatosság szemmel tartásával, kellő elővéd és oldalfedezetek kiküldése mellett eszközöltetett, mire nagy szükség volt, mert bár recognoscirozások[33] minden irányban előzetesen megtörténtek, a sűrű köd miatt mégsem tudhattuk, vajon az ellenség cselvetése folytán, útközben valahol nem fogunk-e megtámadtatni és meglepetni. Az ily vélt támadás azonban sehol sem történvén, annál biztosabban haladtunk előre, és már majdnem *Branyiszkó* aljáig eljutottunk, amikor a köd is eloszolván, szabad szemmel láttuk, hogy a branyiszkói magaslat kígyózó útjai egész a hegytetőig, az ellenséges haderő nagymérvű kifejtésével elfoglalva voltak, és oly helyzetbe jutottunk, hogy az ellenséggel majdnem farkasszemet néztünk. Ily állásban lévén, Guyon ezredes, hadosztályparancsnok mindenekelőtt, hogy seregét a különben is irtóztató hideg folytán felmelegíthesse, az összes zászlóaljak kulacsait előrendeltette, s midőn azok jó tüzes szilvóriummal[34] megtöltettek, s tartalmukat a legénység csakhamar kiürítette volna, nyomban ezután az ellenség megtámadása iránti intézkedés történt. A balszárny fedeztetvén, a parancsnokoló ezredes éppen a jobbszárny fedezéséről intézkedett, amikor nekem alkalmam volt – egész közelében lévén – minden intézkedését szóról szóra meghallani és megfigyelni. Ezen intézkedés alkalmával a különben magyarul nagyon rosszul beszélő Guyon ezredes, Szottfried[35] alezredesnek ama németül ejtett parancsot adta: „Herr Oberstlieutenant Sie besetzen mit ihrer Brigade (jobb oldalt egy meredek nagy hegy felé mutatva) diesen Berg,”[36] mire a nevezett alezredes a hegy majdnem megmászhatatlan vol-

[33] Felderítések.
[34] Szilvapálinkával.
[35] Szodtfried(t) Ferdinánd (1818–1881) alezredes, a feldunai hadtest dandárparancsnoka. *Bona* 2018.
[36] „Alezredes úr, dandárával szállja meg azt a hegyet!”

tánál fogva ezeket felelni kockáztatta: „Herr Oberst, das ist nicht möglich.”[37] Erre azonban Guyon már pisztolytokjába nyúlt, s onnan pisztolyát kirántván az alezredest ezen szigorú, s kategorikus szavakkal letorolva rendre utasította: „Ich bin Ihr Oberst, ich befehle Ihnen, gehorchen Sie nicht, so erschieße ich Sie sogleich.”[38] Ezen komoly intelem után az alezredes-dandárnoknak egyéb sem maradt hátra, mint engedelmeskedni, dandárját a kapott parancshoz képest vezényelni, a túlságos meredek helyet elfoglalni, és ekképp a csata további sorsát biztosítani. Magam szinte[39] ezen dandárhoz tartozván, tapasztaltam mily nagy küzdelemmel járt az alig megmászható hegyet elérni, és arra még a könnyebb ágyúkat is – befogott 12 lóval – nagy nehezen felvonszolhatni. Mire azonban a hegyláncot elfoglaltuk, és ennek sikeres kivitele a hadosztályparancsnoknak jeleztetett, ő a centrummal azonnal – kellő, s minden irányban kifejtett óvatossággal – az előnyomulást megindította. Nevezetes, hogy a harmadnap előtt hadosztályunkhoz csatlakozott újonc két besztercei zászlóaljban[40] meg nem bízván, a mögé fél üteg ágyút rendeltetett, és mint a következmény mutatja nem ok nélkül. A harc bevezetését az Iglónál elfogott két röppentyűvető[41] kezdte meg, mégpedig oly precízióval, miképp szabad szemmel is kivenni lehetett, hogy a röppentyűk mindég ellenséges tömegekbe hullottak, s minden egyes röppentyű esésekor, mint a csirkék futottak széjjel, köztük nagy rombolás okoztatván. Eme ágyútüzeléssel is párosult bevezetés között a centrum az ellenség felé közeledett, midőn azonban ez már lőtávolba jutott, irtóztató puskatűzzel és oly erővel fogadtatott, miképp az újonc – most először csatába jutott – két besztercei zászlóalj viselkedése következtében, – amennyiben hirtelen visszafordult – a rend már baljóslatúlag meginogni kezdett. Guyon ezredes látván a beállható, további végzetessé válható következményeket, ezeknek gyors elhatározással elejét veendő, a fennebb már említett fél üteg ágyúból a hátrálókat megkartácsoztatta,[42] eme buzdító, egyszersmind pedig elrettentő harsány szavak kíséretében: „Előre dupla Löhnung, hátra kartács.”[43] Minek ama rögtöni jó fordulat lőn a következménye, hogy a megkartácsolt két zászlóalj többé magán kifogni nem engedett, de ellenállhatlan irtóztató erővel előretörvén, a többi zászlóaljjal együtt az ellenségre oly lelkesedéssel rohant, miképp ez minden egyes legbiztosabb kígyózó útfordulati, úgyszólván váracsot képező[44] állásából legnagyobb sietséggel eltakarodván, és sok halott

[37] „Ezredes úr, az lehetetlen.”
[38] „Én vagyok az ezredese, én parancsolok Önnek, ha nem engedelmeskedik, azonnal lelövöm.”
[39] Szintén.
[40] Zólyom és Besztercebánya környékén alakított két önkéntes zászlóalj. Később 51. (az eszéki vár kapitulációja után feloszlott zászlóalj számát kapta) és 124. honvédzászlóalj. Utóbbi zászlóaljnak tévedésből a 125. számot is kiutalták.
[41] A röppentyű háromlábú állványról indítható, gyújtóanyagot nagy távolságból célba juttató fegyver volt. A későbbi rakétafegyverek kezdetleges elődje. A császáriaktól zsákmányolt röppentyűk mintája alapján Nagyváradon is gyártották, és a magyar honvédseregben is rendszeresítették.
[42] Kartácslövést lövetett rájuk. Ilyenkor az ágyúval vékony dobozba csomagolt apró golyókat lőttek ki. A lövéskor szétrobbanó dobozból kirepülő golyók nagy pusztítást tudtak okozni. Ezt általában néhány száz méteres távolságra, élőerő ellen alkalmazták.
[43] „Előre dupla zsold, hátra kartács.” Azaz, ha előre mentek kétszeres zsoldot kaptok, ha visszavonultok kartáccsal lövetek rátok.
[44] Kisebb erődítményt alkotó. Itt jól védhető állást jelent.

hátrahagyásával, egyedül vad futásban menekülést keresvén, ezzel a csatagyőzelem babérjait nekünk engedte át. A mai dicső csatanyerés egyik tényezője Erdősi Imre[45] (kegyesrendi tanár) tábori papunk is volt, ki a kezében tartott feszületet magasra emelve, s mindég elől lenni igyekezve, a nagyrészt tót nyelvű honvédséget a csata hevében előre rohanásra ezen szavakkal buzdította: „Na predek za mnie, tu je pán Boch."[46]

E nap valóban nagy és lélekemelő volt, mert új s majdnem begyakorlatlan erőkkel, egy régi s megedzett rendes hadsereg ellen, maga a természet által is úgyszólván bevehetlen váraccsá emelt helyen, ily dicső csatát és győzelmet kivívni, milyen a mai volt, a honvédséget méltán büszkévé tehette.[47]

Deym[48] császári tábornok és hadseregének ily csúfos megveretése után, tovább való üldözésére Üchtritz[49] huszár őrnagy huszárcsapatával, egy lovas üteg kíséretében vezényeltetett, de amazt – gyors futásbani jól begyakorolt voltánál fogva –, többé sehol utol nem érhette.

Győzelmes hadosztályunk mai babérjait csak a hóban az országúton élvezte, és fáradalmait az éjen át szabad ég alatt milliárd csillag szokottnál gyönyörűbb ragyogásánál pihente, mintha ezek is győzelmünket dicsőíteni, s velünk együtt örömmámorban úszni akartak volna.

Branyiszkói nevezetessé vált csata utáni napon a hadosztály Eperjes felé indíttatott, mely intézkedést örömmel vettük azért, mert itt reméltünk egy kis pihenőt találhatni, és beszállásoltatni, de ezen szép remény nálunk a 13. zászlóaljnál csakhamar elenyészett, a hadosztálynak eperjesi városi téren lett felállítása után ugyanis ama napiparancs érkezett, hogy zászlóaljunk előőrsre rendeltetik, és ezzel a várt pihenő is elmaradt. Ezen előőrsi intézkedés folytán, én századommal az Eperjes előtti országúton, Sóvárral szemközt fekvő vendéglő mellé rendeltettem. A vendéglő minden oldalról bezárva lévén, azelőtt állást foglalva, a legénység egy része előőrsképp felállíttatott, visszamaradt része pedig a fegyvernek gúlába

[45] Erdősi Imre (1814–1890) római katolikus lelkész, piarista szerzetes, tanár. 1849. január 16-ától a feldunai (később VII.) hadtest hadosztályi lelkésze. Guyon ezredes jóbarátja, a branyiszkói ütközet hőse. 1849 áprilisától a VIII. hadtest tábori lelkésze. A nyári hadjáratban Guyont követve a IV. hadtesthez kérte magát. A szabadságharc után tanár, majd különböző egyházi tisztségeket töltött be. *Zakar* 1999. 129. o.; hőstettére lásd uo. 89–90. o.

[46] „Előre utánam, itt az Úristen!" A felszólítás előtt Erdősi ugyanis a nála lévő méretes keresztet, amelyre egy fél méteres corpus volt felerősítve, mindig előrehajította a hóba.

[47] Az 1849. február 5-i ütközet valóban nagy jelentőségű volt, mert az áttöréssel a feldunai hadtest előtt megnyílt az út Eperjes felé és Franz Schlick császári altábornagy hadtestét immár azzal fenyegette, hogy a felső-tiszai hadtesttel együttműködve harapófogóba fogja. Az ütközetre vonatkozóan lásd *Hermann* 2004. 156–162. o. Perlaky Géza visszaemlékezése Jaskula Antaléhoz hasonló leírást ad a 13. honvédzászlóalj tevékenységéről. Lásd *Perlaky*.

[48] Franz Deym von Stritez, gróf (1804–1872) császári vezérőrnagy, a Schlick-hadtest egyik dandárparancsnoka.

[49] Üchtritz Emil, báró (1808–1886) honvéd alezredes, a Guyon-hadosztály egyik dandárparancsnoka. Német származású, a Hesseni fejedelemség bécsi nagykövetének fia. 1848 tavaszán tartósan szabadságolt cs. kir. főszázados. 1848 októberében csatlakozott a honvédsereghez, a 12. (Nádor) huszárezred osztályparancsnoka, majd dandár-, végül hadosztályparancsnok. 1849 nyarán ezredes. Az aradi hadbíróságon porosz közbenjárásra „csak" kiutasították a birodalom területéről. *Bona* 2018.

rakása mellett az eresz alatt foglalt helyet. Ezek pontos foganatosítása után, tiszttársaimmal a vendéglő környékét szemle alá vettük, melynek kertjében öt, már majdnem meztelenre vetkőztetett chevauxlegers tetemét találtuk, kik a vendéglői fészer[50] alatt huszáraink által meglepettek, menekülni nem bírván levágattak, lovaik pedig elzsákmányoltattak.

Midőn a legénység fennérintett módon, eresz alatt részint ülve, részint állva az előőrs-vizsgáló parancsnok, Üchtritz őrnagy által találtatott, ez hozzám ama kérdést intézte, miért nem helyezem a legénységet be az épületi helyiségbe, és midőn azzal válaszoltam, hogy azt azért nem teszem, mert az épület minden ajtaja elzárva van, ő a további felelősséget magára vállalva, az ajtók betörését parancsolta, ezt azonban ismételnie sem kellett, mert azon percben midőn lovát megsarkantyúzva kíséretével távozott, már egyszersmind minden ajtó betörve volt. Mire tiszttársaimmal ama kellemes meglepetésben részesültünk, hogy egy teljesen felszerelt házban találtuk magunkat, melynek még éléstára is élelmineműekkel ellátva volt. S efeletti elragadtatás hevében csakhamar közös megegyezéssel elhatároztuk, hogy ha már ily mesés házba jutottunk, a dolgok további lefolyását mesévé lenni nem engedjük, hanem amit az isten gondoskodásos jóvoltából, és a vendéglős félelmes megszökéséből a házban találtunk, azt bölcsen felhasználjuk, és a máris napok óta elfázott testünket, és kiéhezett gyomrainkat édeskésen kárpótolni és felmelengetni fogjuk. Őrmestereinket a ház belső helyiségei recognoscirozásával megbízván – habár alig feltehető, hogy maguktól külön ne gondoskodtak volna – ezek tisztjeikről sem feledkeztek meg, mert szobánkba csakhamar két nagy üveg tokaji eszenciát hoztak, melynek páratlan dicső nedűjével azután már csakis az eget áldva, és branyiszkói győzelmünket magasztalva poharaztunk, megfeledkezve minden küzdelmes szenvedéseinkről. Reggel azonban midőn az isteni gondviselést még mindég áldottuk, hálát adva, hogy szent kegyére méltatott, és egy mesebeli házba juttatott, hol hiányunk semmiben sem volt, egy gyönge kopogás az ajtón, és arra a szobába csoszogósan lépő, alázatos zsidó, eddigi álmunkból csakhamar kiábrándított, bemutatván magát, mint a vendéglő birtokosa, ki az osztrák hadsereg elől elmenekült, és miután őt felhívtuk, hogy házát körültekintse, ő ezen felbátorodva, azt csakugyan tüzetesen áttekintette, sőt helyiségeit, és azokban hagyott élelemneműit formálisan reinvesztálva[51] nemsokára egy számlával jelentkezett, kérvén abban felsorolt, és 35 forintban értékelt hiányainak megtérítését. Nem akarván a honvéd névre szennyet hozni, a kívánt összeget csakhamar lefizettük, minek következménye lett, hogy azután már zsidó házigazdánk az ellenséges hadsereget – mely elől menekülni kényszerült – gyalázta, minket pedig egekig dicsőített, mire azonban Branyiszkó bevétele után már nem szorultunk. Az előőrsi idő letelte után zászlóaljam Sóváron lett elszállásolva, hol eltöltött egy pihenőnap után az egész hadosztállyal Kassa felé indíttatott.

[50] A vendéglőhöz tartozó toldaléképület, oszlopokon nyugvó tető, amely csak két vagy három oldalán zárt.

[51] Visszaforgatva, újra befektetve.

Midőn Guyon hadosztálya, és ebben 13. zászlóaljunk még Szilas[52] körül járt, megesett volt, hogy zászlóalji gyakorlatok alkalmával, egyes mozdulatok nem tökéletes kifejtése miatt K. M.[53] – egykoron császáriaknál szolgált tiszt – százados, zászlóaljparancsnok a tisztikart durva és kvalifikálatlan sértő modorral mindjárt az arcvonal előtt lehordotta, ami már ismételve fordulván elő, a gyakorlat befejezése után összes tisztek abban állapodtunk meg, hogy még egy ily tiszti tekintélyt a legénység előtt lealacsonyítani célozó kifejezések bekövetkezése esetén, a sértett egész tisztikar szolidárisan maga ellen elkövetettnek veszi, s annak megtorlása végett, a százados-zászlóaljparancsnoktól lovagias elégtételt követelend, és megállapodtunk egyszersmind abban is, hogy ezirányban mindnyájunkat kötelező nyilatkozatot szerkeszteni, aláírni és megőrizni fogunk. A megszerkesztett nyilatkozat azután – mert többfelé szétszórva elszállásolva voltunk – egyiktől a másikhoz vándorolt, azt kilencen máris aláírtuk, mielőtt azonban az egész zászlóalji tisztikar aláírhatta volna, elveszett – véletlenül. A hadosztály Sóvárról lassú menetelések között, ellenséggel való találkozás nélkül Szilasig eljutott, hol pihenőnapunk lévén, zászlóaljunktól kilencen – mindannyian tisztek – név szerint megnevezve, a hadosztályi irodába rögtöni megjelenésre idéztettünk, anélkül, hogy odarendeltetésünk célját – a fenti eseményről már egészen megfeledkezve – távolról is gyaníthattuk volna. A parancsnak azonban engedelmeskedni tartozván, midőn ott jelentkeztünk, nem kelle sokáig tépelődnünk, hogy odarendeltetésünket vajon mi okozhatta, mert bejelentetvén, Guyon ezredes szokásos pontosságánál fogva rögtön előttünk termett, egy iratot mutatott elő, egyenként kérdezvén minket, ismerjük-e azt, ismerjük-e nevünk aláírását, és beismerjük-e, hogy az abban foglaltak tartalmát tudva aláírtuk. Az előmutatott iratot szemügyre vevén, abban ama nyilatkozatra ismertünk, melyet nehány nap előtt zászlóaljunk tisztikara között való körözésre kiállítottunk, aláírtunk, további aláírás végett útnak indítottunk, de mely még az összes érdekelt tiszt által aláírva sem lévén, bizonyára ezek valamelyikénél megrekedt, aki azt aláírás helyett azután Guyon kezeihez juttatta – árulásképp. Aláírásainkat mindannyian egytől egyig magunkénak ismertük, mire a köztünk lovagias modora, ritka bátorsága, és hozzánk való ragaszkodása miatt általánosan szeretett ezredesünk katonai rövidséggel csak annyit mondott: miképp szerette volna, ha ily kényes ügy, mely a katonai fegyelmet érinti, kezéhez bár soha el nem jut vala, de most már az írásbeli nyilatkozatot hallgatással nem mellőzheti, s kötelességében eljárni tartozván, azt a hadparancsnok Görgei tábornokhoz felterjeszteni kénytelen, aki azután a továbbiak iránt ismerkedni fog. Elbocsáttatván, ámulattal néztünk egymásra, kutattuk, hogy az árulás kinek révén történhetett, annak nyomán azonban sem akkor, sem később nem juthattunk. Ezen időtől fogva azután a következendő súlyos katonai fenyíték előérzetében bizony rossz napjaink

[52] Ma Bódvaszilas.

[53] Kékessy Mihály (1818–1885) honvéd százados. 1848-ig Blauhorn Mihály, cs. kir. hadnagy. 1848 júniusában átlépett a honvédseregbe, a 8. honvédzászlóaljban főhadnagy lett, majd szeptember végén a 13. honvédzászlóalj századosává nevezték ki. 1849 február közepén alakulata ideiglenes parancsnoka. Április végén őrnagy, az északkeleti megyéket védő 19. hadosztály vezérkari tisztje, a nyári hadjáratban a Kazinczy-hadosztály vezérkari főnöke. A szabadságharc végén alezredes, emigrált. *Bona* 2018.

voltak, mert tudtuk, hogy vihartelt felhők keletkeztek felettünk, melyekből a zengés, villámlás, sőt beütés elmaradhatlan. És így is történt, mert Szilasról lassan lefelé vonulva, midőn Miskolcra – hol hadosztályunk, mint branyiszkói győző leírhatlan lelkesedés[sel] és impozáns kitüntetéssel fogadtatott – eljutottunk, alighogy beszállásolva lettünk, napi parancsban mind a kilencen egyenként megnevezve felhívattunk, hogy a készen álló fogatokon rögtön a főhadiszállásra, Mezőkeresztesre induljunk, s odaérve a hadsegédi irodában Bayer[54] ezredesnél jelentkezzünk. A parancsoló kötelesség teljesítését szem előtt tartva, a kijelölt helyre mindannyian egyszerre elindultunk, s ott megérkezve a hadparancsnoki irodában, nevezett ezredesnél jelentkeztünk, aki felszólított, hogy a fennebb már ecsetelt tény folytán további büntetésünket bevárandók, kardjainkat adjuk át, midőn pedig ezt megtettük, nyomban az ott már várakozó törzsfoglár őrizetére bízott. Napok múltak, sőt majdnem két hét szárnyalt el felettünk, s ezalatt – a hazaszeretetben lángolva vetekedő szíveink sajogva bár – mindnyájan tétlenségre kényszeríttettünk, ez pedig minden képzelhető büntetésnél is több volt éppen ekkor. Azért, mert ezen időközben lefolyt kápolnai[55] nagyobb csatában részt nem vehettünk. De amit már felidéztünk, annak következményeit bevárni és eltűrni kellett, míg végre a hadtestparancsnokság – s mi is a törzsfoglár őrizete alatt – Tokajba jutván, szomorú ügyünk itt volt eldöntendő.[56]

Soha nem fogom elfelejteni helyzetünk borzalmas kínjait, melyet itt kiállanunk kellett. A haditörvényszék egy este összeülvén, mindnyájunkat egyenként kihallgatott, szakadatlanul tanácskozott, míg végre éjféli 12 órakor felettünk az ítéletet kimondotta, mely szerint ellenség előtt fegyelem elleni lázítás és összeesküvés miatt, tiszti rangjainktól való lefokozás mellett ketten főbelövetésre, a többiek pedig hosszabb várfogságra ítéltettünk, az ítélet nyomban a helyben levő főparancsnok, Görgei tábornok elé fellebbezésben terjesztetvén. Kínos idő volt az ránk nézve, míg a hadbíró a meghozott ítélettel a parancsnokoló tábornoknál járt. Alig azonban egy rövid óra – nekünk azonban végtelen hosszúnak látszó idő – alatt már ismét a még mindig együtt ülő haditörvényszékhez a tábornok ama parancsával tért vissza, hogy mindnyájan rögtön eléje vezettessünk. Odaérve végzetes sorsunk eldőlésére nem soká kellett várakoznunk, mert a piac közepén álló nagyvendéglői szállása első emeleti benső szobájába nyíló kétszárnyas ajtó hirtelen kitárulván, az ismeretes tekintélyű, kurtára nyírott hajú, pápaszemű, s gyakran túl szigorú tábornok már előttünk állott, és szokásos rideg modorával mindnyájunkon végigtekintve röviden ezeket mondta: „Önök háborús időben katonai fe-

[54] Bayer József (1821–1864) honvéd alezredes, a feldunai (VII.) hadtest, 1849. április elejétől a fősereg (Feldunai hadsereg) vezérkari főnöke. 1849. április 17-én léptették elő ezredessé. *Bona* 2018.

[55] A kápolnai csata a császári és magyar főseregek között 1849. február 26–27-én zajlott. Bővebben lásd *Borus* 1975. és *Hermann* 2004. 174–184. o. A 13. honvédzászlóalj részvételére lásd *Perlaky*.

[56] A zászlóalj parancsnoka eredetileg Kompólty Ágoston őrnagy volt, őt helyettesítette ideiglenesen Kékessy százados. A tisztikarnak mindkettőjükkel konfliktusa volt, Kompóltyval kapcsolatban nem tudjuk ennek okát. Az említett nyilatkozatot tizenkét tiszt írta alá, ügyükben Guyon kezdeményezésére Görgei haditörvényszéki vizsgálat lefolytatását rendelte el. Közülük tizenegyen voltak jelen a vizsgálatkor. Érdekes, hogy Perlaky Géza egyáltalán nem említi az esetet. Lásd *Perlaky*.

gyelem ellen elkövetett súlyos bűnténnyért haditörvényszék előtt állottak, s részben főbelövésre, részben pedig várfogságra ítéltettek. Most az egyszer kivételes kegyelemből a hozott ítéletet feloldom, vegyék vissza kardjaikat, s menjenek vissza zászlóaljukhoz, de jegyezzék jól meg maguknak, ha még egyszer ily bűnténnyért haditörvényszék elé kerülnek, mindnyájukat főbe lövetem. Jó éjt." Ez csakugyan szomorú, kísérteties éjfél volt, álomból sem kelle ébrednünk, mert hisz az előzmény, mind valóságon alapult, és annak még borzalmasabbá válhatandó vége csakis egyedül Görgei tábornok döntő szavával maradt el.[57]

Újjászülettünk, rohantunk, hogy zászlóaljunknál jelentkezhessünk. Tettük és tehettük ezt annál nagyobb készséggel, sőt elégtételteljes örömmel, mert minden bajunkat felidézett százados, zászlóalj-parancsnokot többé már ott nem találtuk. Ő ugyanis nem érdemei jutalmául – melyekkel különben sem dicsekedhetett – de büntetésből és azért, hogy a zászlóaljat legnagyobb szükségben, annyi lelkes jó erőtől megfosztotta, egy egészen más hadtesthez tétetett át;[58] mi pedig parancsnokul Keresztes Lajos[t],[59] egy minden ízében jó katonát, de azért humánus őrnagyot kaptunk, aki magának szigorúsága mellett is tapintatos modorával az egész tisztikar és a legénység szeretetét és ragaszkodását kivívta. Ezen kemény lecke után említenem sem kell, hogy a velem együtt szenvedett tiszttársaim közül többé – a tábornoki komoly intelmet szem előtt tartva – haditörvényszék és Görgei elé egy sem került.

Zászlóaljam ezután a tiszai átkelés őrizetére Tokajban visszahagyatván, Görgei a hadsereggel innen elvonult, további támadási pontul Buda vára tűzetvén ki. Tokajban egész április végéig a tiszai átkelést őrizvén, ekkor ama parancsot vettük, hogy az ország szélére eljussunk, onnan Galíciába betörjünk, s ezáltal ott a lengyeleket felkelésre buzdítván okozzuk, hogy a császáriak hadseregét ezen pontra irányítva megosztani kénytelenek legyenek. [sic!] Lassú, hosszadalmas menetekben Dembiński[60] hadtestében végre Lőcsére eljutottunk, de itt a hadtest vezérlete ama parancsot kapván, hogy a határt át ne lépjük, mert ezen diverzió[61] azt

[57] A fennmaradt iratok szerint a hadbíróság harmadik fokú engedetlenség és „az elöljáró iránt tanúsított tisztelet megtagadása" vétke miatt a már letöltött 18 napi porkolábfogságon felül tíz nap porkolábfogságra ítélte a tiszteket. Görgei 1849. március 15-én Tokajban kegyelmezési jogával élve a tíz napi fogságot elengedte. A VII. hadtest habíróságának vizsgálati anyaga, közte a tisztek Kékessy századossal kapcsolatos nyilatkozata megtalálható HL 1848–49. 14/281. A 13. honvédzászlóalj tisztikarának pöre (II. 21–III. 15.). Az ügy részleteire lásd *Hermann* 2016. 172–174. o.; Kompólty Ágoston (1812–1862) életrajzát lásd *Bona* 2018.

[58] Kékessy Mihály századost az Északkelet-Magyarországon önállóan működő 19. hadosztályhoz helyezték.

[59] Keresztes Lajos (1820–1883) honvéd őrnagy. 1848-ig cs. kir. hadnagy, 1848 júniusában átkérte magát a honvédseregbe, főhadnagy, majd százados a 4. honvédzászlóaljban. Október közepétől a Liptó megyei nemzetőrség őrnagya. 1849. február 14-től (ténylegesen 25-től) a 13. honvédzászlóalj parancsnoka. Honvéd őrnagyi kinevezést kapott. Alakulatával a VII. hadtestből kikülönítve a tokaji hídfő őrzésére rendelték. Április közepétől a IX. hadtestbe osztották be őket. 1849. július közepétől dandárparancsnok ugyanitt. Aradon halálra, majd 16 év várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult. *Bona* 2018.

[60] Henryk Dembiński, gróf (1791–1864) honvéd altábornagy, a felső-magyarországi (IX.) hadtest, majd felső-magyarországi hadsereg parancsnoka. Életére lásd *Kovács* 2015. 176–178. o. és *Bona* 2018.

[61] Elterelő hadmozdulat.

fogná okozhatni, hogy az orosz ezt „casus belli”-nek[62] kizsákmányolja, miért is a további előremenetelésről lemondani kényszerültünk, s a hadtest visszavonulni kezdett. Eközben azonban – annak dacára, hogy Galíciába be nem hatoltunk, és „casus belli”-re okot, sőt ürügyet sem szolgáltattunk –, az orosz mégis Ausztria javára interveniálván,[63] mi több, hazánk határa felé hadseregével máris közeledvén, ama nagy fontosságú, sürgős parancsot vettük, hogy Sáros megyei Hű-Szeben[64] felé törekedjünk, és ott a netán betörni akaró orosz hadsereget feltartóztassuk. Eme parancs folytán, mármost további menetelésünk célja Eperjes elérése lett, hova erőszakolt menetekben el is jutottunk, sőt itt egy napi pihenőnk lévén, ezalatt – a kilátásba helyezett legközelebbi komoly csaták dacára –, a megérkezett Budavár bevétele[65] örömhírére tiszti táncestélyt rendeztünk, melyet a megjelent eperjesi legelőkelőbb házak honukat imádó lelkes hölgyei valóságos tündérestévé varázsoltak, és ebből csakis a kora hajnali 3 órakor megszólalt kürt szava ábrándított ki, mely a mulatság rögtöni elhagyására, sorakozásra, és a további menetelésre kényszerített. Bizony nehéz volt is ezt egész éji tánc után kifáradva, elcsigázva, majdnem erőtlenül, sőt álmosan megtenni, de hiába, a katonai fegyelem parancsol, a szükség pedig törvényt bont, és menetelés közben egy ágyúra nyeregképp ülve, azt átkarolva, ily helyzetben magamat tovább vitettem, s el is szenderedtem, míg végre egy kissé felüdülve leszálltam, a többihez csatlakoztam, a további menetelést sorai[k]ban tevén meg. Az ember nem is hinné, hogy ágyún menet közben aludni lehessen, – ezt ezúttal tapasztaltam. Törekvésünk Hű-Szeben elérése volt, hol megérkezve, miután az ellenségnek nyoma sem volt, sem pedig a napról napra pontosan kiállított előőrsök annak jövetelét jelezni nem bírták, Dembiński egész hadteste itteni egész nagy vidéken elszállásolva lett, minden zászlóalj egyedül legénysége begyakorlását és harcképessé való tételét tűzvén feladata céljául.

Hogy a honvédet a jókedv még a harc biztos kilátása idején sem hagyta el, annak egyik bizonyítéka ama kis epizód, mely dandárunknál esett meg. Hű-Szebent ugyanis Bunkó[66] híres bandája felkereste, és miután több napon át felvillanyozó darabjait esténként előttünk eljátsz[ot]ta, ama kérdését intézte a tisztikarhoz, nem volna-e hajlandó a bandát dandárzenekarnak felfogadni? Kaptunk az alkalmon, megalkudtunk, és a szerződés megkötetett, a cigányprímás azonban egész ártatlanul a szerződés egyik pontjául kikötötte, hogy azon esetben, ha az ellenség az arrière-gárdát[67] támadná meg, akkor a banda biztonságban az avant-gárdánál,[68] ha ellenben az avant-gárdát fogná megtámadni, ekkor az arrière-gárdánál lehessen. Miután pedig a szerződéskötés után rövid idő múlva az ellenség betört, és az arri-

[62] Háborús oknak.
[63] Beavatkozva.
[64] Kisszeben, amely 1849-ben változtatta meg nevét Hű-Szebenre, utalva arra, hogy hű maradt a magyar ügyhöz, ellentétben a hűtlen erdélyi Nagyszebennel.
[65] 1849. május 21-én.
[66] Bunkó, híres népzenész (cigány) család, a név megalapítója Bunkó Ferenc (1821–1889) volt. http://www.kislexikon.hu/bunko_a.html (A letöltés időpontja: 2021. április 25.)
[67] Hátvéd.
[68] Elővéd.

ère-gárdát támadta meg, barnáink a szerződés ezen ártatlan pontjához ragaszkodva, biztonságba rögtön az avant-gárdánál helyezkedtek. Szép foglaló dacára többé velük soha nem találkoztunk, és ők nekünk már nem játszottak, de furfangjukkal csúnyán kijátsztak.

Az ellenség Hű-Szebennél csakugyan betört, és bár Dembiński hadteste erősen ellenállott, s bár a lengyel zászlóaljak és dzsidások, huszárlovasságunk is honvédeinkkel együtt halált megvető rendkívüli bátorsággal küzdöttek, a lavinát többé feltartóztatni nem lehetett, s a szenvedett veszteség után egyéb nem maradt hátra, mint lassan és jó rendben visszavonulni, s a visszavonulást Eperjesig forszírozni, hova eljutván, zászlóaljam előőrsi szolgálatra kirendeltetett, melyből fél századdal az előőrsök tényleges felállítására kiküldettem.[69] Midőn az így felállított előőrsi vonalon egy estefelé átmentem, s mindenkit kötelességének megfelelőleg maga helyén találtam, a tartalékhoz visszatérve földre heveredve pihentem, és a csaták sorsa változandósága felett eltűnődtem, gróf Vay,[70] az úgynevezett Sobri huszárok[71] őrnagy-parancsnoka mellettem elkocsizva megállapodott, s velem hosszabb beszédbe bocsátkozva említé, hogy ő Eperjesre rándul, vagy egy óra múlva ismét erre tér, és újból megállapodik, de már most is meghív engemet estére magához, a nem messze levő Nagysárosra – hol elszállásolva volt – egy csésze teára. Ezt megköszönve mondám, hogy a jelen előőrsi szolgálatom ezt elfogadni nem engedi, mert hisz jól tudja az őrnagy úr, hogy előőrsről távozásom kiderítése főbelövetésemet vonhatja maga után. Ezen kijelentésemre az őrnagy távozott ugyan, de ígérkezett visszatérésekor mellettem ismét megállapodni; és így is történt, mert alig egy óra múlva már visszatért, kocsiját megállítá, és újból zaklatott – mintha vesztemet akarta volna –, hogy az említett csésze teára most este múlhatlanul elvár, azzal akarván aggályaimat eloszlatni, hogy az ő lovas előőrsei egy órai távolságnál tovább állanak, saját előőrseim legvégsőbb szeme előtt, és így ha netán valami az előőrsi láncvonalon előfordulna is, arról neki kellene mindenekelőtt tudomást szereznie. Ismételt meghívásai többszöri elutasítása után végre még is meg kelle ígérnem, hogy eljövök. Alig, hogy távozott, bevárva az esti elsötétedést, befogattam, Nagysároson beérkezve szállásán felkerestem, s katonai rövidséggel csak annyit mondtam, miképp adott szavamat beváltani akarva megjelentem ugyan, de most már arra kérem, engedje, hogy – kardomat le sem oldva – veszélyes helyemre rögtön visszatérjek. Ő látva általa előidézett izgatottságomat, ott levő hölgy által csakhamar egy csésze teát öntetett, s miután azt le sem ülve, álló helyzetben egy hajtásra felhörpentettem, barátságos katonai keze-szorításával búcsút véve hirtelen távoztam, a ház előtt rám várakozó

[69] Az első orosz támadásra 1849. június 19-én Lófalunál került sor, ahol a magyar Északi hadsereg elővéd dandárja Lázár Vilmos őrnagy vezetésével rövid ellenállás után visszavonult a bekerítéssel fenyegető orosz csapatok elől. Ezután az egész Északi hadsereg lassú visszavonulásba kezdett az orosz túlerővel szemben egészen az Alföldig. A hadsereg parancsnokságát június 17-től Józef Wysocki vezérőrnagy vette át.

[70] Valószínűleg Vay László gróf (1823–1884) honvéd százados, aki Dembiński parancsőrtisztjeként szolgált, de ekkor még nem volt őrnagy. Utóbbi rendfokozatát Kossuth Lajos volt kormányzótól kapta 1850 februárjában Sumlán. Lehetséges, hogy 1849. május–júniusban megbízták a szabolcsi lovasított gerillacsapat parancsnokságával. *Bona* 2018.

[71] A 12. (Nádor) huszárezred katonáinak beceneve. Itt azonban minden bizonnyal a szabolcsi önkéntes lovascsapat legényeit jelöli.

kocsimra ülve, a csak röviddel ez előtt elhagyott előőrsi tartalékhoz visszahajtattam, hol őrmesterem azon jelentés vétele után, hogy időközben sem az előőrsi felügyelőtiszt, sem pedig bárki más nem mutatkozott, egy kínzó rettenetes aggodalomtól menekülve nyugodtan leheveredtem; pár órai idő elteltével azonban már parancs érkezvén, hogy az előőrsök bevonandók, és zászlóaljamhoz térjek; félszázadommal Eperjesre visszavonultam.

Az összes előőrsök bevonatván, Eperjes és környékén elhelyezett Dembiński tábornok egész hadteste, és ebben zászlóaljam is, lassú menetekben Tokajig eljutván, Tisza megé visszavonult, hogy ide az ellenséget maga után csalva, legerélyesebb ellenállást kifejezhessen, és harcba szállhasson. További visszavonulásunk Polgár, Tiszafüred, Jászberény, Szolnok, Abony, Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, Félegyháza felé hetekig eszközöltetett, de hiába való volt minden erőlködés, és egyebet már el nem érhettünk, mint azt, hogy az ellenség gyors előrehaladását feltartóztatva seregünk zöme, bár áldozatok árán, visszavonulhatott. E hosszadalmas menetelésben hadtestünk július 30-án Szegedig jutott, hol rögtönzött sáncokba elhelyezkedtünk, ezeket azonban, mert tarthatatlanságuknál fogva elegendő védelmi pontot nyújtani képesek nem voltak, már három nap múlva – mely alatt Szegeden elhalálozott Répásy[72] tábornokot is eltemettük – elhagytuk, és a Tisza túloldalára, *Szőreg* alá vonultunk. Itt ásott nagyobb sáncvonalban akarván az ellenséget méltó módon fogadni, mely a magára hagyott Szegedet kardcsapás nélkül elfoglalván, szinte utánunk, a Tisza megé vonult, és Újszegeden augusztus 4-én éjjel velünk szemben állást foglalt. *Augusztus 5-én*, alighogy pitymallott, az ellenség ágyúi megszólaltak, a választ saját ütegeinktől pontosan megkapván; az ágyúharc néhány óra folyamán mind sűrűbb lett, melyet azután az összes fegyverneműek csatába vonása követett. Eleinte a csata szerencséjének mely fél felé való billenése meghatározhatatlan volt, később azonban ellenfelünk friss erőt vonván magához, minket már oly erő kifejtésével támadott meg, hogy minden további küzdelmünk haszontalanná válván – neki okozott nagyobb veszteségek után –, Szőreg falu megé visszavonulni kényszerülve voltunk. A sáncvédvonal csekély oltalmat nyújtott, mert az ellenség ágyúgolyói pontossággal találtak, különösen pedig századom nagy veszteséget szenvedett.[73] Dembiński tábornok hősies hidegvérrel viselkedett, táborkarával a legexponáltabb helyeken látható volt, s ilyek egyikén Abancourt[74] százados-segédtisztje hősi halállal el is esett. Állásunkból sok halott hátrahagyásával, tűrhető rendben Szőreg megé vonultunk vissza, de itt az ellenséget bevárnunk, és seregünk kimerülése folytán újabb csatába bocsátkoznunk nem lehetvén, kénytelen

[72] Répásy Mihály (1800–1849) honvéd vezérőrnagy, a hadügyminisztérium újoncozási és pótlovazási osztályfőnöke, a honvédsereg lovasságának főfelügyelője. A kolera áldozata lett. Életére lásd *Kedves* 2007.; temetésére *Hermann* 2016. 147–153. o.

[73] A szőregi csata 1849. augusztus 5-én zajlott. A július végétől a magyar fősereg (Déli hadsereg) parancsnokává kinevezett Henryk Dembiński altábornagy csapatai vereséget szenvedtek Julius von Haynau táborszernagy, császári főparancsnok seregétől. A csatára lásd *Hermann* 2004. 366–374. o.

[74] Karol D'Abancourt (1811–1849) honvéd százados, Dembiński altábornagy parancsőrtisztje. Valójában augusztus 6-án a császáriak fogságába esett. Haditörvényszéki eljárást követően 1849. október 20-án Pesten kivégezték. Életére lásd *Kovács* 2015. 65–66. o. és *Bona* 2018.

voltunk gyors visszavonulásban Temesvár felé keresni további menekülést. Ez három napig így tartott, az ellenség mindég nyomunkban, sőt elővéde néha már oly közel volt, miképp a tábori főzést be sem fejezhetvén, bár éhen maradva, a tűzön álló üstöket étellel együtt feldöntögettük, ezáltal az étkezés alatti megrohanásunkat kikerülvén.

Temesvár alá *augusztus 9-én* – olykori kisebb csatározások között – eljutván, hadállásba helyezkedtünk, minden erőnket kifejtve, hogy még egyszer, és talán utoljára az ellenséggel megmérkőzzünk, reménylve, hogy egykori győzelmeink csillaga újból felragyogni fog. Megemlíteni szükségesnek találom, hogy itt Bem,[75] Guyon,[76] Dessewffy,[77] Perczel[78] tábornokok rendelkezésükre álló seregeikkel hozzánk csatlakoztak.[79] A küzdelem nagyszerűnek ígérkezett, és magáért ki-ki hősiesen megfelelni elhatározva volt. Úgy látszott azonban, miképp a főparancsnokság máris fejét veszté, mert minden támadható eshetőséget kombinációi keretébe nem vont, és egy komoly tényezőt – mely balszárnyunkon egy rengeteg kukoricásban szerepelt –, számításából egészen kihagyott, amit az alábbi esemény is igazolni fog. A kiküldve volt előőrseink bevonása megtörténvén, a főparancsnok az egész hadsereg harckész felállítását elrendelte, ami pontosan eszközöltetett is. Az ellenség lőtávolon kívül, látható módon lassan-lassan kifejlődvén, előrejutni törekedett, s néhány üteg ágyújával előretörtetvén a harcot megnyitotta. Részünkről a harc szépen kezdetett, sőt több zászlóalj, különösen pedig két székely zászlóalj[80] annyira előrement, és az ellenséghez annyira közeledett, miképp őket szabad szemmel magunkénak felismerni már nem is bírtuk, és csak akkor, midőn már – távoli felismerhetetlenségük folytán, saját tüzelésünktől megmenekülendők – zászlaikat kibontották, egyszersmind pedig a fentebb érintett, figyelmen kívül hagyott gyanús kukoricásból két üteg ágyú kirohant, s szövetkezve a többi ágyúval oldalról és elölről irtóztató kereszttűzbe jutva, gyors lépésben visszavonulásra kényszerítve hozzánk közelebb jutottak, ismertük fel közénk tartozóknak. Ezen visszavonulás folytán az egész ellenséges haderő előreindulván, ütegeik ellenállhatlan golyózáport szórtak ellenünk, mely okozta, hogy a felállított egész hadseregünk meginogva, teljes rendben ugyan, de mégis hátrálni kezdett, sőt eközben majdnem összetömörült. Ekkor azonban Balogh János[81] kor-

[75] József Bem (1794–1850) honvéd altábornagy, az erdélyi (VI.) hadtest parancsnoka, augusztus 9-től a magyar fősereg fővezére. Életére lásd *Kovács* 2014.

[76] Richard Guyon vezérőrnagy, a IV. hadtest parancsnoka. Bem a temesvári vereség után kinevezte a fősereg vezérkari főnökévé.

[77] Dessewffy Arisztid (1802–1849) honvéd vezérőrnagy, a fősereg lovasságának parancsnoka. *Bona* 2018.

[78] Perczel Mór vezérőrnagy, július végéig a Közép-tiszai hadsereg parancsnoka, a temesvári csata idején beosztás nélkül.

[79] A szabadságharc sorsát végleg eldöntő temesvári csata 1849. augusztus 9-én zajlott. Az újonnan kinevezett fővezér, József Bem vereséget szenvedett Haynau csapataitól. A csatára lásd *Hermann* 2004. 376–383. o.

[80] A IV. hadtestben ekkor a székelyföldi alakulatok közül 77., 78. és 87. honvédzászlóalj szolgált, de a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem állapítható meg, hogy ezek közül melyek voltak ott a temesvári csatában.

[81] Balogh János (1797–1872) honvéd alezredes, dandárparancsnok, országgyűlési képviselő, korábban Trencsén és Nyitra megye népfelkelési kormánybiztosa. *Bona* 2018.

mánybiztos – váratlanul, mintegy föld alól előbújt démonként – előttünk teremvén, lóhátról ezen harsány szavak hangoztatásával: „a hadügyminiszter nevében tiltom a további visszavonulást," bár a rendes hátrálást rövid pár percre megakasztotta, de a helyzetet csak válságosabbá tette, mert az ellenség észrevevén a mindinkább összetorlódott hadseregünk egyesített nagy tömegét, minden ágyúi tüzét csakis ezen egy pontra kiszámított sikerrel intézte, minek következménye lőn, hogy holtakban és sebesültekben úgy gyalogságunk, valamint lovasságunk is roppant veszteséget szenvedett, és hogy Lehel huszárjaink[82] elsők voltak, akik tüskön-bokron keresztül, s ágyún és gyalogságon áttörtetve menekülni igyekeztek, mit a hadsereg látván, nem hallgatva többé a vezényszóra, ki-ki a legrendetlenebb vad futásban keresett menekülést. Így történt azután, hogy magam is a megmentett zászló és zászlótartó őrmester kíséretében, mindenkitől elhagyatva, a futókat követni kényszerültem. Egy csata elhagyott színhelyénél, és egy futó, megvert hadseregnél borzasztóbbat már képzelni sem lehet, mert száz és száz sebesültet a harcmezőn elszórva látni, azok kínlódó és segélyért kiáltó jajgatásait hallani, végvonaglásban és holt állapotban a hazáért egykor lelkesedett sok harcost elhagyatva a csata színhelyén szemlélni, végtére pedig a tömérdek sérült, sőt három lábon is iramodni akaró, s fájdalmában nyerítő lovat szenvedni, és egy eszeveszetten vad futásban rohanó egész hadsereget, s ennek irtóztató, még a földet is nyugalmában megrázkódtató robaját megfigyelni kényszerülve lenni, ennél iszonyatosabb látvány már nincs és nem is lehet. Oh! be irigylésre méltók azok, kik a mai csata helyén, végperceikben is áldva a hazát, dicső halálukat lelték; miért nem talált engemet is egy szerencsés golyó, hogy így drága nemzetemre borult ezen gyásznapot már túl nem élve, ezáltal e borzalmas látványtól is megmenekültem volna! A hadvezérlet és az egész tábornoki kar, látván a csata szerencsétlen kimenetelét, szinte futásban keresett menekülést.

Ezen végzetes katasztrófa után, az éji homályban, mint már fennebb is érintém, a zászlóval, azt tartó őrmesterrel együtt, Lugos felé vezető úton haladva, egy magyar fuvarost értünk utol, kinek szekerén mintegy 12 akós hordó bor volt, melyet a hadsereg számára szállított. Az út környékén csakhamar kukoricaszárat találván, azzal a szekérre másztam, és lopótöknek való alkalmazása mellett, a hordó nedűjéből nehány kortyot magamba húzva, s ekképp kissé felüdülve ismét leszálltam, és miután ugyanezen műveletet az őrmesterrel is megtétettem, utunkat egész éjen át folytattuk, míg végre *augusztus 10-én* hajnali szürkületkor Lugos alá értünk, hol az országút közvetlen közelében a szántókra kitérve letelepedtünk, és a zászlónk rúdját földbe szúrva, emellől folyton zászlóaljunk számát kiáltoztuk, hogy így az úton őgyelgő tisztek[et] és legénységünket zászlónk köré gyűjtsük, mit elérnünk sikerült is annyiban, hogy már dél körül több tiszt és nehány száz közemberünk együtt volt. Így tett szomszédunkban több gyalogzászlóalj, és így a lovasság is. Midőn ekképp – mintegy kánya által szétriasztott csirkékként – embereinket összegyűjtögettük, előttünk az országúton egy cséza[83] állott meg, abban ülő két törzstiszttel, kik közül az ifjabb a kocsiból minden egyes

[82] A 14. (Lehel) huszárezred huszárairól van szó.
[83] Négykerekű, könnyű lovas kocsi, homokfutó.

zászlóalj számát, tisztjei és közemberei jelen levő létszámát kikérdezgetvén, a kapott választ pontosan feljegyezte, és midőn így a lovassághoz is eljutott, és az ott álló két huszársvadronyból[84] két őrmester előlépett, és úgy az egyik, mint a másik jelentette, hogy sem egyik, sem másiknak egyetlen tisztje sincsen. Tőlük neveiket megtudakolván, az idősb törzstiszt hangos, és távolabbról meghallható szavakkal a két őrmesternek külön-külön ezeket mondta: „Sie sind von heute an zum Lieutenant und Escadrons Commandanten ernannt,”[85] mely kinevezést az ifjabb törzstiszt ismét kézikönyvébe rögtön bevezette. A csézában ülő két törzstiszt idősbike Bem, a fiatalabb pedig Guyon volt. Ezen érintett kinevezés egyszerűsége körül, azon kérdés merült fel előttem, vajon a most kinevezettek fogják-e, és meddig, tiszti rangjukat viselni. Amint ekképp már a lehetőségig összegyűjtögetve állottunk, Lugosra vezényeltettünk, s a városon átvezettetve, annak másik oldalán, Temes folyó partján táborba szálltunk. Ezen intézkedés helyes volt azért, mert így alkalmunk nyílt fáradt, tikkadt tagjainkat annak habjaiban felfrissíteni, egyszersmind pedig vízben létünk ideje alatt, hosszú időn át nem váltott, és a piszok miatt majdnem ránk ragadt alsó vászonnemű ruháinkat – tiszti bajtársi egyetértéssel – saját kezűleg megmosni, és a parton rögtön meg is szárítani. Tiszti poggyászszekereink ugyanis már mind elmaradtak, és kérdésessé vált, fogunk-e velök valaha találkozni, és lesz-e alkalmunk még a rajtok levő ruháinkat használhatni. Lugosi táborozásunk kurta tartamú volt, mert még a naplemente előtt, szokatlanul, az összes tisztikar – a napos tisztek visszahagyásával – a főparancsnoksághoz rendeltettünk, hogy még egy, és talán ezúttal az utolsó haditanácsban részt vehessünk. A hadsereg tisztjei együtt lévén, és együtt létünk Bemnek bejelentvén, ő csakhamar köztünk megjelent, s tudtunkra adva, hogy Görgeinek hadseregével már tegnap, Temesváron hozzánk csatlakozni kellett volna, de ezt tenni elmulasztván, rája többé nem számíthatunk, és amit balsorsunk között még tehetünk, és amitől még némi reményt várhatunk az, hogy Déva felé előretörve s Erdélybe jutva, ott magunkat összpontosíthassuk, és számítva az erdélyi csatlakozásra, és ügyünk részvételére, [sic!] ott magunkat még feltarthassuk, végső esetben pedig becsületes feltételek mellett kapitulálhassunk. Ellenvélemény nem támasztatván, a haditanácskozmány gyorsan befejezve lett, és közülünk a Bem, Perczel, Guyon s másokból álló tábornoki kar csakhamar eltűnt, – és talán örökre! Ezen haditanácskozmány volt még az egyetlen és utolsó reménysugár, melybe görcsösen kapaszkodtunk, most pedig már a felvetett terv megvalósulásához nagyon csekély kilátás lévén, minden elveszettnek tekintendő, ami Bem utolsó szavaiból is majdnem nyilvánvalóan kitűnék. A haditanácskozmányból távozva ki-ki saját csapatjához jutott, és az egész tábor rögtön felkerekedve, egy része Facsetnak, más része pedig Karánsebesnek lett irányítva. Zászlóaljam ekkor már Lázár Vilmos[86] ezredes hadosztályába jutván, ezzel együtt Karánsebes alá érkezett, itt táborba szállott, sőt két napig táborban

[84] Huszárszázadból.

[85] „Ön mától hadnaggyá és századparancsnokká kineveztetett.”

[86] Lázár Vilmos (1817–1849) honvéd alezredes, 1849. július végétől a IX. hadtest parancsnoka. Augusztus 14-én Bem kievezte ezredessé és Karánsebesre küldte. Csapataival 16-áig ott, majd 17-től Obresa–Chaba Bistra (Obrézsa–Bisztecseres) térségében tartózkodott.

maradván, ezen veszteglést a hadosztály tisztikara gyanús szemmel kísérte, mert most mindenáron sietve előrehaladni, Erdély felé törni, és a csatlakozást keresni kellett volna, miért is tanácskozást tartván, egyetértőleg abban állapodott meg, hogy a megokolatlan veszteglésért az ezredes-hadosztályparancsnokot komoly kérdőre vonja, és ezen helyzetbeni további maradás esetén tiszti lemondását testületileg benyújtja. A tiszti tanácskozás ezen eredménye Lázár Vilmos ezredesnek – ki bent Karánsebesen, a városban elszállásolva volt – tudomására hozatván, csakhamar közénk a táborba kijött, és hosszabb beszédében mentegetődvén, ecsetelte reménytelen helyzetünket, kifejezvén egyszersmind, hogy ő orosz kegyre nem számít, maga is előre igyekezni kíván, sőt, hogy erről meggyőződjünk, rögtön parancsot adott, hogy a tábort elhagyva előretörjünk. Így jutottunk azután oláhok közé Chaba-Bisztráig, hol már a lakosság határozott ellenséges indulata irányunkba minden viselkedéséből nyilvánvalóan kitűnt, mert legényégünknek egy üdítő bögre vizet nyújtani, vagy pipába való tüzet adni, ezen durva szavakkal „Nu jeste”[87] megtagadott. Midőn innen is egy napi pihenő után továbbvonultunk, nagyobb távolságban csillámló fegyvereket és dzsidás lovasságot vettünk észre, e feletti örömünk határtalan lett, mert bennök saját gyalogságunkat, és lengyel dzsidásainkat véltük felismerni. Hirtelen örömünk azonban nemsokára borzasztó csalódássá, sőt tragikussá vált, mert a mindinkább közeledve rohanó dzsidások, és a gyalogság ellenséges császáriak voltak, s körültekintve a láthatáron, ama rettenetes kiábrándulásra jutottunk, hogy minden oldalról körülzárva, formális csapdában vagyunk, melyből nincs már menekülés.[88] Sorsunk borzalmassága most már rohamosan fejlődött, mert az osztályparancsnok által megállás vezényeltetvén, amit már előbb lesújtva tapasztaltaltunk, az most ismételve kétségtelen tudomásunkra hozatott, s hogy körülfogatván, menekülésre nem számíthatunk, és hogy magunkat feltétlen megadnunk kell. Ezen mindnyájunkat lelkileg megtörő valóság tudata leírhatlan hatást és általános elcsüggedést okozott köztünk, majdnem – kivétel nélkül – ki-ki szemében a kétségbeesés könnyei csillámlottak meg, különösen akkor, midőn a fegyverek gúlába rakása, azok mindenkori elhagyása, és így a tényleges fegyverletétel vezényelve lett.[89] A tisztikar legnagyobb része kardját eltörve dobta a fegyverek mellé, a zászlót pedig – annak csak rúdját hagyván épen – foszlányokra téptük, igyekezvén annak szent rongyfoszlányaiból mindenki közülünk egy drága ereklyét magához ragadni, és szíve fölé rejtve megőrizni, hogy azt – szabadsági csatáink emléke gyanánt – valamikor majd sírpárnája legszentebb darabjául használhassa, és azon édesen pihenhessen – örökre.

Hadosztályunk ezen végkatasztrófája *augusztus 19-én* a Bisztra partján történvén,[90] közvetlen reá már fogságban, a császáriak két sora közé zárva Bisztra vizének hajtattunk, s

[87] Helyesen: Nu este. Jelentése: nincs.

[88] Az érkező csapatok a császári fősereg Karl Simbschen vezérőrnagy vezette elővéd dandárához tartoztak.

[89] A Lázár Vilmos vezette csapatok (IX. hadtest maradványai) fegyverletételére 1849. augusztus 19-én este került sor.

[90] Matolai Etele – Lázár Vilmos segédtisztjének – visszaemlékezése szerint a Temes partján tették le a fegyvert. *Matolai* 1883. 185. o.

annak nyakig érő magasságában a túlpartra átgázolva Lugos felé indíttattunk, hol megpihenve mindég zászlóaljakból álló erős katonai fedezet alatt ismét továbbkisértettünk, míg végre 1849. *augusztus 23-án* Temesvárra jutottunk, s itt a már ránk várakozó, mintegy előre iderendelt, ezerekre menő rác[91] csőcselék szidalma és gúnyja között a vár kazamatáiba elzárattunk. Itt a haditörvényszék működése csakhamar folyamatba hozatott, összes tisztek sorra kihallgattattunk, s ezen eljárással kapcsolatban én is *1849. szeptember 1-én* – testben-lélekben megtörve, drága hazám szabadságának védelméért – ama képzelhető legborzasztóbb büntetésben részesültem, hogy az ellenséges hadseregbe közembernek besoroztattam.

Szívem vérzik, gondolkozási tehetségem elakad, soraimat már folytatni képtelen vagyok, mert a költővel én is – mintegy egészen rám illőleg – elmondhatom:

„Mindent elvesztettem,
Mindent – jaj nekem,
Harcon a hazámat,
Itthon kedvesem.”[92]

Rövidítések

HL 1848–49.	Hadtörténelmi Levéltár, VII. 203. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc katonai iratai
HL Akvi	Hadtörténelmi Levéltár, I. 35. Tiszti személyügyi és anyakönyvi lapok
HL Tgy.	Hadtörténelmi Levéltár, VII. 233. Kéziratok, tanulmányok gyűjteménye

Bibliográfia

Bartha 1981. *Gacsályi Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. Honismereti kutatások Szabolcs–Szatmárban IX. Helytörténet. (Jósa András Múzeum Kiadványai 18.) Nyíregyháza, 1981. 3–124. o.

[91] Bánsági szerb.
[92] Bajza József (1804–1858) *A visszatért* című versének részlete.

Beniczky 1924. Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról. S. a. r.: *Steier Lajos*. Budapest, 1924.

Bona 2018. *Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Arcanum online. Budapest, 2018. https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2021. január 6.)

Borus 1975. *Borus József:* Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.

Bułharyn 1852. *Bułharyn, Jerzy:* Az 1848 és 1849-iki magyar háború vázlata. Párizs, 1852. (Gépirat. *Divéky Adorján* fordítása.) Hadtörténeti Könyvtár, 4889.

Csikány 2014. *Csikány Tamás:* A Zrínyi szabadcsapat, vagyis a 35. honvédzászlóalj győzelmei és katasztrófái 1848-ban és 1849-ben. In: A Zrínyiek és a honvédelem. Szerk. *Hausner Gábor – Padányi József*. [Budapest], 2014. 61–86. o.

Dembiński 1874. Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott kézirataiból összeállítá *Danzer F. Alfonz*. Budapest, 1874.

Hermann 2004. *Hermann Róbert:* Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Nagy Csaták. Budapest, 2004.

Hermann 2016. *Hermann Róbert:* Reformkor, forradalom, szabadságharc. Válogatott tanulmányok. 48-as Könyvtár. Budapest, 2016.

Földes 1998. *Guthori Földes Gyula:* Töredékes visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharcról. *Kalligram,* VII. (1998) 3. sz. http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1998/VII.-evf.-1998.-marcius/Toeredekes-visszaemlekezesek-az-1848-49.-evi-szabadsagharcrol (A letöltés időpontja: 2021. április 25.)

Kedves 2007. *Kedves Gyula:* Répásy Mihály a szabadságharc huszártábornoka. Kemecse, 2007.

KLÖM XIII. k. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. k. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952.

Kovács 2014. *Kovács István:* Bem tábornok. Az örök remények hőse. Budapest, 2014.

Kovács 2015. *Kovács István:* Honvédek, hírszerzők, légionisták. A szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849. Budapest, 2015.

Lázár 1849. Lázár Vilmos 1849-iki honvéd ezredes aradi várfogságában kivégeztetése előtt írt emlékirata. Közli: Az aradi vértanúk. S. a. r. *Katona Tamás*. [Budapest, 2003.] 125–141. o.

Matolai 1883. *Matolai Etele:* Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságában írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883.

Perlaky Perlaky Géza honvéd hadnagy naplója. http://www.perlakycsalad.hu/archivum/dokumentumok/perlaky-geza-honved-hadnagy-naploja/ (A letöltés időpontja: 2021. április 16.)

Roxer 2020. *Roxer, Wilhelm:* Az 1849-es szepességi vadász-zászlóalj. *Magyar Szemle,* XXX. (2020) 1–2. sz. http://www.magyarszemle.hu/online-cikk/20200225_az_1849-es_szepessegi_vadasz-zaszloalj (A letöltés időpontja: 2021. április 19.

Szalay 1998. *Novák László:* Egy nagykőrösi vadász főhadnagy (Szalay József) visszaemlékezése az 1848/49. évi szabadságharcra. Nagykőrös, 1998.

Tirts 1903. *Tirts Rezső:* 1848–49-iki élményeim, különös tekintettel a Cornides-féle szepesi guerilla-vadászok szereplésére a szabadságharczban. Késmárk, 1903.

Urbán 2009. *Urbán Aladár:* Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. In: *Uő:* Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, 2009. 45–75. o.

Villecz 1898. *Villecz János:* Egy Sárosvármegyei honvéd naplója. Villecz Boldizsár 1848/9-iki honvédszázados elbeszélése után. Eperjes, 1898.

Wysocki 1993. *Wysocki, Józef:* Együtt a szabadságért 1848–1849. Wysocki tábornok emlékiratai. A magyarországi lengyel légió részvétele az 1848-as szabadságharc hadjárataiban. S. a. r.: *Kovács István*. Az okmánytár iratait összeáll. *Hermann Róbert – Kovács István*. Budapest, 1993.

Zakar 1999. *Zakar Péter:* A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999.

József Solymosi

THE MEMOIRES OF ANTAL JAKSULA ABOUT HIS SERVICE IN 1848–1849

(Abstract)

As for the history of the so-called Corps IX, later called Northern Army that was established in order to defend Upper Hungary in the end of April 1849, the key sources are nearly only the memoires of the supreme leadership of the corps. We know only a few memoirs written by lower-ranking officers. However, in the Collection of Studies of the Hungarian Archives of Military History there is a manuscript unpublished up to now that contains the memoirs of Antal Jaksula, Lieutenant of Battalion 13 of the Hungarian Home Defence Forces. Antal Jaksula was born in 1825, Alsóesztergály, Nógrád county. He studied law and graduated as a lawyer before the war for independence. In September 1848 he volunteered in Budapest, in the Zrínyi Group led by Mór Perczel which later became Battalion 35 of the Home Defence Forces. He participated in the battle of Pákozd (namely, with his battalion he was stationing at the southern bank of the Lake of Velence), then he was commanded to join the Battalion 35 being formed in Budyapest. On 21 October he was promoted to sergeant. Later he served at the same battalion during the war for freedom, at first within the frameworks of the Corps (VII) of the Upper Danube, then from the spring of 1849 in the Corps (IX) of Upper Hungary. He was promoted to lieutenant on 25 February 1849. The memoirs outline the career of Antal Jaksula in 1848–1849 from his volunteering to the surrender at Világos. He documents the raid of Igló, the battle of Braniskom and the battle of Timisoara and the retreat after it in detail. It is a very interesting episode of the memoirs that Antal Jaksula was brought to court-martial for rightfully protesting against the inappropriate behaviour of his commander, and the case was personally solved by the supreme commander of the Corps – Liuetenant General Artúr Görgei. This episode also highlights the two legendary characteristics of the General – his strictness and humaneness at the same time.

József Solymosi

ERINNERUNGEN VON ANTAL JASKULA AN DEN DIENST IN DEN JAHREN 1848–1849

(Resümee)

Über das IX. Korps, die spätere Nordarmee, die Ende April 1849 zur Verteidigung Oberungarns gebildet wurde, haben stehen uns beinahe nur die Erinnerungen des Oberkommandos zur Verfügung. Vom unteren Offizierskorps sind nur wenige hinterlassene Memoiren bekannt. In der Studiensammlung des Militärhistorischen Archivs befindet sich ein bisher unveröffentlichtes Manuskript mit den Erinnerungen von Antal Jaskula, einem Leutnant des 13. Honvéd-Bataillon.

Antal Jaskula wurde im Jahr 1825 in Alsóesztergály, Komitat Nógrád (Neuburg) geboren. Er studierte Jura und beendete sein Studium noch vor dem Freiheitskampf. Im September 1848 meldete er sich als Freiwilliger in die von Mór Perczel in Pest organisierte Zrínyi-Truppe, aus der später das 35. Honvéd-Bataillon wurde. Er nahm mit der Zrínyi-Truppe an der Schlacht von Pákozd teil (genauer gesagt war er mit seiner Einheit am Südufer des Velencer Sees stationiert) und wurde dann zum 13. Honvéd-Bataillon versetzt, das ebenfalls in Pest gebildet wurde. Am 21. Oktober wurde er zum Major befördert. Danach diente er bei diesem Korps bis zum Ende des Freiheitskampfes, zuerst im Oberen-Donau- (VII.) Korps und dann ab dem Frühjahr 1849 im Oberungarischen (IX.) Korps. Am 25. Februar 1849 wurde er zum Offizier befördert.

Die Memoiren geben einen Rückblick über den Werdegang von Antal Jaskula in den Jahren 1848–1849, von seinem Militärdienst bis zur Waffenniederlegung. Er berichtet ausführlich über den Überfall bei Igló (Zipser Neuendorf), das Gefecht bei Branyiszkó, die Schlacht von Temesvár (Temeswar) und den anschließenden Rückzug. Eine interessante Episode in den Memoiren ist der Kriegsgerichtsprozess, der aus der berechtigten Klage des Offizierskorps des 13. Honvéd-Bataillons gegen das Fehlverhalten ihres Kommandanten resultierte, und dessen abschließende Erledigung durch den Korpskommandanten, Generalmajor Artur Görgei, erneut zwei wichtige Eigenschaften des Charakters des Generals hervorhebt: seine legendäre Strenge, aber auch seine Menschlichkeit.

József Solymosi

MÉMOIRES D'ANTAL JASKULA SUR SON SERVICE DE 1848–1849

(Résumé)

Concernant le 9e corps d'armée (ensuite l'armée du Nord) créé pour la défense de la Haute-Hongrie à la fin avril 1849, les mémoires disponibles furent presque tous rédigés par les membres du haut commandement. Nous ne connaissons que quelques mémoires écrits par des officiers subalternes. La Collection d'études des Archives d'Histoire militaire conserve un manuscrit inédit qui renferme les mémoires d'Antal Jaskula, lieutenant du 13e bataillon de l'armée hongroise.

Né en 1825 à Alsóesztergály dans le comitat de Nógrád, Antal Jaskula suivit des études de droit qu'il termina avant la guerre d'indépendance. En septembre 1848, il se porta engagé volontaire dans la troupe Zrínyi, organisée par Mór Perczel à Pest. Cette troupe devint par la suite le 35e bataillon de l'armée hongroise. Il participa à la bataille de Pákozd avec sa troupe (plus précisément son unité tenait garnison sur les rives sud du lac de Velence) avant d'être déplacé au 13e bataillon en cours de formation à Pest. Le 21 octobre, il fut promu adjudant. Par la suite, il servait dans ce bataillon jusqu'à la fin de la guerre d'indépendance. Son unité faisait d'abord partie du corps d'armée du Haut-Danube de Hongrie (8e) et puis du corps d'armée de la Haute Hongrie (9e). Il fut promu officier le 25 février 1849.

Les mémoires traitent de la carrière d'Antal Jaskula en 1848–1849 depuis son engagement jusqu'à la reddition. Ils relatent le raid d'Igló, la bataille de Branyiszkó (Pod Braniskom), la bataille de Temesvár et la retraite qui la suivit. Un épisode intéressant de ces mémoires parle d'un procès devant le tribunal militaire qui avait pour objet une action légitime du corps d'officiers du 13e bataillon contre le comportement inapproprié de leur commandant. Ce procès a mis aussi en lumière deux caractéristiques importants du général de corps d'armée et major-général Artúr Görgei qui finit par régler le différend en étant à la fois sévère et humain.

Йожеф Шоймоши

ВОСПОМИНАНИЯ АНТАЛ ЯШКУЛА О СВОЕЙ СЛУЖБЕ В 1848–1849-ИЕ ГОДЫ

(Резюме)

В конце апреля 1849-ого года в отношении учрежденного для защиты Верхней Венгрии IX.-ого военного корпуса, позже называемым Северной армией в нашем распоряжении – можно сказать – имеются только мемуары высшего руководства. Мало известны воспоминания, оставленные офицерами нижнего офицерского состава. В учебном собрании Военно-исторического архива имеется одна неопубликованная рукопись, которая содержит воспоминания лейтенанта 13-ого Патриотического батальона Антал Яшкула.

Антал Яшкула родился в 1825-ом году в городе Алшоэстергай, в округе Ноград. Он изучал право, изучение которого он закончил еще до начала борьбы за свободу. В сентябре 1848-ого года он стал добровольцем в Пеште, в команде Зрини, организованной Мором Перцзелем, из которой позже был сформирован 35-ый национальный батальон. Он участвовал в битве при Пакозде с командой Зрини (точнее, он был размещён на южном берегу озера Веленцеи), затем он был переведен в 13-ый патриотический батальон, также сформированный в Пеште. 21-ого октября его возвели в ранг старшего сержанта. Затем, совсем до самого окончания борьбы за свободу, он служил в этом корпусе, сперва в фелдунаи (VII.), затем с весны 1849-ого года в Верхневенгерском (IX.) корпусе. Присвоение звания офицера он получил 25-ого февраля 1849-ого года.

Этот мемуар рассматривает карьеру Антал Яшкула в 1848–1849-ие годы, от его поступления на службу до самой капитуляции, сложения оружия. В нем подробно рассказывается о внезапном ударе в Иглу, о бое при Бранишко и о битве при Тимишоаре, и о последующеми за ними отступлениями. Интересный эпизод этого мемуара – судебный процесс Военного трибунала, о законных действиях офицеров 13.-ого батальона против неверного поступка их командира, окончательное решение по которому принял командующий корпусом генерал-майор Артур Гёргеи, это еще раз подчеркивает две важные черты характера генерала: его легендарную строгость, но зато также и его человечность.

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

ÚJABB ADATOK GÖRGEI ARTÚR VÁCI NYILATKOZATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

Több mint harminc éve annak, hogy a *Századok* című folyóiratban megjelent a Görgei Artúr váci nyilatkozatának historiográfiáját bemutató, majd e folyóirat hasábjain a nyilatkozat keletkezéséről és következményeiről írott tanulmányom.[1] Utóbb – nagyjából az azokban felhasznált forrásbázis alapján – még két, rövidebb írásban foglalkoztam a témával.[2] Az azóta eltelt években számos napló, emlékirat és forráskiadvány jelent meg a szabadságharc történetéről, s a levéltári kutatások során is előkerült néhány olyan adat, amelyek ha alapvetően nem is módosítják az általam akkortájt felvázolt képet, de némileg pontosabbá tehetik azt. Az alábbiakban, miután röviden összefoglalom 1988-as tanulmányom következtetéseit, ezeket adom közre.

A váci nyilatkozatról röviden

Görgei Artúr vezérőrnagy feldunai hadteste a főváros kiürítése után Vácra vonult. A tisztikarnak az elmúlt napokban bekövetkezett bomlása miatt a tábornok komolyan aggódott. A hadtest előtt komoly feladatok álltak, s ha a tisztikar tekintélyes része eltűnik, ki fogja vezetni a csapatokat a nehéz felvidéki hadmenetben? A tisztikar egy része is igényelte, hogy Görgei nyilatkozzon az elmúlt napok eseményeiről; így a december 30-i móri ütközetről, az országgyűlés által Windisch-Grätz cs. kir. fővezérhez küldött követségről, a tisztikar január első napjaiban bekövetkezett tömeges leköszönéséről, s az országot irányító Országos Honvédelmi Bizottmány politikájáról. Görgeinek meg kellett győznie bizonytalankodó tisztjeit arról, hogy a hadtest továbbra is törvényes alapon áll. A tábornok ezek után fogalmazta meg, s terjesztette a tisztikar elé azt a két okmányt, amelyek váci nyilatkozat néven ismertek.

A hadsereghez intézett napiparancsban Görgei leszögezte: „Én Magyarhon ügyét igazságos ügynek tartom, azért a vezérséget, mellyel megkináltattam, el is vállaltam. És meg fogom állni e helyet, valamíg a nemzet és e sereg bizalmát bírandom, – habár eltántorulnának is seregünk legjobbjai, s megtagadnák karukat az igaz ügytől." A dunántúli hadjárat történetét ezután úgy ismertette, hogy saját bevallott hibái inkább az OHB-t terheljék. Görgei különö-

[1] *Hermann* 1987. 849–902. o. és *Hermann* 1988. 247–294. o. Két tanulmányom megjelenését követően hét, ill. hat évvel jelent meg egy újabb tanulmány a témában, amelynek szerzője láthatólan nem ismerte egyiket sem, vagy legalábbis nem hivatkozott rájuk, ahogy nem használta Görgei emlékiratainak szintén hat évvel korábban megjelent új kiadását sem. *Oláh* 1994. 3–19. o.

[2] *Hermann* 1990. 51–55. o. és *Hermann* 1992. 75–81. o.

sen azt rosszallta, hogy az OHB akkor adott ki támadási parancsot, amikor „tudtunk s megegyezésünk nélkül az ellentábor vezéréhez bocsátott küldöttség kinevezése által zavarba, sőt, kétes színbe" ejtette a hadsereget.

Az ezt követő nyilatkozat – hasonló felvezetés után – négy pontot tartalmazott:

„1-ször. A feldunai hadsereg letett esküjéhez hű marad, s Magyarországnak V. Ferdinánd király által szentesített alkotmánya érdekében minden külső ellenséggel határozottan szembeszáll." Ez azt jelentette, hogy a feldunai hadsereg továbbra is harcolni fog a cs. kir. hadsereg ellen.

„2-szor. Nem kisebb határozottsággal azonban fel fog lépni mindazok ellen, kik az ország belsejében az alkotmányos királyságot idő előtti köztársasági izgatásokkal felforgatni megkísértenék." Ezt a pontot az magyarázza, hogy a Debrecenbe menekült országgyűlést Perczel Mór vezérőrnagy hadteste fedezte. Perczel volt a magyar hadsereg egyik republikánus tábornoka, emellett pedig képviselőként a parlament tagja is. Görgei attól tartott, hogy az országgyűlés – Perczel katonáinak nyomására – radikalizálódni fog, s kikiáltja a köztársaságot. Ez viszont azzal fenyegetett, hogy a volt cs. kir. tisztek, akik az uralkodóra és a magyar alkotmányra egyaránt letették az esküt, el fogják hagyni a hadtestet. Görgei egy ilyen fordulat ellen kívánt tiltakozni.

„3-szor. Az alkotmányos királyság fogalmából – melyért a feldunai hadsereg utolsó emberig harcolni kész – önként következik, miszerint a hadsereg csak azon parancsnoknak fog engedelmeskedni, melyeket hozzá a felelős magyar hadügyminiszter, vagy helyettese (jelenleg Vetter tábornok) törvényes alakban bocsát ki." Ezt a pontot az 1848. december 30-i móri ütközet tapasztalatai indokolták. Hiszen Kossuth az OHB elnökeként adott ki taktikai részletességű katonai utasításokat, s ez okozta Perczel Mór vezérőrnagy csapatainak móri katasztrófáját. E pont másik célja az volt, hogy megnyugtassa a tisztikart: van még olyan személy, aki a magyar államigazgatásban a jogfolytonosságot képviseli: a le nem mondott hadügyminiszter.

„4-szer. A feldunai hadsereg szem előtt tartva Magyarhon alkotmányára letett esküjét s katonai becsületét, tökéletesen tudja, mit akar és mit kell tennie; – kinyilatkoztatja, miképp az ellenséggel bármely alkudozásnak eredményét csak úgy fogja elismerni, ha ezen alkudozás egyrészt Magyarország azon alkotmányformáját, melyre a hadsereg megesküdött, másrészt pedig magának a hadseregnek katonai becsületét biztosítandja." E pont az 1848. december 31-én az országgyűlés által Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyhoz, a cs. kir. fővezérhez küldött követségre vonatkozott. Görgei és tisztjei ekkor még nem ismerték a Windisch-Grätz által a küldöttségnek 1849. január 3-án adott választ a feltétel nélküli megadásról (Unbedingte Unterwerfung). A nyilatkozat e pontja tiltakozott mind az áprilisi törvények feladása, mind a hadseregnek a békekötés fejében való feláldozása ellen.

A nyilatkozat politikai állásfoglalása lényegében megegyezett azzal, amit Kossuth és az OHB ebben a pillanatban képviselt. Nem mondta fel az OHB iránt az engedelmességet, csupán szakmai irányítást követelt a hadviselésben. A hadtest továbbra is a törvényes és kényszerített önvédelem talaján állt, s ugyanazt vallotta, amit 1848 novemberében vagy

decemberében. Végül pedig, nem kínálkozott fel az ellenséggel való alkudozásra, illetve bármilyen alkudozás előfeltételéül ugyanazt szabta, amit az OHB: az áprilisi törvények elismerését. A nyilatkozatban nem esett szó a dinasztiáról, sőt, magáról V. Ferdinándról is csak úgy, mint az 1848. áprilisi törvények szentesítőjéről.

Kossuth félreértette a nyilatkozatot, pontosabban azt a kivonatot, amit Görgei ellenlábasa, Perczel juttatott el az OHB-hoz. Különösen felháborodott azon, hogy Görgei az OHB-t tette felelőssé a dunántúli visszavonulásért. Azt hitte, hogy a „körítés" a lényeges, s nem a nyilatkozat pontjai. Görgei magyarázatát megismerve azonban már nem tett több szemrehányást a tábornoknak.

Félreértette a nyilatkozatot Windisch-Grätz is. Azt hitte, hogy Görgei alkudozni akar, s büntetlenség és szabad külföldre távozás fejében kész megadni magát. Igaz, erre a meggyőződésre is már csak akkor jutott, amikor Görgei hadteste január végén kicsúszott a cs. kir. csapatok gyűrűjéből. Ajánlatát Hrankay József nyugalmazott huszárszázados útján juttatta el Görgeihez aki január 28-án Rózsahegyen négyszemközt tárgyalt a küldöttel, majd beszólította néhány törzstisztjét. Közölte velük Windisch-Grätz ajánlatát, végül Hrankay kezébe nyomta a nyilatkozat egy példányát azzal, hogy „vigye meg ezt feleletül annak, aki küldte – azon megjegyzéssel, hogy ez a feldunai hadtest ultimátuma – s a parancsnokáé".

A nyilatkozat kiadása után a hadtest tisztikarának bomlása megállt. Elképzelhető persze, hogy csupán időbeli egybeesésről van szó. A nyilatkozatnak egyetlen – bár annál fontosabb – negatív következménye volt: Kossuth többek között a róla érkező hírek hatására szánta el magát arra, hogy az összpontosítandó fősereg parancsnokává Henryk Dembiński altábornagyot nevezze ki.

Az előzmények és a keletkezés

A váci nyilatkozat születésével kapcsolatban éppen a konkrét előzményekről tudunk viszonylag keveset. Maga Görgei nem ír a kibocsátás körülményeiről.[3] Sokkal bővebben számol be a Vácott történtekről az öccse, Görgey István.[4] A többi szemtanú jobbára elég sommás leírást ad az eseményekről. Az elmúlt években azonban előkerült két katonai emlékirat: az egyik Görgei segédtisztjéé, Duka Tivadar századosé, amelyet 1850 augusztusában, tehát másfél évvel az események után írt Londonban Klapka György vezérőrnagy számára; a másik Rochlitz Kálmán századosnak, Bayer József ezredes, táborkari főnök segédtisztjének „Görgey főhadiszállása" (*Görgey's Hauptquartier*) című, Sidney-ben 1867-ben írott visszaemlékezése.[5]

[3] *Görgey* 1988. 281–285. o.
[4] *Görgey* 1885. I. k. 121–124. o.
[5] *Rochlitz* 1867. (Érdekes módon, az I. füzet belső címlapján a „Görgői és Toporczi Görgey nemzetiség levéltára" pecsét szerepel.) Itt mondok köszönetet Miskolczy Ambrusnak, aki nemcsak felhívta a figyelmemet a kéziratra, de teljes másolatát is nagyvonalúan rendelkezésemre bocsátotta!

Duka emlékiratában kitér arra, hogy 1849. január 3-a „volt azon kritikus nap, mely a gyöngéd [sic!] sereget végveszéllyel fenyegeté, – lemondott számtalan szolgált tiszt, kik között Lázár tábornok, Szegedy ezredes[6], g[ró]f Zichy ezr[edes], g[ró]f Zichy huszárőrnagy, Kypke Vilmos-huszár alezredes s ezrede valamennyi tisztje egy-kettőnek kivételével[7]; Schweidel táb[ornok] beteg volt, Karger Miklós-huszár ezredes szabadságot vett gyöngélkedése miatt.[8] Így távoztak el a legderekabb tisztjeink, kikben annyi bizalma volt a seregnek s a vezérnek. Görgei mindenkinek aláírta elutasító levelét, egy szóval sem tartóztatott senkit, minekelőtte azonban elbocsájtotta volna őket, így szólt hozzájok: »Valamint én megkívánom, hogy meggyőződésemet, férfias elhatározásomat mindenki tisztelje, azonképpen tisztelem én is az Önökét, uraim, de engedjék meg kijelentenem, hogy én semmiképp meg nem tudom magyarázni egy hazafinak azon tettét, hogy karját akkor vonja meg a hazától, amidőn annak leginkább szüksége van rá; Önök leszámoltak magokkal, menjenek, s habár csak magam egyedül maradnék is, utolsó percig védeni fogom hazám ügyét.«[9] Szobámba jött aztán, miután Lázártúl [Lázár György gróf, vezérőrnagytól] is elbúcsúzott, s ez volt az első alkalom, amidőn őt könnyezve láttam; »ej fiúk, sebaj, jobb napok is fognak még ránk virradni« – szólott hozzánk."

Duka szerint a sereg „oly nagy csapásokat szenvedvén, vezéreitől megfosztatván, rendbe volt szedendő. A lehangúltság [sic!] – de nem a kétségbeesés – általános. Görgei a főtiszteket magához rendelé, s elmondá a sereg állását, kinézéseit, jövendőnket; ennek szüleménye volt az ismeretes váci proklamáció."[10]

Rochlitz emlékirata szerint Görgeit több tényező indította a váci nyilatkozat kibocsátására. Egyrészt a főváros feladása kapcsán úgy látta, hogy Kossuth szájhősködése – egy döntő csatában részt venni és meghalni kész, ha már nem győzhet – csupán szónoki fogás volt; a kormányzat csak a saját javáról gondoskodott; a nemrég még „császári" hadsereg [azaz a volt. cs. kir. tisztek] abnormális helyzetével nem számolt; a korábbi alkotmányosság helyébe a köztársasági irány lépett, élén Kossuthtal, amire Görgeit a cs. kir. tisztek többsége figyelmeztette, akiknek jelentős része hátramaradt Pesten, hogy Windisch-Grätznél jelentkezzen, s a többiek távozása is előre látható volt.

---

[6] Szegedy Imre ezredes ekkor még nem hagyta el a hadtestet.

[7] *Görgey* 1885. I. k. 109–111. o. név szerint említi a megmaradottak között Halóska Adolf fő-, Mezey Károly és Schmidt Albert alszázadost, és Károly Pál [nála tévesen Károlyi Miksa] főhadnagyot. A Vilmos-huszároknál történtekre lásd még a Szikszay Tamás őrnagy ügyében lefolytatott vizsgálat anyagát, MNL OL H 115. Görgei Artúr iratai. 1. doboz. 1849. márciusi iratok; és Görgei 1849. március 14-i jelentését Mészároshoz, MNL OL HM Ált. 1849:6843. Eszerint az ezredet 16 tiszt hagyta el, s csak nyolcan maradtak. Lázár György valóban január 3-án adta be lemondását, a többi tiszt csak január 4-én. A kilépésekre lásd még *Bona* 2015. 27–33. és 629–630. o., illetve *Hermann* 1988. 254–256. o.

[8] Karger nem a 9. (Miklós), hanem a 4. (Sándor) huszárezred parancsnoka volt. Görgei 1849. február 21-én kezdeményezte a hadügyminisztériumnál felmentését az ezredparancsnokság alól. Karger nyugalmaztatására csak 1849 áprilisában került sor. MNL OL HM Ált. 1849:4183., 9969. és KLÖM XIV. k. 694. o.

[9] Hasonló értelemben idézi Görgei beszédét *Görgey* 1885. I. k. 110–111. o.

[10] *Duka* 1997. 165–166. o.

Görgei ezt követően adta ki a váci manifesztumot, amelyet előtte a váci püspöki palota nagytermében a hadteste valamennyi törzstisztjéből álló gyűlésnek előterjesztett. Rochlitz szerint Görgei beszédében elmondta, hogy „ő és hadserege V. Ferdinánd királyhoz, akire ő, és az általa megadott 1848. márciusi [ti. áprilisi – H. R.] alkotmányhoz, amelynek hűséget esküdött, most is hű marad, és sem egyes személyért, sem pártért nem küzd, csupán ezen alkotmány újbóli eléréséért; ezzel együtt táborában mindenkit felszólít, hogy fegyverfogásának céljával tisztába jöjjön, s ha Görgeiétől különböző nézeten lenne, három napon belül hagyja el hadseregét, s azon fegyvertársaihoz csatlakozzék, akik az ő elképzeléseit képviselik. Ezután három napon belül hadseregét új hadrendbe osztva, Komárom felé vonul."

Rochlitz szerint, amikor Görgei a beszédet befejezte, a jelenlévő tisztek részéről, akik többsége a cs. kir. hadsereg volt tisztjeiből állott, egy lelkes „Éljen" bizonyította, hogy egyetértenek vele, „és én nem tudom igazából megmondani, hogy e manifesztum következtében bárki elhagyta volna a hadsereget". Úgy véli, hogy Görgei Vácra érkező hadserege a feloszlás minden jegyét magán viselte, s ha a tábornok nem bocsátja ki a kiáltványt, és nem köti ez által magához és egymáshoz a tisztikart, akkor a legkevesebb ami várható volt, hogy a következő vereséget követően a volt cs. kir. tisztek nagy része, főleg a lovassági tisztek, elhagyják a sereget és a legénység pelyvaként szóródik szét. Görgei csak azáltal, hogy alparancsnokainak elmondta, tudja, hogy mit akar, és csupán az ország javáért és a vezérletére bízott seregért vállal felelősséget, tudta a bizalmat, s ez által a kétségbevonhatatlan jogot megtartani a serege feletti szigorú fővezérkedésre, és ezt minden nehézségek, amelyeket egy túlerejű ellenség előli téli visszavonulás magával hozott, és az újabb és újabb vereségek leverő hatásának dacára győztesen vezetni az áprilisi hadjáratban.[11]

A tábornok váci hangulatáról érdekes részleteket örökített meg egykori késmárki iskolatársa, Fest Imre is. Fest 1849. január elején egy társával Budapestre indult, hogy 90 000 forintnyi előleget szerezzenek a felső-magyarországi bányászpolgárság számára a pénzügyminisztériumtól. Január 4-én érkezhettek Vácra, ahol már Görgei seregével találkoztak, s 5-én folytatták az útjukat Pest felé, Útközben találkoztak Duka Tivadarral, aki Festnek jó barátja volt. Duka megkérdezte őket, hova akarnak menni most, amikor Windisch-Grätz csapatai éppen bevonulnak Pestre. Így aztán visszafordultak Vácra, ahol Fest felkereste Görgeit. Fest szerint a tábornok bizalmas beszélgetésben elmondta, „hogy az ügyvédek és az aktakukacok (így nevezte a kormányt) elmenekültek Debrecenbe anélkül, hogy neki és Csánynak csak egy értesítést is hátrahagytak volna. Minthogy így teljesen magára van hagyatva, egy kiáltványt akar közzétenni (ez másnap valóban meg is történt)".

Görgei ezután Festet magával vitte egy vendégfogadóba, ahol a vele való bizalmas társalgást megszakítva, „nagy hangon a következő szavakat intézte a jelenlévő tisztekhez", különösképpen Pusztelnik Henrik alezredeshez (a hadtest táborkari főnökéhez): „Mi más marad nekünk hátra, mint hogy az ellenségnek néhányszor alaposan megmutassuk a fogunk fe-

[11] *Rochlitz* 1867. I. k. 85–88. o.

hérjét, és utána tisztességgel kapituláljunk." Fest szerint e szavakat általános csönd fogadta „a tetszés vagy nemtetszés minden jele nélkül".[12]

A Hont megyei Pongrácz Lajos, a pénzügyminisztérium titkára, a karácsonyi ünnepekre hazautazott megyéjébe, s január első napjaiban szándékozott visszatérni Budapestre. Január 5-én érkezett Vácra, ahol találkozott testvérével Pongrácz István táborkari századossal, s ahol ugyanabban a házban, sőt (ha emlékiratának hinni lehet), ugyanabban a szobában szállásolták el, mint Kmety György alezredest, a feldunai hadtest egyik dandárparancsnokát. Kmety igen szívesen fogadta, majd „a törzstisztek a püspöki rezidenciában szállásolt Görgeihez lettek meghíva hadi tanácskozmányba, kik midőn onnan visszatértek, közölték velem azon történetileg ismert, felette fontos kiáltvány- vagy nyilatkozatát a fővezérnek, melyben részemről a sorok közt már bennfoglalva láttam lenni, a hadseregnek a polgári kormánytól függetlenné tételének a célját, s amelynek olvasásakor nem fojthattam el balsejtelmemet a haza jövője iránt".[13]

Pongrácz feljegyzése két szempontból érdekes. Egyrészt szerinte Görgei kezdeményezte azt a tanácskozást, amelynek eredménye a váci nyilatkozat kibocsátása lett. Ez egybevág Duka emlékiratával, illetve Zámbelly Lajoséval, valamint azzal a verzióval, amit Klapka György – egyébként nem azonosítható forrás alapján – leírt az emlékirataiban.[14] (Még ha ez utóbbiban a részleteket illetően sok is a zavar.) Görgey István szerint viszont előbb Szegedy Imre ezredes, majd a január 5-én alkonyatkor a főhadiszálláson tömegesen megjelent tisztek késztették Görgeit a nyilatkozat kiadására. Maga a tábornok elég bőbeszédű magyarázatot közöl a nyilatkozat kiadásának okairól – de éppen a konkrét részleteket illetően nagyon is szűkszavú. De mintha ő is a saját kezdeményezésre helyezné a hangsúlyt, amikor arról ír, hogy miután a tisztek bizalma benne is meginogni látszott, „sietnem kellett küzdelmünk céljának – *ahogy én felfogtam* – nyílt kinyilatkoztatásával ezt a megrendülést megint megszilárdítani".[15]

Pongrácz Lajos emlékiratának másik érdekessége, hogy ellentmond annak, amit saját testvére, Pongrácz István jegyzett fel. Ez utóbbi szerint ugyanis Kmety György alezredes, dandárparancsnok és dandárjának több tisztje nem vett részt az említett tanácskozáson – míg Pongrácz Lajos szövegéből az következik, hogy Kmety is ott volt.[16] Mindenesetre érdekes, hogy a Görgei emlékiratairól 1853-ban igen fulminánsan röpiratot közzétevő Kmety ez utóbbiban nem tér ki a nyilatkozat kibocsátására – ami annak hallgatólagos beismerése lehet, hogy ő maga is részt vehetett azon a bizonyos tiszti tanácskozáson.[17]

[12] *Fest* 1999. 63–64. o.
[13] *Pongrácz* 1898. 26–27. o.
[14] *Klapka* 1851. I. k. 134–135. o. és *Zámbelly* 1889. 356. o.
[15] *Görgey* 1988. I. k. 285. o.
[16] Pongrácz István 1848–49-es naplójának 1896-os átdolgozása. OSZK Kézirattár. Oct. Hung. 1142. 1. k. 42–43. f.
[17] *Kmety* 1853. és *Kmety* 1861.

Ez egyébként átvezet egy következő kérdéskörhöz, ti. hogy a hadtest magasabb parancsnokai hogyan ítélték meg a nyilatkozat kibocsátását, s miként viszonyultak a Vácott történtekhez. A hadosztályparancsnokok közül Guyon Richárd ezredesről, Kossuth hűséges híveről joggal feltételezhetjük, hogy rosszallta (vagy legalábbis nem támogatta) azt. Aulich Lajos és Piller János Görgei hívei voltak – de egykorú, hiteles forrásunk egyikük állásfoglalásáról sincs. A dandárparancsnokok közül egyetlen személyről találtunk olyan adatot, ami arról árulkodik, hogyan viszonyult a január eleji fejleményekhez, s ami azért is érdekes, mert rávilágít arra, hogy az aradi hadbíróság előtt később tett vallomásokat mennyire lehet szó szerint venni.

Gáspár András, aki ekkor ezredesi rangban a 9. huszárezred, majd rövidesen az egyik dandár, később, 1849 áprilisában a VII. hadtest parancsnoka volt, utóbb Aradon a cs. kir. haditörvényszék előtt azt vallotta, hogy Vácott Görgei összegyűjtötte tisztjeit, s kijelentette nekik, hogy ezentúl senkit nem enged kilépni, „és azokat, akik ennek ellenére kilépésüket kérelmezik, hadbírósági eljárás alá vonja." (Ha nem is egészen ebben a formában, de hasonló felfedezhető Rochlitz elbeszélésében is.) Ezért ő sem mert mit mondani. Sőt, amikor látta, hogy ezredtársa s a fővezér unokatestvére, Görgey Kornél őrnagy mégis megpróbálta benyújtani kilépési kérelmét, de Görgei ezt visszaadta neki, belenyugodott a sorsába.[18]

Nem tudni, hogy valóban így történt-e, mindenesetre, ha valaki távozni akart, ezután is távozhatott, Példa erre maga Szegedy Imre ezredes, aki január 5-én még azért kereste fel Görgeit, hogy rávegye az említett nyilatkozat megtételére; majd amikor a dolgok nem úgy alakultak, ahogy gondolta, január 10. előtt elhagyta a hadtestet.[19]

Gáspár haditörvényszéki védekezése ellen szól a szintén a 9. huszárezredben szolgáló Kászonyi Károly főhadnagy 1849. május 31-én Pozsonyban, a cs. kir. főhadiszálláson tett vallomása. Kászonyi még a schwechati csata után ment Pestre, s 1849. január 4-én két másik tiszttel együtt itt jelentkezett Szegedy Imrénél, hogy beadják kilépési kérelmüket. Szegedy mindhármukat Gáspárhoz, mint az ezred parancsnokához utasította, aki azonban alighogy meghallgatta, mindjárt elbocsátotta, s másnapra magához rendelte őket. Kászonyi január 5-én már Vácott jelentkezett Gáspárnál, aki azonban egyáltalán nem akarta jóváhagyni kilépési kérelmét, sőt, inkább durva volt vele, s azonnal lefogatta, miután Kászonyi nyíltan megmondta neki a véleményét. Sőt, nem csak az egész téli hadjárat alatt vitte magával, de Kassán haditörvényszék elé állította, amely megfosztotta rangjától, és kétévi várfogságra

[18] *Katona* 2003.

[19] *Görgey* 1885. I. k. 122., 128–129. o. és *Bona* 2015. 537. o. – Szegedy döntésébe az is belejátszhatott, hogy a váci átszervezés során dandárparancsnoki beosztás nélkül maradt; ugyanakkor ő csak második (számfeletti) ezredes volt a 9. huszárezredben. Bona Gábor szerint Szegedy január 24-én távozott, Gáspár András ezredes azonban már január 10-én javasolta a Szegedy „ezredessé történt előléptetése és az ő kilépése által az ezredben megüresedett alezredesi állásra" Horváth János őrnagy előléptetését. MNL OL HM Ált. 1849:1355. Közli: *Hermann* 2005. 86. o.

ítélte.[20] Gáspár tehát azt *tette* Kászonyival, amivel szerinte Görgei a saját tisztjeit *fenyegette* volna.

Megjegyzendő, hogy Gáspár maga is írt emlékiratot, de ennek hollétéről nincs ismeretünk. Ugyanígy lappang Birsy József százados, ekkortájt Görgei egyik karsegédje emlékirata is. E két memoár is újabb adalékokkal szolgálhatna a váci nyilatkozat kibocsátásának és hatásának vizsgálatához; reménykedjünk, hogy egyszer még előkerülnek.[21] Kacziány Géza tudni vél a szintén Görgei főhadiszállásán szolgáló Ballagi (Bloch) Mór százados emlékiratáról is, azonban jelenleg ennek holléte sem ismert.[22]

A szerzőség

1988-as tanulmányomban már használtam Frideczky Lajos képviselő kései emlékiratát. Görgei 1849. január 5-én bízta meg Frideczkyt afféle polgári biztossággal, feladata volt az útba eső „vármegyei és városi hadipénztárakba beszállított, kezelt, a sóházi s egyéb kincstári pénztáraknál készletbe levő pénzösszegeket nyugták mellett magához venni; posztó-, vászon-, lábbelianyag szereket beszerezve – ezekből a ruházatnak elkészíttetése iránt intézkedni, a készletet a ruhatárba szállíttatni –, a felesleget pedig, maradványt a hadi pénztárba beszolgáltatni…”[23]

Frideczky emlékiratát az Adorján-Szeleczky család levéltárában található fogalmazvány alapján Varga János, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója 1988-ban közzétette úgy, hogy közben nem tudott arról, miszerint a tisztázati példány a Magyar Országos Levéltárban található. Ugyanakkor Varga olyan szövegrészeket is publikált a fogalmazvány alapján, amelyek nem kerültek bele a Frideczky által letisztázott végleges szövegbe.

[20] KA AFA Hauptarmee unter Welden. 1849-5-715 ½. Kászonyi szerint a másik két tiszt Mattyasovszky Ferenc és Marzsó József volt. Mattyasovszky a fővárosban maradt, s jelentkezett a bevonuló cs. kir. csapatoknál, Marzsó azonban végigszolgálta a szabadságharcot, s Aradon előbb halálra, majd kegyelem útján 4 év várfogságra ítélték. Kászonyi és Mattyasovszky a szabadságharc után ismét a 9. huszárezredben szolgáltak főhadnagyként; Kászonyi ezredsegédtiszt is lett. *Ernst* 1862. 206., 325. o. és *Marzsó* 1933. 181. o. (Marzsónak szintén van egy emlékirata, de ő nem foglalkozik a váci nyilatkozattal.) Lásd még *Bona* 1998. II. k. 183. o. és *Bona* 2009. 71., 77. o. Kászonyi ügyére lásd még MNL OL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály. 2. doboz. No. 1526.

[21] Gáspár emlékiratát utoljára *Bartha* 1930. használta. Birsyét vagy húsz évvel ezelőtt hozta be egy magánszemély a Hadtörténeti Intézet és Múzeumba, hogy piaci áron eladja vagy elcserélje egy ’48-as kardért, de túlzó követelései miatt az üzlet nem jött létre. A kézirat lemásolását kimondottan megtiltotta, mondván, hogy az ezáltal veszít az értékéből. Ezt követően az OSZK Kézirattárával próbálkozott, de az akkori gyűjteményvezető (egy irodalomtörténész) nem találta érdekesnek a szöveget és magát a kézírást (!). Később a tulajdonos hírlapi hirdetés útján értékesítette a kéziratot.

[22] *Kacziány* 1917. 80. o.

[23] *Frideczky Lajos:* Életem lefolyásának emlékei. MNL OL R 31. Naplók, feljegyzések. 2. doboz. No. 2025. Némileg eltérő szöveggel közli: *Frideczky* 1988. 41. o.

Ezek közé tartozik az a részlet, amelyben Frideczky a váci nyilatkozat keletkezéséről írt. Eszerint Görgei a tisztikar megnyugtatására adta ki a nyilatkozatot, és „mivel Görgey nyilatkozatának egy kiáltványba foglalása is kívánatosnak mutatkozott, Görgey közölve velem nyilatkozatának tartalmát, felkért annak pontonként magyar nyelven is fogalmazására."[24]

Varga szerint Frideczky nem tulajdonította magának „a kétes hírű proklamáció" szerzőségét, de azt sem cáfolta, hogy köze volt a kiadott szöveg megszületéséhez. Vitális Mór nyugalmazott törvényszéki bíró 1898. szeptember 14-én felvilágosítást kért tőle, hogy a kiáltványt tulajdonképpen ki fogalmazta, „mert vita tárgyát képezi – a vitatkozók egy része Ballagi Mórt, másik része Környei Pistát, a harmadik pedig téged állít szerzőnek." Frideczky válasza: „Ballagi Mór emlékezetem szerint ott nem volt. Környeinek még a nevét sem hallottam, de nem is ismertem. A proclamatio (kiáltvány) kibocsátását, tartalmát s alakját egy megelőzőleg tartott katonai tanácskozás Görgey indítványa szellemében állapította meg. A proclamatio fogalmazására vonatkozó kérdésedre csak azt válaszolhatom, hogy arról még életben lévő, általam igen tisztelt s hazafi érzelmei tekintetében tudomásom s meggyőződésem szerint kifogástalan jellemű Görgey Arthur tábornok, vagy ennek fivére, Görgey István adhatnak teljes felvilágosítást." Frideczky tehát „nem állítja, de nem is tagadja a formulázásban játszott szerepét; ehelyett a kérdezősködőt a Görgeyekhez utasítja, akik feltételezése szerint a proklamáció létrejöttének összetett és bonyolult történetét minden vonatkozásban ismerhetik, és ezért a leghitelesebben nyilatkozhatnak róla."[25]

Mindehhez nem nagyon van mit hozzáfűzni. Annyi bizonyos, hogy a magyar nyelvű litografált példányok nem Frideczky kézírásában maradtak fenn, inkább Duka Tivadar kézírásának látszanak. A magam részéről egyébként kevéssé tartom valószínűnek, hogy Görgei egy frissen megismert képviselővel fordíttatta volna magyarra a napiparancsot és a nyilatkozatot akkor, amikor közvetlen környezete is tele volt magyar nyelven jó stílusban fogalmazni képes, jurátusokból és bölcsészekből lett honvédtisztekkel (pl. ilyen volt az öccse, Görgey István vagy Ballagi Mór és Duka Tivadar is).

Varga János azonban ezt kiegészítette azzal, hogy a proklamáció „egy Frideczky sajátkezűleg írt magyar nyelvű példányát, pontosabban annak impurumát" a Görgey-család levéltárában, Görgei kiáltványainak kéziratai között lehet megtalálni.[26] Ez azonban nyilvánvalóan téves állítás – jómagam akkortájt és azóta is többször láttam a Varga János által megadott jelzeten található anyagrészt – az említett fogalmazvány sem ott, sem a Görgey-család levéltárának más részeiben nem található.

[24] *Frideczky* 1988. 42. o.
[25] Uo. 1988. 29. o.
[26] Uo. 1988. 29. o. 54. jegyz. Vargának egyébként nem ez volt az egyetlen pontatlan vagy téves hivatkozása, ugyanott az 56. jegyzetben megadja Frideczky nyugtáinak és elszámolásainak lelőhelyét, szintén a Görgey-család levéltárában, azonban az említett okmányok sem találhatók ott.

A példányszám

A váci nyilatkozat tényleges jelentősége és hatása szempontjából fontos az a kérdés, hogy a napiparancsot és a nyilatkozatot egyáltalán hány példányban sokszorosították? Ennek rekonstruálásához azonban szükséges néhány szót szólni magának a sokszorosításnak a technikai feltételeiről.

A feldunai hadsereg táborkarának felállításáról szóló 1848. novemberi tervezetben szerepelt egy tábori kőnyomda beszerzése is. Görgei november 24-én terjesztette fel az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz Mangold Károly (1824–1869) kőnyomdász, szentgyörgyi polgármester ajánlatát egy ilyen nyomda működtetésére. A beadvány szerint Mangold éppen kereset nélkül volt, „minthogy a törvény rendelte 2000 p[engő]f[orint]nyi biztosítékot, mint kőnyomdatulajdonos, le nem tehetvén, kőnyomdáját be kellett zárnia", Görgei szerint a kaució „szükséges volta magától megszűnik, miután e folyamodó be levén a hadseregbe sorozva, csak felsőbb rendeleteket teljesítend". Görgei egyben felhatalmazást kért „a folyamodó által tervezett nyomdakocsinak elkészíttetésére, s a fogatnak és a megkívántató egyéb kellékeknek mennél elébbi megszerezhetésére".[27] Kossuth december 4-én kelt válaszában felhatalmazta Görgeit, hogy belátása szerint intézkedjen az ügyben.[28]

Maga a nyomda december 10. környékén kezdhette meg a működését: az első ismert, kőnyomatosan sokszorosított irat Görgei 1848. december 10-én a dandár- és hadosztályparancsnokokhoz intézett körrendelete volt.[29] Ugyanígy készült a december 15-én december 16-ára kiadott részletes diszpozíció is.[30] A cs. kir. fősereg támadásáig a fővezér egyéb kiáltványait a pozsonyi nyomdákban nyomtatták ki, azaz, a kősajtó valóban csak a belső adminisztráció céljait szolgálta.[31]

Visszatérve a váci napiparancs és nyilatkozat példányszámának kérdésére, ennek megválaszolását segítheti, hogy Görgei egy, 1849. február 10-én, Eperjesen kibocsátott napiparancsából jelenleg összesen hét litografált példányt ismerünk, amelyek közül hatot a Hadtörténelmi Levéltár őriz, egy pedig egy magángyűjteményben található. Ezek között nevesítve van a Guyon Richárd ezredes, hadosztályparancsnoknak és Szodtfriedt Ferdinánd alezredes, dandárparancsnoknak szóló példány. A magángyűjteményben lévő példány a Guyon-hadosztály egy másik, nem nevesített dandáráé volt.[32] Az egyéb dátumok alatt kiadott,

[27] Közli: *Hermann* 2001. 130. o.

[28] Közli: KLÖM XIII. k. 638–639. o. és *Hermann* 2001. 157–158. o. A nyomda működéséről a szakirodalom alig tud valamit. Dezsényi Béla egy kisebb közleményében sajnálkozva jegyzi meg, hogy ennek sorsáról alig lehet tudni valamit, holott egészen Aradig követte a hadsereget. *Dezsényi* 1944. 59. o.

[29] MNL OL Csány-ir. IBA 1119.

[30] MNL OL Görgey-lt. b/13/b. fasc. (aláíratlan), Csány-ir. Vegyes iratok 14. doboz. (aláírt).

[31] Közli: *Görgei* 2018. 71–75. o.

[32] HL 1848–49. 13/141.

litografált napiparancsok fennmaradt példányainak többsége a Kmety-hadosztály iratanyagából származik.[33]

Ennek alapján joggal feltételezhető, hogy a napiparancsokból a hadosztályok és a dandárok kaptak egy-egy példányt. A feldunai, majd VII. hadtest 1849. január 6. után három, kétdandáros hadosztályból, illetve két önálló dandárból, a február 18-i hadrend szerint pedig két három- és két kétdandáros hadosztályból állott.[34] Ha csupán a hadosztályok kaptak volna a napiparancsokból, akkor például a január 5-i hadrendben külön, hadosztályi alárendeltségbe nem tartozóként szereplő dandároknak (Kmety és Simon) aligha jutott volna – azaz, feltételezhető, hogy a napiparancsokból minden hadosztály és minden dandár kaphatott. Ez januárban 11, februárban 14 példányt jelentett volna.

Magát a váci napiparancsot és a nyilatkozatot *magyarul és németül* adták ki, azaz, akár az is feltételezhető, hogy minden hadosztály és dandár *mindkét változatból* kapott. (A volt cs. kir. tisztek természetszerűleg inkább a német nyelvűt olvashatták, a honvédzászlóaljak tisztikarában azonban lehettek olyanok, akik számára a német szöveg olvasása nem volt annyira egyszerű feladat.) Ez tehát összesen 22 magyar és német példány lenne, pontosabban ezek kétszerese, 44 példány, hiszen mind a napiparancsot, mind a nyilatkozatot külön lapra nyomtatták. Emellett nyilván mindkettőből legalább egy-egy (valószínűsíthetően német nyelvű) példányt letettek a fővezéri irattárban is (46-48 példány).

Jelenleg a napiparancs magyar nyelvű példányából kettő, a nyilatkozatból egy eredeti példány ismert.[35] Emellett Görgey István hagyatékában található egy-egy másolat a Bethlen József által őrzött magyar nyelvű példányokról.[36]

---

[33] HL 1848–49. 16/281. (március 7.); 16/345. (március 8.); 17/93. (március 13.); 17/135. (március 18.); 17/411. (március 18.); 17/580. (A Gergely-dandárnak, március 20.)

[34] Az 1849. január 6-i hadrendet lásd MNL OL Görgey-lt. 42. cs. b /47. fasc. 43–44. f. Tévesen közli *Tragor* 1908. 87–88. o. és *Pszotka* 1901. 13–14. o. (ez utóbbi a sorezredi zászlóaljaknál csak az ezreden belüli számot közli, az ezred számát nem); pontosan közli: *Strobl von Ravelsberg* 1900. 358–360. o. Megjegyzendő, hogy a hadrend utólagos rekonstrukció, amit az is mutat, hogy a benne szereplő parancsnokok egy részénél tévesen közli a rendfokozatot; Gáspár Andrást pl. kétszer is őrnagyként tünteti fel, holott ekkor már ezredes volt; az egyik dandárnál pedig utal a néhány nappal később bekövetkezett parancsnokváltásra. Emellett egyes alakulatok hiányoznak a hadrendből, a tüzérségnél pedig csak lövegszámot közöl, létszámot, illetve a lovak számát nem. Az 1849. február 18-i hadrendet lásd HL 1848–49. 14/72.

[35] A napiparancs magyar nyelvű litográf példánya: MNL OL R 295. Klapka György iratai. 1. csomó, 3. tétel. d. sz. és MNL Zala Megyei Levéltár. Letétek. A sümegi Kisfaludy Emlékmúzeumtól átvett iratok 1848–1849. (Abafi Lajos hagyatékából). A nyilatkozat magyar nyelvű litográf példánya: Kisfaludy Sándor Múzeum, Sümeg. LV. Oklevél. Történet. 72.68.2517. (Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy felhívta a figyelmemet erre az iratra.)

[36] OSZK Kt. Analekta 1845. Görgey István vegyes feljegyzései. 69–71. f. Görgey István széljegyzete a váci nyilatkozat magyar szövegének másolatához: „Az eredeti – egykorú kőnyomatos egyik példány – idősb. gf. Bethlen Ferencz úrnak (1. Buda Krisztinavárosi-vérmezőmelléki Kis Károly-féle sarokházban) birtokában van, ki azt kelte napján 1849. január 5-én Vácon közvetlenül a magy. kir. feldunai hadtest tábori nyomdája kiadványából vette birtokába és azóta bírja. Nekem ma volt kezemben. Pesten, 866. január 12." Ennek ellenére *Görgey* 1885. I. k. 124. o. arról ír, hogy a kiáltványt csak Léván nyomtatták ki.

Mindkét okmány német nyelvű példányából egy-egy található a Görgey-család levéltárában, illetve az osztrák Kriegsarchivban; az utóbbiak Zákó István alezredes periratainak mellékleteként.[37] Ez utóbbiak azért érdekesek, mert Zákó 1849. január 5-én az általa vezetett dandárral éppen útban volt Pestről a Mészáros Lázár vezérőrnagy vezette északi hadtest táborába, s csak a tavaszi hadjáratban került Görgei közvetlen alárendeltségébe. Nem tudni tehát, hogy mikor és hogyan jutott a példányokhoz.[38]

Azaz a feltételezhető (2x12=24)x2=48 magyar és német példányból jelenleg ismert 3 db (2+1) magyar és 4 db (2-2) német, ami összesen 7 példány. Tudjuk, hogy mindkét okmányból egy-egy példány bizonyosan eljutott Perczel Mór vezérőrnagyhoz, de így még mindig legfeljebb 9 példánynál tartunk.[39] Görgei egy – nyilván német – példányt 1849. január 28-án átadott az őt Windisch-Grätz megbízásából felkereső Hrankay József nyugállományú cs. kir. huszárszázadosnak is.[40]

Ezek mellett a két okmány német nyelvű másolatai megtalálhatók a Hadtörténelmi Levéltár 1848–49-es gyűjteményében, illetve Kovács Lajos képviselő periratai között.[41] Ezeknél a két szöveg nem válik el egymástól; a Kovács periratai között lévő példány a *Pesther Morgenblatt* 1850. április 10-i, 58. száma alapján készült. Érdekes továbbá, hogy a sajtó- és könyvészeti közlések egy része január 4-i és 6-i dátummal közli az okmányokat.[42]

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy (még ha elméletileg a legmagasabb kibocsátott példányszámot vesszük is) a napiparancs és a nyilatkozat valóban „belső használatra", azaz a feldunai hadtest tisztikarának, azon belül is főleg a volt cs. kir. tiszteknek a megnyugtatására készült, nem pedig arra, hogy szerzője a Kossuth által vezetett Országos Honvédelmi Bizottmánnyal szemben önálló politikai alternatíva képviselőjeként lépjen fel. Ebben az időszakban egy alig félszáz példányban kinyomtatott szöveg igencsak korlátozott hatást gyakorolhatott; hiszen a közvélemény tájékoztatását szolgáló kormányzati kiáltványok, rendeletek több száz vagy több ezer példányban jelentek meg. Más kérdés, hogy 1849-et követően Görgei maga is úgy hivatkozott a két okmányra, mintha azokban már ekkor Kossuthétól eltérő politikai nézeteket vallott volna bennük.

Hozzáteendő, hogy ha Görgei több százas példányszámban akarta volna kiadni akár a napiparancsot, akár a nyilatkozatot, erre is meg lett volna a lehetősége, hiszen Vácott 1848 tavasza óta működött Somogyi Antal és Lukáts László nyomdája, amely képes lett volna nagyobb példányszám előállítására is.[43] A nagyközönségnek, illetve „belső használatra"

[37] MNL OL Görgey-lt. b/45/b. fasc. és KA AFA 1848–1849. Hauptarmee. Detailakten. 1848/9-13-174b. (a nyilatkozat) 174c.
[38] *Dér – Hajagos* 2002. 237., 242., 250. o. és *Dér – Hajagos – Hermann* 2004. 31. o.
[39] Lásd erre Perczel Mór az OHB-nak. 1849. január 14. MNL OL OHB 1849: 473.
[40] *Görgey* 1988. I. k. 322–323. o.
[41] Német nyelvű, dátum nélküli korabeli másolatai: HL 1848–49. 11/314. és Landes General Commando. 2919. doboz. 2. Abteilung 1863-7-14.
[42] *Klapka* 1850. 146–153. o.; *Klapka* 1851. I. k. 136–142. o.; *Görgei* 1852. I. k. 149–152.; *Szemere* 1853. II. k. 19–28. o.; *Pap* 1869. II. k. 296–299. o.
[43] *Fitz* 1948. 62–65. o.

szánt nyomtatványok tekintetében egyébként a továbbiakban is az 1848. november-decemberi gyakorlatot követte: a bányavárosok lakóihoz intézett kiáltványát Besztercebányán, a Szepesség lakosságához intézett felhívását Lőcsén egy-egy ottani nyomdában nyomtattatta ki.[44] Kivételt csupán a Léván 1849. január 12-én kiadott háromnyelvű kiáltványa képezett[45], a városkában azonban tudomásunk szerint nem működött nyomda.[46]

Perczel Mór karcagi kiáltványa és a váci nyilatkozat

A Középponti Mozgó Sereg élén január 5-én Pestről Szolnok felé visszavonuló Perczel Mór vezérőrnagy 1849. január 9-én vagy 10-én (tehát Cegléden vagy Szolnokon, esetleg a kettő között, Abonyban) kapta meg Kossuthnak azt az 1849. január 8-án a hadtestparancsnokokhoz intézett körlevelét, amelyben az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke bejelentette az OHB és az országgyűlés Debrecenbe érkezését. „Meglepetve vette a kormány azon tudósítást – folytatta –, hogy a főváros kardcsapás nélkül adatott fel. Az ország kormánya azonban várja a táborvezérkari főnök s helyettes hadügyminiszter, Vetter tábornok megérkezését, hogy a főváros feladásával összekötött hadi munkálatok politikai iránya felől tudósítást vegyen – melyet eddig nem vőn – s a nemzet nevében határozó intézkedéseit ahhoz képest kiadhassa". Végül az OHB elnöke részletes tudósításokat kért a tábornokoktól seregeik működéséről, létszámáról, elhelyezéséről és szükségleteiről, és a hadipénztáraikban található pénzösszegekről.[47]

Rövidesen, január 9-i dátummal egy újabb utasítás érkezett Kossuthtól, amelyben az OHB elnöke részletes tudósítást kért Perczeltől csapatai létszámáról, szelleméről és szükségleteiről, illetve az ellenség mozdulatairól. „Szolnok nem hadi pozíció ugyan – írta –, de azért azt még túlnyomó erejű ellenség közeledése hátrálásra nem inti tábornok urat, tartani kell, a míg tartja, addig Cegléden lovas piquet [őrszemet] tartson." Emellett felszólította, hogy Cegléd, Nagykőrös és Kecskemét városaihoz, valamint Pest megye lakosságához a népfelkelés tárgyában adjon ki kiáltványt, „melynek legfőbb feladatául az ellenség s különösen lovassága előtt minden élelmiszerek eltakarítása tűzessék ki. A levél végén megjegyezte: „Naponkénti tudósításait elvárom."[48]

Perczel e két rendeletre indulatosan reagált, s egyrészt megvádolta az OHB-t azzal, hogy „az ország vagyonát pazarlák, és az aranyat, ezüstöt eltakaríták, s így a futást mintegy előre készíték".[49] Egyes kortársi tudósítások szerint emellett kijelentette, hogy „a képviselők a

[44] Közli: *Görgei* 2018. 81–83. o.
[45] Közli: Uo. 2018. 80–81. o.
[46] Lásd erre http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/nyito.htm (Pászti László szíves közlése).
[47] KLÖM XIV. k. 59. o. A Görgeinek és Lázár Györgynek küldött eredeti tisztázatot lásd HL 1848–49. 8/414. A levelet rajtuk kívül Perczelnek és Répásynak postázták. MNL OL OHB-ikatókönyvek. 4. k. 18549:96.
[48] KLÖM XIV. k. 71. o.
[49] Csány László Perczel Mórnak. Debrecen, 1849. január 11. Közli: *Csány* 1998. II. k. 145–147. o.

katonák nélkül ne merjenek alkudozni, mert a katonák adják oda életeiket a hazáért".[50] (A kitétel nagyon emlékeztetett Görgei váci nyilatkozatának 4. pontjára; ugyanakkor, Perczel január 3-án a főváros lakosságához kibocsátott kiáltványában is volt hasonló megfogalmazás az alkudozás és az ellenséggel való kapcsolatfelvétel tilalmáról.[51]) Perczel e levélben Görgeit sem kímélte, de hogy ezúttal mivel vádolta tábornoktársát, nem tudjuk. A levél tartalmának kiszivárgása komoly gondokat okozott Kossuthnak az országgyűlésen még akkor is, amikor Perczel, belátva elhamarkodottságát, rendezte viszonyát az OHB-val. A közvéleményben ugyanis abban a formában terjedt el a levél tartalma, mintha Perczel a parlament szétkergetésével fenyegetőzött volna.[52]

Perczel január 14-én Törökszentmiklósról Kisújszállásra vonult seregével. A január 13-án Répásy Mihály vezérőrnagyhoz, a tartalék hadtest parancsnokához intézett levelében sej-

[50] *Hunfalvy* 1986. 152. o.

[51] MNL OL 1848–49. nyomt. 17. csomó. d. sz. Kéziratos másolati példányát, Csánynak a kinyomtatással kapcsolatos megjegyzésével lásd KA Gouvernement Wien. Karton 106. Varia. P ad 10. ld. Pontatlanul közli: *Szilágyi* 1850. 279–280. o. és *Borus* 1975. 48–49. o.

[52] A levél eredetije elveszett, tartalmára Csány január 11-i válaszleveléből és Kossuth – Hunfalvy Pál által lejegyzett – ismertetéséből tudunk. Csány László Perczel Mórnak. Debrecen, 1849. január 11. Közli: *Csány* 1998. II. k. 145–147. o. és *Hunfalvy* 1986. 152. o. A levél keltette politikai hullámokra lásd *Hermann* 1986. Gyulay Lajos január 12-én azt a hírt jegyezte fel, hogy „Görgei és Perczel tőlünk elpártolva, katonai diktatúráról gondolkoznának", de a képviselőház aznapi zárt ülése után – Kossuth tájékoztatója alapján – hozzátette: „Görgei és Perczel igaz hogy méltatlankodnak a' ház eljárásáért miszerint Buda Pestről eltávozott de, hogy elpártoltak volna tőlünk, az nem." *Gyulay* 2003. II. k. 258. o. Jókai Mór – valószínűleg Nyáry Pál tájékoztatása alapján, aki maga is olvasta a levelet –, 1850-ben írott munkájában a következőképpen foglalja össze a levelet: „Szemökre veté: hogy Pestről oly hirtelen elfutottak, – hogy ő tudja, miszerint még tovább is akarnak futni; – hogy külföldre útleveleik vannak, hogy már régóta gyűjtik az aranyakat a szökésre, míg a szegény katona csak a papiros pénzt kapja. (…) De én megtiltom önöknek: hogy helyüket elhagyják, különben velem gyűlik meg bajuk, én ma Karcagon vagyok, holnap Szoboszlón leszek, holnapután a Hortobágy mocsárai védelme alatt megütközöm stb." *Jókai* 1989. 2/B. k. 171. o. A tartalmi ismertetés annyiban bizonyosan pontatlan, hogy Perczel nem Karcagról, hanem egy héttel odaérkezése előtt írta. Kemény Zsigmond haditörvényszéki védőirata szerint „Perczel Kossuthnak egy goromba levélben szemrehányásokat tett, s az országgyűlést a táblabíró politika miatt szétűzéssel fenyegeti." *Beksics* 1883. 73. o. Perczelnek egy hasonló szóbeli kitörését jegyezte fel egy, a nyilatkozat elhangzásánál jelenlévő képviselő elbeszélése alapján Petőfi a *Történeti jegyzetek* című kéziratában. *Petőfi* 1956. V. k. 142. o. Perczel időskori, Gelich Rikhárd *Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben* című munkája II. kötetének 177. oldalához írott kommentárjában maga is megemlékezett a levélről: „Írtam bizony én is azon időben egypár oly levelet Kossuthnak, melyeket – miként ezt Jókay [sic!] a Csataképekben és Józsika [sic!] egy regényében fölemlíti – ugyancsak nem tett ki az ablakba. De hát nékem nemcsak jogom, de többnél több okom és feltétlen igazam is volt tenni!" OSZK Kt. Oct. Hung. 616. Perczel Mór nyomtatványgyűjteménye. VII. k. 83–84. f. A történetet családi hagyomány alapján feljegyezte Nyáry Pálnak, az OHB egyik tagjának azonos nevű rokona is. „Történt, hogy a jeles generális [Perczel] valami csekélységért megharagudott a Honvédelmi Bizottmányra, mert azonmód levelet írt a Vasembernek [Nyáry Pálnak], amelyet a következő, nem éppen barátságos sorokkal fejezett be: »Én rögtön Debrecenbe megyek, szétverem az országgyűlést, aztán indulok a németre, és azt verem szét.« A Vasember nyugodtan elolvasta a levelet, majd megpödörte bajuszát s csupán ennyit vetett a papirosra: »Ugyan kedves Barátom, nem fordítanád meg a dolgot? Vernéd meg előbb a németet s aztán jönnél Debrecenbe az országgyűlést szétverni?« […] Perczel Generális jót nevetett Nyáry Pál válaszán, s ettől kezdve a két kiváló férfiú között szent volt a béke…" *Nyáry* 1943. 19. o.

telmes utalást tett a „Görgei táborában történőkről" kapott újabb tudósításokra, mint amelyek részben magyarázzák Debrecen alá vonulását.[53] Az utalás jelentéséről csak január 14-én Kisújszállásról, az OHB-hoz intézett híradásából nyerhetünk pontos felvilágosítást: „Görgei ide mellékelt proklamációit törzstisztjeim a legnagyobb nehezteléssel és botránkozva olvasák" – írta. Perczel valószínűleg Görgei 1849. január 5-én Vácott kiadott napiparancsára és nyilatkozatára célzott. Sietett is mindjárt a jelentés elején leszögezni: „A parancsom alatt álló hadseregben miként eddig is semmi oly lépés nem történt, mely akár meghasonlásra, akár a Honvédelmi Bizottmány tekintélyének megrongálására lett volna irányozva, úgy illesmi [!] ezután sem fog történni. Miért is a Honvédelmi Bizottmány a haza megmentésére vonatkozó intézkedéseiben az én és seregem buzgó közremunkálására és e részbeni intézkedései teljesítésére bizton számíthat".[54]

Nem tudni, hogy Görgei Vácott kiadott nyilatkozata mennyiben magyarázhatta, vagy befolyásolhatta Perczel Szolnoktól Debrecen alá történő visszavonulását. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Perczel a január 9–10. körül írott durva levelet kívánta feledtetni e hűségnyilatkozattal. A levél ugyanis, kombinálva a Tisza-vonalnak a január 2-i haditanácsi határozat ellenére történt feladásával és a Perczel-hadtest Debrecen felé vonulásával, alkalmas volt arra, hogy a katonai puccs iránti aggodalmat ültesse el a közvéleményben. Az aggodalom – ismerve Perczel vérmes természetét – nem volt egészen alaptalan, s január 12-én Szunyogh Rudolf szabolcsi képviselő a parlament zárt ülésében meg is kérdezte Kossuthot a levélről.[55] S hogy az aggodalom némileg jogos volt, az is mutatja, hogy Törökszentmiklóson Perczel egyik bizalmasa, Török János állítólag agitált is Perczel diktátorsága érdekében a Répásy-hadtest soraiban is.[56] Hozzáteendő, hogy a váci nyilatkozat híre a tartalék hadtesthez is eljutott; Répásy segédtisztje, Lázár Vilmos százados „rosszalló észrevételekkel" közölte azt egyik alárendeltjével.[57]

Perczel január 16-án kapta meg Klapka György ezredesnek, a felső-tiszai hadtest újonnan kinevezett parancsnokának a január 14-i levelét a felső-tiszai hadtest parancsnokságának átvételéről. Klapka ebben az (egyben Répásynak és bővített szöveggel Görgeinek is elküldött) átiratban tudatta Perczellel, „hogy mostani állásomban elégséges erősnek érzem magamat az ellenség e részről i előnyomulását visszatartani, támadólag azonban mindaddig fel nem léphetek, míg seregem eléggé ki nem pihent, s a felbomlott fegyelem ismét erősb lábra nem kap", s kérte Perczelt, „szíveskedjék állásáról s mozdulatairól néha-néha engem tudósítani, valamint én is részemről ezt tenni el nem mulasztandom".[58]

[53] Perczel Mór Répásy Mihálynak. Törökszentmiklós, 1849. január 13. Másolat. MNL OL OHB 1849:474.

[54] Perczel Mór az OHB-nak. Kisújszállás 1849. január 14. MNL OL OHB 1849:473. Idézi: *Borus* 1975. 91–92. o.

[55] *Hunfalvy* 1986. 151–152. o.

[56] *Matolai* 1883. 49. o.

[57] Uo. 53. o.

[58] Klapka György Perczel Mórnak, Répásy Mihálynak és Görgei Artúrnak. Tokaj, 1849. január 14. Közli: *Bőhm – Farkas – Csikány* 1998. 51. o. és *Dér – Hajagos – Hermann* 2004. 77–78. o.

Perczel válaszában részletesen tudósította Klapkát a saját hadteste és a tartalék hadtest állásáról. Répásy, akit „Mészáros felhívásai nyomán a tiszafüredi – debrecenyi vonalba" küldött, Balmazújvárosban áll négy gyalogzászlóaljjal, hat huszárszázaddal és 12 ágyúval, összesen 4000 emberrel és 800 lóval. Az ellenség – „ugyanazon hadosztály, mellyel Móron ütközék" – lovas elődandárjával, 1500 fővel és 12 ágyúval Törökszentmiklósig nyomult, „fő teste azonban, úgy látszik, inkább Szeged felé tart." (Azaz, Perczel sem tételezte fel józan ésszel azt, hogy a Windisch-Grätz tábornagy által kiküldött, Franz Ottinger vezérőrnagy vezette cs. kir. lovasdandárt nem követik a főerők; vagy hogy az ellenséges főerők tétlenül Pesten maradnak.) Ezért, amint felszereli csapatait, hadmozdulatai „a Szegeden pontosíttatni rendelt hadainkkali érintkezésre lészen irányozva; mégis úgy, hogy Debrecen Pestről a szolnoki úton ne maradjon figyelmemen és alkalmamon kívül." Éppen ezért Répásyt – a Klapka átiratában foglaltakból is következően – nem hagyja Balmazújvároson, hanem január 18–19-én magához vonja. A levél vége már kimondottan optimista: „Nincs mit kétségbe esnünk. Télen itt ők nem képesek minket elnyomni. Tavasszal százezerek fognak felkelni, és mi kiverjük vagy semmivé teendjük őket".[59]

Perczel január 18-án *Szózat a magyar hadsereghez* címmel Karcagon kiáltványt adott ki. A felhívás lényege nagyjából ugyanaz volt, mint amit január 16-án Klapkának írt: nincs miért kétségbeesni, hiszen ahogy a németalföldiek, az amerikaiak vagy a görögök több éven át tartó harcban vívták ki szabadságukat, ugyanúgy a magyarok is ezt fogják tenni. Ahogy Perczel írta, „annyi diadal után egy pár csatát veszténk bár, de hadseregeink még mindig teljes számmal, sőt növekedő állapotban, az ellenség pedig a nagy országban ereje szétoszlatása áll gyengítve vagyon". Perczel úgy vélte, „a hadak Istene Jellasich táborának visszaverése és Roth general seregének elfogása ólta, három hónapon át kedveze fegyverünknek". Igaz, a legutóbbi időkben „a móri események, Budapestnek védtelenül történt feladatása és a kassai csatavesztés valamint nagy veszélybe dönték az országot: úgy hadseregünk tekintélyét és hírét tetemesen csorbíták". De – Perczel szerint – még a móri vereség is „biztos záloga jövendő előmenetelünknek", hiszen 5100 főnyi hadteste négy órán át vívott 20-25 000 főnyi ellenség ellen, s „csak részint véletlen, részint nem hadsergemtől függő események okozák, hogy e nap nem lőn Magyarhon tökéletes megszabadításának fényes napja, és hogy az ellenség sokkal nagyobb veszteséget nem szenvede, mint mi." De a Mórnál megvert sereg immár 17 000 főre szaporodott, s „kész utolsó csepp vérét a szent szabadság kiontására felajánlani".

Ezt némi – Perczeltől nem szokatlan – öntömjénezés követte: „Vitézek! Az isteni gondviselés vezérteket már zsenge ifjúkorában a hadi tudományokba avattatva, 20 évi polgári, szinte szenvedés és áldozatteljes működés után ismét csodálatos események közt a hadi pályára terelé át. És ő büszkén vallhatja be, hogy éppúgy, miként mint polgár, tetemes részt

[59] Perczel Mór Klapka Györgynek. Karcag 1849. január 16. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára. Friedreich Endre hagyatéka. Idegen anyag. 4. tétel. Klapka György iratai. A Klapka-hagyatékban lévő, az utolsó bekezdés nélküli német fordítás alapján közli: *Dér – Hajagos – Hermann* 2004. 108. o.

vőn Magyarország politikai kifejlesztésében, úgy nem kevésbé mint hadvezér a történetírásnak nemzete számára nem egy fényes harci tettet adott birtokába". A kiáltvány végén így biztatta seregét: „Előre tehát, bátran és lelkesen, Isten kezetekbe adá az emberiség nyomorgatóinak vak eszközeit, ti meg fogjátok őket semmisíteni; ez országot megmenteni és magatoknak örök hála s dicsőítés mellett a legfényesb jövendőt kiérdemelni".[60]

A kiáltvány még egy szempontból érdemel figyelmet. A kései olvasó alig tud szabadulni attól a benyomástól, hogy Perczel ezt válasznak szánta Görgei 1849. január 5-i váci nyilatkozatára, s noha a szövegben sehol nincs utalás sem az országgyűlésre, sem az Országos Honvédelmi Bizottmányra, ezzel az okmánnyal zárta le a január 9–10. táján az OHB-val kialakult „nézeteltérését".

Hiszen a szöveg nem a kudarcokat és a politikai vezetés felelősségét hangoztatja, hanem a korábbi diadalok emlékének felelevenítésével új győzelmek reményét villantja fel. Míg Görgei váci nyilatkozata a lakosság passzivitására panaszkodik, Perczel kiáltványa ezzel ellentétben azt fejtegeti, hogy a „magyarországi népségnek ez utóbbi korszakban tanúsított nemes és áldozatkész viselete, példátlan egyetértése feljogosít mindenkit arra: hogy tőle rövid ideig tartó lankadás után kettőzött erőmegfeszítést és lelkesedést várjon."

Függelék

Karcag, 1849. január 18.
Perczel Mór kiáltványa a Középponti Mozgó Sereghez

Szózat a magyar hadsereghez

Vitézek! A hadak istene, Jellasich táborának visszaverése és Roth general seregének elfogása ólta[61], három hónapon át kedveze fegyverünknek. Nem egy fényes csatározás és harci tett bizonyítá: miként az idegen uralkodás százados – elpuhításra, butításra és erkölcsi megrongálásra irányzott – kormányzási rendszerének sem sikerült az ősök erényeit, a világhírű hősiséget és a haza s szabadság szeretetét kiirtani és eloltani.

A közelebbi időkben azonban a móri események[62], Budapestnek védtelenül történt feladása[63]

[60] MNL OL P 90. A Dessewffy-család levéltára. 2. csomó, 4. tétel. 1848–1849. évi nyomtatványok. A rajta lévő feljegyzés szerint Spur Jánosnak, a zalai 47. honvédzászlóalj számvevő főhadnagyának példánya volt. A kiáltványt Debrecen város könyvnyomdájában nyomták; érdekes módon sem a MNL OL, sem a HL 1848–1849-es nyomtatványgyűjteményeiben, sőt a Debreceni Református Kollégium nyomtatványgyűjteményében sincs belőle példány. A kiáltványról az emlékírók közül megemlékezik *Krasznay* 1998. 72. o.

[61] Karl Roth cs. kir. vezérőrnagy 9000 főnyi hadosztálya 1848. október 5-én Bárándpusztánál, illetve október 7-én Ozoránál adta meg magát a Perczel Mór ezredes, Görgei Artúr és Csapó Vilmos őrnagy által vezetett magyar csapatoknak.

[62] 1848. december 30-án Perczel Mór hadteste Mórnál súlyos vereséget szenvedett a cs. kir. I. (Jellačić) hadtest két dandárjától.

[63] 1849. január 5-én.

és a kassai csatavesztés[64], valamint nagy veszélybe dönték az országot: úgy hadseregünk tekintélyét és hírét tetemesen csorbíták. Úgy látszik, az isteni gondviselés nem akará, hogy nemzetünk csak csekély áldozatok és veszteségek mellett jusson a függetlenség és szabadság biztosította nyugalom és boldogság kikötőjébe. Úgy látszik, sőt való, hogy a mindezek megszerzésére és kivívására felhívott és előállított magyar hadseregeknek is csak hosszabb szenvedések, és keményebb küzdelmek erélyes kiállása árán engedtetik át a diadal koszorúja és a nagyság s dicsőség magasztos élvezete.

Mindezek mellett sincs tehát miért kétségbe esnünk, vitézek! Tudhatjátok a németalföldiek 16-dik századbeli szabadság háborújának, az 1775-ki éjszakamerikai függetlenségi harc, a francia 1789-ki forradalom, és különösen a görögöknek közelebbi majdnem 40 éven át tartó, és diadalmasan végződött támadása történetéből: miként nekiök úgymint nekünk magyaroknak is sokat kelle tapasztalniok, szenvedniök és veszteniök, míg elég izmosokká, elszántakká és ügyesekké képződtek és fejlődtek ki a túlnyomó és rendezett haderővel bíró zsarnokság megdöntésére és rabláncaik széttörésére. Már nem egyszer, hol a tökéletes legyőzetés, hol a végképpeni kiirtás örvényéhez sodortatának, gyöngeség, ügyetlenség vagy árulás által; míg egyszerre váratlanul ott is, úgy a hol és miként nem is álmodák, külde az ég számukra segélyt és ada fordulatot veszendő ügyeiknek.

Mért esnénk hát mi kétségbe, kik annyi diadal után egy pár csatát vesztünk bár, de hadseregeink még mindig teljes számmal, sőt növekedő állapotban, az ellenség pedig a nagy országban ereje szétoszlatása által gyengítve vagyon.

Nem! a kétségbeesés csak gyáva és szabadságra nem érdemes nép tulajdona. A magyarországi népségnek ez utóbbi korszakban tanúsított nemes és áldozatkész viselete, példátlan egyetértése feljogosít mindenkit arra: hogy tőle rövid ideig tartó lankadás után kettőzött erőmegfeszítést és lelkesedést várjon.

A nemzet rövid pihenés után tízszeres erővel szálland a csatapiacra, gyámolítandó hadserege működését, – és százezreinek hullámzó árjai közzé temetendi a gonoszság, hitszegés és zsarnokság utálatos eszközeit, miként a vörös tenger elnyelé az Izrael népét üldöző Pharao vad csordáit.

És annál kevésbé fog reményt veszteni hadseregem, melynek egy részét Roth 9000 főnyi tábora Tácnál és Abánál való megveretésének[65] és Ozoránál történt elfogatásának, – a letenyei és domborúi eredménydús csatáknak[66], – Muraköz hősies elfoglalásának és a friedaui dicsőségteljes ütközetnek emlékezete lelkesíti; melynek más részét a hazafiságáról úgy mint

[64] A Mészáros Lázár vezérőrnagy vezette felső-magyarországi hadtest 1849. január 4-én Kassánál súlyos vereséget szenvedett Franz Schlik altábornagy cs. kir. hadtestétől.

[65] Görgei Artúr őrnagy 1848. október 4-én Tácon két század huszárral rajtaütött Karl Roth vezérőrnagy egy határőrzászlóalján. A horvátok 11 halottat és több sebesültet, a magyarok 1 halottat és 3 sebesültet veszítettek. Ezzel egy időben Abánál a helyi nemzetőrök és a Hunyadi-szabadcsapat egy százada visszaverte a horvátokat.

[66] Perczel Mór ezredes dandárja 1848. október 17-én Letenyénél és Kotorinál két oszlopban benyomult a Muraközbe, s az előbbi Letenyénél, az utóbbi Domborúnál megverte az ott álló horvát és cs. kir. csapatokat.

a rómaiak nagy tetteire emlékeztető daliasságáról ismeretes Don Miguel ezredbeli vitézek[67]; – az európai 1848-ki szabadság háborúit legnagyobb veszélyek közt megindító és a híres Radetzky tábornokkal holnapokon át diadalmasan csatázó Olaszhon gyermekeiből a derék Zanini zászlóalj[68] – és a schwechati ütközetben[69], a pozsonyi és mosonyi csatározásokban[70], a vészteljes bánáti és bácsi táborozásokban oly vitézül harcoló volt Vürtenberg és Császár huszárok[71], Mihály és Buttler zászlóaljai[72] és annyi derék tüzérek képezik.

De még maga a móri ütközet is biztos záloga jövendő előmenetünknek, 4500 gyaloggal és 600 lovassal az ellenség fő ereje 20-25 ezer ember 8 órától ½ 1 óráig diadalmasan visszatartóztatik.[73] Csak részint véletlen, részint nem hadseregemtől függő események okozzák, hogy e nap nem lőn Magyarhon tökéletes megszabadításának fényes napja, és hogy az ellenség sokkal nagyobb veszteséget nem szenvede, mint mi. És itt is két század lovasságnak, 4 zászlóaljnak bátor és vitéz magaviselete, amikint az ország köszönetét érdemlé ki, úgy biztosításul szolgál arra, hogy bár nagyobb, de mégis arányosabb erő ellenében seregünknek győznie kell.

És e hitnek, reménynek bizonyosságig kell emelkednie, midőn tapasztalja, hogy a móri csatánál alig öt ezer főt számító seregem bámulatos viszonyok által, mintegy isteni gondoskodásnál fogva, egy erőltetett menet, és a rendkívüli fagy okozta, de még élelmezési hiány által is súlyosodott szenvedések közepette 17 ezerre szaporodott, példás rendet tart, és csüggedés helyett legnagyobb elszántsággal kész utolsó csepp vérét a szent szabadságérti kiontásra felajánlani.

Vitézek! Az isteni gondviselés vezérteket már zsenge ifjúságában a hadi tudományokba avattatva, 20 évi polgári szinte szenvedés és áldozat teljes működés után ismét csodálatos események közt a hadi pályára terelé át. És ő büszkén vallhatja be, hogy épp úgy, miként mint polgár, tetemes részt von Magyarország politikai kifejlesztésében, úgy nem kevésbé mint hadvezér a történetírásnak nemzete számára nem egy fényes harci tettet adott birtokába.

Vitézek! Az isteni gondviselés összehangzásban és láncolatban lejti a mindenséget és benne az emberiséget a tökély pályáján. Az isteni gondviselés nem ok nélkül és vakeseményként növelé a Mórnál csatát vesztő 5000 főnyi sereget 17 ezerre; a miként nem ok nélkül hívá föl vezérteket sok évek után a hadviselésre.

---

[67] A cs. kir. 39. (Dom Miguel) gyalogezred 1. zászlóalja.

[68] A venetói kiegészítésű, olasz legénységű, cs. kir. 16. (Zanini) gyalogezred 1-2. zászlóaljának nyolc századából alakított zászlóalj.

[69] 1848. október 30-án.

[70] Pozsonynál nem volt ütközet, a mosoni ütközetet 1848. december 18-án vívta Görgei feldunai hadseregének utóvédje a cs. kir. I. (Jellačić) hadtest lovassága ellen.

[71] A cs. kir. 1. (Császár) huszárezred hat, és a 6. (Württemberg) huszárezred öt százada szolgált ekkor a Középponti Mozgó Seregben, illetve Répásy Mihály vezérőrnagy tartalék hadtestében.

[72] A Mihály Károly őrnagy vezette 25., illetve az Alexander Buttler őrnagy vezette 54. honvédzászlóalj.

[73] Valójában Perczel hadteste nagyjából 6800 főt számlált, s a szembenálló fél létszáma is nagyjából ugyanekkora volt.

Vitézek! Ti képezitek az ország közép és illetőleg főseregét. Tőletek várja a haza megmentését. Titeket rendele az örök igazság a vakmerő rablók s népgyilkosok megfenyítésére.

Előre tehát, bátran és lelkesen, Isten kezetekbe adá az emberiség nyomorgatóinak vak eszközeit; ti megfogjátok őket semmisíteni: ez országot megmenteni és magatoknak örök hála s dicsőítés mellett a legfényesb jövendőt kiérdemelni.

Kardszagi főhadiszállás január 18-án 1849.

Perczel Móric

Nyomtatvány. MNL OL P 90. Dessewffy-család levéltára. 2. csomó, 4. tétel.

Rövidítések

1848–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
AFA	KA Alte Feldakten
Csány-ir.	MNL OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai
Görgey-lt.	MNL OL P 295. A Görgey-család levéltára
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
HM Ált.	MNL OL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
KA	Kriegsarchiv, Wien
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
OHB	MNL OL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
Rochlitz 1867.	[*Rochlitz Kálmán:*] Görgey's Hauptquartier. Memoiren eines Offiziers aus dem Generalstabe des Generalen Arthur Görgey. In vier Heften. Sidney, 1867. A Késmárki Evangélikus Líceum levéltára. Heft I.

Bibliográfia

Bartha 1930.	*Bartha Albert:* Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930.
Beksics 1883.	*Beksics Gusztáv:* Kemény Zsigmond. A forradalom s a kiegyezés. 2. javított, bővített kiadás. Budapest, 1883.
Bona 1998.	*Bona Gábor:* Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. II. k. H–Q. Budapest, 1998.
Bona 2008–2009.	*Bona Gábor:* Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
Bona 2015.	*Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Negyedik bővített kiadás. I–II. k. Miskolc, 2015.

Borus 1975. *Borus József:* Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Budapest, 1975.

Bőhm – Farkas – Csikány 1998. Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Bőhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998.

Csány 1998. Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. II. k. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zalaegerszeg, 1998.

Dér – Hajagos – Hermann 2004. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. II. k. A januári újjászervezés és az első sikerek. A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és s. a. r. *Dér Dezső – Hajagos József – Hermann Róbert*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 10.) Eger, 2004.

Dér – Hajagos 2002. Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I. k. Megalakulásától az 1849. január 4-i kassai vereségig. S. a. r. *Dér Dezső – Hajagos József*. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 9.) Eger, 2002.

Dezsényi 1944. *Dezsényi Béla:* Tábori nyomdák és nyomdászok 1848-ban és 1849-ben. *Magyar Könyvszemle*, 68. (1944) 57–61. o.

Duka 1997. *Duka Tivadar:* Visszaemlékezés. Közzéteszi: *Hermann Róbert*. *Fons,* 4. (1997) 2. sz. 149–178. o.

Ernst 1862. *Ernst, Georg:* Geschichte des k. k. neunten Hußaren-Regiments Fürst Franz Liechtenstein. Wien, 1862.

Fest 1999. *Fest Imre:* Emlékirataim. Fordította *V. Windisch Éva*. S. a. r. *Korompay Bertalanné – Korompay H. János*. A jegyzeteket és névmagyarázatokat írta *Bódyné Márkus Rozália*. Budapest, 1999.

Fitz 1948. *Fitz József:* A magyar nyomdászat 1848–1849. (Hungária-könyvek 13.) [Budapest, 1948.]

Frideczky 1988. *Varga János:* Középszinten a történelemben. Frideczky Lajos memoárja. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 14.) Salgótarján, 1988.

Görgei 1852. *Görgei Arthur:* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1852.

Görgei 2018. Görgei Artúr válogatott írásai. Értekezések, vitairatok, cikkek, interjúk 1848–1915. Válogatta és s. a. r. *Hermann Róbert*. Az idegen nyelvű szövegeket fordította *Hermann Róbert – Katona Tamás – Riedel Miklós*. A térképeket készítette *Nagy Béla*. Budapest, 2018.

Görgey 1885. *Görgey István:* 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885.

Görgey 1988. *Görgey Artúr:* Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás*. I–II. k. (Pro Memoria) Budapest, 1988.

Gyulay 2003. Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22. II. k. S. a. r. *V. András János – Csetri Elek – Miskolczy Ambrus*. (Transylvanica Varietas) Budapest, 2003.

Hermann 1986. *Hermann Róbert:* Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 99. (1986) 2. sz. 313–326. o.

Hermann 1987. *Hermann Róbert:* Görgei váci nyilatkozatának historiográfiája. *Századok*, 121. (1987) 5. sz. 849–902. o.

Hermann 1988. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr váci nyilatkozata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 101. (1988) 2. sz. 247–294. o.

Hermann 1990. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr 1849. január 5-i váci nyilatkozata. *Dunakanyar*, 26. (1990). 3. sz. 51–55. o.

Hermann 1992. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr váci nyilatkozata. In: A metropolis árnyékában. Szerk. *Gyarmati György – Németh Péter Mikola*. (Madách Kör Tár I.) Vác, 1992. 75–81. o.

Hermann 2001. Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. (Millenniumi Magyar Történelem) Budapest, 2001.

Hermann 2005. *Hermann Róbert:* Gáspár András honvédtábornok. (Kecskemétiek a szabadságharcban IV.) Kecskemét, 2005.

Hunfalvy 1986. *Hunfalvy Pál:* Napló 1848–1849. S. a. r. *Urbán Aladár*. (Magyar Ritkaságok) Budapest, 1986.

Jókai 1989. *Jókai Mór:* Elbeszélések (1850). S. a. r. *Győrffy Miklós*. Jókai Mór Összes Művei. 2/B. k. Budapest, 1989.

Kacziány 1917. *Kacziány Géza:* A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. *Ballagi Aladár* előszavával. (Könyvtári Füzetek 3.) Budapest, 1917.

Katona 2003. Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. 4. átdolgozott kiadás. Budapest, [2003].

Klapka 1850. *Klapka, Georg:* Memoiren April bis Oktober 1849. Leipzig, 1850.

Klapka 1851. *Klapka, Georg:* Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1851.

KLÖM XIII–XIV. k. Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai.) Budapest, 1952–1953.

Kmety 1853. Arthur Görgey's Leben und Wirken in Ungarn. Beurtheilt von *Georg Kmety*. London, 1853.

Kmety 1861. Mein Leben und Wirken in Ungarn. Írta *Görgei Arthur*. Megbírálva *Kmety György* egykori magyar tábornok által. Ford. *H*[*uszár*] *I*[*mre*]. Pest, 1861.

Krasznay 1998. „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861. A szöveget gondozta *Forrai Ibolya – Árva Judit*. A bevezetőt írta és a névmutatót összeállította *Benda Gyula*. (Negyvennyolcas Idők I.) Budapest, 1998.

Marzsó 1933. *Marzsó Lóránt:* Töredékek egy magyar huszár százados 1849. évi naplójából. [Marzsó József emlékirata] *Magyar Katonai Szemle*, 3. (1933) 2. k. 6. sz. 181–188. o.

Matolai 1883. *Matolai Etele:* Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Függelékül Lázár Vilmos aradi várfogságában írt emlékirata. Sátoraljaújhely, 1883.

Nyáry 1943. *Nyáry Pál:* Apróságok a Vasemberről. In: *Uő:* Innen-onnan. Budapest, 1943. 14–23. o.

Oláh 1994. *Oláh András:* Görgey és a váci nyilatkozat. *Honismeret*, 2. (1994) 3. sz. 3–19. o.

Pap 1869. *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. II. k. Pest, 1869.

Petőfi 1956. Petőfi Sándor vegyes művei. Útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások. V. k. S. a. r. *V. Nyilassy Vilma – Kiss József*. Petőfi Sándor összes művei. Budapest, 1956.

Pongrácz 1898. *Pongrácz Lajos:* Szemelvények egy régi vármegyei táblabírónak hátrahagyott dolgozataiból. Budapest, 1898.

Pszotka 1901. *Pszotka Ferenc:* Görgei Arthur a bányavárosokban. Körmöcbánya, 1901.

Szemere 1853. *Szemére, Bartholomäus:* Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. I–III. k. Hamburg, 1853.

Szilágyi 1850. *Szilágyi Sándor:* A magyar forradalom története 1848- és 49-ben. Pest, 1850.

Tragor 1908. *Tragor Ignác:* Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. (Reprint kiadás. S. a. r. *Zomborka Márta*, az utószót írta *Horváth M. Ferenc*. Vác, 1998.)

Wacquant 1900. *Wacquant, Anatole* [*Strobl von Ravelsberg, Ferdinand*]: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Breslau, 1900.

Zámbelly 1889. *Zámbelly Lajos:* Emlékiratok 1848/49-ből. In: Hazánk. XI. k. Szerk. *Abafi Lajos*. Budapest, 1889. 173–190., 267–279., 354–369. o.

Róbert Hermann

FURTHER DATA TO THE DECLARATION OF VÁC BY ARTÚR GÖRGEI

(Abstract)

The author worked up the history of the daily order and declaration of Vác issued by Lieutenant General Artúr Görgei in a research paper published in the Quarterly of Military History in 1988. In the more than three decades that has elapsed since then further data have been explored about the story of origin and impacts of the document that is very interesting from the point of view of politics. In his present research article that author outlines these new data. In the beginning of the publication, he shortly summarises the main statements of his publication of 1988, then based on the memoirs written by Captain Kálmán Rochlitz, Lajos Pongrácz, Imre Fest and Lajos Frideczky he outlines the new data about the direct antecedents of the issue of the declaration. The paper deals with the question of authorship of the declaration in a separate sub-chapter, and it refutes János Varga's hypothesis according to which the text of the declaration was in fact written by MP Lajos Frideczky. The paper also deals with the question of the number of copies, and it also establishes that both the German and the Hungarian versions of the daily orders were originally made for internal use, that is, a few dozens of copies were printed of it. Finally, it writes about the origin and content of the proclamation of Major General Mór Perczel issued in Karcag, and it establishes that Perczel intended this proclamation to be an answer to the declaration of Vác by General Görgei.

Róbert Hermann

NEUERE DATEN ZUR GESCHICHTE DER ERKLÄRUNG VON VÁC (WAITZEN) VON ARTÚR GÖRGEI

(Resümee)

Im Jahr 1988 arbeitete der Verfasser in der Zeitschrift *Hadtörténelmi Közlemények* die Geschichte des Tagesbefehls und der Erklärung von Generalmajor Artur Görgei vom 5. Januar 1849 in Vác (Waitzen) in einer langen Studie auf. In den seither vergangenen mehr als drei Jahrzehnten sind neue Daten über die Entstehung und Wirkung dieses aus politischer Sicht interessanten Dokuments aufgetaucht. Der Verfasser stellt diese in dieser Mitteilung vor. Er beginnt mit einer kurzen Zusammenfassung der wichtigsten Ergebnisse seiner Studie von 1988, gefolgt von neuen Daten über die unmittelbare Vorgeschichte der Veröffentlichung der Deklaration, basierend auf den Memoiren von Tivadar Duka und Hauptmann Kálmán Rochlitz sowie Lajos Pongrácz, Imre Fest und Lajos Frideczky.

Ein eigenes Unterkapitel beschäftigt sich mit der Frage der Urheberschaft der Erklärung und widerlegt die Annahme von János Varga, dass der ungarische Text der Erklärung vom Abgeordneten Lajos Frideczky verfasst worden wäre. Er befasst sich mit der Frage der Auflage und stellt fest, dass sowohl die deutsche als auch die ungarische Version des Tagesbefehls für den internen Gebrauch bestimmt waren, und dass vermutlich höchstens ein paar Dutzend Kopien hergestellt wurden. Schließlich schreibt der Verfasser über die Entstehung und den Inhalt des in Karcag (Engelhausen) herausgegebenen Manifests von Generalmajor Mór Perczel und stellt fest, dass Perczel es möglicherweise als Antwort auf Görgeis Erklärung in Vác beabsichtigt hat.

Róbert Hermann

NOUVEAUX ÉLÉMENTS SUR L'HISTOIRE DE LA DÉCLARATION DE VÁC D'ARTÚR GÖRGEI

(Résumé)

En 1988, l'auteur a consacré une longue étude, publiée dans la Revue d'Histoire militaire, à l'histoire de la déclaration et de l'ordre du jour du major-général Artúr Görgei émis le 5 janvier 1849 à Vác. Durant les plus de trois décennies qui ont passé depuis, de nouveaux éléments furent découverts concernant la naissance et l'effet de ce document politiquement intéressant. Ce sont ces nouveaux éléments qui font l'objet de cette publication. L'auteur résume d'abord les conclusions principales de son étude de 1988 avant de publier les nouveaux éléments relatifs aux antécédents immédiats de la publication de la déclaration sur la base des mémoires des capitaines Tivadar Duka et Kálmán Rochlitz et de Lajos Pongrácz, Imre Fest et Lajos Frideczky. Il consacre un sous-chapitre distinct à la question de l'identité de l'auteur de la déclaration et réfute l'hypothèse de János Varga selon laquelle la version hongroise serait l'œuvre du député Lajos Frideczky. Quant au tirage, l'auteur note que les deux versions (allemande et hongroise) de l'ordre du jour étaient destinées à usage interne et elles devaient être faites en quelques dizaines d'exemplaires au plus. Enfin, il évoque la naissance et le contenu du manifeste du major-général Mór Perczel publié à Karcag en concluant qu'il doit s'agir d'une réponse à la déclaration de Vác de Görgei.

Роберт Германн

НОВЕЙШИЕ ДАННЫЕ К ИСТОРИИ ЗАЯВЛЕНИЯ АРТУРА ГЁРГЕИ В Г. ВАЦ

(Резюме)

Автор в 1988-ом году в большом исследовании в «Вестниках военной истории» обработал историю ежедневного приказа и заявлении генерал-майора Артура Гёргеи, опубликованного в городе Вац 5-ого января 1849-ого года. За последние три десятилетия истекшего с тех пор появились новые данные интересные с политической точки зрения в отношении происхождения и действия этого документа. Автор издаёт их в этой публикации. В начале публикации он кратко излагает основные результаты своего исследования 1988-ого года, а затем на основе меморандумов капитанов Тивадар Дука и Кальман Рохлицз, Лайош Понграц, Имре Фест и Лайош Фридецзки сообщает новые данные о непосредственной истории заявления.

В отдельном подразделе он рассматривает вопрос об авторстве заявления, и опровергает предположения Яноша Варга о том, что венгерский текст заявления может исходить от представителя Лайоша Фридецзки. Он занимается вопросом количества тиражей и устанавливает, что немецкая и венгерская версии ежедневного приказа также делались для внутреннего пользования, и с них можно было сделать всего лищь не более нескольких дюжин экземпляров. Наконец, пишет о происхождении и содержании воззвания генерал-майора Карцага Мора Перцзел, и утверждает, что Перцзел эти ввозвания предназначал как ответ на заявление Гёргеи в городе Вац.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára

BÁCSATYAI DÁNIEL

A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

KISS GÁBOR

FOGLYOK, ŐRÖK, FOGOLYTÁBOROK

A m. kir. népfelkelő őrzászlóaljak, valamint őrfeladatot ellátó népfelkelő hadtápzászlóaljak az I. világháború idején

Az elmúlt, közel másfél évszázad során az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejéről könyvtárnyi irodalom látott napvilágot. Az I. világháború kitörésének 100. évfordulója kapcsán a téma ismét felkeltette a kutatók és az érdeklődő közönség figyelmét, külföldön és Magyarországon egyaránt. Ennek köszönhetően az Osztrák–Magyar Monarchia területén létesített mintegy 50 hadifogolytáborról,[1] a hadifoglyok elhelyezéséről, ellátásáról is számos, elsősorban német nyelven publikált magyar szerzőtől származó mű született.[2] Az elmúlt években pedig Magyarországon is lendületet vett a kutatás a témában. Számos publikáció jelent meg pl. a Magyarországon 1914 augusztusában elsőként létesített Esztergom melletti kenyérmezői és a legnagyobb, az ostffyasszonyfai táborokról is.[3] A Monarchia hadifogolytáborainak őrzéséről, annak megszervezéséről, az őrzést ellátó alakulatokról viszont eddig nem jelent meg tudományos igényű publikáció. Jelen írás a m. kir. honvédség kötelékében létrehozott őralakulatok szervezésének történetével, illetve a tevékenységükkel foglakozik.

A hadifoglyok váratlanul nagy száma a világháború kitörését követő hetekben világossá tette az osztrák–magyar hadvezetés számára, hogy a szerb és orosz hadifoglyok ezreinek a nemzetközi egyezmények szellemében történő elhelyezése, ellátása komoly próbatétel elé állítja nemcsak a haderő, hanem az ország gazdaságának teljesítőképességét is. Nem utolsósorban pedig gondoskodni kellett a hadifoglyok megfelelő őrzéséről is.[4] Ezért 1914 augusztusának első napjaiban a hadvezetés még a népfelkelő hadtápzászlóaljak[5] őrszolgálatra történő bevonásával gondolta megoldani a feladatot. Augusztus 24-én az esztergomkenyérmezei tábor őrzésére a 10/III. hadtápzászlóalj egy százada mellé további két hadtápzászlóaljat, a 17/I. és a 31/III. zászlóaljakat rendelték,[6] illetve további öt zászlóaljat az alábbi

[1] A Monarchia területén létesített fontosabb tiszti és legénységi táborok felsorolását lásd Lexikon 2000. 235. o.

[2] *Schleich* 2013.; *Walleczek* 2012.; *Balla* 2014.; *Brettl* 2014.

[3] *Horváth – Nagy – Varga* 2015.; *Dely Ferenc* 2010.; *Csák* 2014.; *Miklós* 2020.

[4] Az internált külföldi állampolgárok őrizetére változó létszámmal népfelkelő őrkülönítményeket szerveztek pl. Cegléden és Vácon, az őrkülönítmények összlétszáma néhány száz fő lehetett. Hadtörténelmi Levéltár Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HL HM) 4677/eln.4.-1915.; Somogyi László kutatásai szerint 1915 elején mintegy 5000 külföldi állampolgárt őriztek magyarországi internálótáborokban.

[5] Az 1914 augusztusában felállított (népfelkelő parancsnokságonként általában 3 zászlóalj) hadtápzászlóaljakat eredetileg a hadtápszolgálat ellátására szervezték. Jelölésük a népfelkelő parancsnokság számával, illetve az adott zászlóalj számával történt, pl. 19/II. (vagyis a 19. pécsi népfelkelő parancsnokság II. zászlóalja).

[6] HL HM 14411/eln.4.-1914.

településekre irányítottak:[7] Somorja (Pozsony vármegye) – 10/I. zászlóalj, Pozsony – 10/II. zászlóalj, Esztergom-Kenyérmező – 10/III. zászlóalj, Josefstadt (Csehország) – 1/I. zászlóalj, Grödig (Salzburg tartomány) – 1/II. zászlóalj.

A budapesti honvédkerület területéről kiegészített zászlóaljak (1/I., 1/II., 1/III.) – későbbi állomáshelyük meghatározásával – előbb a cs. és kir. Hadügyminisztérium közvetlen alárendeltségébe kerültek, majd az 1/I. és 1/II. zászlóaljak néhány napon belül megkapták állomáshelyeiket. További, hadrendi szám nélküli, összesen két századnyi őrkatona pedig a komáromi (félszázad) és pozsonyi (másfél század) táborokban látott el őrszolgálatot[8].

A harctéri helyzet alakulása miatt a népfelkelő hadtápzászlóaljakat is csakhamar az első vonalba kellett küldeni, ezért a hadifogolytáborok népfelkelő hadtápzászlóaljakkal történő őrizete tarthatatlanná vált. Megoldásként a hadifogolytáborok őrzésére rendelt népfelkelő hadtápzászlóaljak mellé Hazai Samu honvédelmi miniszter már 1914. augusztus 13-án intézkedett az „esztergomi cs. és kir. gyakorló táborban összegyűjtött hadifoglyok őrzésére”[9] egy, harctéri szolgálatra kevésbé alkalmas, idősebb évfolyamú, népfelkelő szolgálatra kötelezettekből álló, zászlóaljtörzzsel és 3 századdal rendelkező népfelkelő őrzászlóalj megszervezéséről is. A törzs 4 tisztből és 16 fő legénységből, egy század pedig 5 tisztből és 195 fő legénységből állt. Az első népfelkelő őrzászlóalj parancsnokságával Seydl Frigyes cs. és kir. nyugállományú századost bízta meg a honvédelmi miniszter. Az őrzászlóalj legénysége a m. kir. budapesti 1., 29. és 30. gyalogezredek kiegészítő körzeteiből került ki. A szervezési utasítás szerint a zászlóaljnak 5 nap alatt, augusztus 18-áig el kellett érnie a menetkész állapotot.

A következő hetekben, az igényeknek megfelelően tovább gyarapodott az őrzászlóaljak száma. A honvédelmi miniszter 1914. szeptember 26-án 6 újabb őrzászlóalj felállításáról intézkedett.[10] Hadrendi számozásuk római számmal történt,[11] az alábbi magyarországi beosztási helyekkel:[12] I. zászlóalj – Somorja (Pozsony vármegye), II. zászlóalj – Dunaszerdahely (Pozsony vármegye), III. zászlóalj – Nagymegyer (Komárom vármegye), IV. zászlóalj – Boldogasszony (Moson vármegye), V. zászlóalj – Nezsider (Moson vármegye), VI. és VII. zászlóaljak – Esztergom-Kenyérmező.

Egy 3 századból álló zászlóalj létszáma összesen 620-770 fő volt, közülük 19 katona tiszti vagy tiszthelyettesi rendfokozatot viselt. Az új zászlóaljak szervezése tehát közel 5000 fő létszámigényt jelentett. A szervezési rendelet nyomán 1914 decemberére így 7, egyenként

[7] HL HM 14986/eln.4.-1914.

[8] Az Aradon, polgári internáltak részére létesített fogolytáborba egy századot vezényeltek. A továbbiakban az őrlétszámot további 2 századdal gyarapították, így a tábor 1917 augusztusi bezárásáig 3 századnyi őrséggel működött.

[9] HL Honvéd Főparancsnokság 3987/eln.-1914.

[10] HL HM 13822/eln.4. -1914. és 15769/eln.4.-1914.

[11] Az osztrák népfelkelés, vagyis a császári-királyi Landsturm kötelékében felállított őrzászlóaljak számozása arab számokkal történt. Az osztrák népfelkelés a Monarchia szárazföldi haderejében a magyar királyi népfelkelés osztrák megfelelője volt.

[12] HL HM 1880/eln.4.-1915.

3 századdal rendelkező őrzászlóalj teljesített szolgálatot, de ez a szám is kevésnek bizonyult, ezért 1914. december 28-án újabb szervezési rendelet[13] látott napvilágot, amelynek értelmében a meglévő zászlóaljak kötelékében egy újabb század szervezését kezdték meg, valamint 5 új zászlóalj felállítása is megkezdődött. Érdekességként megemlítendő, hogy a rendelet 4. pontja szerint a tiszti beosztásokat olyan népfelkelő tisztekkel kellett feltölteni, akik „polgári foglalkozásuknál fogva is, szokva vannak nagyobb tömegekkel szemben fellépni, mint pld. gazdák, intézők, gyárhivatalnokok, stb.". A legénységi állományt továbbra is hadiszolgálatra kevéssé alkalmas, idősebb évfolyamú, népfelkelésre kötelezettekből próbálták feltölteni. A szervezési feladatokat a cs. és kir. 1. pozsonyi katonai parancsnokság végezte. A felszerelési és ruházati anyagot a cs. és kir. hadsereg biztosította, kivéve a lábbelit és a takarót, amelyeket mindenkinek magának kellett beszereznie. A legénységet a már elavultnak számító Werndl puskával látták el. Az újjászervezett alakulatok számára, amelyek száma most már 12 volt, 1915. január 7-ére rendelték el a menetkészültséget. A meglévő hét zászlóalj új, vagyis negyedik századi legénységét a budapesti honvédkerület területéről állították össze. Az új zászlóaljak legénységét pedig a szegedi, a pozsonyi és a kolozsvári honvédkerületek adták: a szegedi honvédkerület a VIII. és a IX.; a pozsonyi honvédkerület a X. és XI. zászlóaljat állította ki, a kolozsvári honvédkerület pedig a XII. zászlóaljat. Az új zászlóaljak beosztási helyei a következőképpen alakultak: VIII. zászlóalj – Tejfalu (Pozsony vármegye), IX. zászlóalj – Féltorony (Moson vármegye), X. zászlóalj – Nemesabony (Pozsony vármegye), XI. zászlóalj – Ekecs (Komárom vármegye), XII. zászlóalj – Sándorfalu (Szatmár vármegye).

A hadtápzászlóaljak mozgatására is sor került: az 1/I. zászlóaljat időközben Josefstadtból ismét Magyarországra, előbb Dunaszerdahelyre, majd 1915. január 1-jétől a szintén Pozsony vármegyei Vásárútra helyezték át.[14] A 1/II. zászlóaljat Grödigből előbb Boldogasszonyra, majd Mosonszolnokra.[15] Az 1915. január 27-én kiadott tájékoztató[16] a hadtápzászlóaljak többsége számára már teljesen új beosztási helyeket jelöl meg.

Hadrendi szám	*Beosztási hely*
10/I.	Somorja (Pozsony vármegye) helyett Mauthausen (Felső-Ausztria)
10/II.	Pozsony helyett Milowitz (Csehország)
10/III.	Esztergom-Kenyérmező helyett Marchtrenk (Felső-Ausztria)
1/I.	Josefstadtban maradt (Csehország)
1/II.	Grödig (Salzburg tartomány) helyett Theresienstadt (Csehország)

1. táblázat: A hadtápzászlóaljak beosztási helyeinek változása 1915. január 27. után

[13] HL HM 2007ww7/eln.4. oszt.-1914.
[14] HL HM 20385/eln.4.-1914.
[15] HL HM 20521/eln.4.-1914.
[16] HL HM 2421/4.-1915.

E tájékoztatóban megjelenik az 1/III. hadtápzászlóalj is, amelyet a cs. és kir. 5. hadsereg parancsnokságának rendelkezésére bocsátottak.

1915 tavasza a hadifoglyok számának további emelkedését hozta. A Monarchiának becslések szerint ekkor már legalább 200 000 fő, elsősorban orosz és szerb hadifogoly elhelyezéséről, ellátásáról és őrzéséről kellett gondoskodnia. Mindez együtt járt az őralakulatok számának további emelésével, illetve átszervezésével. A soron következő szervezési rendelet 1915. február 15-én csak a II/1. népfelkelő hadtápzászlóaljnak a csehországi Theresienstadtból a Salzburg melletti Grödigbe történő visszahelyezését hozta.[17] Továbbá világossá tette egy addigi szervezési elv tarthatatlan voltát: a népfelkelő hadtápzászlóaljaknak az őrszolgálati feladatok alól történő folyamatos kivonása, illetve a működő hadsereg számára történő átadása a hadifoglyok számának folyamatos emelkedése miatt elképzelhetetlenné vált.

A következő szervezési dokumentum, a március 21-én kiadott utasítás[18] sem rendelkezett újabb alakulatok felállításáról, csak 5 őrzászlóalj (VIII–XII. zászlóaljak), illetve a hadtápzászlóaljak átcsoportosításáról. Az őrzászlóaljak beosztási helyei Feldbach (Ausztria-Stájerország) – VIII. őrzászlóalj, Theresienstadt (Csehország) – IX. őrzászlóalj, Josefstadt (Csehország) – X. őrzászlóalj, Milowitz (Csehország) – XI. őrzászlóalj, Grödig bei Salzburg – XII. őrzászlóalj lettek. A hadtápzászlóaljak beosztási helyei az alábbiak szerint alakultak: az I/1. zászlóalj Josefstadt (Csehország) helyett Eger (Csehország), a II/1. zászlóalj Theresienstadt (Csehország) helyett Sternthal bei Pettau (Ausztria-Stájerország), a II/10. zászlóalj Milowitz (Csehország) helyett Plan (Csehország); két zászlóalj pedig az addigi beosztási helyén maradt: az I/10. zászlóalj Mauthausenben (Felső-Ausztria), a III/10. zászlóalj Marchtrenkben (Felső-Ausztria).

Az újabb szervezési intézkedés sem váratott magára sokáig. A cs. és kir. hadügyminiszterrel, Alexander Krobatin táborszernaggyal egyetértésben Hazai Samu újabb 8, Magyarország területéről kiegészített őrzászlóalj szervezését rendelte el. Az 1915. április 13-án készült tervezet[19] nyomán a 8 zászlóaljból 6 zászlóalj egyenként 4 századból (századonként már mintegy 300 fővel), míg 2 zászlóalj – vélhetően utánpótlási nehézségek miatt – csak 3 századból állt. Az új zászlóaljakat öt honvédkerület népfelkelőiből szervezték meg: a budapesti honvédkerületből a XIII. és a XIV. zászlóaljakat összesen 8 századdal, a szegedi honvédkerületből a XV. és a XVI. zászlóaljakat ugyanúgy összesen 8 századdal, a pozsonyi honvédkerületből a XVII. és a XVIII. zászlóaljakat ugyancsak összesen 8 századdal, a kassai honvédkerületből (a hadi helyzet miatt Pécsett) 3 századdal a XIX., valamint a kolozsvári honvédkerületből szintén 3 századdal a XX. zászlóaljat. Az új zászlóaljak beosztási helyei a következőképpen alakultak: Wieselburg (Alsó-Ausztria) – XIII. zászlóalj, Brüx (Csehország) – XIV. zászlóalj, Purgstall an der Erlauf (Alsó-Ausztria) – XV. zászlóalj, Somorja (Pozsony vármegye) – XVI. zászlóalj, Zalaegerszeg – XVII. zászlóalj,

[17] HL HM 2925/eln.4.-1915.
[18] HL HM 3192/eln.4. oszt.-1915.
[19] HL HM 1880/eln.4. oszt.-1915.

Ostffyasszonyfa (Vas vármegye) – XVIII. zászlóalj, Mauthausen (Felső-Ausztria) – XIX. zászlóalj, Hajmáskér (Veszprém vármegye) – XX. zászlóalj.

A Magyarország területéről kiegészített, őrszolgálatot ellátó 5 népfelkelő hadtápzászlóaljat pedig ausztriai és csehországi hadifogolytáborok őrizetére rendelték:[20] az 1/I. zászlóaljat Josefstadtba, majd Egerbe (Csehország); az 1/II. zászlóaljat Theresienstadtba (Csehország); a 10/I. zászlóaljat Mauthausenba (Felső-Ausztria); a 10/II. zászlóaljat Milowitzba (Csehország); a 10/III. zászlóaljat pedig Marchtrenkbe (Felső-Ausztria). Az új alakulatokhoz az említett kerületekből összesen mintegy 7300 fő népfelkelőt hívtak be szolgálatra, akiknek többsége az 1878 és 1882 közötti évfolyamokból került ki.

A tervezési rendelet az új őrzászlóaljak menetkészültségét 1915. május 5-i határidővel szabta meg, s ezt vélhetően sikerült is tartani, mert a következő szervezési utasítás,[21] amelyet 1915. június 13-án adtak ki, már a XVII. és XIX. őrzászlóaljakra vonatkozóan is tartalmazott változtatásokat, így a XVII. – Zalaegerszegen állomásozó – 4 századból álló őrzászlóalj 3 századát átirányította a felső-ausztriai Hart bei Amstetten hadifogolytáborába, a XIX. őrzászlóalj Mauthausenben szolgálatot teljesítő mindhárom századát pedig a cs. és kir. leitmeritzi katonai parancsnokság rendelkezésére bocsátotta, amely július 13-ára a brüxi hadifogolytábort jelölte ki az őrzászlóalj állomáshelyéül. Az 1914 augusztusa óta szolgáló zászlóaljak közül a változás a Nagymegyer és Boldogasszony hadifogolytáborait őrző III., illetve IV. zászlóaljat érintette, amelyektől 1-1 századot Kenyérmező táborába irányítottak.

1915. július 19-ével a 2/I. hadtápzászlóalj 1. és 2. százada Knittelfeld hadifogolytáborába került.[22] Az 1915 júniusa óta tartó időszak átszervezéseinek szükségességét legnagyobbrészt az olasz hadüzenet, illetve az olasz hadifoglyok megjelenése indokolta. Az ezt követő időszak sem múlt el átszervezések nélkül, de átfogó intézkedésekre már nem volt szükség, igaz, több esetben egy adott őrzászlóalj egységét megbontották, és a zászlóaljat alkotó századokat más-más hadifogolytábor őrzésére rendelték. Az 1915. szeptember 17-én kiadott,[23] a hadifogolytáborok őrizetét ellátó, Magyarország területéről kiegészített mintegy 28 népfelkelő őralakulat 1915. augusztus 1-jei állomáshelyei az alábbiak szerint alakultak:

[20] HL HM 1880/eln.4.-1915.
[21] HL HM 7943/eln.4.-1915.
[22] HL HM 9847/eln.4.-1915.
[23] HL HM 13073/eln.4/a.-1915.

Hadrendi szám	*Beosztási hely*
I.	Somorja (Pozsony vármegye)
II.	Dunaszerdahely (Pozsony vármegye)
III.	Nagymegyer (Komárom vármegye) (1 század Esztergom-Kenyérmező, 2 szakasz Csót)
IV.	Boldogasszony (Moson vármegye) (1 század Esztergom-Kenyérmező)
V.	Nezsider (Moson vármegye) (1 század Sopronnyék)
VI.	Esztergom-Kenyérmező
VII.	Esztergom-Kenyérmező
VIII.	Feldbach (Ausztria-Stájerország) (1 század Esztergom-Kenyérmező)
IX.	Theresienstadt (Csehország)
X.	Josefstadt (Csehország)
XI.	Milowitz (Csehország)
XII.	Grödig bei Salzburg (Salzburg tartomány)
XIII.	Wieselburg (Alsó-Ausztria)
XIV.	Brüx (Csehország) (3. és 4. század felállítás alatt)
XV.	Purgstall an der Erlauf (Alsó-Ausztria)
XVI.	Somorja (Pozsony vármegye) (2 század Dunaszerdahely)
XVII.	Hart bei Amstätten (Alsó-Ausztria)
XVIII.	Ostffyasszonyfa (Vas vármegye)
XIX.	Brüx (Csehország)
XX.	Hajmáskér (Veszprém vármegye)

2. táblázat: Őrzászlóaljak beosztási helyei 1915. augusztus 1. után

Hadrendi szám	*Beosztási hely*
1/I.	Eger (Csehország)
1/II.	Sternthal bei Pettau (Stájerország) (két százada Knittelfeld)
10/I.	Mauthausen (Felső-Ausztria)
10/II.	Plan (Csehország)
10/III.	Marchtrenk (Felső-Ausztria)

3. táblázat: Hadtápzászlóaljak beosztási helyei 1915. augusztus 1. után

1915 ősze ismét változásokat, áthelyezéseket eredményezett, és új őralakulatok szervezését is hozta. Az 1915. szeptember 15-én kiadott utasítás szerint ismét 6 új őrzászlóalj szervezése kezdődött meg, ezekből 3 zászlóalj 4-4 századból, 3 zászlóalj pedig 3-3 századból állt. Századonként 300 fővel számítva a 6 zászlóalj mintegy 6300 új népfelkelő behívását jelentette. Az új alakulatokat 5 honvédkerület állományából állították fel.[24] A pozsonyi honvédkerület a XXI. és a XXII. őrzászlóaljat, az előbbi beosztási helye Csót (Veszprém vármegye), az utóbbié Sopronnyék volt. A kassai honvédkerület a XXIII., a szegedi a XXIV., a kolozsvári a XXV., a budapesti pedig a XXVI. őrzászlóaljakat állította fel, amelyek megalakulásukkor még nem kaptak beosztási helyet. A XXI. és XXII. őrzászlóalj számára a menetkészültség elérését 1915. szeptember 25-ére rendelték el; a XXIII–XXVI. őrzászlóaljak számára 2015. október 1-jei határnapot szabták meg. Utóbbi zászlóaljak csak a menetkészültség elérését követően kapták meg beosztási helyeiket. A beérkezett helyzetjelentések szerint a XXI. és XXII. zászlóaljak a megállapított időpontra, vagyis szeptember 25-ére menetkészek voltak. Egy október 3-án kelt helyzetjelentés szerint[25] a fennmaradó zászlóaljak szervezése kissé lassan haladt. A XXIII. zászlóaljnak október 3-án még csak 2 százada volt feltöltve, noha a szükséges fegyverzet rendelkezésre állt, de a legénység számára a ruházat még nem érkezett meg. A XXIV. zászlóalj a legénységi állományát még meg sem kapta. A XXV. zászlóalj 2 százada elérte a menetkészséget, de a másik két századnál a fegyverzet még hiányzott. A XXVI. zászlóaljnál – a XXIV. zászlóaljhoz hasonlóan – a legénységi állomány teljesen hiányzott. Egy nappal később, október 4-én a XXV. zászlóaljhoz a szükséges fegyverzet megérkezett, így a 3. és 4. század is elérte a menetkész állapotot.[26] A XXIV. zászlóaljnak október 10-én még csak 2 százada volt menetkész,[27] a XXIII. zászlóaljnak pedig két nappal a megszabott október 5-ei időpontot követően csak 3 százada volt menetkész állapotban. Mindenesetre a menetkész századokat elindították a felső-ausztriai Branau am Inn hadifogolytábor felé. Az elképzelés szerint a 4. század később csatlakozott volna a zászlóaljhoz.[28] Mintegy két héttel később a 3 század meg is érkezett Branauba.[29] A 4. századot pedig időközben inkább a Szatmárnémetiben újonnan felállítandó hadifogoly megfigyelőállomás őrzésére indították útba.[30] A XXIV. és a XXVI. zászlóalj a beosztási helyét október 14-én kapta meg,[31] mindkét zászlóaljat a zalaegerszegi táborba irányították. A XXIV. őrzászlóalj október 19-én érkezett Zalaegerszegre.[32] E napon a XXVI. őrzászlóaljnak csupán az 1. százada indulhatott el Egerszegre,[33] a 2. század közel két hónappal később, december 12-én

[24] HL HM 12553/eln.4/a.-1915. és HM 14656/eln.4/a.-1915. okt. 14.
[25] HL HM 14105/eln.4/a.-1915.
[26] HL HM 14185/eln.4/a.-1915.
[27] HL HM 14577/eln.4/a.-1915.
[28] HL HM 14437/eln.4/a.-1915.
[29] HL HM 15238/eln.4/a.-1915.
[30] HL HM 14748/eln.4/a.-1915.
[31] HL HM 14656/eln.4/a.-1915.
[32] HL HM 15382/eln.4/a.-1915.
[33] HL HM 293362/eln.4/a.-1915.

érkezett meg.[34] A XXV. zászlóalj pedig Esztergom-Kenyérmező táborának őrzésében vehetett részt, amely október 9-én kapta meg a menetparancsot.[35] Vélhetően 1915 végéig a még fennálló hiányosságokat pótolták, például a XXVI. őrzászlóalj tervezett állományát sikerült feltölteni. Legalábbis a Honvédelmi Minisztérium irattárában ennek ellenkezőjéről szóló dokumentumok nem maradtak fenn. A következő évekre az őrzászlóaljak száma állandósult, újabb alakulatok felállítására nem került sor. Csupán néhány, az őrzászlóaljak szervezetét jelentősen nem befolyásoló rendelet látott napvilágot.

1917. február 26-án, április 1-jei határidővel a honvédelmi miniszter elrendelte a XVI. őrzászlóalj szolgálati nyelvének magyarról horvátra történő felváltását.[36] Ennek érdekében a horvátul nem beszélő állomány felváltásáról is intézkedett, és a zágrábi honvédkerület parancsnokságának feladatkörébe utalta az állományfeltöltéssel kapcsolatos feladatokat.

Az őrzászlóaljak a beosztási helyként meghatározott hadifogolytábor parancsnokának alárendeltségébe tartoztak, de a Honvédelmi Minisztérium, illetve a honvédkerületi parancsnokságok közvetlenül is érintkezhettek a zászlóalj-parancsnokságokkal. A zászlóaljparancsnokoknak jogukban állt a népfelkelés szervezésével kapcsolatos témában a honvédelmi miniszternek közvetlenül jelenteni. A jelentést egyidejűleg szolgálati úton a cs. és kir. hadügyminiszternek is kötelesek voltak megküldeni.[37] 1917 decemberétől a román, szerb, rutén, olasz és cseh nemzetiségű legénység őrzászlóaljba történő beosztása már kifejezetten tilos volt.[38]

A hadifogolytábor-parancsnokságokra, illetve a népfelkelő őrzászlóaljakra vonatkozó utolsó szervezeti utasítást 1918. augusztus 14-én adta ki a Honvédelmi Minisztérium.[39] A zászlóaljak szervezete jelentősen változott. A korábbi 3 vagy 4 századból álló zászlóaljak egységesen 3 századból (2 őrszázad és 1 kísérőszázad), 1 golyószóró szakaszból és egy rendőri, nyomozó feladatokat végző, úgynevezett katonai rendőrségből álltak. A felsorolt szervezeti egységeket a zászlóaljtörzs irányította. A dokumentum szerint ekkor az alábbi hadifogolytábor-típusok működtek:

hadifogolytábor,
hadifogolytábor tiszti osztállyal,
hadifogolytábor tiszti állomással,
hadifogolytábor tiszti irányító állomással,
internált tábor,
hadifogoly ipartábor,
hadifogoly tiszti állomás.

A népfelkelő őrzászlóaljak állomáshelyei a következőképpen alakultak:

[34] HL HM 18748/eln.4/a.-1915.
[35] HL HM 15410/eln.4/a.-1915.
[36] HL HM 25744/eln.4/a.-1917.
[37] HL HM 11923/eln.4/a.-1917.
[38] HL HM 26872/eln.4/a.-1917.
[39] HL HM 14798/eln.4/a.-1918.

Hadrendi szám	*Beosztási hely*
I.	Esztergom-Kenyérmező
II.	Hajmáskér (Veszprém vármegye)
III.	Csót (Veszprém vármegye)
IV.	Ostffyasszonyfa (Vas vármegye)
V.	Zalaegerszeg
VI.	Sopronnyék (Sopron vármegye)
VII.	Boldogasszony (Moson vármegye)
VIII.	Somorja (Pozsony vármegye)
IX.	Dunaszerdahely (Pozsony vármegye)
X.	Nagymegyer (Komárom vármegye)
XI.	Nezsider (Moson vármegye)
XIII.	Eger (Csehország)
XIV.	Milowitz (Csehország)
XV.	Purgstall an der Erlauf (Alsó-Ausztria)
XVI.	Mauthausen (Felső-Ausztria)
XVII.	Hart bei Amstetten (Alsó-Ausztria)
XVIII.	Sternthal bei Pettau (Stájerország)
XIX.	Josefstadt (Csehország)
m. kir. népfelkelő őrkülönítmény (1 őrszázad és 1 hadifogoly kísérőszázad)	Szatmárnémeti (Szatmár vármegye)

4. táblázat: A népfelkelő őrzászlóaljak beosztási helyei 1918. augusztus 14. után

A tiszti táborok őrizetében az alábbi őrzászlóaljak vettek részt:

Hadrendi szám	*Beosztási hely*
II.	Enying (Fejér megye)
V.	Városszalónak (Vas vármegye), Vassurány (Vas vármegye), Léka (Vas vármegye), Zalacsány, Felsőség (Sopron vármegye)
X.	Komárom
XIII.	Horowitz (Csehország)
XV.	Mühling bei Wieselburg (Alsó-Ausztria)
XVI.	Somorja (Pozsony vármegye)
XVII.	Schloss Zell bei Waidhofen an der Ybbs (Alsó-Ausztria)

5. táblázat: A tiszti táborok őrzését ellátó őrzászlóaljak beosztási helyei 1918. augusztus 14. után

Az említett, 1918 augusztusában kiadott szervezeti utasításból a m. kir. népfelkelő őrzászlóaljak állományában szolgálók számát is megtudhatjuk. A zászlóaljanként készült kimutatás szerint az állomány összesen 11 406 fő volt, amely a következő néhány hónapban számottevően nem változott. A háború vége, a Monarchia összeomlása a hadifogolytáborok felszámolását is elhozta. Az 1918. októberi–novemberi napok történései a hadifogolytáborokra és az őrzésüket ellátó őrzászlóaljakra vonatkozóan is meglehetősen zavarosan alakultak. Sok esetben – hasonlóan a fogvatartottakhoz – az őrszemélyzet is egyszerűen hazaindult. Persze több hadifogolytábor a későbbi időszakban is használatban maradt, igaz: a táborba kényszerítettek már nem hadifoglyok lettek, de ez már egy másik történet...

Bibliográfia

Balla 2014. — *Balla Tibor:* Das Kriegsgefangenenwesen in der österreichisch-ungarischen Monarchie am Beispiel der westungarischen Kriegsgefangenenlager. In: Der Erste Weltkrieg an der „Heimatfront". Tagungsband der 33. Schlaininger Gespräche 22. bis 26. September 2013. Amt der Burgenländischen Landesregierung. Hg. *Rudolf Kropf.* Eisenstadt, 2014. 151–176. o.

Brettl 2014. — *Brettl, Herbert:* Das Kriegsgefangenen und Internierungslager Boldogasszony/Frauenkirchen. Halbturn, 2014.

Csák 2014. — *Csák Zsófia:* Az ostffyasszonyfai hadifogolytábor története 1915–1918. Ostffyasszonyfa, 2014.

Dely 2010. — *Dely Ferenc:* Honvágyas gyötrelmek: Csót-tábor, 1915–1923: tények, visszaemlékezések, gondolatok a fogolytábor létrehozása 95. évfordulóján. Budapest, 2010.

Horváth – Nagy – Varga 2015. — *Horváth Lajos – Nagy Attila – Varga László:* Császári és királyi hadifogolytáborok a Csallóközben, 1914–18: Dunaszerdahely, Nagymegyer, Somorja. Dunaszerdahely, 2015.

Lexikon 2000. — Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs. Főszerk. *Szijj Jolán*. Budapest, 2000.

Miklós 2020. — *Miklós Tamás:* Első világháborús hadifogolytábor Esztergom-Kenyérmezőn. Nagy Háború Blog. https://m.blog.hu/na/nagyhaboru/image/workshop/miklo_stamas_kenyermezo.pdf (A letöltés időpontja: 2020. november 16.)

*Schleic*h 2013. *Schleich, Johann:* 100 Jahre Kriegsgefangenenlager Feldbach-Mühldorf 1914 –1918. Graz, 2013.

Walleczek 2012. *Walleczek, Julia:* Hinter Stacheldraht. Die Kriegsgefangenenlager in den Kronländern Oberösterreich und Salzburg im Ersten Weltkrieg. (Dissertation) Innsbruck, 2012.

Gábor Kiss

PRISONERS, GUARDS, PRISONER CAMPS. HUNGARIAN ROYAL LANDSTURM GUARD BATTALIONS AND LANDSTURM SUPPLY BATTALIONS OF GUARDING TASKS DURING THE FIRST WORLD WAR

(Abstract)

In the past 150 years a whole library of works has been published about the armed forces of the Austro-Hungarian Monarchy. Related to the centenary of the First World War, the topic attracted the attention of the researchers, both in Hungary and abroad. Due to this process, about 50 publications were written in German about the 50 war prisoner camps, the location and the supply of prisoners as well. In the past years the research has begun also in Hungary in the topic. For example, several papers have been published about the prisoner camp of Kenyérmező near Esztergom and the largest Hungarian PoW-camp in Ostfiasszonyfa as well. However, about the guarding and organization of the military formations guarding the camps themselves there have been no scientific publication up to now. The present paper works with the history of the organization and activity of the military formations guarding prisoner camps within the frameworks of the Hungarian Royal Defence Forces.

Gábor Kiss

GEFANGENE, WÄCHTER, GEFANGENENLAGER. DIE KÖNIGLICH UNGARISCHEN INSURREKTIONS-WACHBATAILLONE SOWIE DIE WACHAUFGABEN VERSEHENDEN INSURREKTIONS-VERSORGUNGSBATAILLONE ZUR ZEIT DES ERSTEN WELTKRIEGS

(Resümee)

In den vergangenen fast anderthalb Jahrhunderten wurde eine Vielzahl an Literatur über die Streitkräfte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie veröffentlicht. Anlässlich des 100. Jahrestages des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges hat das Thema erneut die Aufmerksamkeit der Forscher und der interessierten Öffentlichkeit im Ausland und in Ungarn auf sich gezogen. Infolgedessen sind zahlreiche Werke, vor allem in deutscher Sprache, über die rund 50, auf dem Gebiet der Österreichisch-Ungarischen Monarchie errichteten Kriegsgefangenenlager sowie über die Unterbringung und Versorgung der Kriegsgefangenen erschienen. In den letzten Jahren hat die Forschung zu diesem Thema auch in Ungarn zugenommen. Es sind zahlreiche Publikationen erschienen, so zum Beispiel auch über die Lager in Kenyérmező bei Esztergom (Gran), das das erste Lager war, das im August 1914 in Ungarn eingerichtet worden war, sowie über das größte Lager in Ostffyasszonyfa. Über die Bewachung der Kriegsgefangenenlager der Monarchie, ihre Organisierung und die sie bewachenden Verbände gab es jedoch bislang keine wissenschaftliche Veröffentlichung. Die vorliegende Arbeit

befasst sich mit der Geschichte der Organisierung der im Verband der königlich ungarischen Armee gegründeten Wacheinheiten und ihrer Tätigkeit.

Gábor Kiss

PRISONNIERS, GARDIENS, CAMPS DE PRISONNIERS. BATAILLONS ROYAUX HONGROIS DE MILICIENS GARDIENS ET DE MILICIENS DE RAVITAILLEMENT FAISANT FONCTION DE GARDIEN DANS LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

(Résumé)

Au cours des près de 150 dernières années, une littérature abondante a été publiée sur les forces armées de l'Empire austro-hongrois. À l'occasion du centenaire du déclenchement de la Première Guerre mondiale, le sujet a de nouveau éveillé l'attention des chercheurs et du public intéressé, tant à l'étranger qu'en Hongrie. En conséquence, de nombreux ouvrages, principalement en allemand, ont été publiés sur les quelques 50 camps de prisonniers de guerre installés sur le territoire de la Monarchie austro-hongroise, ainsi que sur l'hébergement et le ravitaillement des prisonniers de guerre. Ces dernières années, la recherche sur ce sujet a également pris de l'ampleur en Hongrie. De nombreuses publications sont parues par exemple sur le camp de Kenyérmező près d'Esztergom, premier camp établi en Hongrie en août 1914, et aussi sur les plus grands camps d'Ostffyasszonyfa. En revanche, il n'y a pas encore eu de publication scientifique sur la garde des camps de prisonniers de guerre de la Monarchie, leur organisation et les unités qui les gardaient. Le présent document traite de l'histoire de l'organisation des unités de garde créées au sein de l'armée royale hongroise et de leurs activités.

Габор Киши

ВОЕННОПЛЕННЫЕ, ОХРАННИКИ, ЛАГЕРЯ ДЛЯ ВОЕННОПЛЕННЫХ. ВЕНГЕРСКИЕ КОРОЛЕВСКИЕ ОПОЛЧЕНСКИЕ ОХРАННЫЕ БАТАЛЬОНЫ, И ТАКЖЕ НАРОДНЫЕ ПОВСТАНЧЕСКИЕ ТЫЛОВЫЕ БАТАЛЬОНЫ, НЕСУЩИЕ КАРАУЛЬНУЮ ОХРАННУЮ СЛУЖБУ ВО ВРЕМЯ I. МИРОВОЙ ВОЙНЫ

(Резюме)

За последние почти полтора века появилась на свет литература в библиотечном количестве о вооруженной силе Австро-Венгерской монархии. По случаю 100-летия с начала Первой мировой войны тема снова привлекла внимание исследователей и заинтересованной аудитории как за рубежом, так и в Венгрии.

Благодаря этому был опубликован ряд работ, в основном на немецком языке о созданных примерно 50-и лагерей для военнопленных на территории Австро-Венгерской монархии, о размещении военнопленных и об их снабжении.

В последние годы исследования по этой теме в Венгрии также получили широкий размах. Значительное количество публикаций появилось о лагерях, которые были в числе первых созданы в Венгрии, в августе 1914-ого года, например на Хлебовом поле возле Эстергома, и о самом крупном из лагерей в Остффиассоньфа. Однако до сих пор не было опубликовано никаких научных статей, публикаций об охране лагерей для военнопленных Монархии, об их организации, об обеспечивающих охрану подразделениях. Настоящее написание занимается историей организации охранных формирований, созданных в составе венгерской королевской национальной армии, и с их деятельностью.

POLGÁR BALÁZS – KULCSÁR VIKTOR – GARAI GEORGINA

MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS TEMETÉSI HELYEK KUTATÁSA A VAS MEGYEI BOZSOKNÁL

A Birodalmi Védőállás északnyugat-magyarországi szakaszának építési munkálataiban 1944 novemberétől 1945 márciusáig becslések szerint 35 000 magyarországi zsidó vett részt munkaszolgálatosként, illetve kényszermunkásként.[1] Az erődítések egyik állomáshelye volt Bozsok község (Vas megye) térsége. A Bozsokra irányított munkaszolgálatosokról és a kényszermunkára elhurcoltakról László Gábor a *Vas Népe* hasábjain megjelent publicisztikai írásában a következőket adta közre 1964-ben: „Az irottkői járás főszolgabírójának 1944. november 24-én kelt jelentése szerint: »Bozsok községbe, a közeli napokban 4000 zsidó érkezik földmunkát végezni…« A földmunkák, helyesebben a tankcsapdák és bunkerásási munkálatok elvégzése után a nyilasok és németek megásatták velük a tömegsírt és géppuskával lemészárolták őket. A mártírhalált haltakról pontos adatunk nincs, mert az egyes visszaemlékezések és néhány korabeli jelentés ellentmond egymásnak. Egyesek szerint a négyezer munkaszolgálatosnak felét, mások szerint pedig hozzávetőlegesen 150 munkaszolgálatost végeztek ki Bozsok község határában."[2]

A bozsoki munkaszolgálatosok kérdéskörével Szita Szabolcs is foglalkozott az 1989-ben megjelent, *Halálerőd* című könyvében. Szita kutatásai alapján a Bozsok település környéki erődítési munkálatok során 1945 márciusáig 276 munkaszolgálatos halt meg, majd a bozsoki tábor kiürítésekor további 39 menetképtelen személyt végeztek ki.[3] A bozsoki munkaszolgálatos temetési helyek lokalizációját Frisch György vizsgálta újabban, kutatási eredményeit egy szombathelyi konferencián ismertette 2019 tavaszán.

A Bozsokon meghalt munkaszolgálatosok ügyében a világháború után népbírósági büntetőperre került sor. A *Magyar Nemzet* a következőképpen számolt be 1947-ben a bírósági ítéletekről: „A népbíróság Iván Pál volt nyilas pártszolgálatost, aki Bozsók [sic!] községben számos munkaszolgálatost meggyilkolt, kötélhalálra, míg anyóság: [sic!] Uhl Alajosnét egyévi börtönre ítélte".[4]

---

[1] *Stark* 1995. 27–29. o. és *Szita* 2004. 850. o. Vö.: *Zielbauer* 1985. 3. o. és *Braham* 1997. II. k. 925–926. o. (Vajna Gábor nyilas belügyminiszter és Edmund Veesenmayer 1944. október 18-i tárgyalásának eredményeként először 50 000 magyarországi zsidó átadását tervezték el a német állam felé. Később Beregfy Károly honvédelmi miniszter az 1944. október 26-án kiadott 975/M.42-1944. számú rendeletben hetven munkaszolgálatos századot bocsátott a német hatóságok rendelkezésére. Az erődítési munkálatok során az éhezés, a végkimerültség és a járvány különösen nagyszámú áldozatot követelt Kőszeg térségében. Az 1944–1945. évi kőszegi történéseket és a Kőszeg–gubahegyi munkaszolgálatos temetési helyek kérdéskörét Horváth Ferenc és L. Kiss Csaba vizsgálta 2015-ben megjelent monográfiájukban. *Braham* 1997. II. k. 913., 919. o. és *Horváth – L. Kiss* 2015. 153–165. o.)

[2] *László* 1964.

[3] *Szita* 1989. 191–192., 263. o.

[4] MN 1947. 5. o.

1. kép: Második világháborús erődítési munkálatok nyomai Bozsok térségében egy 1958-ban készült légi fotón (HM HIM, Hadtörténeti Térképtár)

1. Bozsok település, 2. Bozsok-patak, 3. Holt-hegy, 4. Gula-völgy, 5. Sibrik-kastély, 6. Pajta, 7. Szent Anna-templom, 8. Szent József-kápolna, 9. Második világháborús erődítések (harckocsi-árkok), 10. Munkaszolgálatosok és kényszermunkára elhurcoltak temetési helyei (1944–1945).

A bozsoki kivégzések kapcsán 1955–1956-ban, majd 1959–1960-ban került sor újabb vizsgálatra, mindkét esetben a jogi eljárás alá vont személyeket bizonyítékok hiányában felmentették.[5]

Az 1944–1945. évi Bozsok környéki erődítési munkálatok alatt betegség, éhezés és végkimerültség következtében elhunyt munkaszolgálatosok és kényszermunkára elhurcolt

[5] Ítélet. Szombathelyi Megyei Bíróság. Szombathely, 1956. május 18. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL), 3.1.5. O-11098. 90–102. o.; *Határozat a nyomozás elrendeléséről.* Vasmegyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. Szombathely, 1959. december 18. ÁBTL, 3.1.5. O-11098. 10–12. o.; *Határozat nyomozás megszüntetéséről.* Vasmegyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya. Szombathely, 1960. március 9. ÁBTL, 3.1.5. O-11098. 15. o. (Ezúton is szeretnénk megköszönni Frisch György Úrnak, hogy felhívta figyelmünket az ÁBTL forrásanyagára.)

személyek temetési helyeinek terepi azonosítását jelentős mértékben segítheti egy, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) Hadtörténelmi Levéltárában fennmaradt dokumentum. Dióssi György, Vas vármegyei alispánnak a honvédelmi miniszterhez, 1949. október 28-án írt levele a következőképpen emlékezett meg a hadisírokról: „[…] Bozsók [sic!] községben a temetőn kívül mintegy 300 főnyi hősi halált halt MUSZ-os holttestét magába foglaló temető állapotát személyes kiszállásom során magam vizsgáltam felül és megállapítottam, hogy annak állapota valóban megengedhetetlen és elhanyagolt. A szemlén szintén részt vevő községi bírót utasítottam, hogy a temetkezések közelében elhelyezett dögtemetőt senki ne használja és a temetkezési hely kerítését hozassa rendbe […].”[6] A Szombathelyen keltezett dokumentum 300 főben állapította meg a településtől keletre eltemetettek számát, valamint fontos topográfiai adatként dögkutak mellé helyezte az 1949-re már kerítéssel körülvett sírhelyeket.

A forrásban szereplő temetőt a kutatás jelenlegi állásában a település keleti külterületén elhelyezkedő, a helytörténeti hagyományban „Akácos” helynévvel illetett területtel azonosíthatjuk (a földingatlan helyrajzi száma: 0101/2). A sírhelyek pontosabb lokalizációját légi felvételek is segíthetik: a HM HIM Hadtörténeti Térképtárának gyűjteményében található felvételek a hadisírokat a mezőgazdasági művelés alatt álló földingatlanok által határolt, „Akácos” nyugati felében valószínűsítik.[7] A vélelmezett sírok helyét vegetáció fedi napjainkban. A Bozsok közigazgatásához tartozó holt-hegyi tömegsírok exhumálással kísért feltárása 1956-ban ment végbe, az ekkor megtalált emberi maradványokat 1956. október 17-én temették el a szombathelyi Bercsényi Miklós utcai zsidó temetőben.[8]

2. kép: Az 1945-ben kivégzett és 1956-ban exhumált munkaszolgálatosok és kényszermunkások végső nyughelye a szombathelyi Bercsényi Miklós utcai zsidótemetőben

[6] *Bozsok község hősi temetőjének karbantartása.* Szombathely, 1949. október 28. HM HIM, Hadtörténelmi Levéltár, 487048/49. 1. o.

[7] A légi felvételek nyilvántartási száma: 12380 [1953]., 12499 [1953]., 12522 [1958]., 12417 [1958]. HM HIM, Hadtörténeti Térképtár.

[8] VM 1956. 1. o. és VN 1958. 1. o.

A munkálatokról Garuly Ferenc a következőképpen számolt be a *Vasi Szemle* hasábjain 2006-ban: „Dr. Kádas László igazságügyi szakértőként vesz részt Bozsok közelében, az osztrák határ mentén fekvő, úgynevezett »Holt-hegyen« felfedezett tömegsírok feltárásában. Bennük csont- és ruhamaradványok, bakancsok, csajka, kulacs, kés, villa, kanál, olló, levéltárcák, fémpénzek rendetlen összevisszaságban, valamint puskatöltények hüvelyei és lövedékei. A koponyacsontok őrzik a lövések nyomait. 66 munkaszolgálatost gyilkoltak meg itt a háború végének közeledtével, többségében 40 évesnél fiatalabbakat."[9] Az exhumálás jegyzőkönyvének fotódokumentációval kísért másolata a budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának gyűjteményében maradt fenn.[10] A teljes jegyzőkönyv szövege alapján az 1956. január 13–14-i munkálatok révén három sírhelyet (két tömegsírt és egy egyéni sírt) tártak fel. Az I. számú sír 52, a II. számú sír 14, a III. számú sír 1 személy földi maradványait rejtette. Az I-II. számú temetési hely sok leletet – köztük több használati tárgyat – tartalmazott. A III. számú sírhely leletben szegény volt (a textilmaradványok közül egy tábori sapka emelhető ki csupán). Az I-II. sírnál a kutatók „géppisztoly és puska töltények és lövedékeiket" találták elő.[11] A kivégzések pontos helyszíne – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fennmaradt, 1956. évi exhumálásokat kísérő helyszínfotók vizsgálata alapján – a munkaszolgálatosok egyik szálláshelyéül szolgáló, ma is álló pajtaépülettől mintegy 300 m-re északkeletre található gyümölcsös területénél vált visszaazonosíthatóvá (a földingatlan helyrajzi száma: 0195/46).[12] A lokalizációt B. János, bozsoki lakos 1956. január 30-án, Szombathelyen tett – forráskritikával kezelendő – vallomása is megerősítheti, amely a *„Hóthegy aljához"* tette az 1945. évi tragikus történéseket.[13]

3. kép: A bozsoki erődítéseket végző munkaszolgálatosok és kényszermunkások egyik szálláshelyéül szolgáló pajtaépület napjainkban (Bozsok, Rákóczi utca 3.)

A pajtaépülethez közel levő – mezőgazdasági földek által körülvett – gyümölcsösnél a Hadtörténeti Múzeum kezdeményezett hitelesítő fémkereső műszeres terepbejárást a 2020. év nyarán.[14] A kutatómunka ekkor mintegy 2500 m^2-es nagyságú földterületre terjedt ki.

[9] *Garuly* 2006. 75. o.
[10] *Szakértői vélemény.* Szombathely, 1956. január 16. [Másolat. 1960. február. 18.] ÁBTL, 3.1.5. O-11098. 37–38. o.
[11] Uo. 37–38. o.
[12] ÁBTL, 3.1.5. O-11098. [Az oldalszám megadása nélkül.]
[13] *B*[...] *János önvallomása*. Szombathely, 1956. január 30. [Másolat. 1960. február 22.] ÁBTL, 3.1.5. O-11098. 28. o.
[14] A jelöletlen temetési helyek magyarországi igazságügyi régészeti kutatásához lásd: *Susa et al.* 2015.

A terepbejárások alatt 11, hipotetikusan az 1945. évi történésekhez köthető *„lelet”*, 2 darab használati tárgy és 9 darab ruházati emlék került napvilágra.[15] A relatív leletszegénység vélelmezhetően azzal magyarázható, hogy az 1956. évi exhumálásokkor megtalált *„leleteket”* elvihették a helyszínről,[16] ugyanakkor a 2020-ban talált – másodlagos eltemetődéssel rendelkező – kisszámú tárgyi emlékanyag segítségével is lehetőség nyílt az 1945. évi kivégzések helyének hitelesítésére. (A terepbejárás során emberi csontmaradványok nem kerültek elő.)

4. kép: Késmaradvány (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény)[17]

5. kép: Zsebkés pengetöredéke (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény)

6. kép: Lábbelivasalások, illetve lábbelivasalás-töredékek (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény)

[15] A tárgyak leírását a Függelékben adjuk közre.
[16] A kutatás jelenlegi szakaszában nem rekonstruálható a sírokból származó tárgyi emlékek útja. (A *„leletek”* nem kerültek elhelyezésre a szombathelyi Savaria Múzeum gyűjteményében.)
[17] A műtárgyfotókat Szikits Péter (múzeumi fotós, HM HIM) készítette.

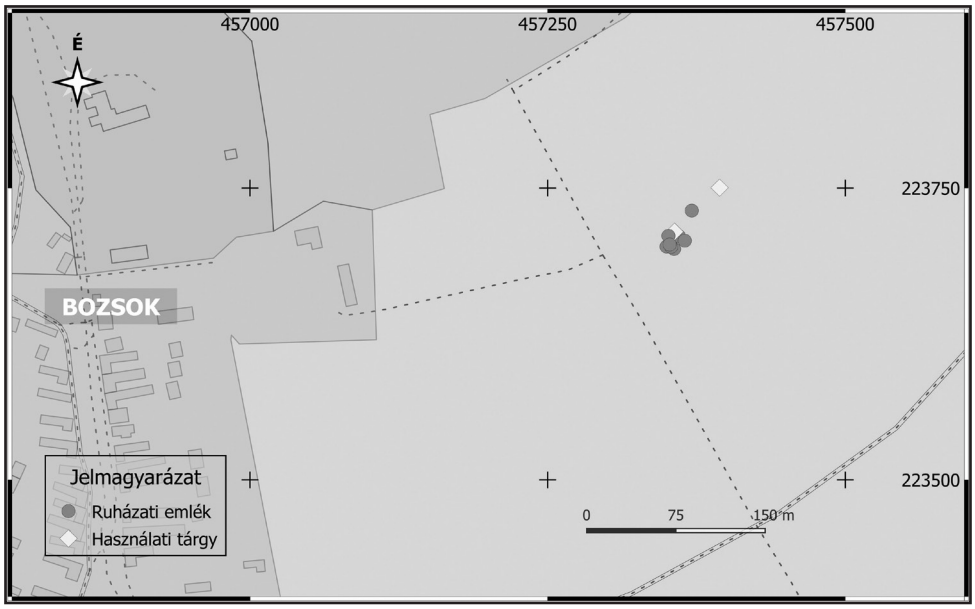

7. kép: A 2020. évi bozsoki fémkereső műszeres terepbejárások leletmintázati térképe (rajzolta: Gombor László)

A Hadtörténeti Múzeum 2020. évi bozsoki hitelesítő kutatásai a világháborús temetési helyek non-destruktív módszertanra (hely- és tájtörténeti kutatásra, légi fotók elemzésére, illetve fémkereső műszeres terepbejárásra) épülő vizsgálatainak sorába illeszkedik. A háborús kegyelettel összefüggő munkálatok következő állomásaként a HM HIM Bozsok Község Önkormányzati Hivatalának közreműködésével az elhurcoltak és áldozatok mementójaként emlékművet és az 1944/1945. évi bozsoki történéseket ismertető, két darab többnyelvű tájékoztatótáblát állított a településen 2020 októberében.

Függelék

A 2020. évi bozsoki fémkereső műszeres terepbejárások során talált tárgyi emlékek katalógusa[18]

1.) *Késmaradvány* (vas). Enyhén deformált. A teljes hossza: 160 mm, a pengerész hossza: 92 mm, legnagyobb szélessége: 18 mm, legnagyobb vastagsága: 1,5 mm. (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.13.1.)

2.) *Zsebkés pengemaradványa* (vas). Hossza: 45 mm, legnagyobb szélessége: 13 mm, legnagyobb vastagsága: 1,5 mm. (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári száma: 2020.14.1.)

[18] A tárgyakat Mátyássy Gabriella (restaurátorművész, HM HIM) tisztította és konzerválta.

3.) *Lábbelivasalás* (vas). Ép. Hossza: 55 mm, szélessége: 10 mm, vastagsága: 3 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 3. (Az egyik szeglyukban a rögzítő szeg maradványa megmaradt.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.15.1.)

4.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 60 mm, szélessége: 8 mm, vastagsága: 4 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 2. (Az egyik szeglyukban a rögzítő szeg maradványa megmaradt. A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.16.1.)

5.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 80 mm, szélessége: 15 mm, vastagsága: 5 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 2. (A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.17.1.)

6.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 50 mm, szélessége: 12 mm, vastagsága: 4 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 3. (A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.18.1.)

7.) *Lábbelivasalás* töredéke (vas). A töredék hossza: 57 mm, szélessége: 11 mm, vastagsága: 5 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 2. (A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.19.1.)

8.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 40 mm, szélessége: 11 mm, vastagsága: 3 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 3. (A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.20.1.)

9.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 30 mm, szélessége: 10 mm, vastagsága: 3 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 2. (Az egyik szeglyukban a rögzítő szeg maradványa megmaradt. A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.21.1.)

10.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 42 mm, szélessége: 11 mm, vastagsága: 5 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 2. (A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.22.1.)

11.) *Lábbelivasalás töredéke* (vas). A töredék hossza: 35 mm, szélessége: 11,5 mm, vastagsága: 3 mm. A megfigyelhető szeglyukak száma: 1. (A vasalást eredetileg 4 szeg rögzíthette.) (HM HIM, Hadirégészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2020.23.1.)

Bibliográfia

Braham 1997. — *Braham, Randolph L.:* A népírtás politikája. A holocaust Magyarországon. I–II. k. 2. bőv. és átd. kiad. Ford. *Zala Tamás – Berényi Gábor – Sz. Kiss Csaba – Garai Attila – Seres Iván*. Budapest, 1997.

Garuly 2006. — *Garuly Ferenc:* Patológiai jegyzőkönyvek a Rákosi-korszakból. *Vasi Szemle,* 60. (2006) 1. 62–76. o.

Horváth – L. Kiss 2015.	*Horváth Ferenc – L. Kiss Csaba:* Végjáték a határon: Kőszeg, 1944–1945. Gencsapáti, 2015.
László 1964.	*László Gábor:* Húsz éve történt… *Vas Népe,* 1964. december 15. 3. o.
MN 1947.	Népbírósági hírek. *Magyar Nemzet,* 1947. március 25. 5. o.
Stark 1995.	*Stark Tamás:* Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939 – 1955. Budapest, 1995.
Susa et al. 2015.	*Susa Éva – Éry Kinga – Kovács László – Szőke Mátyás – Molnos Mária:* Forensic archaeology and anthropology in Hungary: current trends and future perspectives. In: Forensic Archaeology: A Global Perspective. Ed.: *Mike Groen – Nicholas Márquez-Grant – Robert Janaway.* Amsterdam, 2015. 83–90. o.
Szita 1989.	*Szita Szabolcs:* Halálerőd. Budapest, 1989.
Szita 2004.	*Szita Szabolcs:* A munkaszolgálat Magyarországon 1939–1945. *Hadtörténelmi Közlemények,* 117. (2004) 3. sz. 817–857. o.
VM 1956.	Eltemették az 1944–45-ben mártírhalált halt hatvanhét munkaszolgálatos hamvait. *Vasmegye,* 1956. október 18. 1. o.
VN 1958.	Megemlékezés a fasizmus áldozatairól. *Vas Népe,* 1958. július 6. 1. o.
Zielbauer 1985.	*Zielbauer György:* A Birodalmi Védőállás. *Vas Népe,* 1985. március 18. 3. o.

Balázs Polgár–Viktor Kulcsár–Georgina Garai

THE RESEARCH OF FUNERAL LOCATIONS OF THE SECOND WORLD WAR AT BOZSOK, VAS COUNTY

(Abstract)

About 35,000 Hungarian Jewish people participated in the building works of the Hungarian line of the fortress system called Imperial Defence Stand (*Reichsschutzstellung*) as forced labourers or labour servicemen from November 1944 to March 1945. One of the stations of the works of fortification was the village Bozsok (Vas county) and its neighbourhood. Based on the available sources and aerial photographs, the area called Akácos (registration code: 0101/2) surrounded by agricultural fields in the outskirts of the settlement is one of the locations of funeral of labour servicemen who deceased in disease, starving and exhaustion in 1944–1945. The funeral places of the labour servicemen who were unable to march on and therefore executed near Bozsok in March 1945 that was explored and exhumed in 1956 could be identified, and it is an orchard 300 metres away from a barn that is still there today (the registration code of the land estate: 0195/46). The Institute and Museum of Military

History initiated an official exploration with the help of metal detector in the summer of 2020. The works included about 2500 m^2 of ground, and during the exploration process 11 findings were found that are connected to 1945: 2 pieces of utility objects and 9 pieces of clothing. The small number of objects which had been secondarily buried found in 2020 gave the researchers the chance to authenticate the location of the executions of 1945.

Balázs Polgár – Viktor Kulcsár – Georgina Garai

DIE SUCHE NACH BEGRÄBNISSTÄTTEN DES ZWEITEN WELTKRIEGS BEI BOZSOK (POSCHENDORF) IM KOMITAT VAS (EISENBURG)

(Resümee)

Von November 1944 bis März 1945 beteiligten sich schätzungsweise 35 000 ungarische Juden als Arbeitsdienst Leistende bzw. Zwangsarbeiter an den Bauarbeiten des Abschnitts der Reichswehrstellung in Nordwestungarn. Einer der Standorte der Festungsarbeiten war die Gegend um die Gemeinde Bozsok (Poschendorf) im Komitat Vas (Eisenburg). Aufgrund der zur Verfügung stehenden schriftlichen Quellen und Luftbilder war das Gebiet „Akácos" („Akazienwald", Flurstücksnummer: 0101/2) am Rande der Siedlung, das von landwirtschaftlichen Flächen umgeben ist, eine der Begräbnisstätten der an Krankheit, Hunger und Erschöpfung gestorbenen, verschleppten Arbeiter und Zwangsarbeiter (1944/1945). Die bereits 1956 ausgegrabene und exhumierte Begräbnisstätte der im März 1945 im Gebiet von Bozsok hingerichteten, marschunfähigen Arbeitsdienst Leistenden und Zwangsarbeiter wurde in einem von landwirtschaftlichen Flächen umgebenen Obstgarten gefunden, etwa 300 m nordöstlich des noch stehenden Scheunengebäudes, das als Unterkunft für die Arbeiter diente (Flurstücksnummer: 0195/46). Das Institut und Museum für Militärgeschichte des Landesverteidigungsministeriums hat im Sommer 2020 eine Metalldetektoruntersuchung des Geländes initiiert. Die Arbeiten erstreckten sich über eine Fläche von ca. 2500 m², wobei 11 „Funde" mit Bezug zu den Ereignissen von 1945 gefunden wurden, davon 2 Gebrauchsgegenstände und 9 Kleidungsstücke. Die geringe Anzahl der im Jahr 2020 gefundenen Überreste mit Sekundärbestattung ermöglichte es auch, den Ort der Hinrichtungen von 1945 zu verifizieren.

Balázs Polgár – Viktor Kulcsár – Georgina Garai

FOUILLES DE TOMBES DE LA SECONDE GUERRE MONDIALE À BOZSOK ŰDANS LE DÉPARTEMENT DE VAS

(Résumé)

De novembre 1944 à mars 1945, selon les estimations 35 000 Juifs hongrois ont participé à la construction de la section nord-ouest des Retranchements du Reich en Hongrie comme requis du service du travail obligatoire. La commune de Bozsok (département de Vas) fut l'un des sites de ces travaux de fortification. D'après les sources écrites et les photographies aériennes disponibles, la zone « Akácos » (numéro de parcelle : 0101/2), située à la périphérie du village et entourée de terres agricoles, serait l'un des lieux d'enterrement des travailleurs forcés morts de maladie, de faim et d'épuisement (1944–1945). Le lieu d'enterrement des travailleurs forcés inaptes à la marche exécutés dans la région de Bozsok en mars 1945, déjà fouillé et exhumé en 1956, a été retrouvé dans un verger entouré de terres agricoles, à environ 300 m au nord-est de la grange qui servait d'abri aux travailleurs et qui est encore debout (numéro de parcelle : 0195/46). L'Institut et Musée d'Histoire militaire a engagé l'exploration

du site avec un détecteur de métaux à l'été 2020. Les travaux ont alors porté sur une surface d'environ 2500 m^2, au cours desquels 11 « découvertes » liées aux événements de 1945 ont été mises au jour, dont 2 objets d'usage et 9 vêtements. Malgré leur faible nombre, ces découvertes, réenterrées après les travaux de terrassement et mises au jour en 2020, ont permis de confirmer le lieu des exécutions de 1945.

Балаж Полгар – Виктор Кулчар – Георгина Гараи

ИССЛЕДОВАНИЕ МЕСТ ЗАХОРОНЕНИЙ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В БОЖОК ОБЛАСТИ ВАШ

(Резюме)

На строительных работах северо-западного венгерского участка Императорской Оборонительной позиции с ноября 1944-ого года по март 1945-ого года по оценке участвовало около 35 000 венгерских евреев, в качестве каторжников или отбывших принудительную трудовою повинность рабочих. Одной из стоянок фортификационных строительных работ было в районе села Божок (в области Ваш). На основе доступных письменных источников и аэрофотоснимков на территории «Акация» (земельный участок на окраине поселка) находившиеся в окружении сельскохозяйственных земель (топографический номер земельного участка: 0101/2), можно предположить одно из мест захоронения умерщих впоследствии болезней и голода и истощения рабочих и депортированных на принудительные работы (1944/1945). Уже в раскрытых и эксгумированных в 1956-ом году местах захоронения недееспособных каторжников и принудительно трудовых рабочих, казнённых в районе Божок в марте 1945-ого года, находится примерно в 300-ах метров на северо-востоке от здания сарая, которое до сих пор служит одним из жилых помещений для отбывших принудительную трудовою повинность рабочих, окруженный сельскохозяйственными землями опознаваемыми на территории фруктового сада (топографический номер земельного участка: 0195/46). Военно-исторический музей и Институт при Венгерском Министерстве Обороны летом 2020-ого года инициировал полевые исследования на месте для проверки достоверности металлоискателем. В это время проходящие здесь работы распространялись на приблизительно 2500 м^2 участок земли, во время выездных на место полевых раскопок было обнаружено 11 «находок», связанных с событиями 1945-ого года, из памятников 2 предмета обихода и 9 предметов одежды. При помощи небольшого количества предметных памятных материалов, найденных в 2020-ом году – которые имели вторичное захоронение – также открылась возможность для удостоверения места казней 1945-ого года.

SZEMLE

PÓSÁN LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ – ISASZEGI JÁNOS (Szerk.)

VALLÁSHÁBORÚK ÉS FELEKEZETI KONFLIKTUSOK

(*Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020. 519 o. ISBN 978 963 327 559 7*)

A Pósán László, Veszprémy László és Isaszegi János által szerkesztett *Vallásháborúk és felekezeti konfliktusok* című tanulmánykötet a Zrínyi Kiadó gondozásában jelent meg 2020-ban, egy 2013-ban indított sorozat ötödik köteteként.[1] A mű elsősorban a világtörténelem nagy háborúinak vallási motivációit vizsgálja, illetve bemutatja, hogy milyen szerepet játszott a vallás az egyes konfliktusok kirobbanásában, lefolyásában és lezárásában. A fegyveres és a felekezeti konfliktusok mellett a kötet azt is tárgyalja, hogy a vallás milyen szerepet játszott az egyes korszakokban, de a vallás és a politika kapcsolata is központi témájának tekinthető.

Szerkezetileg három egységre osztható. Az első részben tizenegy tanulmány szerepel, amelyek az ókor és a középkor vallási konfliktusaival foglalkoznak, emellett pedig rálátást nyújtanak az egyes korszakok vallási sajátosságaira és jellemzőire is. Ezek témája a részegységen belül rendkívül változatos, egyaránt foglalkoznak a Mediterráneum és a Közel-Kelet térségével, Angliával, Közép-Európával, továbbá a Litván Nagyfejedelemség egykori területével. Egyes tanulmányokban – például Igaz Levente *Berber dinasztiák hadjáratai a terjeszkedő keresztény állomok ellen. A középkori iszlám szélsőségei az ibér-félszigeti reconquista idején* című tanulmányában – a hadászati események és a hadsereg szervezésében bekövetkező változások játszanak központi szerepet, míg másokban – például Takács Levente *Vallási türelem és vallásüldözés a Római Birodalomban*, Font Márta *A magyar-lengyel kelet-európai expanzió és az uniós törekvések* vagy Pósán László *Vallások és egyházak a középkori Litvániában* című írásai – a vallási sokszínűség bemutatása. A valláspolitika változásai Forisek Péter *Iustinianus vallásháborúi az ortodoxia védelmében* és Bárány Attila *Lollardok és eretnekség Angliában* munkáiban figyelhetőek meg a leginkább. Az eretnekség kérdése azonban más tanulmányokban is előkerül, többek között Györkös Attila *Az albigensek elleni keresztes háború* munkájában, amely hiánypótlónak tekinthető. Hunyadi Zsolt tanulmánya amellett, hogy körüljárja a szent háború fogalmát, és felsorolja, hogy milyen

[1] A hadtáp volt maga a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2013.; Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. *Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2016.; Őrzők, vigyázzatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig. Szerk. *Boda József – Isaszegi János – Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2017.; Migráció a kora középkortól napjainkig. Szerk. *Isaszegi János – Pósán László – Veszprémy László.* Budapest, 2018.

motivációi lehettek a keresztes hadjáratoknak, a tanulmány elején található alapos tudománytörténeti áttekintéssel nagyon jól előkészíti a későbbi keresztes háborúkkal foglalkozó munkákat, így például Veszprémy László *Nagy Lajos keresztes hadjáratai a Balkánon* címűt. Összességében a kötet első részét alkotó tanulmányok alapján megállapítható, hogy a kutatókat elsősorban a vallási sokszínűség, az eretnekmozgalmak, a keresztes hadjáratok, a vallás és a politika kapcsolata, a vallásháborúk okozta kulturális, hadászati és politikai változások érdekelték. Ezek mellett azonban Köves Slomó *A Tóra és az ókori vallásháborúk* című tanulmányában a háborúval kapcsolatos morális és vallási kérdések, míg Töll László *A szent lándzsától a huszártárcsáig – a keresztény hit fegyverjelképei és a kereszténység jelképei a fegyvereken* című munkájában a fegyvereken, páncélokon és a pajzsokon szereplő szimbólumok és feliratok is előtérbe kerültek.

A kötet második részében nyolc tanulmány szerepel, melyek a kora újkor és az újkor vallási konfliktusaival foglalkoznak, amelyek főként a reformációhoz és a török-ellenes harcokhoz kapcsolódnak. Emiatt talán érdemes lett volna Varga Szabolcs *Vallási erőszak és reformáció a 16. századi Európában és a Magyar Királyságban* cím tanulmányát előrébb venni, mivel Varga Szabolcs tisztázza a reformáció és a vallásháború fogalmát is, ezzel pedig jól bevezetné a hasonló témájúakat. A munkákban rendre felbukkan az a kérdés, hogy a vallás milyen szerepet játszott a kialakult konfliktusokban, valamint számos esetben felmerül az is, hogy egyáltalán a vallás motiválta-e egyes konfliktusok kialakulását. Ez a probléma talán Kármán Gábor *A harmincéves háború Magyarországon mint vallásháború* című tanulmányában figyelhető meg leginkább. A részegységen belül gyakran előkerül az a megállapítás, hogy a korszakban nem volt példátlan a vallási indíttatásból származó erőszak, valamint a propaganda is fontos szerepet játszott az egyes konfliktusok kialakulásában. Emellett pedig gyakran előkerül a vallásszabadság kérdése is.

A kötet harmadik részébe hat tanulmány került, amelyek a legújabb kori és jelenkori politikai konfliktusokkal, valamint részben ezek vallási hátterével foglalkoznak. A tárgyalt témák – hasonlóan a kötet első részéhez – rendkívül változatosak. Schrek Katalin *Kultúrzónák találkozása – Oroszország és a kaukázusi népek kapcsolatrendszere a 19. században* című tanulmánya bemutatja a kaukázusi térség vallási és kulturális sokszínűségét, és megemlíti, hogy a Kelet-Kaukázusban zajló Oroszország elleni küzdelemre a muszlim népek egyfajta szent háborúként tekintettek. Barta Róbert *Vallási feszültségek, politikai és fegyveres konfliktusok Írországban a 19–20. században* című munkája elsősorban arra keresi a választ, hogy milyen történeti, politikai, társadalmi és ideológiai aspektusai vannak az északír vallási konfliktusok kialakulásának, illetve magának a konfliktusnak. Pallai László munkájában hangsúlyosan előkerül a náci ideológia és a náci egyházpolitika vizsgálata. A tanulmánykötet utolsó három munkája a közel-keleti térséghez kapcsolódik. Surjányi Dávid a Templom-hegyhez kapcsolódó vallási konfliktusokat mutatja be, a modernkori eseményeken kívül kitérve az ókori és középkoriakra is. Surjányi Fanni tanulmánya a közel-keleti keresztényekkel és a keresztényüldözésekkel foglalkozik. A kötet utolsó tanulmányában Abdessamad Belhaj a közel-keleti konfliktusok Európára gyakorolt hatásait és kö-

vetkezményeit vizsgálja, emellett pedig kitér a kurd-török konfliktusra, az iraki konfliktusra, a szíriai polgárháborúra és a terrorizmusra is. A kötetet névmutató zárja.

Általában véve elmondható, hogy a bemutatott témák rendkívül változatosak, így a kötet szélesebb olvasóközönség számára készült. A tanulmányok alaposan körüljárják a vallásháborúkkal és a felekezeti konfliktusokkal kapcsolatban felmerülő szakmai problémákat, bemutatva a legújabb szakirodalmi eredményeket és megközelítéseket is. Szövegük pedig minden esetben olvasmányos és közérthető, ezért a kötetet nemcsak a szakemberek, hanem a vallástörténet és a vallásháborúk iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.

Kapi Péter

SÍPOSNÉ KECSKEMÉTHY KLÁRA

CZETZ-ALBUM
Czetz János honvéd tábornok nyomán Argentínában. A Colegio Militar de la Nación alapításának 150. évfordulója 1869–2019

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020. 200 o., ISBN 978-963-327-822-2)

Kifejezetten szép, keménykötésű küllemével komoly, tekintélyes tartalmat ígérő könyv a Czetz-album. Belelapozva azonban elbizonytalanodik az ember, különösen akkor, ha az 1848–1849-es szabadságharc méltatlanul elfeledett honvéd tábornokáról szeretne a küllem által sejttetett gazdag, új ismereteket szerezni. A tartalomjegyzékből ugyanis az látható, hogy a hat fejezetből egyetlen foglalkozik Czetz életútjával. Igaz, az alcím jelzi, hogy a kötet a tábornok argentínai tevékenységére koncentrál, de a történelmi érdeklődésű olvasó megengedően még reménykedhet ilyen vonatkozású tartalomban a többi fejezetnél is. Ez azonban csak részben valósul meg, mondhatni eléggé kicsi részben. Másfél fejezetben még csak-csak, a többiből egy érinti, kettő viszont meg sem említi központi alakját. De nézzük sorra.

A kötet tekintélyét emelendő szokatlanul sok köszöntő, ajánlás és bevezető szövegrész összességében a kisebb terjedelmű fejezetek anyagát is meghaladja. A honvédelmi államtitkár köszöntője, két nagykövet és a fővárosi örmény önkormányzati elnök asszony ajánlásai mind kiemelték Czetz János két nemzet történetében is nyomot hagyó életművének jelentőségét, különös tekintettel példaértékűségére. A bevezető pedig képbe helyezi az olvasót, hogyan is adódott lehetőség Czetz argentínai nyomainak könyvben történő megismertetésére. Az argentin tisztképzés alma materének 150. évfordulós emlékünnepélyére – a helyi magyar diaszpóra évtizedeken át folytatott, és jó érzékkel Czetz János emléke köré szerveződő nagyszerű közvetítő tevékenysége nyomán – a magyar társintézmény is meghívást kapott, s egy tisztje (a kötet szerzője) két kadéttal képviselhette az egykori szabadságharcos tábornok hazáját 11 nemzet között. Ez a megemlékezés fogja aztán keretbe a kötetet, illetve a katonai akadémia alapításának 150. évfordulója lesz az a vezérfonal, ami köré fonódik a tartalom,

ahol lehet Czetzet is beleszőve. Ebből aztán egy sajátos, nehezen kategorizálható, leginkább még a katonai útleíráshoz kötődő mű keletkezett, amiből sok érdekesség megtudható az argentínai katonai hagyományőrzésről, magáról a katonai akadémiáról, s egy kevés a magyar–argentin kapcsolatok alakulásáról. Itt a *Hadtörténelmi Közlemények* számára recenziót író tolla el is akad, hiszen témába vágót a kötet nagy részéről nemigen írhat, miután ott Czetzről alig esik szó. Tekintve azonban a tényt, hogy a szabadságharc legfiatalabb honvéd tábornokáról alig jelent meg kiadvány – ilyen tekintélyes külsővel pedig még soha! – a feladat nem rázható le ilyen hivatkozással. Persze a dolog csak hadtörténész „szemüvegen" keresztül nézve megy.

Nem is lehet ez másképp, annál is inkább mert a Czetz pályafutását ismertető első fejezet még erőteljesen hadtörténeti kötődésű. Ez inkább egy lendületes összefoglalása a két kontinensre kiterjedő, gazdag katonai életpályának, így sok új információra nem találunk, ami azért sajnálatos, mert a jeles szabadságharcosunk argentínai életéről idehaza bizony csak igen foghíjas, mi több, valószínűsíthetően téves, vagy eltúlzott adatokkal és félreértelmezett információkkal rendelkezünk. Nagyon is elkelne egy korrekt, szakmailag megalapozott írás Czetz életének erről az időszakáról. A recenzens ilyen irányú elégedetlensége abból is fakad, hogy ígéretes előrehaladás történt 2019-ben abba az irányba, hogy argentin–magyar közös munkával egy olyan életrajz készüljön, amelyben az argentínai tevékenység is részletes bemutatásra kerül. Az erre vonatkozó munkálatok pedig a Collegio Militarban folytak, így érdemes lett volna ebből meríteni, hogy ne maradjanak fájóan nagy fehér foltok az életrajzban.

Legalábbis ami a hadtörténeti vonatkozásokat illeti. Mert azok a fehér foltok nem csak az argentínai, de a kutatás számára mára viszonylag kitisztult európai s leginkább magyarországi életszakaszának a bemutatásánál is megvannak. Ez utóbbit talán magyarázhatjuk azzal, hogy a szerző nem akart ismétlésbe bocsátkozni új kutatási eredmények híján, de aligha elegendő indok, hiszen voltaképpen az egész életpálya ismertetése a korábban megjelent (nem csak szak)irodalom összefoglalása. Ami nem is lenne baj, az ilyen összefoglalóhoz nem kell feltétlenül kutató hadtörténész, de nem árt a hadtörténelmi ismeret, vagy legalábbis látásmód. Ennek a hiánya az igazi probléma, az I. fejezetben különösen. Már a tagolásnál feltűnik, ahogy az életpályát három részre osztja. Nemigen találni rá a biográfiák kívánalma szerinti rendező elvet, a felosztás egyedül földrajzilag magyarázható, hadtörténeti szempontból sehogy, mert alapvető dolgokat hagy figyelmen kívül. Az első két szakaszt elválasztó 1849. október 2–4. dátum Czetz életpályáját tévesen szakaszolja, mert ezáltal a forradalom és szabadságharc katonáját elválasztja az emigráció szintén 1848 szellemiségének a győzelemre vitelén munkálkodó honvédtábornokától és összeköti a császári-királyi hadsereg akkor még annak vezérkarában befutható fényes karrierben bízó tisztjével. Bár Czetz nagyon sok polgári erényt felmutatott tartalmas élete során, elsősorban katona volt, s a kötet is a katonát, egy másik nemzet elismerését is megszerző katonapedagógust és szakembert kívánja bemutatni. Ennek alapján 1848 júniusa, a szerveződő magyar hadügyminisztérium munkájába való bekapcsolódása az igazi kronológiai mérföldkő. A kötet alcíme hangsú-

lyozza, hogy az argentínai életszakaszra koncentrál, így nem meglepő (bár egyáltalán nem szükségszerű) ennek a résznek a másik kettőt duplán felülmúló aránya, és mindössze négy sorban letudni a Czetz későbbi pályafutását meghatározó erdélyi hadjáratot, valamint említés nélkül hagyni az azt követő hadseregszervezői tevékenységét, már menthetetlen!

Különösen annak fényében, hogy az egyébként nagyon dicsérendő módon háromnyelvű kötetet nyilván nem csak a magyar olvasóknak szánják. De még a tájékozottabb magyar olvasót is megtévesztheti, hogy a – különben némileg félreértelmezett hatású – *Magyar Hadnyelvtan*ról írottak meghaladják a teljes 1848–49-es forradalom és szabadságharcban folytatott tevékenységét. Ennek nyomán egy mély elméleti tudásával eminenskedő, az előrejutását folyamatosan segítő körülmények közepette a nyelvészkedésben kedvét lelő férfiú képe bontakozik ki; a polgárosuló nemzet szolgálatát az uralkodóénál fontosabbnak tartó, a legnagyobb zavarban, válsághelyzetben is magabiztos, célirányos intézkedések megtételére képes fiatal katonai vezető helyett, akinek a ténykedése meghatározó szerepű volt Erdélyben. Bem mellett egyértelműen a második legfontosabb katonai személyiség, távollétében közel 2 hónapon át önállóan tevékenykedő főparancsnok, a haderő majd kétszeresére duzzasztásával járó szervezési, felszerelési és ellátási feladatokat levezénylő tábornok.

A történeti látásmód hiányára vall, hogy bár a fejezet elején felsorolásra kerülnek a Czetz életével foglalkozó munkák, egy hadtörténeti vonatkozású témához képest sajnálatos módon nincs semmilyen különbség téve a tudományos megalapozottságú írások és az egyszerű életút ismertetők között. Utóbbiak nem egyszer legendaképző téves adatot is tartalmaznak, ami így a szerző átiratában is megjelenik. Ez párosulva az „időérzék" megbicsaklásával olyan tévedésekre vezet, mint a szabadságharc történetéről elsőként, még 1850-ben kiadott könyvének a megjelenését házasságkötése utánra helyezése. Házasságkötése után pedig nem élhettek „néhány éven át" hol Párizsban, hol Londonban, mert Czetz a rövidre sikeredett mézeshetekből azonnal Itáliába utazott, s júliusig a légió szervezésével foglalkozott. Sevillából áldott állapotban lévő feleségét Lisszabonba vitte, itt született meg fiúk, s innen indultak 1860 májusában Argentínába. Tehát összesen 1 évet töltöttek el együtt Európában, s az asszony ezalatt ki sem tette a lábát az Ibériai-félszigetről. A „magyar önkéntes brigád" néven említett légió valójában nem az „olasz garibaldista hazafiak" megsegítésére toborzódott, hanem a magyar emigráns kormány (amelynek Czetz soha nem volt, ráadásul még a legaktívabb! tagja) fegyveres ereje volt, amivel a francia-piemonti katonai szövetség tagjaként szerettek volna részt venni az Osztrák Császárság elleni háborúban; a magyar függetlenség kivívásáért. Ezt fejezte ki hivatalos elnevezése, Itáliai Magyar Segélysereg is. Czetz ennek szervezésében vett részt, várva a háború kiterjedésére, aminek nyomán a Balkánról Erdélybe irányuló hadműveletet vezette volna. Haditervet legfeljebb ez utóbbira vonatkozóan dolgozhatott ki.

A II. fejezet a Czetz által alapított argentin katonai akadémia történetét foglalja össze, kiemelve az itt ezredesi rendfokozatot kapott honvédtábornokunk meghatározó szerepét nem csak a szervezés, de az intézmény működtetése során is. Kiderül, hogy mire minden a helyére került, az oktatási-nevelési rendszere elismerést aratott, a politikai hullámverés őt is elérte,

méltatlanul kivetve a helyéből. A szerveződő parancsnokság összetételének sajnálatos félreértésétől (erről a későbbiekben) eltekintve, egy korrekt ismertetőt olvashatunk, ami gyakorlatilag napjainkig végigvezeti az intézmény történetét, beleértve a szervezet változásainak a taglalását is, érdekes összehasonlításra adva alkalmat a katonai felsőoktatás szervezésében elmélyülni kívánók számára.

Külön fejezet foglalkozik az akadémiát ma befogadó épületekkel, amelyek nem csak nem azonosak a Czetz idejében állókkal, de teljesen más helyen, az akkori körülményekhez képest gyakorlatilag egy másik város területén találhatóak. Így aztán ebben a fejezetben nem is esik szó az album névadójáról, ami azonban ne késztessen senkit a kötet becsukására. Érdekes új információkra lelhetünk ebben a katonai útleírásnak mindenben megfelelő részben. Külön hangsúlyt helyez a szerző az emlékművek, szobrok bemutatására, szinte süt a sorokból a katonai nevelés iránt elkötelezett pedagógiai szemlélet, ahogy ráirányítja a figyelmet egy másik kultúra számunkra is felhasználható értékeire. A korszakot meghatározó „nagy embereken" túl az egyszerű katona helytállását, hősi áldozatvállalását is komoly, szobrokat alkotó emlékezetpolitika kíséri. Különösen fontos a fiatalok helytállásának megbecsülése, ami mindennél alkalmasabb a növendékek számára történő példakép állításra, így vált a legnépszerűbbé a Tacuarinál két évszázada vitézkedő gyermek dobos szobra (lám a honvédsereg kisdobosainak legendájánál is van korábbi), és a 20. század elejéig elesett kadétok, a jelenlegi hallgatók elődeinek emlékműve. De emlékműben kifejezésre jutó megbecsülést kapott a hadsereget támogató polgári jószándék is, ha csak anyagi áldozatvállalást jelentett is annak idején. Múzeuma is van az akadémiának a relikviák elhelyezése mellett az egykor alkalmazott fegyverek bemutatására. Utóbbiakból képezik egyébként az emlékművek „díszőrségét" is. Ismertetésüknél itt-ott fegyvertörténeti járatlanság mutatkozik, a Haza Oltára emlékművet ugyanis nem géppuskák, hanem gyorstüzelő hajóágyúk őrzik (102. o.), az ökölfegyverek megnevezés értelmezése pedig minden olvasónak hosszas találgatásra ad módot. A reguláris katonaság fegyverei között nem ismer a fegyvertörténeti szakirodalom ilyen kategóriát, az abba illő boxer vagy valamiféle ninja harci eszköz pedig aligha alkotta az argentin katona fegyverzetét a régebbi korok háborúiban (98. o.). A közölt kép sem ad támpontot, az ott látható fegyverek egyike sem szuszakolható bele ilyen kategóriába.

A IV. fejezet az előző gondolatmenetét folytatva, már a Czetz emlékhelyeket mutatja be a kötet legértékesebb részeként. Gazdag fotóanyag közreadásával dokumentálja az akadémia kápolnájában elhelyezett emléktáblákat, a kapcsolódó megemlékezéseket. Ebből lemérhető az a tisztelet, amivel az argentin katonaság mindmáig adózik hazánkfiának. Nagyobb elismerést aligha kaphat katona hamvainak ünnepélyes keretek között, az állami vezetés tisztelgése mellett a tisztképzés első számú intézményének kápolnájában történő elhelyezésénél, hogy mint alapító, örök példaképül állítható legyen újabb és újabb katonanemzedék elé. Bemutatásra kerül az akadémia múzeumában kialakított Czetz emléksarok is a kiállított tárgyak, dokumentumok fotókkal kísért részletezésével. Kár a bakiért, ami a 134. oldalon közölt képen látható honvéd törzstiszti atillát „magyar tábornoki öltözet"-ként mutatja be. Küldésével Czetz halálának 100. évfordulóján célunk ugyanis kifejezetten a fiatal tehetség

szimbolizálása volt. Megmutatni a jelen kadétjainak azt a honvéd őrnagyot, aki tanulmányain alapozódott tehetségével felnőtt a tapasztaltabbakat is meghátráltató feladatához 1848 novemberében Erdély határvidékén, majd még mindig törzstiszti rendfokozatokban vált a harcok hősévé. Igaz, hogy ennek kommunikációja az ajándék közvetítőin keresztül elcsúszott, illetve a szándékunkat jobban demonstráló vezérkari atilla elkészítésére (pláne muzeológus vagy hadtörténész küldésére) anyagiak híján nem volt mód. 2004-ben még csak a Hadtörténeti Múzeum tartotta fontosnak a dolgot, és hajlandó volt erősen korlátozott lehetőségeivel támogatni a Ladányi Domokos által fáradhatatlanul szervezett argentínai Czetz „kultuszt".

A fejezet kisebbik fele az akadémián kívüli emlékhelyeket mutatja be, a Plaza Hungría azonban már csak részben kötődik Czetzhez. Csakúgy a temetői emléktáblák, itt azonban nagyon hasznos a Hősök és Mártírok Falán Czetz János emlékére elhelyezett márványtábla fotón történt dokumentálása, amely pontosan rögzíti argentínai katonai szolgálatának minden fontos állomását. Csak sajnálni lehet, hogy a szerző nem folytatta ilyen irányú kitekintését a fővároson kívülre. Ha helyszíni fényképezésre a nagy távolságok miatt nem is nyílt lehetőség, de egy leírással, esetleg az akadémia archívumában minden bizonnyal létező korabeli képekkel érdemes lett volna felvillantani a tábornok pályafutásának néhány jellemző mérföldkövét. A munkálkodásának helyet adó, ma is meglévő középületeket; a Sarmiento, Acha és az általa építtetett Gainza erődöket; a Concepcion del Uruguayban működő topográfiai intézetet és a mai egyeteme elődeként számon tartott Colegio Nacional épületét, polgári tanári működése helyszíneit. Leginkább pedig Santo Tomé régi laktanyáját, ahol Argentína első műszaki alakulatát szervezte és képezte ki, utászai képeit, vagy akár mai díszegyenruhájukat, ami valóban a Czetztől származó formát követi. Ebből láthatnánk, hogy annak a közöltekkel ellentétben semmi hasonlósága nincs a magyar szabadságharc honvéd egyenruhájához (126. o.).

A Colegio Militar de la Nación alapításának 150. évfordulója című fejezet a magyar katonai küldöttség látogatására, ezzel a kötet összeállítására is lehetőséget adó ünnepség- és rendezvénysorozatot mutatja be, nagyon sok helyszíni felvétellel színesítve részletes leírását. A képeket nézve nagyon figyelemre méltó a latin-amerikai katonai felsőoktatásban megmutatkozó hagyománytisztelet, amit a megjelent kadét küldöttségeik díszöltözete látványosan érzékeltet.

A zárófejezet (Argentína magyar szemmel) már az útleírás és az élménybeszámoló határmezsgyéjén mozog. Voltaképpen az argentin hadsereg bemutatására szervezett hivatalos kirándulások ismertetése. Érdekesek a „történelmi ezredek"-nek nevezett alakulatokról adott információk. Sajnos csak sejteni lehet, hogy milyen alapon kerülnek ezek megkülönböztetett kategóriába, érdemes lett volna sajátosságaikat, elkülönítésük indokát megismertetni. Mindenesetre ez is azt jelzi, hogy Argentínában jóval nagyobb a történelmi katonai hagyományok megbecsülése, s minden bizonnyal alkotó felhasználása, mint régiónkban.

A kötetet igazi albummá emeli a rengeteg fotó, amelyek nagy része a leírt események színesítésére, dokumentálására szolgál. Jóval kevesebb a történetiség, Czetz életútjának dokumentációja, még annak argentínai részét illetően is. Czetz nem kevés hozzáférhető

levele ellenére a válogatás esetleges volt. Ebben a vonatkozásban szerkesztési probléma is jelentkezik, még a nem különösebben jelentős tartalmúak helye is rosszul lett kiválasztva. Az élete alkonyán Magyarországra küldött, a kolozsvári ereklyemúzeum tiszteletbeli elnökségét elfogadó levelének éppen a császári-királyi hadseregben végzett szolgálatát vázoló oldalra helyezése (44.) másnak nem minősíthető. Az olvasói érdeklődést pedig bizonnyal jobban szolgálnák a delegáció tagjait a különféle helyszíneken megörökítő fotók egy részének kiváltásával elhelyezett olyan képek, amelyek Czetz argentínai pályafutására vonatkoznak.

Nagyon dicsérendő viszont a kötet többnyelvűsége. Ügyesen variálták a képeket, szinte teljesen sikerült kiküszöbölni az egyes szövegváltozatok eltérő hosszát, így bármelyik nyelven is kívánja tanulmányozni a kötetet olvasója, nem kerül hátrányba a képmellékletek élvezetében. A magyar szem (alighanem a spanyol számára is) szokatlan örmény írásjegyek pedig kellően rejtélyessé teszik a látványt, felülmúlhatatlanul markánsan hívják fel a figyelmet Czetz János örmény gyökereire. Bizonyára komoly nyelvi hibák elkerülését tette lehetővé a nyelvi lektor alkalmazása, kár hogy ugyanezt hadtörténeti vonatkozásban elmulasztották. Minden bizonnyal töredékére csökkent volna a recenzióban a kritikai tartalom, s elkerülhetővé a legkínosabb katonai baki. Az ugyanis különösebb hadtörténészi tudás nélkül is fel kell tűnjön egy katonának, hogy altisztet helyez a forrás (félre)fordítása (esetleg a szerző általi félreolvasás?) egy katonai intézmény parancsnokságába. Érdemes a dolognak ilyenkor utána járni. Az eredeti spanyol nyelvű iratban az őrmesternek titulált magas rangú tisztek valódi rendfokozata sargento mayor, amit némely szótárak fordíthatnak őrmesterként, de az valójában egy mára megszűnt rendfokozat, ami a 19. századi argentin hadseregben a kapitány és az alezredes közé, már a törzstisztek állománykategóriájába sorolta viselőjét. Vagyis helyesen őrnagyként adhatjuk meg, a spanyol fogalomképzés ugyanazon elv alapján történt, ahogyan a régi magyar is főstrázsamesternek titulálta az őrnagyot. A tüzérség élére helyezett őrnagy valódi neve Hoffmeinsteir.

Czetz már apja halála előtt katonai nevelőintézetbe került, ami egyértelműen kiderül a sokszor hivatkozott *Emlékezéseim* ide vonatkozó soraiból is. Nemzeti Katonai Nevelőintézet Kézdivásárhelyen nem működött, a székely közbeszédben katona neveldének nevezett katonaiskola hivatalos megnevezése a korszakban ezred fiú katonai nevelőház volt. Czetz soha nem volt zászlós, különösen nem az akadémia 8. évfolyamában, miután ezt a rendfokozatot 1839-ben megszüntették a cs. k. hadseregben (42. o.).

1844-ben nem léptették elő főhadnaggyá, zászlóalj segédtiszti beosztásba hadnagyként helyezték. Vezérkari szolgálata nem 1847-ben, hanem már 1846-ban elkezdődött. Császári és királyi táborkarként megnevezni a korszak vezérkari testületét nem egyszerűen hibás, de történelmietlen. A hadsereg ekkor (és még majd három évtizedig) császári-királyi jelzőt visel, ami nem csak had-, de alkotmánytörténeti fontossággal is bírva alapvető jelentőségű (44. o.).

Czetz a magyar hadügyminisztériumba is hadnagyként kerül 1848-ban, csak augusztus 1-én léptették elő főhadnaggyá, már a magyar kormány előterjesztésére. Nem dolgozott az

OHB-nál katonai fogalmazóként (ilyen beosztás nem is létezett), a katonai ügyek referense volt az elnök mellé vezényelve, gyakorlatilag Kossuth első segédtisztjének foghatjuk fel beosztását. Az 1857 karácsonyára tett utazás valójában közel fél éven át tartott, ebből született meg a közelmúltban kiadott spanyolországi útleírása (46. o.).

Sarmiento elnöksége nem terjedt ki az 1868 és 1884. közötti időszakra. Már 1874-ben megbukott, ami azért fontos témánkra nézve, mert ezt követően az újabb és újabb elnökválasztások kampányai rendesen megbolygatták a közéletet Argentínában. Egy ilyen kampányhoz fűzött megnyilatkozása okozta Czetz leváltását az akadémia éléről (100. o.).

Bár történetileg kevésbé lényeges, a Czetz szülőfalujában a tábornok emlékét minden elismerést megérdemlő módon őrzőknek annál fontosabb korrekció a 36. oldal fotójához: *A Czetz emlékszobá*nak (méltányosabb lenne házként említeni, merthogy önálló ház az ősi templom közvetlen szomszédságában) semmi köze a tábornok szülőházához, az a falu másik részében van.

Mindent egybe vetve a Zrínyi Kiadó egy figyelemre méltó könyvet tett az olvasóközönség elé. Nem feltétlenül a történész szakma számára, sokkal inkább a történelmi érdeklődésű, főleg a magyarság megbecsülését messze földön kiváltani képes életpályák és nem utolsósorban az örmény gyökerű magyar hősök iránt érdeklődő olvasóknak. Czetz argentínai megbecsültségének a nyomait dokumentálva hiánypótló, s komoly szolgálatot nyújt a helyes és méltóságteljes nemzeti önbecsülésünk kialakításához argentínai vonatkozásban. Aki figyelmesen, a közreadottakat értelmezve lapozza végig a kötetet, különösen az emlékhelyeket bemutató fejezetnél, aligha fog délibábos legendáknak felülve Czetz szobrot (pláne lovast) hiányolni Buenos Aires „főterén". Büszkeséggel tölti el a katonai akadémián ápolt kultusza is, ami valós, és ma is mindenki által elismerhető történelmi érdemeken alapszik. Éppen ezért sajnálatos, hogy nem sikerült a témában rejlő lehetőséget optimális mértékben kiaknázni, és egy teljesebb, a történeti kutatások által feltárt adatokat sokkal szélesebb módon feldolgozó életrajzzal, komoly történeti dokumentációval kísérni a könyvben foglaltakat.

A recenzióban olvasható sok-sok kritikai megállapítás azonban ne riassza a Czetz Jánosra kíváncsi olvasót! A kritika éppen az előzőekben kifejtett értékek szolgálatában született, jóindulatú segítségnek szánt, ahogy mondani szokták: „építő jellegű" vélemény akar lenni. Mert a Czetz-album olyan tartalommal bír, amire lehet építeni. Ez viszont szilárd alapot követel meg, jelen esetben a történeti vonatkozású, ténybeli tévedések korrigálását. Az alábbi hibák javítása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az olvasó hiteles információkkal gazdagodjon, különösen Czetz eléggé felületesen ismertetett katonai szolgálatáról.

Kedves Gyula

FRÖHLICH DÁVID – KÁPLÁR ZSOLT

SZÉKESFEHÉRVÁR ÉPÍTETT KATONAI ÖRÖKSÉGE, 1867–1918

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020. 120 o. ISBN 978-963-519-007-2)

A kiadvány a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2020-ban elindított, *Az Osztrák–Magyar Monarchia épített katonai öröksége, 1867–1918* című könyvsorozat első kiadványa. A sorozatszerkesztő Kovács Vilmos ezredes, parancsnok, a szerkesztő Závodi Szilvia tudományos titkár és Páli-Herczeg Zsuzsanna főelőadó volt, a fotókat Szikits Péter múzeumi fotós készítette, a grafikai és nyomdai munkákat pedig a HM Zrínyi Nonprofit Kft. végezte.

A puhafedeles, kisméretű könyv borítóján a székesfehérvári honvéd laktanyát megjelenítő színezett képeslap látható. A kötet a sorozatszerkesztői köszöntőt követően nyolc tematikus fejezetre oszlik, majd a felhasznált irodalom (a források, a szakirodalom és a rövidítések) jegyzéke, a köszönetnyilvánítás, illetve a gazdag képi katalógus rekeszti be. A *Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918* című monográfia Fröhlich Dávid és Káplár Zsolt a Hadtörténelmi Levéltár és Térképtárban, a Hadtörténeti Múzeumban, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárában, a Szent István Király Múzeumban, valamint a Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézetben folytatott 2020. évi kutatásainak eredményein alapul.

A kötet első fejezete a település dualistakori katonavárosi létével foglalkozik. A szerzők részletesen adatolják, hogy 1883 és 1910 között hány katona állomásozott Székesfehérváron (amíg 1883-ban 1053, addig 1910-ben már 1797 katona volt a városban), továbbá bemutatják a közös és egyéni beszállásolás, valamint a rendes- és a fióklaktanya jogi fogalmát is.

A katonai vonatkozású objektumok ismertetése a második tematikai résszel veszi kezdetét. A fejezet a még az osztrák–magyar kiegyezés előtt emelt belvárosi (gyalogsági) laktanya és élelmezési ház ismertetésével indul. Megtudhatjuk, hogy a mai Kossuth utca területére tehető épületek 1879 után már nem feleltek meg az elvárásoknak, miután az ingatlanok 1897-ben városi kézbe jutottak, a modernizálás helyett elbontásra, földtelkeik pedig értékesítésre kerültek. Az alapvetően nem katonai célok kiszolgálására tervezett épületek sorában a fióklaktanyának használt Pirosalma major (Budai út–Gyümölcs utca–Pirosalma utca–Deák Ferenc utca térsége), illetve a szintén katonák elszállásolására használt Malom utcai városmajor (Sörház tér) és a Cser-Palkovics-ház (Széchenyi utca) kerülnek említésre. Ugyanebben a részben olvashatunk a székesfehérvári gyakorlóterekről is. Kezdetben a település nem rendelkezett katonai gyakorlótérrel, a gyakorlatok helyszíneül hosszú ideig a vásártér szolgált. A változást az 1884. esztendő hozta meg, amikor 200 kataszteri hold méretű gyalogsági gyakorlóteret jelöltek ki az úrhidai út, a sóstói liget mocsara, a táci út és a Maros-patak között, valamint 1899-ben egy 104 kataszteri hold alapterületű lovassági gyakorlóteret alakítottak ki a Csíkvári út és a Maros-patak között. A katonai vonatkozású épületek sorában olvashatunk még a 19. század közepén, a vasútállomás térségében emelt (napjainkban már nem álló)

magyar királyi Méntelep objektumairól, illetve a 75 beteg fogadására alkalmas csapatkórházról (Budai út–Seregélyesi út) és az élelmezési raktár Budai úti épületeiről is. A fejezet végén a szedreskerti, illetve sóstói lőportoronyról, továbbá a Nagy Háború éveiben kiépülő sóstói repülőtelepről és hidrogéngyárról kap az olvasó leírást.

A harmadik fejezet révén az új honvédlaktanya, illetve a honvédkerületi parancsnokság építéstörténetébe nyerhetünk részletes betekintést. A város 1882-ben írt ki pályázatot két zászlóalj befogadására alkalmas laktanya, fogház és hadbíróság, valamint a kerületi parancsnokság épületeinek a megtervezésére. A munkálatokat végül ifj. Say Ferenc tervei alapján kezdték meg. A korábbi kaszárnyaépület felhasználásával az új – már tornaudvarral, kocsiszínnel, raktárral és fogházzal rendelkező – laktanya (Malom utca–Sár utca) 1884-ben készült el, majd ugyanebben az évben fejeződött be a historizáló stílusjegyeket mutató kétemeletes, kerületi parancsnokság (Zichy liget) épülete is.

A negyedik tematikai egység középpontjában a József főherceg lovassági laktanya (Lövölde utca–Budai út–Zrínyi utca) kialakításának a története áll. 1888-ban a megyei közgyűlés az egy ezredtörzs és három század befogadására alkalmas kaszárnya építésére vonatkozóan Adler Károly és Say Ferenc terveit fogadta el. A munkálatok 1892-ben fejeződtek be, de 1895-ben a katonaság szakemberei már a lehetséges bővítés mellett foglaltak állást, később az új huszárpótkeret laktanya a volt megyei kórház épületében a Budai úton jött létre.

Az ötödik fejezet a cs. és kir. gyalogsági laktanya építéstörténetét mutatja be. Megtudjuk például, hogy a kaszárnya ügyében 1882-ben hozott elhatározás csak 1901-ben kezdett testet ölteni, amikor Say Ferenc 1899-ben készített tervei alapján a lovassági laktanya szomszédságában – szintén a Budai úton – kezdetét vette az egy gyalogzászlóalj részére szánt laktanya épületegyüttesének a kialakítása.

A hatodik fejezet az 1868 és 1918 között Székesfehérváron állomásozó ezredeket (cs. és kir. 69. „Hindenburg" gyalogezred, 65. honvéd zászlóalj/m. kir. 17. honvéd gyalogezred, cs. és kir. 10. huszárezred, cs. és kir. 13. jászkun huszárezred, cs. és kir. 12. ulánus ezred, cs. és kir. 24. vadászzászlóalj, m. kir. 1. honvéd tábori ágyúsezred) és azok első világháború alatti harcait mutatja be.

A hetedik fejezet a Szentlélek katonai temetőt és a Nagy Háború lokális emlékműveit mutatja be az olvasónak. Az első világháború mementójának jelentős helyszíne a szegények temetőjéből kialakított, 849 (1914–1918-ban elhunyt) magyar és egyéb nemzetiségű katona végső nyughelyéül szolgáló katonatemető. A helyszínen ma két első világháborús emlékmű található: az egyik egy írásos forrásokkal nehezebben kísérhető beton emlék, a másik Kallós Ede 1925-ben felállított műalkotása, a cs. és kir. 10. huszárezred – katonaalakot megjelenítő – emlékműve. (Utóbbi eredetileg a megyeháza mellett állt, 1997-ben került a mai helyére a Szentlélek temetőbe.) A fejezet még Bory Jenő, Pásztor János, Hikisch Rezső, Földes Szabó László, illetve Pátzay Pál első világháborús vonatkozású munkáit mutatja be.

A tematikai rész zárásaként a szerzők a Nagy Háború centenáriumához kapcsolódó első világháborús hadisírok és emlékhelyek felújítását segítő pályázat által megvalósuló városi rekonstrukciós munkálatokat sorolják fel.

A kötet utolsó fejezete az Osztrák–Magyar Monarchia épített katonai örökségének 1918 utáni, székesfehérvári vonatkozású történetének tömör összefoglalását adja. Érdemes lehet megjegyeznünk ezen a ponton, hogy a katonai objektumok sorából napjainkban a honvéd laktanya, valamint fogház, a kerületi parancsnokság, a gyalogsági laktanya lakóépületei és az élelmezési raktár építményei állnak.

A recenzens a *Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918* című monográfiát széles olvasóközönség számára ajánlja: a bemutatott munka a Székesfehérvár hely- és hadtörténete iránt érdeklődők mellett a műemlékvédelemmel, valamint az örökségbarát városi turizmussal foglalkozók számára egyaránt hasznos kézikönyvként használható.

Az Osztrák–Magyar Monarchia épített katonai öröksége, 1867–1918 elnevezésű projekt újabb kutatásai Budapestre irányulnak a 2021. évben.

Polgár Balázs

KRÓNIKA

POLGÁR BALÁZS

HÁBORÚ, RÉGÉSZET ÉS KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELEM (IV.) – KONFERENCIA DIGITÁLIS KERETEK KÖZÖTT

A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2021 februárjában negyedik alkalommal rendezte meg a *Háború, régészet és kulturális örökségvédelem* című tudományos konferenciát. A pandémia miatt ebben az évben az előadások digitális keretek között, az intézmény *YouTube* csatornáján voltak megtekinthetőek. Az érdeklődők tíz – az őskortól a modern korig vezető tematikájú – előadást követhettek figyelemmel.[1]

Bertók Gábor (Janus Pannonius Múzeum) előadásában a késő neolit kori földművek funkcionális problémájáról beszélt a Lengyeli kultúra árokrendszereinek példáin keresztül. Alapvető kutatási kérdés, hogy a jellemzően az égtájak felé tájolt bejáratokkal, megközelítőleg kör alaprajzú, nem egyszer nagy kiterjedésű és bonyolult struktúrájú árokrendszerek szakrális vagy védelmi funkciót (is) töltöttek-e be? Az ismertetésből a zengővárkonyi, a szemelyi (I–II), a villánykövesdi, a bezerédi és a kaposújlaki földművek légi fotózásra, geofizikai lelőhely-felderítésre és próbafeltárásokra épülő kutatási eredményeinek bemutatása emelhető ki. Egyes példák esetében (Szemely /II/, Villánykövesd, Bezeréd) felfedezhetőek olyan tendenciák (a külső árokhoz kapcsolódó, szimmetrikus rendben kialakított „U" alaprajzú földművek, a facölöpökből készült kerítés és a legbelső árokmű körén belül emelt épületek megléte), amelyek utalhatnak adott esetben védelmi funkcióra. Bertók Gábor véleménye szerint a körárkok védelmi funkciójának bizonyítása további kutatásokat igényel, a kérdés végső eldöntését – támadásra visszavezethető – pusztulási rétegsorok lehetséges megfigyelései képezhetik a későbbiekben.

Tarbay János Gábor (Magyar Nemzeti Múzeum) referátumában a dunántúli késő bronzkori (Kr. e. 1500–850) lándzsahegyek kérdéskörével foglalkozott. Az előadás első felében a bronzkori lándzsahegyek készítéstechnikája, a nyél és a hegy illesztési módjai, a kísérleti régészeti megfigyelésekre támaszkodó sérülési és javítási nyomok kerültek bemutatásra. Az előadó ezt követően a bronz depók lehetséges interpretációját mutatta be több dél-dunántúli példán keresztül. A bronz depók több értelmezési lehetőséget is adnak egyszerre: egyes esetekben sérült vagy szándékosan elrontott eszközök rituális eltemetésével (Budakeszi, Pázmándfalu /II/, Bonyhád), míg más esetekben egyszerűen csak műhelyhulladék elásásának szándékával (Nagydobsza) kell számolnia a kutatásnak. Az előadó hangsúlyozta, hogy a depók értelmezésében kulcsszerepet tölt be a bronzkincsek feltárásakor készített – a tárgyak

[1] A konferencia előadásainak internetes elérési linkje: https://youtube.com/playlist?list=PLwe5zW-t7nCOeuS7m5XpxIv9H4iF0Krjd5 (A letöltés ideje: 2021. április 8.)

elhelyezési rendjét is megadó – alapos dokumentáció készítése. Az elhangzott előadás a PD-OTKA *Késő bronzkori dunántúli fegyverek technológiája, használata és manipulációja* elnevezésű (134910-es azonosító számú) kutatási program keretében valósult meg.

Haramza Márk (Janus Pannonius Múzeum) előadása a műtárgyak roncsolásos, illetve roncsolásmentes anyagvizsgálatának szakmai, illetve etikai problémaköréhez kapcsolódott. A fegyvertörténeti vizsgálatokat ma a történeti, a hadtörténeti, a művészettörténeti, a régészeti, az archeometriai és a kísérleti régészeti kutatások együttesen adják. Az előadó meglátása szerint az anyagvizsgálatok és a műtárgyvédelem nem egymással ellentétes fogalmak, hiszen az archeometria fontos szempontokat nyújthat a műtárgyak restaurálásához, konzerválásához, emellett a vizsgálatok értékes, a fegyverek készítéstechnikájára, a mechanikai tulajdonságaira és a funkcionalitásukra vonatkozó ismereteket is hozhatnak.

Nagy Szabolcs Balázs (Eötvös Loránd Tudományegyetem) a várpalotai vár keleti külső oldalának 2020. évi feltárási eredményeit ismertette. A referátum az 1400 m^2-es területen zajló ásatás eredményei mellett az erősség 14–18. századi építéstörténetére, a rendelkezésre álló képi ábrázolásokra (Giulio Turco és Niccolo Angelini munkái) és az írásos forrásokra is részletezően kitért. A feltárások során az ásatók jelentős megfigyeléseket tettek a délkeleti saroktoronyra vonatkozóan. Az 5-5,5 m átmérőjű torony – három lőréssel rendelkező – alsó szintjének pusztulási rétegei számos fegyverleletet (így például egy szakállas puska csövét) és egyéb tárgyi emléket rejtettek, valamint a rétegtani megfigyelések révén jól adatolhatóvá vált a toronyépítmény 16. századi pusztulástörténete.

Németh Balázs (Nemzeti Közszolgálati Egyetem) fegyvertörténeti előadásában a keréklakatos elsütőszerkezetek történetét és magyarországi elterjedését vizsgálta. A nemzetközi és hazai kutatási eredmények áttekintése után az előadó az 1873-ban, mederkotrás során, a dunai Kopaszi-zátonynál talált fegyverlelet-együttes puskacsöveinek újabb, röntgen és CT vizsgálathoz kötődő elemzését adta.[2] A roncsolásmentes vizsgálatnak köszönhetően megállapítható, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban található hét fegyvercsőből négy megtöltött darab volt, valamint a lövedékek méretére, típusára és a lőportöltetekre is értékes következtetéseket lehetett levonni. A Kopaszi-zátonynál talált fegyvercsövekkel kapcsolatos megfigyelések az 1526. évi mohácsi csatatér kutatásához (a 16. század első felében használt kézi lőfegyverekhez tartozó lövedékek méretének kérdésköréhez) is fontos támpontokkal szolgálhat a későbbiekben.

Kulcsár Viktor (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) előadásában a magyarországi második világháborús konfliktusrégészeti helyszíneket csoportosította, illetve jellemezte. A lelőhelyek sorában Max van der Schriek (Vrije Universiteit Amsterdam) felosztási rendszerére támaszkodva a csata- és hadszíntereket (1.), az erődítéseket/védelmi létesítményeket (2.), a roncslelőhelyeket (3.), a hadifogolytáborokat (4.) és a katonai/hadifogoly temetési he-

[2] A Kopaszi-zátonynál talált fegyverek korábbi kutatásához lásd *Kovács S. Tibor:* A Kopaszi-zátonyi fegyverek. *Folia Archaeologica*, 43. (1994) 251–278. o.

lyeket (5.) különítette el az előadó főbb lelőhelyi csoportokként.[3] Referátumában több, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum terepkutatásaihoz kapcsolódó projektet (Győr-Kismegyer, Kőszegszerdahely, Budapest-Gellérthegy, Baja, Bozsok) hozott fel példaként, valamint hangsúlyozta, hogy a különböző konfliktusrégészeti kategóriák (például a hadszínterek, erődítések, roncslelőhelyek és hadisírok) esetenként nem különülnek vagy különíthetőek el egymástól élesen.

Aranyossy-Péter Máté (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) előadásában a nagytarcsai II. világháborús hadisírok – irattári kutatásokkal kísért – 2019. évi hitelesítő feltárásával kapcsolatos eredményeit mutatta be. A nagytarcsai régi katolikus temetőben 9 magyar, a mai köztemető részét képező új katolikus temető területén pedig 12 magyar katona sírjának a feltárására és a maradványok exhumálására kerülhetett sor. A nagytarcsai kutatások is reprezentatívan szemléltethetik a hadisírkutatás irattári/levéltári és a régészeti kutatásra együttesen épülő, komplex módszertanát.

Tóth János Attila búvárrégész (Árpád Múzeum) előadása két, immáron jelentős múltra visszatekintő, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megvalósuló víz alatti régészeti projekt köré épült. A referátum első felében az 1241. évi Sajó menti (vagy muhi) csata lokalizációjához kapcsolódó 2019–2020. évi víz alatti lelőhelyfelderítés újabb eredményei, így az ónodi vár mellett, illetve a körömi rév mellett azonosított cölöpkonstrukciók, valamint a körömi révnél végzett búvármerülés során talált fémleletek kerültek bemutatásra.[4] Majd ezt követően az előadó az 1944. decemberi ercsi átkelés pontos helyszínének azonosítására irányuló szonaras lelőhely-felderítéssel kapcsolatos legújabb megfigyeléseket ismertette.

Káplár Zsolt (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) Székesfehérvár Osztrák–Magyar Monarchia korabeli katonai építményei történetének átfogó bemutatására vállalkozott.[5] A referátum a honvéd laktanya és kerületi fogház, a honvéd kerületi parancsnokság, a lovassági laktanya, a gyalogsági laktanya, valamint az élelmezési raktár és csapatkórház építés- és épülettörténetének részletező ismertetését adta. Érdemes külön kiemelnünk, hogy az előadó a levéltári, térképtári és műemléki dokumentációkra épülő előadását különösen gazdag képi illusztrációval kísérte.

A konferencia tizedik referátuma a Hadtörténeti Múzeum 2020. évi régészeti kutatásairól, így a kismegyeri csatatér (1809), valamint a bozsoki munkaszolgálatos temetési helyek (1944–1945) hitelesítő vizsgálatáról számolt be. A referátum bemutatta Magyarország egyetlen napóleoni háborús csatatérének, az 1809. évi kismegyeri összecsapás helyszínének a 2019–2020. évi fémkereső műszeres terepbejárásra épülő régészeti kutatását. A mintegy 63 500 m^2-es nagyságú, mezőgazdasági művelés alatt álló földterületen zajló munkálatok

[3] A témához lásd *Max van der Schriek:* Dutch Military Landscapes. Heritage and Archaeology on WWII conflict sites. *Landscape Research*, 45. (2020) 6. sz. 758–776. o.

[4] A muhi csatatér újabb régészeti kutatásához lásd *Laszlovszky József – Rácz Tibor:* Fémkeresős kutatások a muhi csatatéren. Közösségi régészet, hadszínterek vizsgálata és a kapcsolódó módszertani kérdések. *Magyar Régészet*, 9. (2020) 4. sz. 70–80. o.

[5] A már publikált kutatási eredményekhez lásd *Fröhlich Dávid – Káplár Zsolt*: Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918. Budapest, 2020.

során 182 darab, hipotetikusan az összecsapáshoz köthető tárgyi emlék került napvilágra. A múzeum másik, 2020. évi kutatássorozata a második világháborús bozsoki munkaszolgálatos temetési helyek levéltári, illetve tájtörténeti kutatásokra, valamint terepbejárásokra épülő azonosítására irányult.

Az előadások 2021. február 22-én váltak elérhetővé, a tíz előadást egy nap leforgása alatt összesen 1052, egy hét alatt összesen 1606 megtekintéssel kísérték.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ERDŐDY GÁBOR — „Jelszavunk: alkotmányos jog és szabadság.” Görgei Artúr politikai tartalmú megnyilatkozásai a forradalmi átalakulás és az önvédelmi háború/szabadságharc időszakában.....275

JUHÁSZ BALÁZS — A nemzetiségi kérdés az olasz hadifogságban és az olaszországi nemzetiségi légiók problematikája.....317

KÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ — Paszkevics tábornagy és a hadtörténész Menykov az 1849-es magyar hadjáratról.....349

CSORBA GYÖRGY — Dobosok, trombitások és katonazenekarok alkalmazása az 1848–1849-es szabadságharc harcmezőin.....383

FORRÁSKÖZLEMÉNY

SOLYMOSI JÓZSEF — Jaskula Antal visszaemlékezése 1848–1849. évi szolgálatára.....417

MŰHELY

HERMANN RÓBERT — Újabb adatok Görgei Artúr váci nyilatkozatának történetéhez.....443

KISS GÁBOR — Foglyok, őrök, fogolytáborok. A m. kir. népfelkelő őrzászlóaljak, valamint őrfeladatot ellátó néfelkelő hadtápzászlóaljak az I. világháború idején.....469

POLGÁR BALÁZS – KULCSÁR VIKTOR – GARAI GEORGINA — Második világháborús temetési helyek kutatása a Vas megyei Bozsoknál.....481

SZEMLE

PÓSÁN LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ – ISASZEGI JÁNOS (szerk.) — Vallásháborúk és felekezeti konfliktusok *(Kapi Péter)*.....491

SÍPOSNÉ KECSKEMÉTHY KLÁRA — Czetz-album. Czetz János honvéd tábornok nyomán Argentínában. A Colegio Militar de la Nación alapításának 150. évfordulója 1869–2019 *(Kedves Gyula)*.....493

FRÖHLICH DÁVID – KÁPLÁR ZSOLT — Székesfehérvár épített katonai öröksége, 1867–1918 *(Polgár Balázs)*.....500

KRÓNIKA

POLGÁR BALÁZS — Háború, régészet és kulturális örökségvédelem (IV.) – konferencia digitális keretek között.....503

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

GÁBOR ERDŐDY — „Our Goals Are Constitutional Order and Freedom". The Political Declarations of Artúr Görgei in the Period of the Revolutionary Transformation and War for Fredom....275

BALÁZS JUHÁSZ — The Issue of Ethnicity in Italian Captivity and the Problematics of the Italian Ethnic Legions....317

PUBLICATIONS

ILDIKÓ ROSONCZY — General Paskievich and Military Historian Menkov on the Campaign in Hungary in 1849....349

GYÖRGY CSORBA — Drummers, Trumpeters and the Application of Military Orchestras at the Battlefield of the War for Freedom 1848–1849....383

SOURCE PUBLICATION

JÓZSEF SOLYMOSI — The Memoires of Antal Jaksula about his Service in 1848–1849....417

WORKSHOP

RÓBERT HERMANN — Further Data to the Declaration of Vác by Artúr Görgei....443

GÁBOR KISS — Prisoners, Guars, Prisoner Camps. Hungarian Royal Landsturm Guard Battalions and Landsturm Supply Battalions of Guarding Tasks during the First World War....469

BALÁZS POLGÁR – VIKTOR KULCSÁR – GEORGINA GARAI — The Research of Funeral Locations of the Second World War at Bozsok, Vas County....481

REVIEW

LÁSZLÓ PÓSÁN – LÁSZLÓ VESZPRÉMY – JÁNOS ISASZEGI (Ed.) — Religious War and Denominational Conflict *(Péter Kapi)*....491

KLÁRA KECSKEMÉTHY SIPOSNÉ — Czetz-album. In the Trace of General János Czetz in Argentina. The 150th Centenary of the Founding of the Colegio Militar de la Nación, 1869–2019 *(Gyula Kedves)*....493

DÁVID FRÖHLICH – ZSOLT KÁPLÁR — The Built Military Heritage of Székesfehérvár, 1867–1918 *(Balázs Polgár)*....500

CHRONICLES

BALÁZS POLGÁR War, Archaelogy and Protection of Cultural Heritage (IV) – Digital Conference.....503

INHALT

STUDIEN

GÁBOR ERDŐDY „Unser Motto: Verfassungsrecht und Freiheit.” Die Äußerungen von Artúr Görgei politischen Inhalts in der Zeit der revolutionären Umgestaltung und des Selbstverteidigungskrieges/Freiheitskampfes.....275

BALÁZS JUHÁSZ Die Nationalitätenfrage in der italienischen Kriegsgefangenschaft und die Problematik der Nationalitätenlegionen in Italien.....317

MITTEILUNGEN

ILDIKÓ ROSONCZY Feldmarschall Paskewitsch und der Militärhistoriker Menkow über den Ungarnfeldzug von 1849.....349

GYÖRGY CSORBA Der Einsatz von Trommlern, Trompetern und Militärkapellen auf den Schlachtfeldern des Freiheitskampfes von1848–1849.....383

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÓZSEF SOLYMOSI Erinnerungen von Antal Jaskula an den Dienst in den Jahren 1848–1849.....417

WERKSTATT

RÓBERT HERMANN Neuere Daten zur Geschichte der Erklärung von Vác (Waitzen) von Artúr Görgei.....443

GÁBOR KISS Gefangene, Wächter, Gefangenenlager. Die königlich ungarischen Insurrektions-Wachbataillone sowie die Wachaufgaben versehenden Insurrektions-Versorgungs-bataillone zur Zeit des Ersten Weltkrigs.....469

BALÁZS POLGÁR – VIKTOR KULCSÁR – GEORGINA GARAI Die Suche nach Begräbnisstätten des Zweiten Weltkriegs bei Bozsok (Poschendorf) im Komitat Vas (Eisenburg).....481

RUNDSCHAU

LÁSZLÓ PÓSÁN – LÁSZLÓ VESZPRÉMY – JÁNOS ISASZEGI (Hrsg.) — Religionskriege und Konfessionskonflikte *(Péter Kapi)*.....491

KLÁRA SÍPOSNÉ KECSKEMÉTHY — Czetz-Album. Auf den Spuren von Honvéd-General János Czetz in Argentinien. 150. Jahrestag der Gründung des Colegio Militar de la Nación, 1869–2019 *(Gyula Kedves)*.....493

DÁVID FRÖHLICH – ZSOLT KÁPLÁR — Das erbaute militärische Erbe von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg), 1867–1918 *(Balázs Polgár)*.....500

CHRONIK

BALÁZS POLGÁR — Krieg, Archäologie und Schutz des kulturellen Erbes (IV.) – Konferenz in digitalem Rahmen.....503

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

GÁBOR ERDŐDY — « Notre devise : droits constitutionnels et liberté. » Les déclarations politiques d'Artúr Görgei pendant la transformation révolutionnaire et la guerre d'autodéfense/guerre d'indépendance.....275

BALÁZS JUHÁSZ — La question des nationalités en captivité italienne et la problématique des légions ethniques d'Italie.....317

PUBLICATIONS

ILDIKÓ ROSONCZY — Le feld-maréchal Paskevitch et l'historien militaire Menkov sur la campagne de Hongrie de 1849.....349

GYÖRGY CSORBA — Tambours, trompettistes et orchestres militaires sur les champs de bataille de la guerre d'indépendance de 1848–1849.....383

PUBLICATION DE SOURCE

JÓZSEF SOLYMOSI — Mémoires d'Antal Jaskula sur son service de 1848–1849.....417

ATELIER

RÓBERT HERMANN — Nouveaux éléments sur l'histoire de la déclaration de Vác d'Artúr Görgei.....443

GÁBOR KISS — Prisonniers, gardiens, camps de prisonniers. Bataillons royaux hongrois de miliciens gardiens et de miliciens de ravitaillement faisant fonction de gardien dans la Première Guerre mondiale.....469

BALÁZS POLGÁR – VIKTOR KULCSÁR – GEORGINA GARAI — Fouilles de tombes de la Seconde Guerre mondiale à Bozsok dans le département de Vas.....481

REVUE

LÁSZLÓ PÓSÁN – LÁSZLÓ VESZPRÉMY – JÁNOS ISASZEGI (Ed.) — Guerres de religion et conflits confessionnels *(Péter Kapi)*.....491

KLÁRA SÍPOSNÉ KECSKEMÉTHY — Album Czetz. Sur la trace de János Czetz, général de l'armée hongroise en Argentine. 150e anniversaire de la fondation de Colegio Militar de la Nación 1869–2019 *(Gyula Kedves)*.....493

DÁVID FRÖHLICH – ZSOLT KÁPLÁR — Patrimoine militaire bâti de Székesfehérvár, 1867–1918 *(Balázs Polgár)*.....500

CHRONIQUE

BALÁZS POLGÁR — Guerre, archéologie et protection du patrimoine culturel (IV) – Colloque en ligne.....503

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ГАБОР ЭРДЁДИ — «Наш лозунг: Конституционное право и свобода.» Высказывания политического содержания Артура Гёргеи о революционном преобразовании и самообороне во время борьбы за свободу.....275

БАЛАЖ ЮХАС — Вопрос национальности в итальянском плену и проблематика итальянских национальных легионов.....317

ПУБЛИКАЦИИ

ИЛДИКО РОШОНЦИ — Генерал Паскевич и военный историк Меньков о военном походе в 1849-ом году.....349

ДЕРДЬ ЧОРБА — Применение барабанщиков, трубачей и военных оркестров на полях сражений борьбы за свободу в 1848–1849-ие годы....383

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ — Воспоминания Антала Яшкула о своей службе в 1848–1849-ие годы 417

МАСТЕРСКАЯ

РОБЕРТ ГЕРМАНН — Новейшие данные к истории заявления Артура Гёргеи в городе Вац....443

ГАБОР КИШШ — Военнопленные, охранники, лагеря для военнопленных. Венгерские королевские ополченские охранные батальоны, и также народные повстанческие тыловые батальоны, несущие караульную службу во время I. мировой войны....469

БАЛАЖ ПОЛГАР – ВИКТОР КУЛЧАР – ГЕОРГИНА ГАРАИ — Исследование мест захоронений времен Второй мировой войны в селе Божок области Ваш....481

ОБЗОР

ЛАСЛО ПОШАН – ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ – ЯНОШ ИШАСЕГИ (ИЗД.) — Религиозные войны и конфессиональные конфликты *(Петер Капи)*....491

КЛАРА ШИПОШНЕ КЕЧКЕМЕТИ — Альбом-Цец. По следам военного генерала Яноша Цец (Оганес Цециан) в Аргентине. 150 лет со дня основания Colegio Militar de la Nación 1869–2019 *(Дьюла Кедвеш)*....493

ДАВИД ФРОЛИХ – ЖОЛТ КАПЛАР — Военное сооруженное наследие города Секешфехервар, 1867–1918-ие годы *(Балаж Полгар)*....500

ХРОНИКА

БАЛАЖ ПОЛГАР — Война, археология и охрана культурного наследия (IV.) - конференция в дигитальных рамках....503